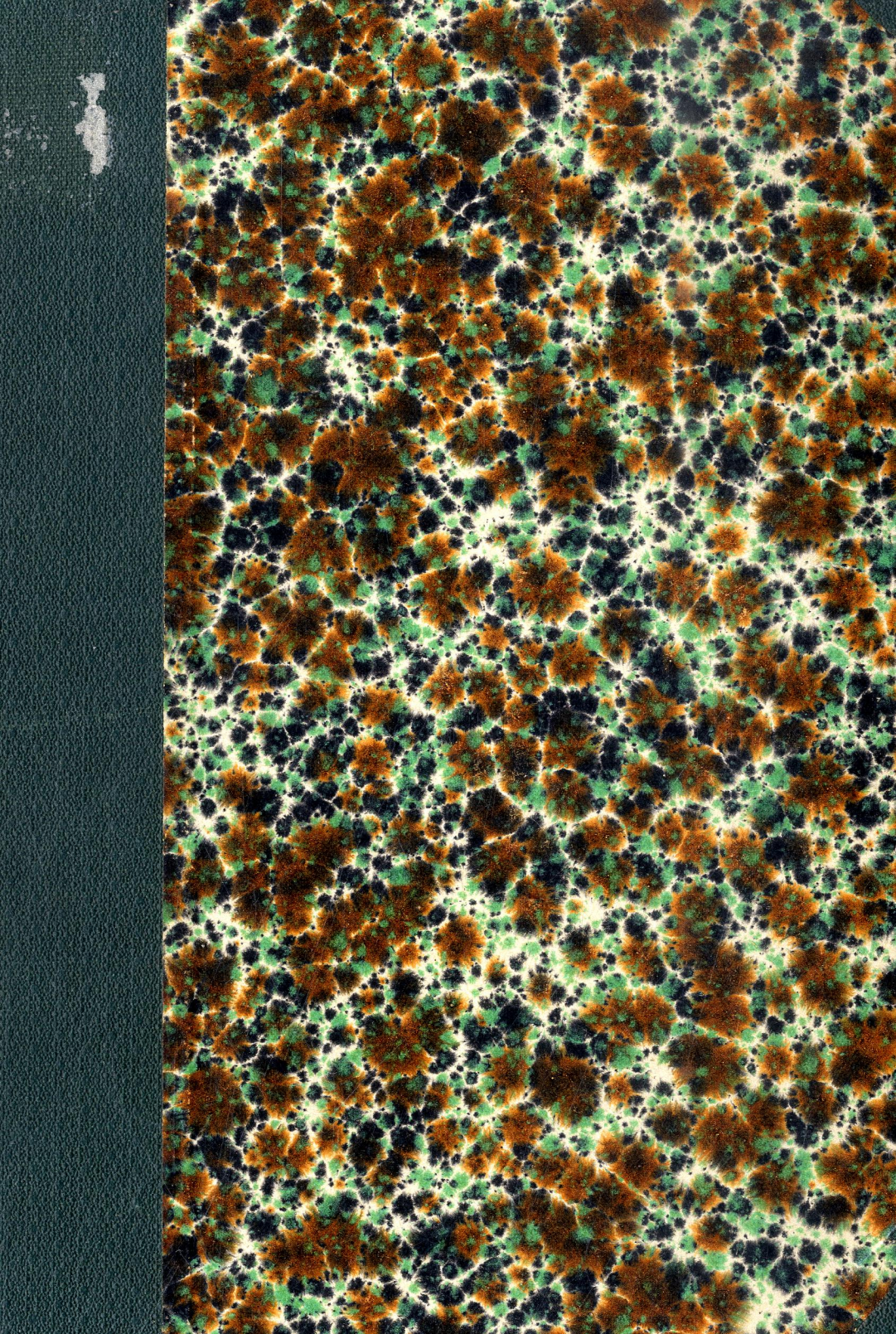

ГОСПОДАРСТВО ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

ПРАКТИЧНИЙ СПРАВОЧНИК

ПІД РЕДАКЦІЄЮ УПРАВИ
УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО КОМІТЕТУ
В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

ВИДАННЯ УКР. ГРОМ. КОМІТЕТУ В Ч.-С. РЕСПУБЛІЦІ
ПРАГА 1923

06 10

ГОСПОДАРСТВО ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

ПРАКТИЧНИЙ СПРАВОЧНИК

З МАПОЮ, ДІАГРАМАМИ ТА ІЛЮСТРАЦІЯМИ

ЧАСТИНА І.

12.379.
Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ПІД РЕДАКЦІЄЮ
УПРАВИ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО КОМІТЕТУ
В ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

*

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО КОМІТЕТУ
В ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ
ПРАГА 1923

Т3(4Че)92

ДРУКАРНЯ „ПОЛІТИКА“, ПРАГА

Львівська державна
наукова бібліотека
№ 6932

ВІД ВИДАВНИЦТВА.

З ріжних причин цей збірник виходить подекуди пізніще, як первісно думалося. Всамперед залежало це від самого характеру того матеріялу, опрацьовання якого було головним предметом цього збірника, себ то, конкретно кажучи, від економічно-торговельних відносин у Чехословаччині.

Зафіксувати ці відносини, з'ясувати їх статистичним методом, або принаймні цифрово було настілько тяжко і саме тому, що після перевороту та повстання самостійної Чехословацької держави, економічне її життя почало органічно перебудовуватися на зовсім инших принціпах та перспективах, як це було перед війною, коли політично і територіяльно обидві головні частини теперішньої Ч. С. республіки істнували саме під економічним оглядом незалежним і відокремленним життям.

Тому істнуючі статистичні матеріяли ще з австрійських часів не були вже міродайними для характеристики сучасних відносин, могли бути лише історичною ілюстрацією до їхнього розвитку. Нові статистичні матеріяли, обраховані на основі перепису 1921 року, було опубліковано лише в загальних висновках і то аж наприкінці минулого року.

Світова війна та після-воєнна розруха дуже дезорганізаційно вплинули на економічне й промислове життя теперішньої Чехословаччини. Непевне політичне становище в сучасній Європі, головно — брак одноманітної фінансової політики, а в звязку з тим і неможливости стабілізації валютових відносин в Середній Європі, й передовсім повна економічна розруха на Європейському Сході, що мав бути головним ринком збуту для центральних европейських держав, а в першу чергу найбільш промислової з них Чехословаччини, в значній степені гальмують консолідацію та унормовання економічно-торговельних відносин в цій новій державі.

Серед таких обставин було надзвичайно тяжко, а иноді майже неможливо, охарактеризувати ті чи инші форми чехословацького господарського життя і наскільки, все ж таки, після кількомісячної праці пощастило зібрати принаймні найважніщий інформаційний матеріял про це, що дає загальний і лише дочасний образ чехословацького економічного життя, яко перехідного етапу між тим, що було і скінчилося фактично під час всесвітньої війни та жовтневого перевороту 1918 року, і тим, що саме витворюється на грунті чехословацької державної самостійности та нового після воєнного територіяльного і міжнародньо-політичного її угруповання й положення, — то за це доводиться в першу чергу бути вдячним тим чехословацьким урядовим і громадським установам, що з надзвичайною прихильністю та зрозумінням віднеслися до справи цього збірника і зі свого боку як найкраще допомагали переведенню його в життя.

Висловлюємо отже на цьому місці щиру подяку чехословацькому міністерству торгу й промисловости, що фінансово допомогло виданню цього збірника і взяло на себе труд фактичної перевірки матеріялів, опублікованих в ньому; міністерству закордонних справ, що підтримало цю справу перед иншими міністерствами; міністерствам: залізниць, пошт і телеграфів, хліборобства, суспільної опіки, народнього здоровля, які зі свого боку постачали фактичні матеріяли та інформації для відповідних відділів цього справочника. Далі інформаційно-пропагаційному відділові міністерства закордонних справ, що ласкаво дав до диспозіції численні кліше зі своєї багатої збірки і таким чином уможливив ілюстрування текстової частини збірника.

Окремо велику подяку висловлюємо „Центральному Союзові Чехословацьких Промисловців", що перевів кольосальну технічну роботу в звязку з цим справочником, не лише даючи до роспорядження всі потрібні матеріяли зі свого архіву, але фактично змобілізовавши всі свої філії та секції до діспозіції редакції нашого збірника і взявши на себе дуже тяжке завдання загальної перевірки, а иноді навіть і перерібки систематичного катальогу чехословацьких фірм та підприємств, що вийде яко друга частина цієї публікації. Завдячуючи цьому сприятливому відношенню „Ц. С. Ч. С. П.", повелося докладно опрацювати спеціяльну частину цього збірника про промисловість, де майже всі статті і матеріяли одержано через вищезгадану інституцію. Далі слід згадати, що „Центр. Союз Чехословац. Промисловців" шляхом своєї преси перевів велику пропаганду серед чехословацьких промислових і торговельних кол на користь цього справочника. І як що ця акція не завжди зустрічалася з належним успіхом, то спричинився тому факт, що серед міродайних чехословацьких промислових і торговельних діячів немає поки що віри в можливість близьких реальних економічних зносин зі Сходом Европи, поки там пануватиме той політичний режим, що привів цю частину Европи до теперішнього господарського зруйнування.

Дякуючи тут „Ч. С. Ч. С. П." за всю ту велику роботу, яку він вложив для уможливлення видання цього збірника, ми в першу чергу мусимо подякувати одного з його директорів п. Дуфека, через посередництво і добру волю якого було уможливлено контакт з цим Союзом та фактичне переведення цієї праці.

Велику подяку складаємо також „Словянській Кооперативній Палаті", що ласкаво дала до диспозіції багатий матеріял про чеську кооперацію, який увійшов в цей збірник. Дякуємо відтак сенатора Їраска, директора Коржінка, дирекції пражського, братиславського і либерецького оказового ярмарку, Державного Статистичного Бюро та багатьох инших співробітників ріжних установ, що так чи инакше взяли участь і допомагали при зредагованню цього видання.

Загалом назбіралося матеріялу стільки, що він де в чім переріс первісний план, і редакція була змушена де-що змінити та переробити відповідно до фактичного стану економічних відносин у Чехословаччині в нинішньому перехідному моменті, а головне, з огляду на перспективи чехословацької економічної політики що до Сходу Европи, для чого ще не прийшов відповідний час і де активна співпраця поміж Ч. С. Р. та Україною може настати лише після певної принаймні стабілізації господарчого життя на Сході Европи.

З цієї причини довелось також і весь матеріял цього справочника поділити на дві частини, з яких в першій, що саме виходить друком, опубліковано загально-інформаційні статті та розвідки про Чехословацьке економічне життя в його сучаснім та недавнім ми-

нулім передвоєннім стані, а в другій, що вийде згодом, окремими випусками, залежно від консолідації поодиноких чехословацьких промислових галузей, буде опубліковано систематичний адресарь всіх головних економічно-промислових і торговельних чехословацьких заводів та підприємств, зложений по окремих промислових галузях і в алфавітному порядку. Такий адресарь і каталог можливим і доцільним буде лише тоді, коли з одного боку в чехословацькій індустрії буде зліквідовано післявоєнний застій, а з другого боку, коли перспективи господарських зносин між Чехословаччиною та Сходом Європи з фази теперішніх добрих побажань перейдуть в стан реальних можливостей.

Наприкінці ще мусимо зазначити, що економічний образ Чехословаччини, як було його зафіксовано в цьому справочнику, не остаточний. Він, як вже була мова вище, з'ясовує лише чехословацьке економічне життя на переломі двох великих епох в його розвитку. Сподіваємося, однак, що не зважаючи на деякі свої пропуски, неминучі в такого рода виданнях, цей справочник все-ж таки спричиниться для поширення серед українського загалу до фактичного знайомства з одним з найголовніщих елементів чехословацького життя, себ то з економічним. Крім того, інформаційний матеріял, що виходить тут, матиме і національно-виховуючий вплив на українську суспільність, знайомлючи її з принціпами і методами чехословацького економічного відродження та осамостійнення, без чого неможливе національне відродження якогобудь народа. А цього з'окрема дуже потрібуватиме і потрібує Український нарід за для здобуття собі справжньої самостійности.

Управа Українського Громадського Комітету:

Шаповал, Григориїв, Галаган.

Упорядчики:

В. Королів-Старий, І. Бочковський.

ПЕРЕДМОВА.

Велика заверюха світової війни та революції перетворила нашу благословенну Землю в пустелю. Руїною лягли всі попередні надбання Вкраїнського народу й нема несплюндрованої ділянки в народньому нашому житті, чи то на полі культурному, чи на полі економичному, господарському. І коли ще на першому могла переводитись бодай мала робота вдома та на еміграції, коли за ці сумні часи вкраїнська інтеліґенція все-таки спромоглась утворити ті чи инчі цінности на полі національної культури, — то в справі економичній, розвиток якої звязано з осілістю людей на певних теренах, все котилося лише в однім напрямі до зруйнування, знищення та цілковитої загибелі.

Але ж в світі нічого не гине. І пустелі несходимі після цілющого дощу починають оживати, а працею людської руки перетворюються знову на квітучі сади.

Недалеко вже час відродження й для нашої „в огні окраденої" нещасної Земли. Кінчається її люта зима, вже починав помалу об'являтися світанок. Прокинуться змучені люде і знову зачнуть ще з більшим завзяттям працювати росковані руки. Мов та дерзькà та беручкà до праці комашня, заметушиться українська людність в своїому розруйнованому комашинникові.

Та ж тільки для пожиточної праці людської мало одного бажання робити, мало самої можливости працювати. Голими руками багато не зробиш, а в такім страшнім стані без чужої помочі мало-що втнеш. Потрібні нашим людям і капітал, і приладдя до роботи, і знання чужих успіхів на всіх полях життя, що розвивалося по чужих сторонах в той час, коли українську людність душила крівава змора.

Отже всамперед кинеться наш люд на всі боки шукати приязної руки, що могла б підтримати його принаймні на перший час, що могла б дати (звичайно не за спасибі, а в обмін за працю, за вироби) ті приладдя, що без них неможна відродити сплюндрованого ворогом господарства.

Отож на те, щоб знав відразу наш селянин, робітник, крамарь, підприємець і вчитель, і панотець, і ремісник, і кооператор — одним словом — наш український чоловік, здатний до праці, куди відразу слід вдатись, де чого йому потрібного шукати, — ми видаємо цю першу справочну книжку.

В першу чергу говоримо про Чехів, а не про когось иншого, бо маємо на те багато підстав. А саме: Чехи та Словаки, — то люде, що належать до тої ж словянської раси, як і ми, тоб то походять від тих же перших праотців, від котрих пішли й люде вкраїнські. То ж з братами легче нам порозумітись, ніж з кимсь чужим, бо й говорять вони майже тими словами, що

говоримо ми, й звичаї їхні подібні до наших, до того ж і помагали вони чимало нашим людям, що опинилися в біді та скруті під час своєї втечі з рідного краю. Подруге — чеська земля межує з землею українською (Галичиною). Потретє й головне, — що чеський нарід, як нарід дуже промисловий — має багато всіляких фабрик та заводів, на яких виробляв всі, потрібні нашому народові, річі, та й виробляв їх добре, не згірш, як инші промисловці Європи, а то і краще.

Отож, в цій книзі знайдете все, що потрібно й вартістно буде вам знати про близький нам народ, про його життя й працю, та про всі ті вироби, які потрібуватиме наш рідний виснажений край.

Знайдете тут і певні вказівки, куди саме, до кого й як треба звертатись, щоб здобути все, вам потрібне. З мап побачите, як далеко лежить те чи инче чеське місто, до якого вам вдатись треба; в окремому адресарі знайдете, що саме виробляв на продаж та чи инша фабрика, з оповісток побачите, яким способом і на яких умовах можна придбати собі ті річі, то що.

З цієї книги довідаєтесь не тільки про річі господарські. Хто потрібуватиме шукати підтримки в своїй праці кооперативній, банковій, освітній, мистецькій чи подібній — знайде тут так само важливі йому вказівки; хто знівичив чи попсував собі здоровля в часи лихоліття й хоче чи може його поправити, — знайде відомости про всякі чеські лічиві місця (курорти), цілющі води і т. и.; хто мав змогу шукати собі відпочинку чи розривки, чи схоче навчитись чогось доброго та пожиточного, — так само мав тута потрібні йому інформації про школи чеські, про санаторії, красні місця літнього чи зимового відпочинку.

Одно слово, для тих наших людей, хто хотів би познайомитись з Чеsько-Словацькою Республікою, як вона живе нині, що вона має, які річі виробляє, що від неї можна здобути практичного, потрібного для відродження життя на нашій батьківщині, — зладжено цю книгу. Вона дасть або ж пряму й остаточну відповідь на те чи инше питання, або зазначить шлях, яким йдучи, можна бажану відповідь мати.

Укладаючи цю працю, Український Громадський Комітет та впорядчики тішили себе надією, що їхні намагання не підуть намарно, а прислужаться до поліпшення добробуту нашого стражденного народу, перед яким відчиняються нові, незнані доси двері.

КОРОТКА ІСТОРІЯ ЗЕМЕЛЬ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.

Первісні часи. За X-XII в. до Христа на землях теперішньої Чехословацької Республіки жили племена Кельтів. Від імени одного з них — Boju — виводять і стародавню назву земли — Bojohemum, Bohemie, Böhmen.

За VI в. до Христа тут мандрували германці, а в IV-VII в. по Христу осілися Словяне, які швидко опинились під рукою сусідніх аварів.

В VII в. деякі словянські племена об'єднались і під проводом франконського купця, Самo — 624 р. скинули ярмо аварів та заснували свою власну державу на теперішній Мораві. Однак, по смерти Само та держава роспалась.

Через якийсь час словян підбив Карло Великий, але по його смерти словянські племена Чехів і Мораван знов вибилися на волю і заснували свою власну державу під проводом князя Мойміра (830), який не тільки об'єднав, а й підбив під себе всю теперішню Угорщину до самого Дунаю. Німці не хотіли випустити словян із своїх рук. Після довгої боротьби з словянами, вони побачили, що самою силою їх підбити важко, і взялися за инчий спосіб. Німецькі місіонери розійшлися поміж Чехо-моравами й стали навертати їх на християнство. Одначе, швидко виявилося, що німці дбають не про Христову віру, а про те, щоб за її допомогою взяти під свою руку словянські народи. Німці службу божу правили по латинському і тим привчали словян до латинських звичаїв та піддавали їх під руку римського папи, що панував над всіма німецькими князівствами. Чехо-моравський князь Ростислав, щоб вирватися з папсько-німецьких рук, попрохав Візантійського імператора прислати в Моравію грецьких провідників слова божого. Імператор вислав у Моравію двох братів Кирила і Методія. Щоб швидче зацікавити Моравців християнством і привчити до християнського життя, Кирило й Методій переклали св. письмо з грецької мови на словянську, якою розмовляли Моравці. Словяне до того не уміли ще писати, бо не мали своєї азбуки. Кирило й Методій склали їм особливу словянську азбуку. Моравці охоче слухали науку

КОРОЛЬ ПРЖЕМИСЛ-ОТОКАР II

віри й службу божу рідною мовою. Німецьких місіонерів взяла злість, що Моравці покидають їх. Тому вони поширили думку, що Богу молиться можна тільки на тих мовах, на яких був напис на Спасителевім Хресті, тоб-то на римській (латинській), єврейській та грецькій. Словянська мова, мовляли: німецькі місіонери, Богові не до серця.

Року 871 Ростиславів небіж Святополк, що князював на теперішній Словаччині, скинув Ростислава і сам сів на його місце. Користуючись колотнечею серед німецьких володарів (Карлових унуків), Святополк збив докупи багато словянських народів в тім числі і частину полабських (що жили по Лабі або Ельбі) словян і утворив з того Великоморавську державу. Столицею своєю Святополк зробив місто Велеград.

Великоморавська держава, в склад якої входила частина теперішньої Чехії, Морава й Словаччина, розлягалась від нижньої Лаби (Ельби) аж до початку нижнього Дунаю. Одначе проіснувала вона недовго. Як Святополк не хитрував з німцями, а вони всетаки напосідали на його державу, особливо за допомогою Угорців. Святополк завзято боронив свою державу, не піддавався ворогам і підчас боротьби й помер. Сини ж його почали сперечаться між собою за землі, а молодший навіть перекинувся до Німців аби тільки видерти у старшого те, що хотів. Тимчасом Мад'яри захопили землі по обох боках р. Тиси аж до самого Дунаю, перейшли Дунай і почали пустошити Моравію, Словаччину, Германію й Італію своїми наскоками. Завзято оборонялися Морави, але не спромоглися вже перемогти Мад'ярів і моравську державу було знищено (907). Частина Морави й Словаччини перейшла в руки Мад'ярів.

КОРОЛЬ КАРЛО IV

Чеські ж землі, під проводом окремих князів з роду Пржемисла, підбиті були східно-франківською державою, яка поволі перетворилася в римсько-німецьке цісарство. З того часу словянські землі розділилися більше ніж на 1000 літ. Чехи опинилися під Німцями, а частина Морави й Словаччина — під Уграми (Мад'ярами).

Під Мад'ярами словянам жилося гірше, ніж під Німцями. Через те осередок словянського життя з Моравії став переходити в Чехію.

Чехія стала розвиватися, нераз побивала своїх сусідів Поляків та Угрів й поволі обернулася в королівство, яке в XIII в. було вже наймогутнійшою частиною „Священної Римської Імперії". Король Чехії Отокар II держав в своїх руках Австрію, Штирію, Каринтію й Країну. Він одмовився навіть визнавати над собою руку новообраного германського цисаря — Рудольфа Габсбурга, бо сам захотів бути цисарем.

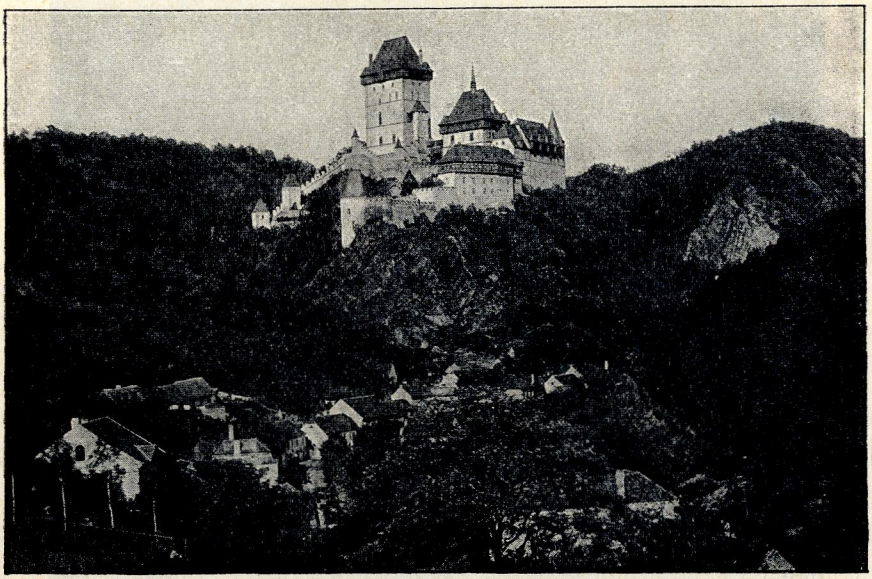

КАРЛШТЕЙН, ЗБУДОВАНИЙ КАРЛОМ IV

Рудольф розбив його й одняв Австрію, Штирію, Каринтію та Країну. Отокарів син Вацлав II мудрою політикою добився навіть того, що до його рук перейшли королівства — Польща та Угорщина. Однак нащадки його не спромоглися втримати всі три королівства вкупі 817.

Року 1347 чеським королем став Римсько-німецький цисарь Карло IV з роду Люксембургів. Він, хоча і закликав до свого двору Німців, але разом з тим дбав і про поширення чеської культури. Карло IV направив судівництво, заснував у Празі університет, збудував манастир, »Na Slovanech« де відправляли службу божу церковно-словянською мовою, дбав про розвиток чеського хліборобства, ремісництва та торгу, прикрасив Прагу хорошими будівлями, збудував міст через Влтаву, добився для празької єпархії самостійности від німецьких архиєпископів, прилучив до чеського королівства деякі сусідні землі і т. и. Від того всього королівство чеське знов стало процвітати.

Гуситський рух. Коли в ріжних краях на початку XV в. почався рух проти пап та проти римського духовенства, то в Чехії він знайшов особливо добрий ґрунт.

Чеські провідники та письменники з особливою силою напали на німецьке католицьке духовенство та на пап, докоряли їм за їхнє розпустне життя, порушення християнських чеснот, догматів і т. и. Разом з тим, Чехи домагалися самостійної незалежної від папи чеської церкви, в якій би служба божа правилась чеською мовою.

Осередком чеського протипапського руху став пражський університет з професором Яном Гусом на чолі.

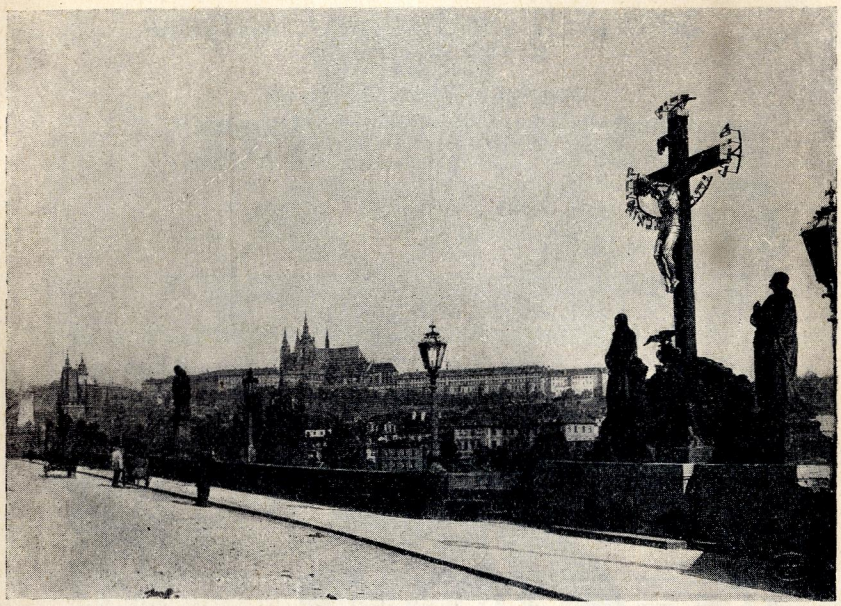

КАРЛІВ МІСТ У ПРАЗІ

Гус по науці англійського протестанта Вікліфа доводив, що латинське духовенство й папи живуть непристойно, що папа не є голова церкви, що папа стає Христовим намістником лиш тоді, коли виконує християнський закон, що одлучення од церкви цілого народу не справедливе й тому не має жадної сили і т. и. Гус домагався причастя вкупі Тіла й Крови Христової, правлення служби Божої чеською мовою і т. и. Проти Гуса стали німці та чеська шляхта, а за Гусом середні й бідні верстви чеського народу. Пражський єпископ звелів спалити всі Гусові книги й прокляв його. Року 1414 Гуса викликали на Констанцький Собор. Римсько-німецький цісарь дав Гусові охоронну грамоту, коли ж Гус прибув на Собор, то його заарештували, багато де в чім оббрехали, засудили, як єретика, й спалили на вогні (1415).

Прочувши про скарання Гуса, чеський народ під проводом Гусових учнів повстав проти німецько-латинського духовенства й став запроваджувати у себе нову релігію й нові порядки: одбірав від церков та манастирів та їхніх прихильників землі, руйнував магнатів, громив католицькі костьоли і т. и. По смерти короля Вячеслава Чехи одмовилися приняти королем римсько-німецького цісаря Жигмонта.

Жигмонт зібрав військо, а папа оповістив хрестовий похід на Чехів, як на єретиків. Роспочалася релігійна війна, до якої примішалася й стара національна ворожнеча. На бік папи стали Німці, на бік гуситів — чеський народ. Війна тяглася шістнадцять літ (1419-1435). Пять разів цісарь наступав на Чехів. Але Чехи під проводом своїх національних героїв — Івана Жижки та братів Прокопів, не тільки одбивали цісарське військо,

ІВАН ГУС

а й самі кілька раз наступали на сусідні німецькі землі й нищили їх, оповіщаючи всесвітню війну католикам, але врешті Німці переманили на свій бік чеську шляхту (католиків) і за її допомогою розбили чеських патріотів. Після того чеським королем сів Жигмонт, який правив до р. 1437. По його смерти чеські партії розпочали між собою боротьбу, кого обрати чеським королем. Папсько-католицька партія виставляла цісаря Альбрехта II Габсбурга, а гуситсько-народня Ягайла-Воло-

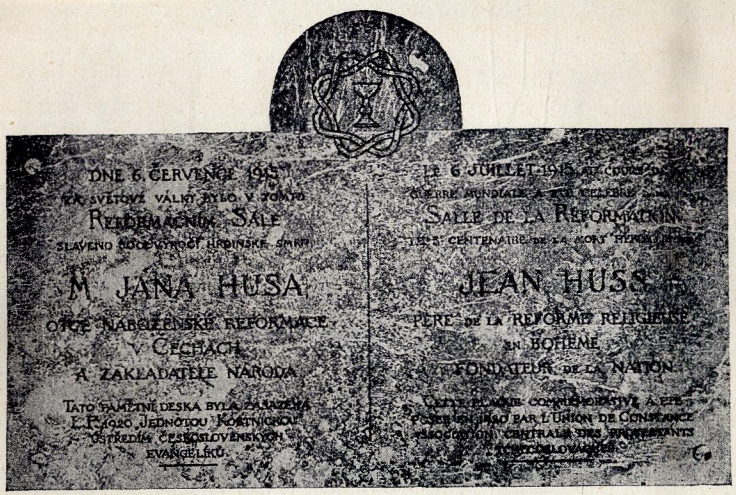

ГУСІВ ПРОТЕСТ

дислава, короля польського й великого князя Литвинського. Боротьба між партіями була така уперта, що жаден кандідат не переміг, і з 1440 року почалося безкоролівя, яке тяглося 13 літ. Врешті перевагу взяла гуситсько-народня партія, яка посадила на чеський престол свого талановитого і високо-патріотичного ватажка Юрія Подібрада. Подібрад був королем чисто національним. Німці й папа не хотіли його визнавати. За папською допомогою Німці ходили на Чехів хрестовими походами в спілці з Угорцями, але були розбиті. Подібрад завів у Чехії лад і спокій.

Перед смертью Юрій Подібрад намовив Чехів обрати після себе королем чеським польського короля Володислава III Ягелона. Чехи так і зробили. Одначе Чехам мало вийшло з того добра. Володиславове королювання спричинилося до зміцненя католицької партії, яка робила не в інтересах чеського народу. Тому на протязі майже пятидесяти літ правління Ягелонів в Чехії не вгавала внутрішня боротьба політичних та релігійних партій: католицько-аристократичних та гуситсько-народніх.

В тій боротьбі серед гуситських партій особливо визначилась „чеська-братерська єднота", яка ділилася на противників і прихильників збройної боротьби (таборитів). В релігійній боротьбі переплуталися й національні та соціяльні змагання. Гусити (дрібна шляхта, міщанство, ремісництво й селянство) не тільки громили католиків, а й одбірали від них їхні маєтки. Чеські міщани й ремісники проганяли Німців-католиків купців і виробників та забірали собі їхні крамниці й виробництва, а дрібна шляхта й селяне забірали собі землі католицьких панів.

Реакція й повстання. В часи чеської внутрішньої боротьби стали насуватьця з боку Турки. Чехи, шукаючи такого правителя, який би об'єднав і захистив їх од Турків, обрали своїм королем австрійського ерцгерцога Фердинанда, брата могутнього, римсько-

СПАЛЕННЯ ГУСА (ТОГОЧАСНИЙ ОБРАЗ)

ПАМЯТНИК ГУСОВІ В ПРАЗІ

німецького цісаря Карла V. Чехи взяли з Фердинанда обіцянку, що він поважатиме чеські громадські права й релігійну волю. Проте Фердинанд обіцянки своєї не додержав. Спершу він захищав інтереси чеського королівства, але згодом став на бік католиків-панів, вигнав з Чехії „чеських братів" і став обмежувати гуситів. Помимо того, він зменчив права громадських Соймів і зробив Чехію спадщинною землею Габсбургів.

Фердинандів спадкоємець Максиміліян II (р. р. 1564-1576) був таким ліберальним, що католики вважали його потайним протестантом. Він дав Чехам значну волю віри. Максиміліянів спадкоємець плохий, напівбожевільний і примхуватий Рудольф II осівся в Празі й мало дбав про справи імперії. За його часів гусити й лютерани поєдналися в одну віру — „чеську конфесію" й зажадали волі цій вірі. Рудольф спершу не давав, але згодом погодився на те. Року 1609 Рудольф II видав „Грамоту Величности", по якій дав протестантам волю віри,

Львівська державна наукова бібліотека № 6932

12.379.
Львів. Бібліотека АН. УРСР

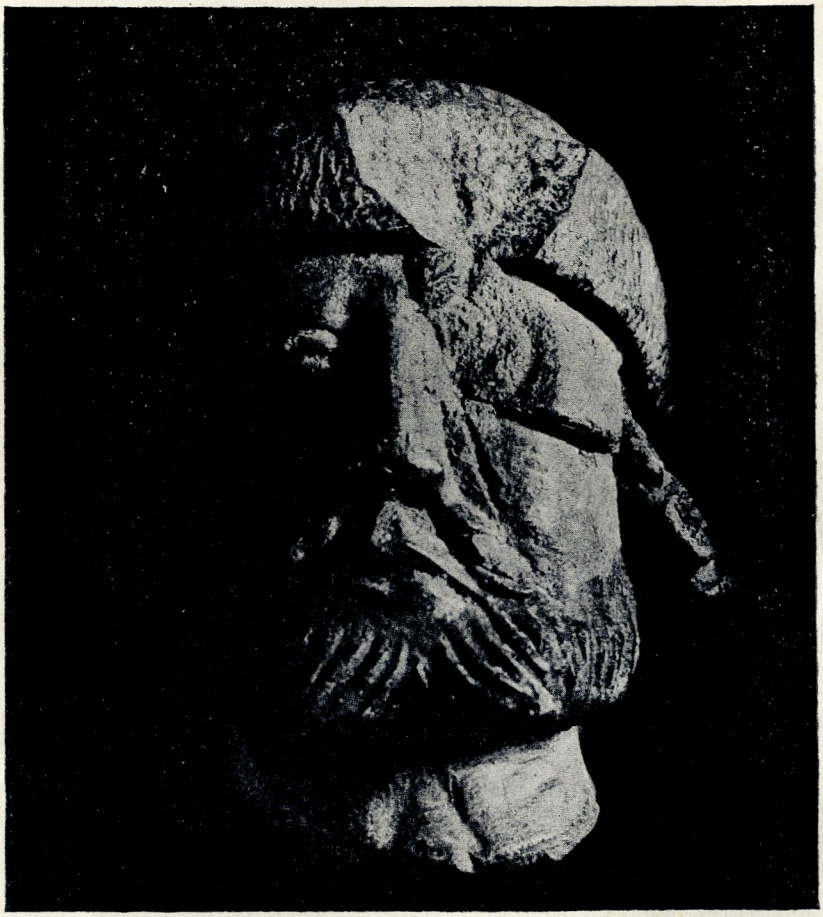

ГОЛОВА ІВАНА ЖИЖКИ

з правом будувати свої церкви, школи, складати свої сіноди і т. и. Опріч того дав Чехам право оббірати дефензорів (оборонців), які повинні були слідкувати аби „Грамоту Величности“ ніхто не порушував, а коли би це сталося, то закликати народ до зброї проти насильників, хоч би то був і сам цісарь.

Німецько-католицькі князі з тим не погодилися. За згодою Рудольфа вони зробили повстання з метою змінити лад. Протестанти закликали на поміч Рудольфового брата Матвія — короля Угорщини. Матвій з власних інтересів поміг протестантам, розбив Рудольфа і одібрав від нього чимало земель. У Рудольфа залишилися тільки Богемія (Чехія) та Шлезьк. Матвій, хоча й помагав протестантам, але держався католицтва. Позаяк же князі-протестанти допомогли йому стати правителем імперії, то він дав їм волю віри й визнав їхню автономію. Однак

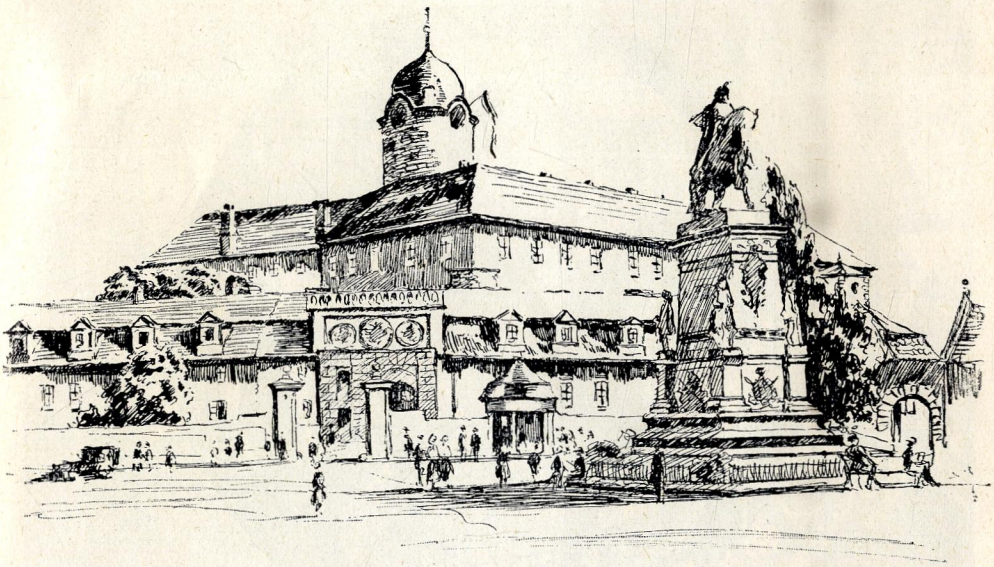

ЗАМОК В ПОДІБРАДАХ*)

під старість його оточили католики, які намагалися відібрати від протестантів вольности. Через те Матвій не мав довірря ні серед протестантів, ні серед католиків. Князі-католики, які в той час переважали, приставили до Матвія опікуна, його брата — завзятого єзуїта Фердинанда Штирійського, якого обрали чеським королем.

Фердинанд почав з того, що наперекір „Грамоті Величности" звелів зачинити в Чехії одну протестантську церкву, а другу зруйнувати. Окривджені Чехи й протестанти Німці під проводом дефензора графа Турна повстали на оборону своїх вольностей. Вони напали на празький замок, де перебували Фердинандові намістники і по стародавньому звичаєві викинули їх у вікно й обрали свою владу — директорію з 30 осіб. З того розпочалася 30-літня війна.

В той час (р. 1619) помер Матвій. Німецькі князі обрали цісарем Фердинанда Штирійського.

Чехи, Морави та Шлезці не визнали його цісарем. В надії на поміч Англії Чехи намислились зовсім одкинуться від цісарства. Для того вони обрали собі окремого короля, провідника протестантської унії і родича англійського короля Якова I Герцога Фридириха Пфальцського.

Сили Чехів та Фердинандові буди не рівні. Фердинанд хоча й мало мав свого війська, але йому допоміг голова католицької ліги Макс Баварський. Макс дав Фердинандові 20000 найнятого війська під проводом досвідченого керовника Тіллі, до того Іспанія вислала Фердинандові значну потугу з Нідерландії. Чехам же ні Англія, ні навіть унія князів-протестантів жадної помочі не дали.

*) Р. 1922 в ньому була Переходова Станиця для студентів Української Господарської Академії в Подібрадах.

КОРОЛЬ ЮРІЙ З ПОДІБРАД

Німецькі князі протестанти, побачивши, що в Чехії боротьба між протестантами й католиками стала боротьбою між Чехами та Німцями за національне панування, можливо свідомо ухилилися від втручання в ту боротьбу, щоб не перешкоджати німецькому цісареві обстоювати панування Німців. Чехи залишилися лише з своїми власними силами. Військо Тіллі рушило на Прагу й заскочило її непідготовленою. Чеська армія, зібрана нашвидкý, пробувала дати одпір, але 8 листопаду р. 1620 її на Білій Горі Німці дощенту розбили. Фридрих утік з Праги, не продержавшись королем і року (його прозвано було „зимовим королем", бо він королював лише одну зіму). Цісарські війська перейшли Чехію, а також і Пфальтц, спадщинну Фридрихову землю, тай геть їх спустошили. Фридрихові родичи пробували допомогти Фридрихові та нічого не вдіяли. Тим часом і унія князів протестантів розпалася. Взяло гору католицтво. Протестанти зосталися без захисту.

Чехія опинилася в надзвичайно скрутному становищі. До повстання вона, як не як, вважалася окремою землею римсько-німецького цісарства, мала право голосу у виборі цісаря, мала свої права й привилеї і т. п. Тепер же вона стала просто землею цісаря Фердинанда, який здобув її силою, по праву війни, тому міг розпоряжатися нею по своїй волі.

Фердинанд ужив усіх заходів, щоб знищити у Чехії не тільки протестантів, а й самих Чехів. Він скарав на смерть 27 шляхтичів — провідників руху, власноручно розірвав „Грамоту Величности", виселив

ВИКИДАННЯ З ВІКОН ЦІСАРСЬКИХ НАМІСТНИКІВ Р. 1619 НА ГРАДЧАНАХ

з Чехії до 30.000 Чехів (в тім числі до 5.000 самої значної шляхти), а на їхне місце посадив Німців, конфіскував землі виселених (третю частину всієї Чехії) й роздарував їх своїм прибічникам та продав за безцінь спекулянтам, одібрав землі від селян і повернув їх католицькому духовенству, лав можливість панам, як духовним так і світським, незаконно позахоплювати навіть стародавні власні землі чеського селянства, завів скрізь німецьку мову замість чеської, звелів спалити силу чеських книг, заборонив правити службу Божу чеською мовою та святкувати память Гуса і т. п.

Владу свою в Чехії Фердинанд оповістив спадщинною. Скрізь по містах поставив військових начальників. Місцеве самоуправління обмежив. Порядкування військових довело край до повної руїни. В копальнях роботу припинили. Країна геть збідніла й обезлюдніла (до повстання було коло 4.000.000, а після повстання залишилося ледве 800.000).

Часи занепаду. Чеська еміграція довгий час підбивала сусід проти цісаря. Особливо дбав про це відомий письменник словак Іван Амос Коменський. Угорщина зробила навіть кілька повстань, але всі вони скінчилися нещасливо. Цісарь скасував усі вольности Чехії й Угорщини. Для Угорщини він посадив у Братиславі губернатора.

На початку XVIII століття противники цісаря старалися використати чотирнадцятилітню війну його за іспанську спадщину для свого визволення.

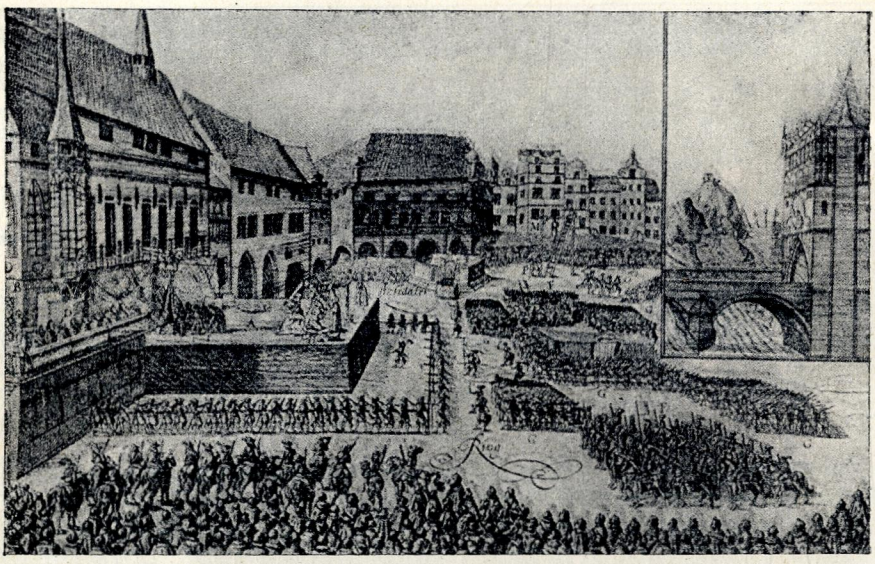

СТРАТА ПОВСТАНЦІВ Р. 1621 НА СТАРОМІЙСЬКІМ МАЙДАНІ В ПРАЗІ

Року 1701 Угорські й Хорватські патріоти вкупі з спадщинним жупаном Ужським, графом Миколою Берчені підняли повстання на Підкарпатській Україні і за допомогою Франції та Польщі поширили його р. 1703 на всю Словаччину та Семиградщину, після чого оповістили їх самостійною державою. Однак р. 1703 цісарські війська розбили повстанців.

Боротьба за іспанську спадщину та війни з Турками вимагали великих коштів. Цісарі намагалися здобути їх способом контрибуції з чеських земель, чим дуже їх виснажували.

Карло VI не мав сина, а тому видав р. 1713 прагматичну санкцію, якою заповів, щоб всі землі, які належать родині Габсбургів, переходили завше в спадщину до старшого в роді, а коли не буде нащадків чоловіків, — то до жінок. Цей закон признали й усі сусіди та Сойм.

Після Білогорського погрому зміцніло велике панство, перебравши до своїх рук силу маєтків дрібної протестантської шляхти, яка пішла на вигнання. 60% земли опинилися в руках магнатів, як латифундії. Лише 10% залишилося в руках дрібної католицької шляхти. Міста були виснажені й зруйновані. Становище селян погіршало надзвичайно. Придворна шляхта взагалі дивилась на селянина, як на раба, а на селянина-Чеха ще й як на злочинця-єретика. Магнати безмірно зловживали своїм становищем для визиску й поневолення селян, яких цілком обернули в кріпаків. Не витримуючи тих утисків, селянство охоче приставало до всяких повстань в надії на полекшення долі. Року ж 1620 в Північній Чехії схопилося самостійне селянське повстання, напрямлене виключно проти панської сваволі. Хоча воно було приборкане, але король змушений був видати робочий патент, яким заборонив панам користу-

ІВАН АМОС КОМЕНСЬКИЙ,
ВЕЛИКИЙ ЧЕСЬКИЙ ПАТРІОТ І ВСЕСВІТНЬО-ВІДОМИЙ ПЕДАГОГ

ваться працею кріпаків більше трьох день на тиждень. Опріч праці, пани накладали на селян великі контрибуції.

Зріст багацтва дав змогу панам будувати пишні замки (ренесанс, бароко) та заводити нові звичаї, роскоші. Цісарський двір став осередком величопанського життя. Цісарі стали більше перебувати у Відні, а ніж у Празі. Прага поволі втратила значіння столиці цісарства. Її місце заступив Відень. Чеська шляхта, пнучись до двору, перебіралася до Відня та навіть в Празі намагалася запроваджувати віденські звичаї. Підтримуючи віру цісарського двору (католицьку) та його мову (німецьку), вона цілком одірвалася від свого народу, від чеської культури.

Тим часом угорська шляхта робила як раз навпаки. Вона з противенства до німецького Відня намагалася захиститися від нього розвитком свого власного культурно-національного життя.

Королівська влада стала рішаючою. Сойм розвязував тільки дрібні справи та росклад податків. Місцеві сойми зовсім не збіралися. Міщани мали в соймі своїх представників тільки від Праги.

З р. 1708 Чехію оповіщено звичайним курфюршеством Римсько-Німецького цісарства. Всіма його справами керувала раніш призначена найвища канцелярія королівства чеського, яка з р. 1620 переведена була до Відня; на Мораві побіч гетьмана (гейтмана) поставлено було королівський трибунал.

Цісарям потрібно було багато грошей на урядження свого двору, на війни, а також на утримання постійного війська, яке вони завели після 30-літньої війни. Тому що-далі вони збільшували податки на Чехів. Три четвертини податків всього цісарства збіралося з Чехії.

Дбаючи про забезпечення краю, цісарі видали охоронні закони до торгу в цісарстві. За Йосифа I, по ухвалі Сойму, в Празі впорядкована була Комерційна Комісія, яка згодом обернулася в Комерційну Колегію, впорядкувала справи мита й допомогла заложенню кількох виробництв, особливо текстильних. Але постійні війни так шкодили торгові, що він міг розвиватися лише дуже поволі.

Погром протестантів змусив вийти з Чехії багатьох німців-лютеран, але поруч з тим одкрив широкі двері для католиків. Німецька католицька шляхта, скуповуючи конфісковані маєтки чеських емігрантів, заводила там свої звичаї й культуру.

Поскільки чеська мова була мовою гуситської науки, віри, а почасти й лютеранства в Чехії, — то Чехи-католики, одхрещуючись від протестантства, разом з тим одрікались від своєї рідної мови.

Це все врешті довело до того, що р. 1627 німецьку мову оповіщено було урядовою поруч з чеською.

Зріст німецьких впливів цісарського двору, а також наукова нерозробленість мови чеської спричинились до того, що і в науці та письменстві стала панувати мова німецька. Найдужчий опір понімечуванню робила Словаччина. Через те, що Словаччина під Угорським проводом майже завше мала більше волі віри, туди з Чехії тікали всі видатніщі провідники протестантства, а особливо „братерської єдноти“ з Морави. Там вони писали свої твори проти католицтва чеською мовою. Силу рідної мови для пропаганди швидко спостерігли єзуїти і стали й собі користуватися нею для поширення католицтва. Р. 1672 єзуіт Богуслав Бальбин написав досить відомі твори в оборону словянської мови.

З альбому „Прага“ Неотіпія „Унія“

ВИШЕГРАД

Донька Карла VI Марія-Тереза першою зломила присягу про захист самостійности Чеського королівства. Р. 1749 вона видала декрет, яким скасувала окремі найвищі двірські канцелярії, чеську й австрійську, а запровадила єдиний для Австрії й Чехії 1) directorium in publicis et cameralibus та 2) Єдиний Найвищий суд. Правда, року 1762 замість directorium-а заведено було чесько-австрійську канцелярію, але вже, як один спільний орган для Чехії й Австрії, через що обидві держави зовні виглядали вже, як одна чесько-австрійська держава.

Хоча Чехія, Угорщина й Австрія й надалі залишилися федеративним звязком держав, але верховна влада стала єдиною, централістичною і вся держава стала називатися новим іменем, Австрійської Монархії.

Р. 1763 скасовано вищі органи попереднього самостійного й окремого управління в Чехії, а землі чеські розбито на губернії, куди призначено цісарських губернаторів.

Марія-Тереза допомагала однак розвиткові торгу й виробництва охоронним митом, закликанням чужих майстрів, виданням премій на кращі вироби, урядженням відповідних шкіл і т. п. Чимало виникло тоді нових робітень, особливо текстильних, та розвинулась виробка шкла й обробка заліза.

В звязку з розвитком науки фізіократів про те, що народнє багатство походить од землі, розвинулося хліборобство, розведення картоплі, ріпи і т. и. Багато пасовиськ обернено в ріллю. Р. 1769 заснувалася королівська господарська спілка в Празі і в Брні.

З р. 1774 заведено було по всій монархії, в тім числі й по Чеських Землях, однакову вагу і міру. Монети спершу вживали старої. Кожна земля била свої гроші. На монетах чеських до р. 1780 на грудях австрійського орла відбивали чеського герба.

З року 1753 почалася робота по об'єднанню усіх законів по всій монархії. Р. 1811 видано для Австрії та Чехії спільний загальний граждaнський законник, який р. 1852 заведено було і на Угорщині. Той законник не одмінено й до сього дня.

Під впливом освітнього руху М. Тереза одібрала освітню справу з рук церковних і подбала про заведення нових світських шкіл, взявши утримання їх на державні кошти. Заведено було школи загальні („обецні") й вищі („главні"). Університети одібрано від єзуїтів і зроблено школами світських наук.

Однак наука в нижчих школах, в гімназіях та університетах провадилася по німецькому.

Громадське й державне життя Чехії зовні стало також зовсім німецьким. По урядах і школах вживалося тільки німецької мови.

Цісарь Йосип (р. р. 1780-1790), під впливом просвітнього руху, скасував проти-реформаційну комісію й видав р 1781 наказа про волю віри, через що спинився вихід Чехів-протестантів на еміграцію. Йосип також скасував манастирі, які не провадили жадної доброчинної або освітньої справи. Його нащадок Леопольд дозволив закласти при Празькому Університеті катедру чеської мови й полекшив становище селян.

Наполеон I розгромив римсько-германське цісарство і з р. 1812 воно стало називаться лише австрійським, однак, Чехія й Угорщина входили в його й далі цілком, але уже як звичайні частини держави.

Війни з Наполеоном зміцнили реакцію й збільшили абсолютизм та централізацію. Права Чехії, як держави, майже зовсім було занедбано.

КОЛЛАР

Централістичні утиски довели до того, що чеське панство, щоб не опинитися в тяжких умовах життя, стало цуратися прав чеського народу, покидало навіть його звичаї й мову і вживало лише мови німецької. При чеській мові залишилися тільки селяне та середнє міщанство. Панською ж мовою стала мова німецька.

Національне відродження. Політичне пригноблення змусило Чехів зміцнювати свою силу в господарстві та освіті. Вони збільшили розвиток свого промислу (текстільного, шклярського, залізообробничого та цукроварного) та хліборобства, будували залізниці (з р. 1836 до Брна; 1845 з Оломоуца до Праги) і впорядковували пароплавство по Лабі, Влтаві й Дунаю.

Особливу ж увагу звернули Чехи на освіту. Впорядкували кілька реальних, промислових та торгових шкіл, а р. 1806 заснували по французькому зразку празький політехнікум, а Оломоуцький ліцей перетворили в університет. Правда, навчання в школах провадилося і далі по німецьки, але Чехи почали вже завзятіще бороться за рідну мову.

Французька революція та німецький романтизм розбудили в освічених Чехах стремління до волі й замилування старовиною. Спершу латинською та німецькою мовами (Добнер, Добровський), а далі вже й чеською (Юнґман), ширили вони думки про необхідність боротьби за свою мову, підроблювали навіть деякі стародавні рукописи, аби розбудити в широких масах любов до рідної старовини, на якій виростає почуття національних гордощів і стремління до захисту своєї волі.

Словянський романтизм особливо поширився на Словаччині, звідки вийшли видатніщі провідники його: Коллар, що написав чимало про словянську спільність та видатний романтичний твір „Дочка Слави“ і Шафарик, який написав про „Словянську старовину“, „Словянську етнографію“ та инчі. „Дочка Слави“ й „Словянська старовина“ стали тими творами, які запалили в серцях словацьких і чеських читачів невгасимий вогонь любови до рідного краю й бажання бороться за його визволення.

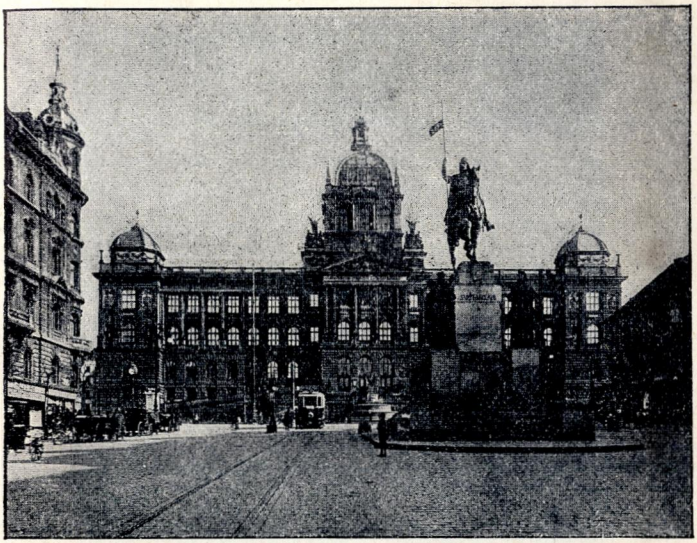

НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ І ПАМЯТНИК КОРОЛЮ ВАЦЛАВОВІ В ПРАЗІ

Причиною швидкого розвитку словянського руху на Словаччині було те, що на Словаччині здавна було більше волі для протестантів, і протестантський німецький університет в Братиславі був для Словаччини й Чехії осередком визвольного руху. До того ж з р. 1803 в протестантським ліцеї істнували вже катедри чеської мови й літератури.

Поступова словацька молодь в Братиславі спершу вживала для письма мови чеської. Але в р. р. 1787-90 священик Бернолак став доводити, що словаки мусять вживати для письма своєї рідної народної словацької мови. Писанням словацькою мовою визначився поет Іван Голий, але більшість Словаків вживала для письма мови чеської. Поволі Чехи добилися того, що з р. 1816 по гімназіях було дозволено вчити чеської мови. В Оломоуцькому університеті заведено катедру чеської мови, а урядовцям і священикам в Чехії наказано було знати чеську мову. В Ставовському театрі в Празі виставляли п'єси чеською мовою. Року 1810 заснували празьку консерваторію, р. 1818 — чеський народній музей в Празі, а згодом і в Брні.

Особливо подбав про культурний розвиток Чехів Палацький, який виховався в Братиславі. Він поклав незрушимі підвалини чеського національного відродження. Від поезії він перейшов до історії, в якій підкреслив героїчний образ чеського народу, особливо в часи гуситські, що боровся не лише за свої національні, а й за вселюдські вольности. Палацький вимагав, щоби кожен Чех був не тільки Чехом, а й культурною людиною. Дбаючи про культурний розвиток, він з р. 1827 став видавати часопис чеського музею, р. 1830 заснував товариство „Чеська Матиця" для підтримання чеських шкіл. Опріч того, склав наукового чеського словника. Проте в політичних поглядах Палацький був монар-

ПАЛАЦЬКИЙ

хистом і обстоював австрійську монархію. В своєму творі „Ідея австрійської держави" він писав: „як би австрійської держави не було здавна, то мусіли би в інтересі Європи та гуманности спричиниться як найшвидче до її утворення". Палацький домагався лише, щоб австрійська держава була федералістичною, аби кожен народ її міг захистити себе від германізму. Одначе пізніще заявляв: „були ми до Австрії, будемо й після Австрії".

Бувши австрофілом в державних справах, Палацький обстоював різко культурно-національне самоозначення. Через те він поборював думку деяких славянофілів про захист від понімечення перехопленням словянської руської культури. „Коли б ми — писав Палацький — мусіли перестати бути чехами, то однаково, ким би ми стали: німцями, волохами, мадярами чи руськими". Культурний розвиток Чехів поволі зміцнив і їхню політичну думку. Майснер та Гартман хоча писали по німецькому, але в чеському дусі, поклали початок чеському демократичному рухові, який став домагатися рівного права для всіх громадян, законодавчого сойму, загального виборчого права, волі слова, друку, зібрань і т. и.

З цієї пори серед чеського народу почала рости нова політична сила, яка складалася не з історичної шляхти панів і високого духовенства, як було до цієї пори, а з міщанства й селян, які залишилися єдиними репрезентантами чеського народу після того, як все панство чеське понімечилось.

Провід в ньому вело молодочеське студентство, яке проф. Масарик справедливо називає апостолом національного відродження.

На чолі цього руху в Чехії з р. 1845 став редактор „Празьких Новин" К. Гавлічек, а на Словаччині — проф. Штур, який подбав про розвиток письменницької мови Словаків. Під проводом Гавлічка, хоча й монархиста-конституціоналиста, але радикала, згуртувалися радикальніщі елементи, які поклали початок молодочеській партії в противенство від старо-чеської партії Палацького.

Освітно-визвольна хвиля докотилася й до Підкарпатської України. Тогочасний Мукачівський Єпископ — Андрій Бочинський старався про

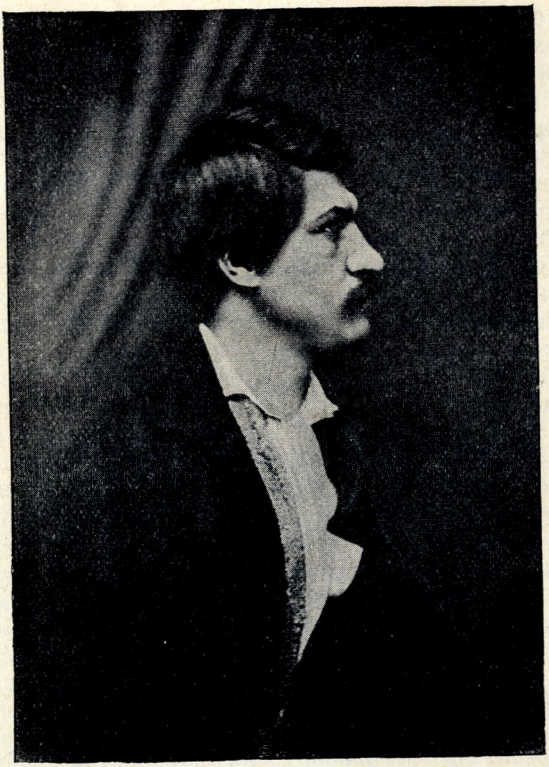

ГАВЛІЧЕК-БОРОВСЬКИЙ

заведення й розмноження шкіл серед українського (русинського) населення рідною мовою, як то робилося в сусідній Галичині.

Революція р. 1848 й реакція. Революція 1848 р. заскочила чехів в добі збірання й виховування культурних сил та первісного зародку модерної політичної думки. Понімечене чеське панство йшло за думкою цісарського двору та німецької аристократії й зовсім не мало свого чеського політичного світогляду. Чеська нація в той час складалася з селянства, робітництва й невеликої купки інтелігенції. Селянство було майже цілком темним, робітництво ледве бралося за освіту, а інтелігенція розривалася на всі боки, витворюючи нові засади політичного світогляду.

Під натиском чеського демократичного руху сойм чеський р. 1845 зажадав, щоби влада стала відповідальною перед соймом на основі певних умов між цісарем і народом та щоб бюджет складався соймом. Король тих бажань не задовольнив.

Французька революція р. 1848 підняла дух в Чехії та на Угорщині. Самочинне зібрання міщанства в Празі 2-го березня склало петицію до

короля з вимогою єдиного сойму і єдиного уряду для всіх земель чеського королівства (Чехія, Морава, Словаччина, Лужиці, Шлезьк); рівноправности чеської мови з німецькою, скасування підданства селян поміщикам і вільного урядування та инч.

В Чехії обрано було своє міністерство, відповідальне перед соймом, і видано конституційний статут (перший в цісарстві), по якому мало бути дві законодавчих палати: вища (шляхта) і нижча (решта населення).

Німецькі революціонери, вихованні на ідеях німецького романтизму, стреміли до об'єднання всіх німецьких земель і скликали у Франкфурті Всенімецькі Установчі Збори, які загрожували Чехам створенням однієї німецької держави, в якій голос Чехів зовсім загубився б. Не маючи через понімечиння шляхти та політичну невихованість решти верств населення думок про самостійну Чеську державу, Чехи стреміли до того, щоб Австрія й надалі залишилася окремою державою, в якій би Чехи вкупі з инчими словянами та угорцями складали ненімецьку більшість. З тих причин Чехи одмовились брати участь на Франкфуртських Установчих Зборах і заявили, що вони стоять за окремішність Австрії від инших німецьких земель і за спілку Чехії з Австрією, бо вірять, що тільки Австрія забезпечить рівноправність народів.

Зовсім на инший ґрунт стала Угорщина. Її політичні провідники як консервативні, так і ліберальні, зразу стали на ґрунт цілковитої самостійности і лише шукали способу, як це найлегше зробить.

Чехи, не допускаючи можливости свого самостійного істнування, визнавали, що відділення Угорщини від Австрії пошкодить і Чехам, бо кине їх на волю німецької більшости, зменчить в Австрійській державі силу ненімецьких націй. Тому Чехи поставилися вороже до відділення Угорщини.

Чеська позиція випала об'єктивно на користь цісареві і він дозволив Чехам скликати свій Установчий Сойм та оповістив рівноправство мов. Для переведення скликання Установчого Сойму склалася з відомих чеських провідників, частиною обраних, а частиною призначених, Народня Управа, в якій перед вели Палацький, Рігер, Браунер та инчі.

Словаччина, що входила в склад земель, підлеглих Угорщині, після відділення останьої від Австрії, зажадала й собі окремого від Угорщини Сойму, свого шкільництва й урядів та повороту словацькому народові земли, захопленої мад'ярськими магнатами. Угорська влада відповіла на те оповіщенням на Словаччині військових судів. Провідники словацького руху (Штур, Гурбан, Годжа та инші) мусіли тікати.

В противагу Франкфуртському Установчому Зібранню Чехи скликали в Празі Словянський З'їзд (1848), який, під проводом Палацького й Шафарика, ухвалив постанову про необхідність перетворення Австрії в спілку рівноправних народів і видав маніфеста до народів Європи, в якому обстоював природжені права народів на волю, рівноправність і самоопределення та протестував проти утисків словян в Прусії, Польщі, Угорщині й Туреччині.

Чехи не мали довірря до революційної влади в Відні, бо вона марила про всенімецьку централізацію. Тим скористувався цісарь і скликав у Празі Тимчасову Верховну Раду з членів народніх представництв, яка мала вирішити всі справи Австрійської держави. Це стягло до Праги багато консервативних елементів зо всіх земель Австрії. Їхня контрреволюційність так обурила населення Праги, що воно, не бачивши

БАРИКАДИ Р. 1848 КОЛО КАРЛОВОГО МОСТУ
(ТОГОЧАСНИЙ ОБРАЗ)

добрих наслідків праці словянського з'їзду, одвернулось від його політичної лінії й під проводом радикальної молоді та озброєного студентства виступило 12 червня на оборону революції.

Словянський з'їзд розбігся. По кількох днях вуличної бійки цісарські війська під проводом Віндішгреца перемогли революціонерів.

Цісарь не звернув уваги на те, що більшість Чехів вела політику лояльну до Австрії й скористувався своєю перемогою для того, щоб скасувати всі головніщі вольности, які дав Чехам за революції: Народню Управу й повний Сойм роспустив, Статут Чеської Конституції скасував і оповістив у Празі стан облоги.

Угорщина тимчасом захопила під свою владу не тільки Словаччину, а ще й Хорватію та землі сербські. Серби, Хорвати й Словаки під проводом хорватського бана Елачіча підняли повстання проти Угорщини. Однак, мад'яри погромили повстанців і багатьох покарали на смерть.

Угорський сойм в сей час вів подвійну гру: зверху він перемовляв з цісарським двором, не відрікаючись цісаря, а потайки підтримував своїх революціонерів, що добивалися цілковитого відлучення Угорщини. Цісарь допомагав словянським повстанцям проти Угорщини, а німецькі революціонери — угорцям.

Врешті цісарь переміг революціонерів, а після того погромив і угорців. Під час тієї боротьби у Відні зібрався Всеавстрійський Установчий Сойм, який потім перебрався до Кромєржиць. Установчий Сойм остаточно скасував кріпацтво, але в справах державного устрою нічого не зробив, бо цісарь після перемоги над революцією роспустив його й сам видав статута про державні відносини.

По тому, так званому березневому, статутові, всі землі, які були під рукою цісаря, мусіли складати одну державу. Старі права земель і соймів касувалися, все ставало „коронними землями".

Під натиском обставин, р. 1848 цісарь Фердинанд передав владу 18-літньому синові Францішкові Йосипові, який також стремів до зміцнення авторітету корони й об'єднання держави.

Повстання в Угорщині було приборкано р. 1849 за допомогою московських військ, присланих царем Миколою І.

Угорщину, нарівні з инчими землями, поділили на пять урядових округів. До Братиславської округи одійшла велика частина Словаччини, а до Кошицької Підкарпатська Україна.

Чехію й Мораву оповістили намістництвами. Для всієї держави завели один спільний Сойм з двома палатами: верхньою (панів) і нижньою (послів). Замісць двірської канцелярії й инчих цісарських урядів заведено міністерства.

У слід за приборканням Угорщини роспався й Франкфуртський Сойм. Становище цісаря скріпилося й реакція росперезалася.

В Празі оповістили виїмковий стан, цензуру й позакривали навіть конституційні газети, а Гавлічка інтернували.

На Словаччині було трохи лекше, а на Підкарпатській Україні деякий час правив русин Адольф Добрянський, який, бувши русофілом, розвивав не місцеву українську мову, а насаджував московську.

ТИРШ

Боротьба за Національну волю. В роках 1860-х, під впливом зовнішнього і внутрішнього зросту демократичного руху та погіршення міжнароднього стану Австрії, в Чехії полекшало. Імперська Рада мусіла визнати необхідність заведення автономії по ріжних землях. На підставі того цісарь видав грамоту, по якій справи закордонні, військові, торгові, фінансові і транспортові залишилися в руках центральної влади, а решта переходила до місцевих соймів, яким надавалися місцеві законодавчі права.

З того часу і в Чехії полекшало. Року 1862 Чехи по німецькому зразку під проводом Фігнера й Тирша взялися за гуртування спортових товариств для виховання молоді. Серед них надзвичайно розвинулось т-во „Сокіл". Воно стало осередком фізичного й громадського виховання та гуртування національних сил. З р. 1861 почали виходити під проводом Палацького й Ріґра „Народні Лісти".

Всі спільні, загально-державні справи, мала рішати всеімперська державна рада, яка складалася з палати панів та Сойму послів. (123 Німців, 120 Угорців, 38 Галичан, 20 Бенатчан, 82 Чехи.) Для того, щоб при такім складі Німці могли завше вирішувати справи на свою користь, щоб не дати скластися протинімецькій більшости, державна рада ділилася на ширшу й узчу: в справах, що торкалися Угорщини, радила повна рада (в ній німці разом з словянами побивали угорців) ширша, а в инших — узча (без угорців, німці мали більшість над ненімцями).

По окремих землях в місцевих справах роспоряджалися місцеві сойми, які складалися по цензовому праву з трьох курій: 1) великих власників, 2) представників міст та торгових установ, 3) сельських обивателів. Головою сойму цісарь призначав маршалка.

Угорський Сойм не погодився з тими правами, які йому дав уряд і зажадав повороту всіх вольностей, зазначаючи, що своїх представників в Імперський сойм не пошле. Цісарь роспустив Угорський Сойм і оповістив на Угорщині виїмковий стан.

Хоча Словаччина приділена була до Угорських Земель, але в угорський сойм не попав ні один Словак.

Р. 1861 Словаки на зборах в місті Св. Мартина склали меморандум до Угорського сойму, в якому зажадали визнання їх окремим народом, а землю їх окремою державною одиницею, де б по школах, урядах і церквах вживалося словацької мови.

Разом з тим вони жадали заснування словацької правницької академії, словацьких катедр при Будапештському університеті та освітньої спілки.

Угорський сойм не відповів на те нічого. Тоді Словаки звернулися просто до цісаря, і він дозволив їм р. 1862 скласти спілки для видавання словацьких книг і ширення рідної освіти („Словацька Матиця") та відкриття кількох словацьких гімназій.

Чехи поставилися до нового ладу негативно; вони стреміли до того, що раз не можна цілком відновити Чеське королівство, то всі землі Австрійської монархії повинні бути на одинакових правах. Поскільки ж ненімецьких земель більше, то в загально-імперськім соймі більшість буде завше не німецька, а це дасть змогу не допустити Німців до скривдження ненімецьких народів. Німці це зрозуміли і навмисно розділили сойм на ширший і вузчий, щоб бити своїх противників кожного окремо. Бачивши виділення Угорщини в деяких загально державних справах, Чехи р. 1863 одмовилися йти в імперський сойм. Це саме зробила й Морава, а р. 1864 і Поляки.

Не пішовши в імперський сойм, Чехи звернули більше уваги на роботу в своєму чеському соймі.

Р. 1864 Сойм передав нижчі школи в руки громад, р. 1866 оповістив викладовою мовою в тих школах мову чеську, без обовязку знати німецьку, р. 1868 празьку техніку розділено на чеську й німецьку, збільшена кількість чеських катедр на університеті й заведено по гімназіях поруч з німецькою мову чеську.

В самім соймі пішов глибший розділ в національній політиці. Посли поділилися на дві головних партії — старочехів і молодочехів. Старочехи під проводом Палацького, Ріґра й Брауна складали більшість і держалися поміркованої консервативної політики шляхти; молодочехи, на чолі з Сладковським та Грегром, провадили радікальну політику, не оглядаючись на австрійські інтереси.

Існування власного політичного осередку вплинуло на розвиток політично-національної свідомости міщан. Міста, по прикладу Праги, поволі почали втрачати німецький характер.

Новий державний статут не задовольнив і Угрів. Вони домагалися цілком окремого сойму й окремого Міністерства.

В той час Австрія готовилась до боротьби з Прусією за панування над Німцями. Бачивши, що новий статут не вдовольнив ні Чехів, ні Угрів, австрійські Німці стали схиляться до думки, що їм треба задовольнити Угрів, аби зробити їх своїми спільниками, а разом з тим, вилучивши Угрів з імперського сойму, здобути там більшість над словянами.

Через те р. 1865 чинність нового статуту була припинена, а року 1867 після невдалої війни з Прусією, цісарь погодився на вимоги Угрів: Австрія й Угорщина стали істнувати, як окремі держави, з окремими соймами й міністерствами під одним цісарем. Спільними були тільки

справи закордонні, фінансові й військові. Для вирішення спільних справ мали з'їздитися делегації від австрійського і угорського соймів. Однак, Угорський Сойм мав право розробляти закони про військову повинність і організацію армії та організувати земську оборону (гонведи). З року 1868 Габсбургські землі стали офіційно називаться Австро-Угорською імперією.

Чехи не погодилися на такий дуалізм і Чеський Сойм року 1867 одмовився послати своїх послів в Імперський Сойм, в якому не було послів мад'ярських. Це саме зробив Сойм моравський. Цісарь роспустив їх. Нові вибори до чеського й моравського Соймів переведено було так, щоб пройшла більшість великопанських Німців. Тоді Чехи покинули чеський сойм, подавши протест проти заведення дуалізму, в якому доводили право Чехів на самостійність і підкреслювали, що в спільних інтересах вони зрікалися того права лише за ради єдности держави. Своє непогодження на дуалізм Чехи демонстрували вічами, а також поїздкою в Москву й Петербург (1867). Німецька влада відповіла на це забороною друку, карою на редакторів, оповіщенням виїмкового стану в Празі та призначенням барона Коллера генералом-губернатором і намістником Чехії. Чеські посли до сойму видали після того декларацію, в якій 10 пактами зазначали державне становище Чехії, як окремої держави, що звязана з инчими землями Габсбургів лише персональною унією, й протестували проти державної ради, яка визнала дуалізм імперії. Подібну декларацію видали посли й на Мораві.

У слід за Чехами імперський сойм покинули Тирольці, Поляки, Румуни, Словинці, так що в Соймі залишилися тільки Німці та троє словян. Німецька влада стала шукати способів порозуміння з Чехами. Коллера одкликали, політичним в'язням дали амнестію, чеський сойм з німецькою більшістю розпустили й перевели нові вибори, в яких Чехи здобули більшість. Цісарь оповістив навіть про свій намір коронуватися чеською короною, а в імперське міністерство запрошено було двох Чехів. Чеські консерватори (Ріґр та инчі) пішли на примирення з владою і в наслідок того р. 1870 сталася згода на тім, що видано буде закона, по якому Чехії надано буде право на самостійне вирішення справ судових, адміністративних та шкільних, а також право посилати 15 послів на конгрес делегації від Австрії та Угорщини і т. и. Однак, Німці й Мад'яри підняли проти цього похід, а тому закон не вийшов. В Чехії знов почалися утиски, р. 1873 Імперський Сойм ухвалив низку централізаторських законів. Разом з тим він ухвалив, щоб посли до Імперського Сойму обіралися безпосередньо населенням, а не посилалися місцевими соймами.

На Словаччині було не краще, Угорці р. 1874 закрили кілька словацьких гімназій, а р. 1875 народне освітне товариство „Словацька Матиця". Словацькі книгарні, бібліотеки і т. и. забрала державна влада й позамикала на тій підставі, що в Угорщині „жадного словацького народу немає". А разом з тим від імени „Матиці" по словацькому видавалася урядова газета, в якій пропагувалося урядові думки.

Що-далі збільшувався вплив угорської політики і на загально імперські справи, так що врешті державним канцлером став Мад'яр, граф Андраші. Він ствердив порозуміння Угорців з Німцями в тім напрямку, щоб не давати волі словянам, а скріплювати панування Німців та Угорців.

3*

Бачивши такий напрям політики, Чехи покинули політику бойкоту Імперського Сойму і р. 1879 увійшли в Сойм, де разом з другими словянськими депутатами склали таку частину Сойму, яка обороняла їх від свавільства Німців.

В першу чергу Чехи стали на оборону своєї мови і р. 1880 добилися закону про урядування чеською мовою нарівні з німецькою, а р. 1882 — розділу Празького університету на чеський та німецький. Все це занепокоїло Німців і вони зажадали на Чеському Соймі, щоби в землях з німецькою більшістю суд чинився тільки по німецьки. Сойм одмовив. Тоді вони покинули Чеський Сойм (1886) і повернулися туди лише р. 1890, коли більшість Чеського Сойму погодилася на охорону права німецької мови виділенням окремих німецьких округів, окремих національних курій для виборів, розділенням вищого суду шкільної ради, хліборобської ради на секції чеську й німецьку і т. и.

Одначе при нових виборах до Чеського Сойму більшість здобула молодочеська опозіція, яка одкинула проект такого поділу. Суперечка за мову що-далі набірала гострішого характеру. Р. 1897 міністр Бадені видав роспорядження, по якому в Чехії й на Мораві по всіх урядах мали вживати чеської й німецької мови по потребі, урядовці мусіли знати обидві мови, для зносин з чужинцями й у війську залишалася мова німецька. Р. 1898 Чехію поділили на три частини: в одній урядовою мовою була чеська, в другій — німецька, в третій — обидві. Р. 1899 ці закони було одмінено й повернуто панування німецької мови. Чехи відповіли на це обструкціями в імперському соймі.

Р. 1907 в Австро-Угорщині перейшов закон про загальне виборче право. Кожній народності дано було певну виборчу територію, при тім у Чехів її було дуже врізано. Нові вибори збільшили сили чеської соціял-демократії та аграрної партії. Старі партії втратили силу.

Національні суперечки не вщухли. Сойм став місцем обструкцій, які вчиняли ріжні партії з ріжних причин, користуючись § 14 статуту.

З імперського сойму обструкція перенеслася й до краєвих, особливо до чеського, який з р. 1908 перестав цілком працювати.

На Словаччині також почалася національна боротьба з Мад'ярами. В Угорський Сойм пущено було лише 3 Словаків замість 45. Словацький друк заборонявся, всі школи обернуто було в заклади мад'яризації. Всяка словацька наука в школах каралася. Єпископами призначалися лише Мад'яри з наказами мад'яризувати словацьке духовенство.

На Підкарпатській Україні Мад'яри робили те саме, що й у Словаччині.

Цісарська влада, тиснучи Чехів національно, давала їм змогу дбати про господарський розвиток краю. З початку 1900-х років вони перевели великі господарчо-меліораційні роботи: прорізали канали, збудували шлюзи і т. и. Разом з тим розвивався й великий промисел та хліборобство.

Після заснування р. 1890 Земського банку та великої ювілейної вистави р. 1891, Чехи зробили надзвичайний поступ в справах виробництва й торгу, захопивши їх у свої руки.

Борючись за національні права, Чехи піклувалися про розвиток своєї культури. Скрізь вони заводили школи загальні, мійські й середні, а також фахові: господарські, торговельні, ремісницькі, як середні, так і вищі: технікуми, консерваторії, гірничі школи і хліборобські. Палацький і Ріґр кинули гасло: V práci a vědění je naše spasení (В праці

КЛОФАЧ

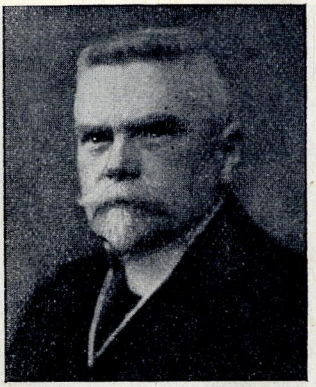

КРАМАРЖ

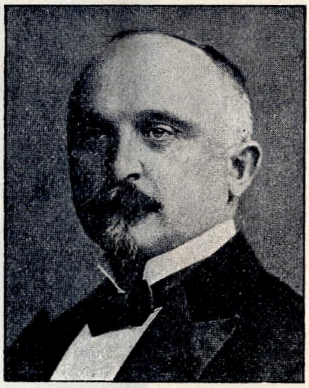

РАШИН

й науці наше врятування), і Чехи завзято переводили його в життя. Р. 1880 вони заснували для цього спеціяльне товариство „Центральна Шкільна Матиця". Кожного року „Матиця" збірала значні суми грошей (коло одного міліона корон), на які заводила й утримувала приватні школи там, де уряд не хотів ставити державних.

В політичній, культурній та господарській боротьбі за національну волю й захопила Чехів світова війна р. 1914.

Створення самостійної республіки. Коли р. 1914 схопилася світова війна, всі симпатії Чехів стали на бік Антанти. Французи з давніх часів помагали Чехам в боротьбі з Габсбургами, а Росія, як словянська країна, на їх думку, мусіла дбати про добро всіх словян. Тим більш, що перед війною чеський посол др. Крамарж побував у Росії й зацікавив чеською справою широкі кола російського громадянства. Однак Чехи не могли одверто виявити своїх симпатій та й не хотіли робити це зразу. З самого початку війни згуртувалося таємне товариство „Мафія" (на зразок сицілійського), яке тримало звязок з закордонними чехами і подавало точні відомости про хід подій як за кордон, так і з-за кордону. Коли долетіли звістки про перемоги російських військ в Галичині і на Карпатах загреміли гармати, коли в Чехію проскочили відозви російського головнокомандуючого князя Миколи Миколаєвича про боротьбу за свободу Польщі й Чехії, чеські вояки поодинці й групами стали переходити на бік росіян. В полон до Росії за час війни перейшло коло 200,000 Чехів.

Австрійська влада роспочала проти Чехів утиски: закривала газети, арештовувала по підозрінню в зраді окремих громадян і де яких карала на смерть.

В тім числі заарештовано було й провідника чеських народніх соціялістів Клофача та провідників молодочехів Крамаржа й Рашіна, яких віддали під військовий суд за зраду.

Здавлена залізним кільцем німецького оточення, Чехія не могла нічого зробити для свого визволення. Тому справу цю взяла на свої

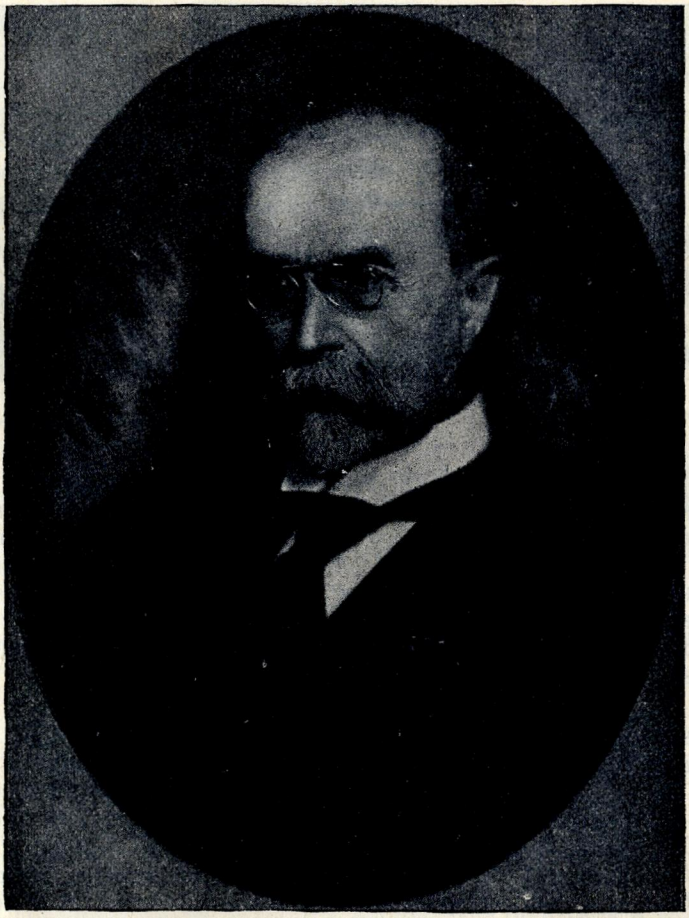

Т. Г. МАСАРИК

плечі чеська еміграція на Україні, в Італії, Франції й Америці. Вже в серпні р. 1914 в Київі заснувалися чеські добровільні дружини, а р. 1915 в Парижі склався „Чеський Закордонний Комітет", який перетворився в Чеську Народню Раду закордоном і оповістив боротьбу за незалежність Чехії на боці держав Антанти. Головою чеської Народньої Ради обраний був проф. Масарик, заступником Дюріх, а секретарем др. Бенеш. Вони роспреділили між собою роботу так, що проф. Масарик взяв на себе працю в Англії, Бенеш у Франції, а Дюріх в Росії й розпочали видавати на ріжних мовах газети про чеську справу. Багато допомогли їм Словак астроном Штефанік, який служив старшиною в французькому війську, молодий англійський учений і політик Сетон Ватсон та французький професор Деніс. Довший час Франція й Англія не хотіли нічого слухати про самостійну Чехію, не бажаючи розділу

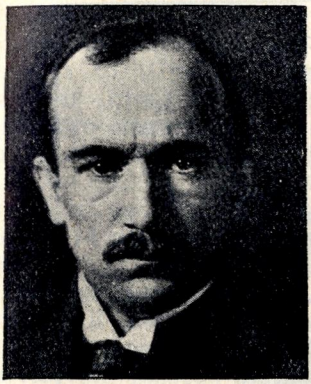

БЕНЕШ

ШТЕФАНІК

Австрії, лише р. 1917 вони погодилися на внесення до „Вільсонової“ ноти вимоги Чеської Народньої Ради про визволення Чехії.

В Чехії тим часом утиски збільшувалися. Р. 1916 Крамаржа й Рашина присудили до смерті, але виконання присуду затримали. Величезну кількість письменників і публіцістів закинули у в'язниці, коло 100 газет заборонили, товариство „Сокіл“ та инчі чеські товариства закрили. Навіть з цісарського тітулу викинули згадку про королівство чеське. Чеські міста обсадили Мад'ярськими залогами, а чеські полки повисилали на Мад'ярщину.

Чеські дружини в Росії не могли добре розвиваться, бо бюрократичний уряд боявся їх. Коли Чехи прохали дозволу поповнювати дружини чеськими полоненими, їм одмовили. Коли року 1917 сталася революція, Тимчасовий Російський уряд спершу також не дозволив Чехам складати свою армію з полонених. Але після того, як чеські добровільні дружини визначилися в бою під Зборовом (в Галичині), прорвавши австрійський фронт і взявши полонених більшу кількість, ніж самі складали, Чехам дозволили організувати свої полки з полонених.

В 1917 р. Австрія стала шукати шляхів до миру й полегшила режим в Чехії. Чеська інтелігенція заявила, що вона не стремить до відділення від Австрії. Спілка письменників заявила, що Чехи стремлять до перетворення монархії в спілку рівноправних держав.

Клуб Чеських послів до імперського сойму в тім числі й соціялдемократи (Габрман, Нємец і Шмераль) також ствердили ці позіції.

Після цього австрійська влада дала амнестію політичним в'язням, в тім числі й др. Крамаржеві та Рашину.

Р. 1918 проф. Масарик переїхав до Київа, який став осередком організації чеського війська на Україні. Після роспаду російського фронту, Українська влада дала Чехам зброю й запаси. Після того вони оповістили себе частиною французької армії і коли Німці, по угоді з Укр. Центральною Радою стали наступати на большевиків, чеська армія одійшла на Росію й Сібір, щоб таким шляхом достаться до Франції. Проф. Масарик виїхав до Америки.

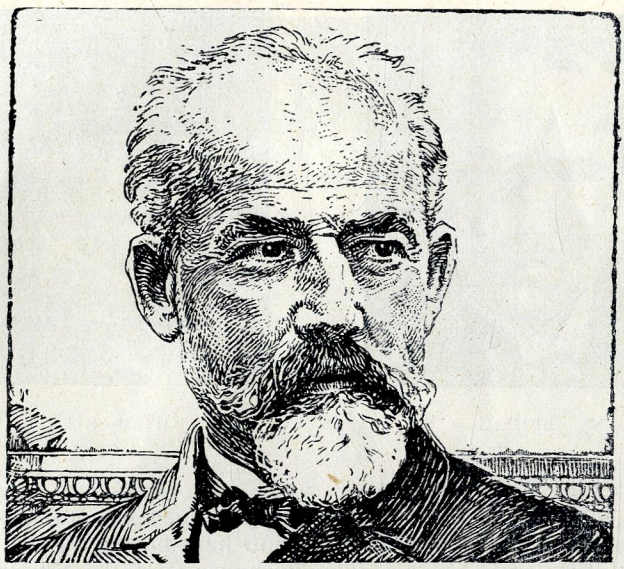

ІСТОРИК ЧЕХІЇ ПРОФ. ДЕНІС

В Італії та Франції Чехи також згуртували свої легіони. Народня Рада оповістила мобілізацію всіх Чехів за кордоном і перевела народню позичку серед еміграції в сумі 20 міліонів франків. В Америці Чехи склали легіон в 50.000 Чехів і Словаків та зібрали 3 міліонів долярів. Одначе найбільшу силу творили легіони в Росії. Большевики хотіли їх роззброїти. Змусили навіть філію Паризької Народньої Ради в Москві підписати згоду на роззброєння, але легіони, довідавшись про те, оповістили себе не підлеглими московській філії і збройною рукою перебралися через Сібір до Владивостоку, звідки перепливли до Франції. Большевики заарештували філію Паризької Народньої Ради в Москві (др. Максу, др. Чермака та инчих).

Надзвичайний перехід чеських легіонів через Сібір виказав їхню міцну військову силу і так вплинув на Францію й Америку, що вони нарешті погодилися підпирати стремління Паризької Народньої Ради до утворення Чеської самостійної Республіки і офіціяльно визнали Раду за представництво майбутнього чеського уряду.

Але в самій Чехії ще не було ясної думки про самостійність. 6-го січня 1918 р. чеські посли до імперського сойму видали декларацію, в якій хоча й заявили про необхідність створення чеської держави в історичних етнографичних межах на основі самоопределення народу, без участи імперського сойму, але не одкидали ще думки про спільність династії та федеративний звязок Чехії з инчими землями Габсбургів.

Лише 13 квітня р. 1918 народне зібрання в Празі од всіх верств народу склало присягу бороться за самостійну Чехію.

30. квітня зібрання американських Чехів в Пітсбургу під проводом проф. Масарика ухвалило також бороться за самостійну Республіку.

На Словаччині в місті Св. Мартина зібрання словацьких робітників ухвалило домагатися від Угорщини права самоопреділення. За те провідника їх др. Шробера Мад'яри закинули до в'язниці.

4 жовтня (ґіjna) р. 1918 цісарь Карло змушений обставинами війни і внутрішнього невдоволення в Австро-Угорщині видав маніфеста про перетворення Австрії в спілку держав. Чехів це вже не задовольнило. Навіть чеські посли в імперському соймі одверто заявили, що вони вже стали на ґрунт необхідности самостійної Чеської Республіки.

Того ж 14 жовтня др. Бенеш в Парижі заявив державам Антанти, що Народня Рада в Парижі визнана чеським народом за тимчасову владу і з волі народу бере в свої руки провід всими справами Чехії та керування її військовими силами. Коли цісарь Карло звернувся до Вільсона з проханням посередничати в справі миру, обіцяючи автономію народам Австрії, Вільсон під впливом професора Масарика відповів, що автономії вже не вистарчає і що про справу Чехії вирішує чеська влада в Парижі, з якою Віденській владі і треба порозумітися, що до сусідських умов миру.

Зважаючи на те, цісарь Карло дав дозвіл чеським делегатам (в тім числі і др. Крамаржові) виїхати з краю до Женеви на нараду з представником Паризької Ради др. Бенешом.

28 жовтня цісарь оповістив про свою згоду приняти умови миру з Антантою. В тих умовах було визнання незалежности Чехії й Югославії. Це оповіщення було урядовим визнанням самостійности Чехії. В Празі негайно склався тимчасовий чеський уряд, в який увійшли посли: Швегла, Рашин, Сгршібрний, Совкуп і Шробар.

26 жовтня до Чехії прилучилася Морава, а 30-го — Словаччина.

Чеські посланці до Женеви, хоча раніш багато в чім не погоджувалися з Паризькою Радою, тепер цілком схвалили її політику й оповістили Чехію Республікою.

14-го листопаду народне зібрання в Празі оповістило Габсбургів позбавленими прав на Чехію; ствердило незалежність Чеської Республіки і обрало республіканську владу: президентом — проф. Масарика, а міністерство по згоді всих політичних партій: Головою Міністрів між иншим обрано було др. Крамаржа, Міністром Закордонних Справ др. Бенеша, війська — Штефаніка.

Чеські німці не погоджувалися на самостійність Чехії. 29 жовтня більшість послів — Німців з Чехії зібралась у Відні; оповістили себе тимчасовим чеським соймом й ухвалили вважати Чехію за провінцію Австрії. Сойм той перебрався до Ліберця в Чехії. Нова чеська влада мусіла заступити чеські місця з німецькими впливами своїми військами. Зважаючи на те самозванний Сойм утік за кордон.

Емігранти з Підкарпатської України в Америці ще р. 1918 ухвалили, що Підкарпатська Україна має бути прилученою до Чесько-Словацької Республіки.

Як тільки Чехія стала вільною республікою, то здійснилась і та постанова. Республіканська чеська влада призначила губернатором Підкарпатської України др. Жатковича, провідника підкарпатських українців в Америці.

При складанню Версальських умов миру, Чехословаччина брала участь уже як окрема самостійна держава. Вона прийняла на себе частину

боргів Австро-Угорщини й пообіцяла сплатити Антанті „нагороду за визволення“ в сумі 750 міліонів франків.

В 1920 р. Чеське Народне Зібрання ухвалило конституцію Республіки, а також закон про 8-годинний робочий день та про земельну реформу, по якому всі маєтки, повище 250 гектарів, одбиралися за помірковану сплату для роспределення між немаючими.

Так нарешті Чехи здобули собі державно-національну волю й певні форми соціяльного визволення.

*

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА.

Територія та населення. Чеськословацька Республіка складається з скількох окремих земель та скількох окремих народностів, а саме: із властивої Чехії, Морави, Шлезька, Словаччини, Підкарпатської Руси (України), Віторажчини, Вальчиччини та Ратиборська.

Всі ті землі гуртом охоплюють територію в 140.485 квадр. кілометрів, тоб то приблизно вшестеро менчу, як територія України. Населюють ті землі загалом 13,604.807 душ. Зокрема:

в Чехах є 51.947 кв. кіл. земли та 6,664.932 людей, тоб то на 1 кв. кіл. припадає 130,3 душ;

на Мораві — 22.221 кв. кіл. — 2,622.297 чолов., тоб то на 1 кв. кіл. — 118,7 душ;

в Словаччині — 49.014 кв. кіл. — 2,926.724 душі — по 59,7 душі на 1 кв. кіл.;

в Підкарпатській Руси — 12.624 кв. кіл. земли та 598.485 мешканців, т. т. по 47 душ на 1 кв. кіл.

Кожна з тих земель, що входить в склад Чеськослов. Республіки, має свої властивості з боку положення, земли, ґрунту, підсоння, господарського характеру то що.

ЧЕХІЯ, МОРАВА, ШЛЕЗЬК.

І. ЧЕХІЯ (ЧЕХИ).

Поверхня Чеської Земли. Гори. Земля Чеська більш-менш однаково сягає з півночі на південь та зо сходу на захід, уявляючи з себе на мапі несправний чотирьохкутник. Навколо тієї земли лежать досить високі, дуже гарні на вигляд, кам'яні хребти, здебільшого вкриті розложистими лісами.

З гір, що є в Чехах, найвидатніщі — Шумавські Гори, вкриті широко-далеко смереками, соснами та модриною. В тих горах найвища вершина зветься „Явір", а має вона заввишки 1456 метрів.

Дуже красні гори „Чеський Ліс" з найвищою вершиною — Черховим (1040 м.), далі йдуть — Смерчини з горою „Сніжник", потім пасмо Крушних Гір або Рудогірря. Але ж найвищі чеські гори — так звані Крконошські,

ШУМАВСЬКІ ГОРИ

тоб-то — Велетневі, де вершина „Сніжка“ має заввишки 1603 метри (тоб то $1^1/_2$ верстві), а „Високе Коло“ — 1509 метрів. Дуже знані ще так звані „Орлицькі Гори“ (вершина „Кралицький Сніжник“ має 1422 метр.), а між ними протікає дуже прудка річка Орлиця, яку часто звуть „Дикою Орлицею“.

Між тими пасмами гір лежить „чесько-моравська“ низина, що уявляє з себе дно тієї велитенської миски, вінця якої утворюють перелічені раніш гірські гребні. За доісторичних часів всю цю низину було залито водою, тоб-то

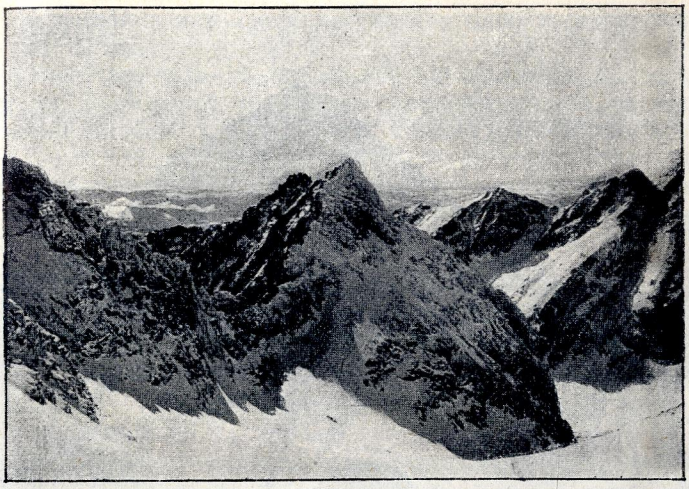

КРКОНОШСЬКІ (ВЕЛЕТНЕВІ) ГОРИ

замісць нинішньої Чехії стояло тут велитенське озеро чи, мовляв, середнє-європейське море. Згодом вода зтікла, земля висохла й в найнижчих улоговинах повстали врожайніщі ґрунти. По тих низинах тепер течуть великі ріки.

Загалом кажучи, вся Чехія гориста, має пагоркувату поверхню з родючими ґрунтами на долинах та вбогими — по узгір'ях. Однак якихсь пустинь там немає, дуже мало й голих скель, а ще менч болотяних низин. Найнижча місцевість в Чехії лежить над рівнем моря на високости в 111 метрів, там, де тече ріка Лаба.

Водозбори. З тих понадгряничних чеських гір витікає багато потоків та кілька річок, що вливаються у велику ріку Лабу, яка потім з Чех переходить в Німеччину під назвою Ельби й упливає в Північне море.

До Лаби вливаються такі річки: на правому березі Цидлина, Мрлина, Єзера, Пловчниця та Камениця, й далі на лівому — Упа, Метуя, Орлиця, Лучна, Хрудимка, Дубравка, Влтава, Огржа та Біла.

Найбільша з цих річок — Влтава, що протікає самою серединою земли чеської (з півдня на північ). До Влтави вливаються менчі річки, на правому боці — Мальша, Лужниця, Сазава, а на лівому — Отава, та Мже-Верунка.

З озер в Чехах можна зазначити два більших на Шумаві: Чортове та Чорне, болота ж перетворено на рибні стави.

Підсоння. Підсоння в Чехії досить неоднакове, що вражає, коли взяти на увагу малу площу Чеської земли. Загалом кажучи, воно підхоже до середнє-вкраїнського, тільки тепліще. В долині велика стужа буває рідко й сніг довго не лежить, але в горах — особливо в Крконошах — там часто випадає великий сніг, що триває довгий час. Найтепліще ж буває в долині по-над Лабою та біля Праги. Цікаво, що в Південних Чехах найхолодніще, бо там часто дме північний вітер, вплив якого дуже незначний в Північних Чехах, де його затримують

ЧЕСЬКИЙ „СТАТЕК"

гори. Тим то й весна починається в Південних Чехах пізніш тижнів на два, як в осередку, й овочі та городина так само спізнюються. По-над Лабою ж добре росте виноград, тим часом як на півдні виноград майже ніколи не встигає визріти. Тим-то Чеський Південь звуть „Чеським Сібиром". В найтепліших частинах Чехії випадає найменче дощів.

Населення. Селища. Живуть Чехи переважно невеликими селищами, що густо роскидані й на узбіччях гір, а ще густіще — на рівнині. Чепурні, невеличкі чеські села виглядають здалеку, як ті виграшки. По-над берегом потока чи річок, або поблизу чи навколо ставка (що звуть Чехи „рибником") побудовано переважно білі, або світлою барвою помальовані домки, — „статки" та „халупи". Будови переважно муровані, при чому дуже часто не з цегли, а з каменю, бо його тут скрізь сила-силенна. Більші, заможніщі господарі володіють „статками", що вимуровано їх звичайно на один взірець: на вулицю — кам'яний дім з двома-трьома кімнатами та кухнею. Дім, як і більшість господарських будов, покрито черепицею (в останній час дахівку роблять найчастіще з цементу). До дому безпосередньо пристає кам'яна брама, з другого боку якої йдуть кам'яні хижі, чи клуні; від них тягнеться кам'яна огорожа, котра оточує увесь двір так, що „статек" випадає немов би мала фортеця. До „статку" з заду прилягає город або садочок, а часто-густо й шматок поля. Коли „статки" стоять по один бік ву-

лиці, — то навпроти них часом поставлено інші господарські будови: клуні, льохи то що.

„Халупами“ звуть домки менчих, вбогіщих хазяїнів, що не мають великого двору. Здебільшого ці халупки (чи по-місцевому „бараки“) збудовано щільно один біля одного, так що межний мур між двома дімками — спільний. По більш глухих закутках Чехії де-не-де можна бачити ще й гонтові дахи, дуже рідко — залізні, а солом'яних майже не трапляється.

Тим-то по чеських селах дуже й дуже рідко чинить шкоду добре знаний нашим селам „червоний півень“.

Хати й хатнє життя. В середині селянської чеської хати — зразкова чепурність та охайність. На гарно розмальованих стінах (на взірець тих папірових шпалєрів, що купують наші баби шматками у щитинників для прикраси покуття), розвішано всякі малюнки, портрети історичних громадських діячів та церковні образки (найчастіш — св. Йосип та чеський святий Ян Непомуцький). В „ложниці“ (то б то кімнаті для спання) стоять гарні ліжка, на яких наложено безліч білих подушок та перин (Чехи вкриваються взимку не ковдрами, а перинами), стоять кілька гарних шахов, куди вішають одежину; умивальники та інші меблі, що у наших сторонах можна здибати хіба по хатах панотця, вчителя то що. На вікнах — занавіски чи запони, на деревляних підлогах, переважно небарвлених, — килимки.

Особливо пильнує чеська господиня чистоти в кухні, бо коли б у неї тут щось неохайне помітили сусідки, було б їй осудовисько на все село. Ото ж в кухні господиня підлогу миє майже що-дня та так часом вишаровує щіткою (з милом в окропі), що підлога аж блищить, як стіл. Тим-то й приказка чеська говорить, що „у доброї господині на підлозі можна обідати“. Так само виблискує в кухні й кахльова плита, емальований та мідяний кухенний посуд, акуратно зложений на поличках та по шахвах, де для кожної річі є своє призначене місце. В кухні переважно всі меблі побарвлено білою блискучою барвою (риполіном), а через те їх дуже зручно змивати окропом з милом, та й враз видко на них якусь плямку чи забруднення.

Чехи не тільки через те так пильнують в кухні чистоти, що тут готується страва, — але й тому, що здебільшого вся родина тут, в теплій хаті знаходить собі відпочинок, тута ж їсть, тута ж часом бувають і бесіди.

Живуть Чехи дуже ощадно. Тим-то більшість взимку топить лише в кухні, в „ложниці“ майже ніколи не топлять, а в літку й взимку відчиняють вікна („вітра́ють“), щоб було чисте повітря. Інші покої топлять хіба тоді, коли в них буває якась гостина.

Освіта й виховання. Чехи дуже працьовиті й завзяті. Більшість з них добре грамотні (тільки 2-3 з сотки Чехів не вміє читати чи писати), чимало є й дуже освічених селян. Тим-то можна часто бачити, як пастушки на стерні (Чехи випускають свою худобу на пашу тільки в-осени, коли вже зібрано врожай з поля) читають книжку таку ж саму, як і мійські паничі. Так само нерідко можна побачити, як літня чи навіть стара господиня по вече́рі сяде під хатою, в'яже панчоху й читає книжку чи газету. Чоловіки ж майже всі без винятку читають газети.

Широка грамотність Чехів допомагає їм в тім, що вони мають більшу цікавість до справ громадських, читаючи газети, знають, що де

робиться в світі, в книжці та газеті знаходять собі пораду, як зробити ту чи иншу працю, де знайти купця на свої вироби, де здобути те, що їм в господарстві потрібно. Всіх дітей в шкільному віці обов'язково посилають до школи. Навіть манесеньких — від $1^1/_2$-2 років — відносять та відводять матері чи старшенькі діти до так званих „школок", якими здебільшого керують чорниці — „шкільні сестри". Тут діти бавляться майже цілий день, а мати може вільно працювати, знаючи, що її дитину добре доглянуть і навчать чогось користного.

До-речі зазначимо, що в чеських родинах навіть по селах нині майже вивелись колиски. Немовлят же кладуть у маленькі зручні возики, на мняких ресорах, з одкидним дашком. Возючи сюди-туди, мати заколисує дитину, а як кудись мусить іти, не потрібує обтяжувати собі руки, а тільки пхає поперед себе возика, в якому між перинками сидить та бавиться веселе дитинча. Взагалі Чехи дуже люблять дітей, добре про них піклуються й майже ніколи не бють.

Поведінка та звичайність. Загальна освіченість Чехів допомагає їм доцільніще впорядкувати своє життя. На все у них є свій порядок, на все є звичай, не знать коли й ким встановлений звичайовий припис, якого всі майже несвідомо, „автоматично" дотримують. Наприклад, куди б Чех не вступив, де є люде, — він їх гречно привітає; коли ви спитаєте кудись шлях, то він не тільки вам ласкаво росповість, а часто ще й проведе до потрібного вам місця; за кожну дрібницю вас ввічливо подякує, за кожний недоречний рух чи слово перепросить.

Тоб-то Чехи поводяться в житті, яко люде культурні, як справжні Європейці. І та культура їхня настільки загальна, що якого б ви Чеха не здибали, чи то в місті, чи на селі, — ви заздалегідь можете знати, як він буде з вами в тім чи иншім випадку поводитись. Неввічливість там взагалі вважається великим соромом, і людину, що не поводиться, як встановлено звичаями, Чехи вважають що-найменч за дивака („подивугідну людину").

Віра. По селах чеські люде дуже побожні (вони переважно католицької віри), радо беруть участь у всяких набоженствах, по́ходах, церемоніях то що, дуже рідко виходять на вулицю п'яні. А тим часом, кожен Чех майже не може обійтись без кухля пива, принаймні на вечерю. Пиво там п'ють всі, бо таки й справді їхнє пиво дуже добре. Наприклад, Пільзенське пиво знане не тільки по всій Європі, а й по всьому світі. Варто зазначити, що навіть у Австралію спеціяльно було завезено пільзенські пивні бродила. Горілки ж Чехи споживають дуже мало, коли ж і п'ють щось міцне, то переважно „лікери" — тоб то солодкі наливки.

В останній час між Чехами дуже поширюється національно-церковний рух, що зветься чесько-словацькою вірою, чимало Чехів зовсім не належать до жадної релігії (безконфесійні). Однак і невіруючі дуже шанують свята й визначають їх з поміж инших, буденних днів.

Одіж. В свята кожен селянин одягається так, як у нас тільки одягаються міщане: чоловіки — в білих, глажених комірцях, шовкових зав'язках, в добре пошитій мійській одежі, гарних пальтах та брилях; жіноцтво — переважно в англійських костюмах, також в бри-

Бланіцкі лицарі З картини Ад. Лебшера

З книги Авг. Седлачка: „Збірка історичних оповідань“. Кліше В-ва І. Отто

Додаток до „Господарство Чехословаччини“ від об'єднаних графичних установ ак. спілки Коппе - Бельман, Прага-Сміхов

ликах, в баревних модних черевиках, а в-літку — у всьому білому. Дітей же одягають особливо старанно, майже по останній моді.

На працю, однак, кожен одягається в щось простіще, стареньке, ремісники мають поверх спеціяльні робочі блузи, полотняні попередниці, або й другі полотняні штани, та деревляні, без задків черевики („трепки"). Жінки й дівчата завжди мають практичні попередниці, що захищають нижнє вбрання від забруднення. Під час сльоти часто ходять в черевиках, видовбаних з дерева („држева́ки").

Їжа. Їдять Чехи дуже скромно. Майже що-дня всі мають так чи инакше приправлену картоплю, дуже люблять горох та капусту (яку їдять варену й посоложену), в свято — роблять „кнедлики" — тоб-то варений білий хліб з сухариками, або з овочами (на зразок наших вареників). З мняса найбільш шанують свинину та всяке копчене. Радо купують ковбаски та шинку, яку гутують майстерно.

Зовнішній вигляд Чехів. Одно слово, коли б наш чоловік з якогось ведмежого закутку, тоб-то далеких хуторів якихсь випадково опинився в неділю чи свято у чеському селі, — то він би міг гадати, що тут зовсім нема селян, а самі міщане. Так „пановито" виглядають Чехи в свято.

Це робить та зовнішня культура Європейська, мовляв „культура щоденного побуту", що під впливом освіти, широкого шкільництва та Європейських звичаїв порівняла (принаймні з-окола) людей всіх станів, зробила їх — знов таки принаймні з-окола — однаковими, так що там, справді, на око видається, ніби нема поділу на „панів" та „мужиків", то б то міщан та селян.

Багато допомагає тому в Чехах ще й те, що таки, дійсно, вони майже не мали свого питомого родовитого панства, якихсь графів, князів, великих дідичів то що. Колись за старих часів були вони й поміж Чехами, однак, як Чехи стратили свою державну незалежність після нещасливого бою на Білій Горі (під Прагою, р. 1620), то з їхнім панством сталося те саме, що трапилось і з нашими колишніми шляхетськими родами: пішли вони на послуги до чужої пануючої влади, за „сукні та адамашки" відцуралися простого рідного народу — гречкосіїв, попідшивались під Німців, як наші — під Москалів чи Поляків, і стратились для своєї нації. А всього національного твердо тримався тільки простий люд. Отож і тепер, коли Чехи знову повернули собі державну самостійність, — їхня держава натурально стала демократичною республікою, тоб то всенародньою державою.

Сільські й мійські люде мають там майже однаковий вигляд. Чоловіки кремезні, дебелі, здебільшого біляві, з світлими блакитними очима та здоровим, рум'яним обличчям. На зріст — як і наші люде, тільки при однаковому зрості наш чоловік має ширші груди (більший обсяг). Жінки рослі, раменасті, на дебелих великих ногах, червоновиді. Вже глянувши тільки на міцні литки чешки, враз її можна відрізнити від кожної нашої дівчини, що має сухі і невеликі ніжки. Залежить це може почасти й від того, що в Чехах жінки дуже тяжко працюють. В особливих кошиках, що навішуються на плечі (такий кошик звуть „нушею", тоб-то „ношею"), вони тягають велику вагу, чого не роблять жінки наші.

КОМПОЗИТОР Б. СМЕТАНА

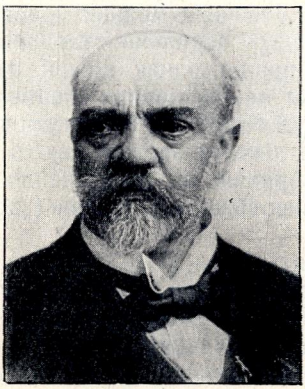

КОМПОЗИТОР А. ДВОРЖАК

Мистецтво. Чехи дуже музичний нарід. Майже кожен з них грає на якомусь струменті. А є одно таке село, про яке йде поголоска, що коли там народиться хлопець, то батько всамперед дивиться йому на руки, щоб вгадати, чи добрий з нього буде скрипак? Тим-то на всяких святах, чи то церковних чи народніх (як от храми, більші празники, „обжинки", свята національні, то що) — майже в кожному селі виступає орхестра, зложена з місцевих музик.

За те, протилежно нам, Чехи негарно співають. При праці майже ніколи не почуєш якогось співу, а коли й пробують, то лише на підпитку (особливо некрути) та співають якимись деревляними голосами, мов ті перепели в житі, бо не мають вони нашого хисту до співу. Танцювати також досить ледачі, хоча на „храмах" та Різдвяних Святах то що, по всіх майже селах впорядковуються „танечні забави" — (тобто танцювальні вечерниці), які ще звуть „віночком". Національні чеські танці поважні, мало рухливі й зовсім не нагадують наших запальних козачків та гопаків.

Тим часом Чехи дуже люблять добрі співи, і було у них чимало добрих музик, що зложили гарні пісні та цілі співочі п'єси для театру-опери. Найбільш улюблені їхні музики-композитори: Сметана, Дворжак, Новак та Яначек, твори яких знає вся освічена Європа.

Мають Чехи також добрих малярів (Манес, Алеш, Упрка, Муха), скульпторів (Сухарда, Мислібек, Білек, Шалоун), знаменитих музик-скрипаків (Ондржіжек, Коцян, Кубелик), мають велике і значне змістом та кількістю творів письменство. Визначніщі письменники попереднього часу — Святоплук Чех, Гавлічек, Німцова, Неруда, Зеєр, Арбес, Врхлицький то що, а з сучасних — Ірасек, Махар, Дик, Бржезина, Чапек та інші. Мають й видатних мислітелів та вчених (Хельчицький, Амос Коменський, Палацький, Пуркинє та нинішній президент Масарик то що).

Одно слово, мають вони багато інтелігентної сили, тимто поміж словянськими народами по культурности належиться Чехам одно з перших місць.

ЛІТО. ОБРАЗ МАЛЯРА І. МАНЕСА

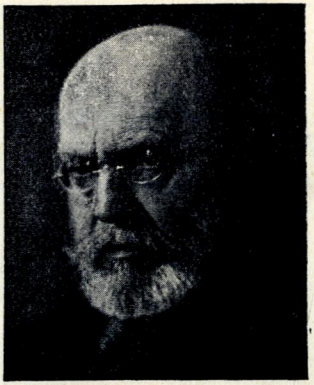

ПИСЬМЕННИК А. ЇРАСЕК

Найбільше ж популярний і поважаний в Чехах чоловік — це Іван Гус, що витворив нову віру, боровся за неї з Римськими папами й був спалений живцем (року 1415). Цього великого чоловіка дуже шанував і наш найгеніяльнійший чоловік Т. Шевченко, який присвятив памяти Гусовій одну з своїх чудових поем — „Єретик".

Спорт. Одночасно з вихованням розумовим Чехи дуже дбають і про виховання своєї молоді фізично. Тим-то у них дуже поширено руханкові товариства, що звуться „соколами" та „орлами". Кожне більше селище має свою „соколовню" — тоб то салю, де відбуваються вправи соколів, а в инший час впорядковують вистави, читання, кинематографичні образки. Такі соколовні відограють в Чехах ролю тих народних домів та „Просвітянських" установ, що почали були широко утворюватись на Вкраїні.

Кількість Чехів. В Чехах, як ми вже зазначили, живе мешканців 6.664.932 душ. Однак — не всі з них належать до чеської народности. По останньому перепису, що відбувся року 1921-го, по народностях населення Чехії поділяється так:

Чехів та словаків . . .	8.759.186
Німців	3.122.390
Жидів	180.332
Инших національностей	1.542.889

Найгустіще заселено чеськими людьми осередок земли, Німці ж живуть переважно по гряницях, куди вони переселились з сусідньої Австрії, Баварії та Прусів.

Міста. Столицею, головним містом держави є улюблена всіма Чехами Прага (має біля 700.000 населення), яку вони звуть „золотою" та „стовежною". Лежить вона по обох берегах річки Влтави, що кам'яним річищем спокійно тече посеред міста й надає йому чарівної

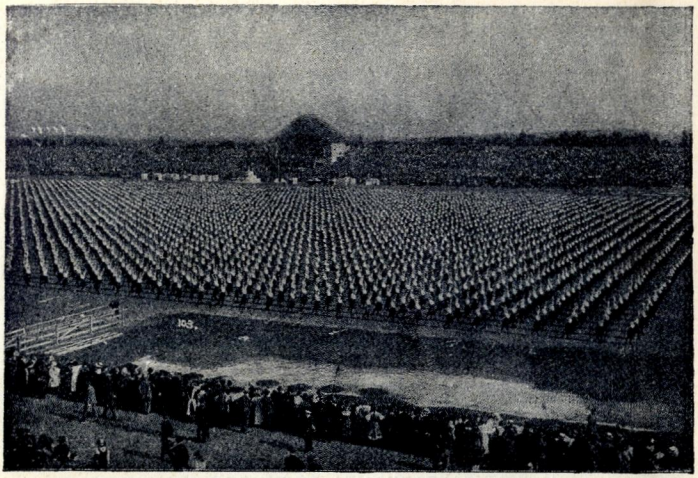

СОКІЛЬСЬКІ ВПРАВИ

краси. Особливо гарний високий беріг, на якому міститься старовинний королівський двір (Град) з силою гостроверхих веж та чудовим старовинним костелом святого Віта. В тім граді — палац президента Масарика та міністерства. На узгіррі під „Градом“ послалася незвичайно цікава своїми давніми будовами та вузенькими вуличками „Мáла Стрáна“, що сполучена з „Старим Містом“ великої краси камяним „Карловим мостом“, на поручнях якого стоїть сила цікавих кам'яних постав (статуй).

Взагалі гірна частина Праги, вкрита розложистими садками, в деяких місцях може конкурувати красою свого положення з нашим Київом. Середина міста, особливо „Нового“ — типова європейська, з великими гарними будовами, рівним, плитковим бруком, величезними крамницями в європейському стилю.

Всю Прагу поділено на кілька окремих частин: Старе Місто, Нове Місто, Мала Страна, Градчани, Йозефов, Вишеград, Голешовиці-Бубни, та Лібень. Крім того з нею звязано чимало великих передмість, як, наприклад, Сміхов, Жижков, Поділ, Нуслі, Виногради, Карлін, Височани і т. д.

В Празі є Чеський, Німецький та Вкраїнський університети, два вищих техничних інститути, музична консерваторія, комерційна академія, багато всяких спеціяльних шкіл.

В Празі з'осереджується політичне, адміністративне, розумове, торговельне і — в значній мірі — промислово-фабричне життя всієї Ч.-С. Республіки.

Через те ж, що тут багато фабрик та заводів, а також від того, що всі доми топлять кам'яним вугіллям, а через місто перебігають залізничі потяги, — це красне місто завжди охоплено завоєм диму, а в повітрі занадто багато сажі. Отже людям з слабими легенями жити в Празі недобре.

З инших видатніщих міст Чехів треба зазначити: Будійовиці, Табор, Мельник, Нимбурк, Пардубиці, Колін, Кралевський Градець, Кладно, Подібради (де засновано Українську Господарську Академію), Млада Болеслав,

„ГРАД" АБО „ГРАДЧАНЕ", ДЕ ЖИВЕ ПРЕЗИДЕНТ
ТА МІСТЯТЬСЯ ГОЛОВНІЩІ МІНІСТЕРСТВА

Жатець, Раковник, Хрумлов, Літомержиці, Бероун, Пржибрáм, Пільзень, Дечин, Подмоклі, Ліберець, Яблонець, Трутнов, Наход, Ічин, Кутну Гору, Німецький Брод, Пісек, Хеб, Аш, Варнсдорф, Краслицю, Хомутов, Міст, Духцов, Трновани, Усті над Лабою, то що... З цих міст тільки такі, як Пільзень, Ліберець, Пардубиці, Кладно, Яблонець, Будійовиці, Хеб, Аш, Хомутов та Усті — мають більш як по 20.000 мешканців, решта ж міст далеко менчі, переважно 6 — 10.000 населення, а в деяких — мешканців буває й тисяч по 2.

З ЧОГО ЖИВЕ ЧЕСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ?

Грунти. Вивітрюванням (трухленням) гір, що тривало тисячі років, повстала в Чехії орна земля, — ті ґрунти, на яких Чехи нині провадять сільське господарство. Земля та не дуже добра, часто пересипана дрібними камінцями, а иноді більшим камінням, особливо напокраї — під горами та на самих горах. Працювати на ній тяжко, родить вона не так добре, як земля українська. Тим-то населення підгірських та гірських країн мусить здобувати собі на прожиток не тільки польним господарством, а також скотарством, промислами й торгівлею. Мешканці ж кам'янистих ґрунтів часто мандрують до инших місць та в чужі краї, а в тім числі й за океани — до Америки, Австралії, то що.

Багато Чехів з цього краю пересилялося або йшло на заробітки до сусідніх земель — Німецької, Австрійської, до Московщини й до нас, на Вкраїну. Здибували ми їх переважно на броварнях, бо Чехи великі мисці варити пиво, здибували їх по цукроварнях, по панських економіях то садовниками, то городниками, а в містах бачили велике число музикантів, а часом і робітників на фабриках та заводах.

Але ж останніми часами навіть ці вбогі гірські мешканці намагаються використати природні сили свого краю, щоб знайти собі заробіток

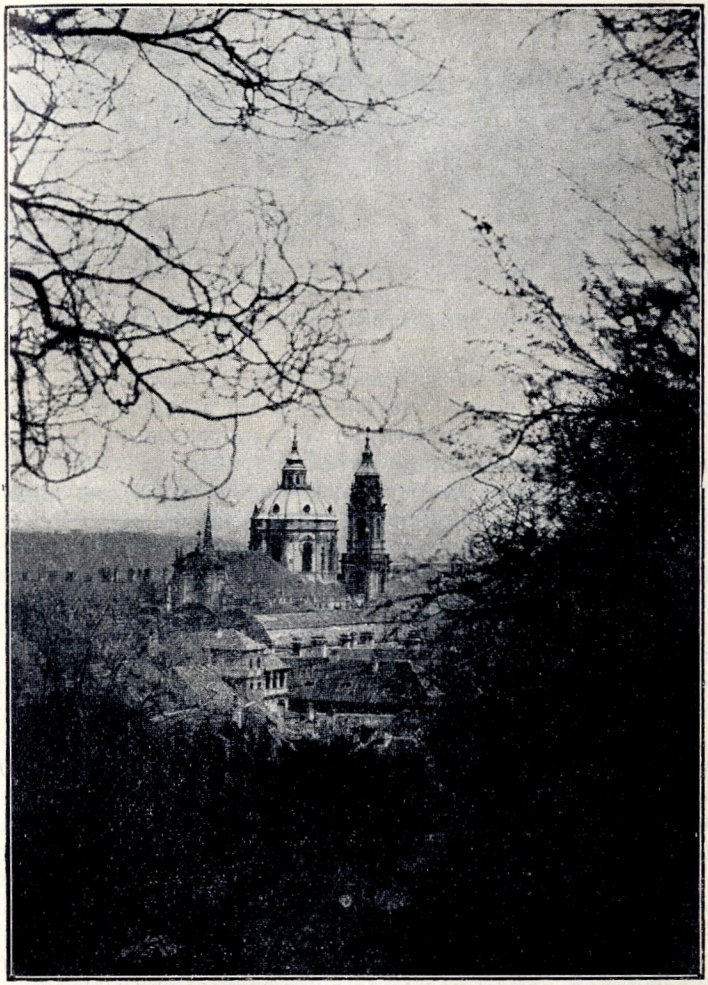

СОБОР СВ. МИКОЛИ НА „МАЛІЙ СТРАНІ"

вдома. Тим-то що-далі Чехи виуживають водяну силу великого числа стрімких гірських річок та потоків, становлять на них електричні двигуни, закладають більші й менчі фабрики та заводи, на яких машини роблять неплаченою силою води. Тоб-то що-далі, то дужче розвивається їхня промисловість (індустрія), непідлегла нині ворожому австрійському пануванню.

На Чеській земли є $50^1/_2\%$ орного поля, лісів 29%, лук та сіножаті 10%. Решту земли залито водою (стави, річки) та забудовано під міста й селища.

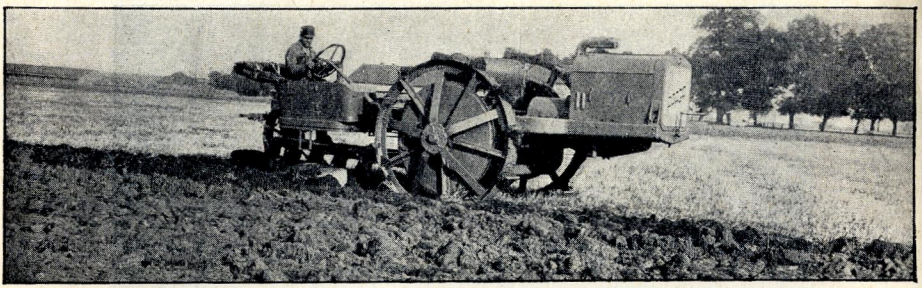

МОТОРОВИЙ ПЛУГ (ТРАКТОР) ЧЕСЬКОГО ВИРОБУ

Хліборобство. Одже значна частина всього населення Чехії (а саме 36%) працює на полі й здобуває собі шматок хліба працею власних рук — хліборобством.

Сіють тут переважно жито та овес (на пагорках), по низинах — пшеницю та ячмінь. Ячмінь, головним чином, йде на виріб пива. Проса та кукурузи сіють дуже мало, переважно для птиці, бо Чехи не знають мамалиги, а пшоняної каші також майже не їдять, про гречану ж кашу мало хто й чув. Частіш уживають гороху та бараболі („брамбори“).

Для худоби сіють тра́ви (конюшину, люцерну і т. п.). Найбільші прибутки дають рослини, що їх потрібує чеський промисел, а такими рослинами суть: ячмінь (на броварні), цукрові буряки, картопля (на гуральні та крохмальні заводи), цікорій (на фабрики, що виробляють підробки (сурогати), кави, рижій (на олійниці), льон, хміль.

Городництво поширено найдужче навколо Праги та більших міст. Найбільш з ярини вирощують Чехи капусту, кольрабію, огірки та баклажани.

Садівництво також провадиться по всій Чехії, але переважно в частинах північній та західній. Овочі почасти вивозять закордон в сировому вигляді, або переробляють на мармаладу (густе павидло), компоти (узвари), овочеві вина та сушать. Конфітур (вареня) не знають. Тим то, напр., зовсім не користуються з барбарису, що росте дико по лісах; по садках не мають малини (в лісах багато); полуниць та суниць, що їх росте сила по узліссях, так само не використовують инакше, як для присмак.

По деяких місцях (особливо біля Мельника, Жерносток та в долині Полабській) Чехи мають багато реви й виробляють досить добре вино.

По деяких инших місцях господарі ширше розводять квітники та вирощують на продаж насіння квіток, городини то що.

Лісове господарство в Чехах досить велике, особливо на понадгряничних горах. Там ростуть переважно смереки, сосни, ялини та незнані у нас модрини. Трапляється дуб та береза; кленка, граба, берестка, явора то що по лісах майже не трапляється. В Чехах є багато липи, яку вважають за національне дерево.

По лісах та ланах є чимало дичини, переважно зайців, куріпок, бажантів. Дичину в значній кількости вивозять до чужих країв.

В лісах тако ж росте сила добрих грибів.

Скотарство. Раніш у Чехів були власні породи худоби (так, напр., як у нас був колись своєрідний степовий сірий товар), але та худоба була мало корисна (мало продуктивна), тим то згодом її перевели, а натомість позаводили чужу, переважно альпійську рогату скотину, та симентальську (швейцарську). Здебільш тримають корів, од яких мають молоко, ними ж працюють у полі та возять, а потім спродують на мнясо. Волів майже не тримають.

Коней мають добрячих — легкої та важкої (тяглої) порід. Чеські важкі коні величезні й дуже сильні. Однак місцевого приплоду не вистарчає, а тому часто прикуповують за кордоном.

Овець в Чехах дуже мало. Нема пасовиськ та й в умовах тутешнього підсоння не можна виплекати таких гатунків вівці, щоб вона могла конкурувати вовною з вівцями Африканськими чи Австралійськими, відкіля привозять до Чех готову вовну.

Навпаки — свинарство дуже поширене. Чехи викохують свиней по дворах (стійлове утримання) і мають з того велику користь, бо не тільки самі дуже люблять свинину, ковбаски та шинку, але ж силу цих продуктів вивозять. Так звана „празька шинка" добре знана й за кордоном, бо Чехи уміють її майстерно викопчувати (вудити).

Позаяк чеські селяне—здебільшого люде мало-заможні, то втримувати корову на молоко мало хто може, а тим часом молока потрібують багато, бо п'ють що-дня каву. Отож, майже в кожному господарстві є чимало кіз. Кози у Чехів переважно білі, шуті, дуже дійні. Це — привчена до місцевих умов (акліматизована) швейцарська порода всесвітньо-знаних заанентальських (санських) кіз, що дає дуже смашне та масне молоко, без жадного неприємного присмаку.

Так само майже в кожному дворі утримують трусиків (кріликів), мнясо яких їдять, а шкурки вживають на хутро.

Птахівництво в Чехах також дуже поширене. Переважно розводять гусей, яких серед літа двічі або й тричі оскубають живими, а пірря продають на перини. Гусей вивозять до чужих країв. В кожному господарстві (навіть в містах, часто на балконах) тримають курей. Кури переважно італійської породи (чорні з білими вухами) дуже несущі, але рідко квокчуть.

Голубів, перличок чи гиндиків тримають мало; качками також цікавляться не дуже.

Знаменито провадиться в Чехах рибне господарство. Особливо чудових розводять там коропів по величезних ставах (найліпший „рибник" під м. Табором), а в чеських річках водяться щупаки, вугрі (в'юни) судаки, соми то що. Раків майже немає. Влови риби регульовано певними законами.

Бжільництво має чималий розвиток (в році 1920 було 46.791 пасік). Але ж могло б там бути їх ще більше, з огляду на великі лани сіяних трав, на силу липи, та безліч диких квіток на узліссях і по лісах. Бжіл на зиму в омшаники не ховають.

Шовковий промисел майже не істнує.

Гірництво. В нетрах Чеської землі знаходять всякі мінерали, опріч соли. Велику кількість кам'яного (переважно рудого) вугілля містять в собі глибші шари Чеської землі (найбільше — біля Мосту, Теплиць, Духцова, Фалькнова, Кладна та Локтя). За рік здобувають

його більш 200.000.000 квінталів (квінтал — біля 6 пудів). Чорного вугля здобувають за рік поверх 40.000.000 квінталів, переважно біля Кладна.

Графит здобувають в кількости однаковій з англійською й $^3/_4$ її вивозять до чужих країв. Є сила в Чехах заліза, досить міді, цини, цінку, олива, є чимало й срібла (звиш 400 квінталів річно), та є й злото (річно біля $1^1/_2$ квінталя). Крім того, викопують ще антимонову руду та уранову руду в якій є радій (біля Яхимова).

З цінного каміння в Чехах є білий, червоний та чорний мармур. Крім того в Чехах суть найзнаніщі в світі поклади червоного напівдорогоцінного каміню — ґранату.

Промисловість. Чехи належать до земель з найбільш розвиненою промисловістю; між словянськими ж землями в цій галузі вони посідають перше місце. В промисловости знаходить собі заробіток 42% всіх мешканців Чеської земли.

Господарська промисловість. В господарській промисловости найбільш поширені такі галузі: цукроварство (цукроварень понад 120, виріб за рік коло 6.000.000 квінталів, з того може бути вивезено до чужини коло $^3/_4$ виробу).

Броварство (понад 540 броварень). Найбільші та знані по всьому світі — Пільзенські, потім Сміховські, Будійовицькі і т. д. Пільзенське пиво вивозять у великій кількости до чужих країв.

Млинарство дуже добре поставлено по всій землі. Млини — переважно водяні.

Далі треба зазначити такі галузі господарської промисловости, як виріб крохмалю, виріб сурогатів кави, виріб чоколади та цукерок, виріб олії.

Технична промисловість. В цій галузі перше місце належить виробу сукон та всякої сукенної тканини (переважно — в Ліберці, Гумполеці, Початку то що). Далі — переробка бавовни, виріб вати, полотен, виріб шовкової тканини, килимів, плетива, стьожок. Стьожки незвичайно гарні й виглядом подібні до улюблених нашим дівоцтвом. Взагалі ж у Чехах виробляються всякі гатунки тканого краму, а також нитяні й перельмутові ґудзики, волосяні сітки, білизна, сукняні й плетені з соломи брилі.

Керамицька промисловість також варта уваги. Чехи виробляють порцеляновий та глиняний посуд, кахлі на печі, всіх гатунків дахівку (черепицю). Також добувають багато цементу й вапна.

Чеський шкляний промисел здавна придбав собі всесвітньої слави. Відоме ліпше шкло, що зветься у нас „бемським", має таку назву через те, що воно є „богемське", тоб то чеське. Знамениті вироби кришталевого кольорованого та золоченого посуду, що вивозять його Чехи до всього світу. Найвизначніщі гути й шкляні фабрики в Новому Світі (в Крконошах) та в Камяній Сенові біля Праги.

Металькова промисловість дуже розвинена. Чехи виробляють всілякі господарські машини та приладдя, дріт, гвіздки, рушниці й гармати. Мають добрі фабрики на вагони (залізничні й трамвайні), виробляють гарні автомобілі.

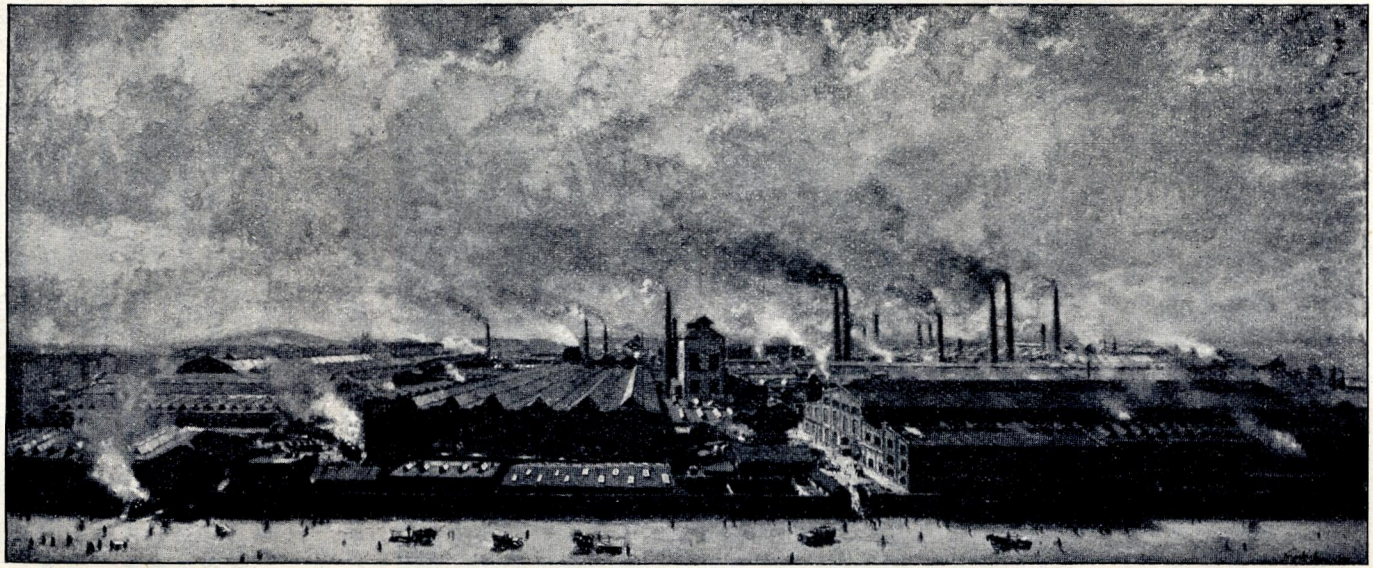

ФАБРИКА АКЦІЙНОГО МЕТАЛУРГИЧНОГО ТА МАШИНОБУДІВЕЛЬНОГО ТОВАРИСТВА БУВШ. ШКОДА

Видатне місце мають Чехи у всесвітньому виробництві деревляних музичних інструментів. Особливо знамениті їхні скрипки, для виробу яких в Шумавських лісах є сила незвичайно придатного на те дерева.

Хімічна промисловість також дуже поширена. Чехи виробляють штучні погної, соду, мило, скипидар. Роблять сірники, очищують та перероблюють нафту.

Обробіток шкури: хутра, рукавиці, обув і т. д., — в значній мірі поширені в Чехах.

Папірових фабрик є чимало (переважно у Врхлабі, Трутнові, Гостинному, Крумлові то що).

Деревообробочна промисловість здобула собі слави в галузі виробу меблів та дитячих виграшок.

Дуже поширено в Чехах ще й кошикарство.

ТОРГІВЛЯ ТА ВИВІЗ КРАМУ.

Шляхи. Чехи дуже добрі крамарі й крамарство у них одна з поважаних професій. Розвиткові крамарства допомагає велика кількість залізничих та водяних шляхів. Загалом на досить невелику площу земли в Чехах є 6900 кілометрів залізниці, що зо всіх сторін збігається до Праги. Так само й далі від Праги залізниці добре злучені помічними галузями. Потяги ходять часто, справно й припасовані один до одного зручно, так що подорожній не потрібує витрачати багато часу на чекання, а через те Чехи дуже радо їздять по своїй землі. Дуже добре пов'язані шляхи й з чужиною.

Так, напр., з Німеччиною залізниці сполучують Чеську землю в 26 місцях, з Австріею — в 3-х, з Моравою — в 9-х. Влтавою та Лабою плавають пароплави та сплави лісу.

Ввіз та вивіз. Залізницею й водою Чехи вивозять до чужини цукор, солод, ячмінь, господарські машини, дерево будівельне, клепки, паркети, шкло, пиво, птицю, яйця, пірря, вугілля, залізо й т. п.

До себе Чехи привозять з чужини: сіль, колоніяльний крам нафту, бавовну, вовну, нитки та всяку сировину, що потрібна для оброблення в промисловости.

Одже через свою торгівлю з чужими сторонами Чехи переважно й усталюють свій добробут.

КУПЕЛЕВІ МІСЦЯ ТА САНАТОРІЇ.

Про чеські купелеві місця наша людність мало що знала, бо вважала їх за австрійські чи німецькі. Такі світознані курорти, як Карлсбад чи Маріенбад, завжди вважалися за німецькі, бо там живуть переважно Німці. Тим часом ті курорти—чеські й тепер звуться по чеському: перший — „Карлові Вари", другий —„Мар'янські Лазні". Але й по-за цими в Чехах є чимало таких місць, де б'ють джерела всіляких цілющих вод (напр. Подібради). Ці місця впорядковано згідно з вимогами лікарської науки так, щоб тих сцілющих вод могли вживати хворі та немічні люде на поправку свого здоровля. Красні природні умовини, всякі життьові

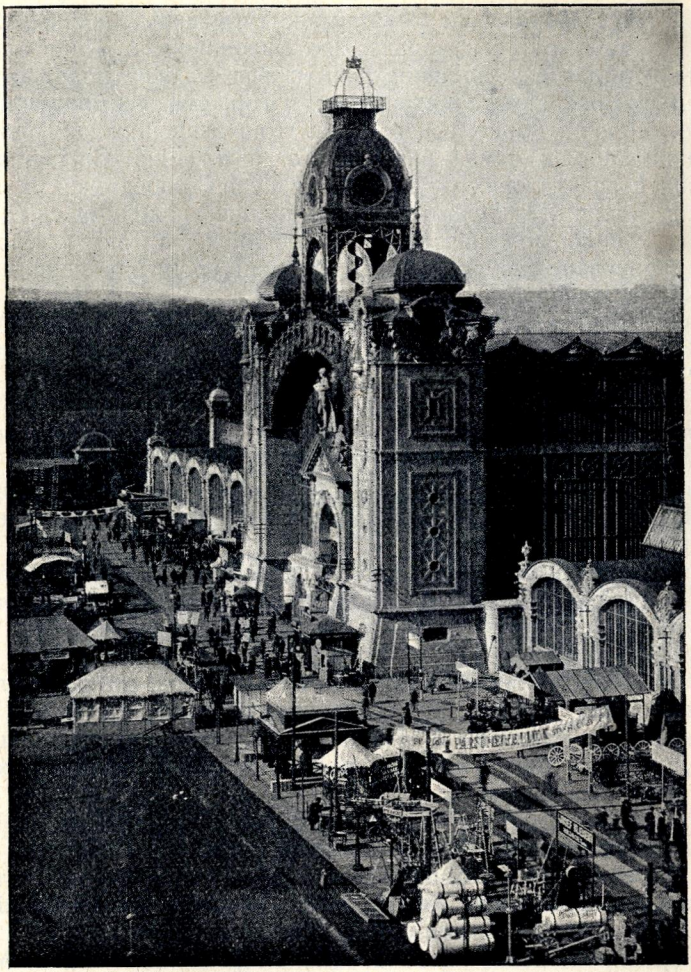

ВХІД ДО СТАЛОГО „ОКАЗОВОГО ЯРМАРКУ“ В ПРАЗІ

зручности, добрі розваги, гарні помешкання, добра їжа й догляд лікарів — все це мають чеські курорти, а через те в-літку (а подекуди й в-зимку) туди приїздять з усіх сторін світу хворі, що дуже часто повертають собі там стрaчене здоровля та знаходять відпочинок і духовий спокій.

II. МОРАВА.

Територія. Як вже було зазначено, земля Моравська має обшир в 22.221 кв. кілометрів, на якому живе 2.622.297 мешканців. Межує Морава з Чехами, Шлезьком, Словаччиною та Нижньою Австрією.

Поверхня. По Моравській землі проходять два гірних хребти — Судети з Чеськоморавською Височиною та Карпатські гори.

Чесько-Моравська площина займає всю західну половину Моравської земли. Вона вкрита невисокими пагорками, між якими найвищим шпилем є „Жакова Гора", всього 814 метрів заввишки над рівнем моря. В Південній Мораві земля вапнякувата, а по річці Світаві є чимало так званих сталактитових (крапникових) печер, серед яких т. зв. „Мацоха" (під Берном) належить до найгарніщих в цілому світі. Взагалі ж земля тут найбільше надається до обробітку, а тому на Мораві переважно розвинене хліборобство. Найбільш урожайна долина зветься „Ганою", Ганацькою Країною.

На Судетських горах розляглися ліси, що йдуть поміж Моравою та Шлезьком. Тут є високі шпилі, що досягають 1490 метрів (гора „Прадід"). Карпатські гори заходять сюди з Словаччини та Підкарпаття й тягнуться по Моравсько-Шлезькій гряниці. На Півдні звуться вони Білими Карпатами, на північ — Бескидами. Карпати вкрито лісами, що послались по стрімких скелях, де досить тяжко ходити. Найвища верховина зветься „Смерк", вона досягає височині 1282 метрів. На Карпатських узгіррях лежать родючі ґрунти, але верховини — вбогі.

На Моравських горах люде здобувають собі на прожиток ткацтвом, скотарством (вівчарством), обробкою дерева, тоб то всяким промислом.

Водозбори. Майже всі річки Моравські течуть на Південь, до Чорного Моря. Найбільшою річкою є Морава, до якої впливають: Тржебовка, Гана, Ступа, Диє (на правому березі) та Десна, Оскава, Бистриця, Бечна, Древниця й Ольшава (з лівого боку). Найбільша з тих річок — Диє. Крім цих є ще кілька менчих річок. Одна з них — Одра тече до моря Балтійського.

Підсоння. Підсоння на Мораві помітно тепліще, як в Чехах, а це залежить від того, що земля має схил на Південь. За те на горах досить холодно й там вже не росте виноград, як в долині.

Міста Морави. Головне місто в землі Моравській — Брно. Має воно 221.442 мешканців. Виглядає, як звичайне Європейське місто, але з боку природньої краси не уявляє чогось цікавого. В Брні головні краєві урядові установи, університет імени президента Масарика, ветеринарний інстітут, політехника, вища лісова та агрономична школа, багато шкіл середніх та спеціяльних.

Місто Брно визначається широким розвитком фабрикації сукон.

Інші більші Моравські міста такі: Іглава, Штернберг, Олумоуць, Простейов, Пршеров, Кромержіж, Зноймо, Моравська-Острава, Вітковиці, Прживоз.

Цікаво між иншим зазначити, що одно маленьке місто недалеко від Брна (несповна 5.000 мешканців) зветься Київом.

Людність Морави поділяється на Чехів-мораван, яких є з $^3/_4$ всього населення, та Німців ($^1/_4$). До повстання Чехо-Словацької Республіки моравські міста видавалися майже цілком німецькими, але ж тепер там помітно збільшилось чеське населення.

ОСЕЛЯ НА МОРАВІ

Населення. Мораване мають деякі одміни від Чехів в мові, звичаях, вдачі. Так само й кожна окрема країна Морави трохи ріжниться своїм населенням від инших. Найбільш працьовиті люде живуть в західній країні, це — „Г о р а к и“, спокійною вдачою визначаються „Г а н а к и“, дуже жвавої вдачі мешканці Південної Морави — „С л о в а к и“, трохи суворі, задумливі — „В а л а х и“, що живуть в Карпатах.

Крім зазначених є кілька сел хорватських та в східній частині Морави є так звані „Л я ш і“ (тоб то „Ляхи“), що мовою наближаються до поляків.

Мораване люде культурні, щирі, доброзичливі, дуже люблять свою національну старовину й пильно дотримують старожитніх звичаїв, особливо „Словаки“, побожніщі католики, як Чехи. Є між ними й належні до Чесько-Братерської віри.

З Морави походять такі, зазначені вище, визначні люде Чехословаччини, як президент Масарик, Амос Коменський, Ф. Палацький, маляр Упрка, композитор Яначек, письменник Гербен то що. 1,6% Моравської людности складають Жиди.

Загальна грамотність Мораван нижча за чеську: тут є 4,3% неграмотних (анальфабетів).

Хліборобство. На першому місці в Мораві стоїть хліборобство. Мораване знамениті сільські господарі й працює їх біля земли майже половина (46% всього населення), орної ж земли на Мораві є 54,8% загальної площі. Врожайність моравських ланів далеко вища за чеську.

Сіють тут жито, пшеницю, ячмінь (Ганацький ячмінь має широку славу), овес, просо, кукурузу.

За промислові рослини треба вважати цукрові буряки та ячмінь, картоплю, хміль, льон.

Велику вагу в добробуті моравських селян відграє городництво (капуста, огірки, шпарага), а ще більшу — садівництво. Тут родять добрячі груші та яблука, а також буйно ростуть сливи, з яких гонять особливу горілку — сливовицю. Багато агрусу та порічок вирощують на вивіз, так само й горіхів. На півдні ростуть броскви та морелі. Чимало є й виноградників. Зазначимо тут, що овочеві дерева надають моравським долинам дуже своєрідного, незвичайно милого вигляду, бо Мораване пообсаджували овочевими деревами всі шляхи й польні дороги. Тим то лани, коли дивитись з-гори, неначе підшито смушевою крайкою в ріжних напрямах. Особливо напровесні, коли всі дерева вкриваються молошним квітом, вигляд моравських ланів милує око подорожнього.

Є такий звичай і по Чехах, але в менчій мірі, як на Мораві. До війни, коли в цих землях високо стояло моральне чуття, ніхто не дозволяв собі зірвати чужого овоча бодай і на битому шляху. Тепер же польні сади в час, коли овочі достигають, господарям доводиться стерегти.

Ліси вкривають більш четвертини всієї Морави, добре тут росте і дуб. В лісах чимало звірини.

Скотарство на Мораві поширене більш, як в Чехах. Є тут більше, порівнюючи, коней і товару. При чому товар є місцевих порід — бернсько-ганацької та краварської. Але ж вівчарство помалу й тут занепадає, за винятком хіба Карпатів, де селянство виробляє бринзу. Натомість все більше розвивається свинарство.

Нетри. В глибині Моравської земли, порівнюючи, мало добувається користних мінералів. Залізної руди небагато, хоча на залізо перероблюють її на Мораві вдвічі більше, як в Чехах, бо руду привозять сюди з Словаччини та Швеції. Є тут величезні залізарні (біля Вітковиць, де працює більш 80.000 робітників).

Чорного вугілля здобувають на Мораві менч половини тої кількости, що в Чехах.

Так само небагато викопують і рудого вугілля (переважно під Київом).

Графит є й тут. Його вивозять до чужих країн. На Мораві є ще й джерела нафти.

Промисловість господарська. Виріб солоду на пиво переважує в Мораві виріб Чеський. Солод з Ганацького ячменю вважають за найліпший в світі. На Мораві є коло 65 заводів солоду (солодовень). Однак, не зважаючи на те, Морава не може порівнятись з Чехами кількістю виробу пива, бо брак місцевого хмілю перешкоджає розвиткові моравського броварства.

СТАЛАКТИТИ (КРАПНИКИ)
В ПЕЧЕРЯХ ПІДЗЕМНОЇ РІЧКИ ПУНКВИ НА МОРАВІ

Видатне також цукроварство. Морава має коло 50 цукроварень — переважно в Гані та Зноємському.

Одночасно викурюють на Мораві й чимало спирту, що ж до знаменитої сливовиці, то виробляють її кустарним (хатнім) способом. Так само, як і в Чехах, на Мораві виробляють чоколаду, цукорки, сурогати кави та крохмаль.

Технічна промисловість. Ткацька промисловість заслуговує великої уваги. Роблять тут полотняні, бавовняні, суконні, шовкові тканини. Так само — ріжнородні стьожки та мотузи.

Вироби з металу — машини, литі чавунні річі, дріт продукують на Мораві в немалій кількости. А в Коршивниці є фабрика вагонів і автомобілів.

Химична промисловість дає соду та штучні погної, рафинує нафту, продукує сірники та олій.

Крім того, на Мораві по ріжних місцях виробляють глиняний посуд, шкляний посуд, гнуті меблі (так звані „віденські"), а також є чимало чимбарень, кушнірських заводів, фабрик рукавиць, фабрик обув'я.

Торгівля. Торгівля на Мораві менч жвава, як в Чехах. Загалом з торгівлі живе коло $8^1/_2{}^0/_0$ мешканців. З Морави вивозять до чужих країв переважно — ячмінь, солод, дерево, тканини, цукор, обув, метальові вироби, дичину та худобу. Привозять зза-кордону: сіль, колоніяльний крам, південні овочі, риж, бавовну, вовну, нафту, залізну руду, всяке приладдя.

Шляхи. Головна залізнича колія пробігає Моравою з Відня до Галичини, через Бреслав та Пшеров. З Чехами Мораву сполучено великою кількістю шляхів.

Тепер є думка сполучити Мораву з Чехами та Словаччиною ще й водяним шляхом, звязавши річку Лабу з річкою Моравою. Дальша думка: через водяну сітку — Лаба-Морава-Дунай — зробити водяний шлях між Північним та Чорним морями, що безперечно дуже підсилить чесько-моравську торгівлю.

III. ШЛЕЗЬК.

Поверхня. Шлезька Земля, властиво, та її частина, що нині належить до Чесько-Словацької Республіки, складається з Опавської та не цілої Тєшинської округи. Має вона в обширі коло 4135 кв. кіл., а мешканців 670.937. Межує Чеський Шлезьк з Моравою, Словаччиною, Польщею та Шлезьком Німецьким.

Ця гориста земля з невеликими рівнинами по річках Опаві та Одрі пропускає по собі високі гори — Бескиди, що відчиняють їй ворота до Словаччини перевалом Яблунковським. Вона має дуже велику промисловість гірну і метальову. Польне господарство тут мало розвинено.

По Шлезьку протікає головна річка Одра, до якої вливаються Опава, Остравиця та Ольшава. Тут же, в горах починає свою течію Висла, до якої вливається Біла.

Міста. З більших міст Шлезька треба зазначити: Опаву, Шлезьку Остраву, Тєшин (частина лише), Більсько, Карвин, Крнов, Вітковиці. Всі ці й инші міста в Шлезьку мають характер промислових осередків, біля яких суть видатні копальні, фабрики та заводи.

Промисловість. Найбільшу вагу для державного господарства Чехо-Словаччини відбірає в Шлезьку округа Шлезької Острави та Карвина, де лежать багаті копальні чорного земляного вугілля, що дають більшу кількість вугілля, як всі копальні чеські гуртом. Що ж торкається руди залізної, то її тута не так вже й багато. Однак в Тєшинську істнують великі залізарні, де переробляють залізну руду, привезену з Словаччини та Швеції.

Велике промислове значіння мають також Шлезькі гуральні (більш сотки), броварні та цукроварні. Правда, на пиво сюди також мусять привозити матеріял — і хміль і ячмінь, бо дома його виростає занадто мало.

Найбільше розвинений в Шлезьку промисел текстильний. Тута величезні суконні фабрики, багато ткалень полотна, бавовни, шовку. Крім того, тут тчуть стьожки та виробляють суконні (фетрові) брилі.

В Шлезьку є також чимало видатних машинобудівельних фабрик та металообробочних заводів. Високо стоїть і промисловість химична.

Хліборобство. Одно слово, Шлезьк дуже розвинений промисловий край в Чехо-Словаччині. Що ж стосується хліборобства та хліборобської промисловости, то вона стоїть тут на досить непоказному місці, бо немає тут для неї відповідних умов. Більша половина Шлезька — гори, підсоння дуже холодне, край раз-у-раз обвівають північні вітри, тим то добре ростуть тута лише картопля та овес. Що ж торкається инших хліборобських рослин (цукрові буряки, коноплі то що),

то хоча їх і вирощують в Шлезьку, але ж в надто незначних розмірах, бо й орної землі тут дуже мало. Ото ж, Шлезьк не має свого хліба, а привозить збіжжя з Морави.

Ліпше стоїть справа з скотарством, бо для худоби в лісах (що займають 34% всієї земли в Шлезьку), є досить пасовищ. Дуже багато є тут коней, також і свиней. Менче товару та овець. Досить широко провадиться бжільництво.

Побіч з розвитком промисловости, в Шлезьку так само розвинена й торгівля. Відціль вивозять, головним чином, такі готові фабрикати, як всякі сукна, полотна, бавовняні тканини, метальові вироби, гнуті меблі. Крім того такі природні матеріяли, як вугілля, мідь, віск то що.

Як ми вже зазначили спочатку, в Шлезьку живуть люде ріжних національностей. Приблизно четвертину населення складають Чехи, що займають переважно осередок земли. На сході Тєшинська оселились Поляки, в північній Опаві — Німці. Всі вони здебільшого віри католицької.

Освіта народа висока — приблизно 7% неграмотних і то головне — межи Поляками. Загальний характер життя — європейський.

СЛОВАЧЧИНА.

В Празі переважно зосереджувалось громадське, політичне та розумове життя Чехів. З Праги розносилося культурне світло на Чехію, на Мораву, де воно посилювалось другим культурним осередком — Брном. Та, як звичайно буває, всякі проміння дужчі й міцніщі біля самого джерела світла. Так і в справі культурного впливу. Ми вже бачили, які культурні й освічені землі, всамперед Чеська, а потім — Моравська. Ми бачили там широкий і всебічний розвій промисловости (в Чехах) і просто недосяжний рівень сільського господарства (агрикультури) на Мораві.

Але ж, що далі будемо відходити від осередку нинішньої держави Чесько-Словацької, то більше будемо помічати, як слабшають проміння світла культурного, як менчають просвітні впливи їхні. Це видко вже на Словаччині, а далі — особливо разюче б'є ця ріжниця в очі на Підкарпатті, що лежить на самому покраї Ч. С. Республіки.

Винні в тому не люде, що й в цих землях однаково здібні до розвою, одарені від природи багатими здібностями, природнім розумом, енергією, здоровлям, працьовитістю. Тільки ж, що історична доля, віддавши їх під вплив менче культурного народу мад'ярського, що ставився до словаків та українців (русинів) призирливо й недбало, або ж і просто знущався з їх — затримала їхній натуральний розвиток, їхній поступовий рух по шляху європейської культури.

Територія. Словаччина — чимала обширом земля. Вона охоплює 49.014 кв. кілометрів та має 2.926.724 населення. Лежить вона на схід від Морави, а межує всамперед з Моравою, Шлезьком, Галичиною, Угорщиною, Австрією та Підкарпаттям.

Поверхня. Загалом кажучи, це дуже гориста земля. Але ж мало деяка земля має стільки ріжноманітности в своїй поверхні, як Словаччина. В той час, як на північній її частині випинаються могутні гірські пруги та стрімкі верховини, — на Південь сходить вона рівною, як стіл, долиною. Тоді, як на північних горах щетиною поріс густий ліс, — в долині трапляються справжні пустині, де сухий степ стелиться суміш з несходимими болотами та багновищами. Отже, це — країна гір і долин одночасно.

Ті великі гори, що оточують всю Словаччину з Півночі, а потім переходять до Підкарпаття, мають в ріжних своїх частинах ріжні назви, хоча загалом звуться Карпатами. З Морави вони починаються під назвою Малих Карпатів, переходять у Більші Карпати, потім у Бескиди, далі вже йдуть під назвою Середних Карпатів, що після того переходять на Підкарпатську землю, починаючи від міста Братислави (що раніш звалося Прешбургом), біля Дунаю.

Це гірське пасмо в кількох місцях перетинається, як воротами, долинами, мовляв, „перевалами", про які не раз доводилося чути чи й особисто зазнайомитись багатьом і нашим людям під час минулої, лютої війни. „Перевалювали" вони з Галичини воротами Яблунковськими, Лаборецькими, Вларськими та особливо памятними Дукельськими, що посиротили не одну матір, не одну родину й на Великій Україні.

Найвищі з цих гір суть Високі Татри (частина Карпатів), що в глибокому своєму проваллі приймають велику й красну річку Ваг. На високих їхніх скелях, що спадають у долину стрімкими, неприступними проваллями, трапляються чарівної краси невеликі озера, що звуться „Морськими Очима", а прикрашає те пасмо висока гора Герлахівка, що сягає заввишки майже до 2663 метрів. Є там ще й друга височенна гора — Криван, вершина якої досягає 2500 метрів над рівнем моря.

Долина Вагу відокремлює Високі Татри від Низьких Татрів, що звуть їх ще Ліптовськими горами, між якими спинається вершина Дюмбір (2040 метрів). Ліптовські гори переходять на сході в Словацьке Рудогірря, а в тім переході долиною стікає річка Грон, що своєю дальшою течією обмиває узгірря Нітранське, яке сходить на Південь до Дунайської низини. Річка Нітра відокремлює те узгірря від гір Глаговецьких, що випнулись між Нітрою та Вагом.

Всі гори (за виїмком деяких лисих Високих Татрів) вкрито велетенськими лісами та борами, де без обави ще й доси проживають і вовки, і навіть ведміді.

Річки. Здебільшого Словацькі річки течуть в однім напрямку — на Південь, до Чорного моря. Вливаються вони переважно в Дунай (Морава, Ваг, Нітра, Грон та Іпель). Де-які ж инші річки (напр., Гернад, з припливом Сланою та Шаявою, Бодрог, то що) ллють свої води в річку Тису. Тільки одна річка—Попрад, що починається на Словаччині, під Татрами, тече навспак, вливається у Вислу, тоб-то впливає в море Балтійське.

Словацькі річки прудкі, чисті, придатні до сплаву дерева й мають багато риби, в числі якої є чимало пстругів та лососів (на Попраді). По Дунаю ходять чужоземні (Австрійські, Румунські) пароплави, що спиняються в добрячім Братиславському порті.

Підсоння. Як примхлива й неоднакова поверхня землі Словацької, так само неоднакове в ній і підсоння. На Півночі, в горах — воно суворе не тільки взимку, а навіть улітку дає себе знати по заходу сонця й примушує гірських мешканців хапатися за кожуха. Але ж натомість в долині в Словаччині тепліще, як в Чехах та Мораві. Так само гарне підсоння й на південних узгір'ях, куди не пробиваються північні вітри.

В Словаччині випадає більше дощів, як в Чехах чи на Мораві, при чому частіш дощі бувають в горах, як на долині.

Отож, через стужу, холодні вітри та дощові доби, в гірній частині Словаччини не надто зичливі умови для хліборобства. За те — навпаки — в теплій та затишній долині, де до того ж добряча й земля, — умовини для зросту рослин незвичайно добрі. Тим то, коли в горах переважно садять картоплю, — в долині росте виноград та тютюн.

Міста. Головним містом всієї Словаччини, мовляв, її столицею, вважається нині Братиславу, що мальовничо роскинулась над широким, тихим Дунаєм.

Це — найбільше місто Словаччини, має воно (1921) 93.329 мешканців, що уявляють з себе велику національну мішанину. А саме живе тут чимало Чехів, Мадярів, Словаків, Жидів, Русинів, Німців та инших народностів.

Маючи свої зручності, як столиця, Братислава, однак, має й свої незручності, — головне — в тім, що лежить на самому кінці земли, майже на межі з чужою й неприхильною державою (Угорщиною). В Братиславі перебуває автономичний словацький уряд, є словацький університет, словацькі й мад'ярські середні та професійні школи. В Братиславі відбуваються великі ярмарки, т. зв. Східний Торг (переважно худобою та вином), є фабрики сукна, гуральні, кожухарні, виріб динаміту й т. д. Братислава злучена з Віднем електричною залізницею й має, як вже згадувалось, один з ліпших Дунайських портів. Сама Братислава випадає дуже красно й має романтичні околиці.

З инших більших міст Словаччини, що одночасно суть головними містами жуп, треба назвати такі: Нітра, колишня столиця удільних словацьких князів, Злате Моравце, Іпольські Шаги, Балажові Дармоти, Банська Бистриця, Тренчин, Турчанський Св. Мартин (осередок культурного життя словаччини), Дольний Кубин, Ліптовський Св. Микуляш, Рімавська Собота, Кошиці, Левоча, Прешов, Земплін. Крім того, більші й промислові міста такі: Нова Весь (папірові фабрики, копальні міді), Ружомберк (текстильні фабрики). Штявниця та Біла, злучені докупи (копальні срібла й золота), Трнава (цукроварні), Кремниця (копальні золота й срібла та державний монетний завод) і т. д.

Людність. Словаки. Корінним населенням Словаччини суть Словаки. Це нарід — близький до Чехів походженням і мовою, яка, однак, має в собі значні ріжниці. Здебільшого літературною мовою користуються чеською, але ж мають і свою значну літературу (газети, журнали), яку добре розуміють і Чехи.

Перебуваючи довгий час під впливом Мад'ярів, багато Словаків змад'яризувалось, і між молодчим поколінням можна чимало надибати

таких, що майже були забули свою рідну мову. Тепер, коли державний вплив Угорщини знищено, Словаки дуже швидко націоналізуються й, мовляв, розмад'яризовуються.

Словаки дуже милої вдачі: вони завзяті, працьовиті, беручкі (як то кажуть, темпераментні), щирі, веселі, люблять співати й мають гарні, подібні до наших, пісні. Взагалі це одарений нарід, що має великий нахил до всякого мистецтва.

В звичайному житті, навіть і мовою й обичаями вони більш, як инші словяне, наближаються до нас. Селянський люд ще зберіг своє національне вбрання, дівчата й жінки дуже люблять вишивані та ріжнобарвні стрічки, селяне загалом уживають мальований народній посуд і т. подібні мистецькі, оздоблені річі.

Загальна побутова культура Словаків менча за чеську чи моравську (до останнього часу межи Словаками було багато неграмотних), однак звичаї європейські давно вже знайшли стежку до словацького села. Тим то й села словацькі часом нагадують села чеські, а людей, коли вони бувають по містах, непризвичаєному чоловікові тяжко відріжнити від Чехів чи Мораван. Тепер, коли поміж Словаками широко пішов освітний рух, видко, який це веленадійний словянський народ, що може дати багато видатних людей на всяких полях науки й мистецтва.

Ще слід зазначити, що Словаки дуже побожний нарід, одні з самих певних словянських католиків.

Правда, під одну загальну характеристику усіх словаків підвести не можна. Велика ріжниця землеписного положення Словаччини дуже помітно відбивається й на вдачі людей з окремих місцевостей країни. Тим-то, коли все, сказане вище, можна віднести до мешканців долин та промислових округ, то відносно горняків, мешканців дикого лісу на холодних верховинах, того сказати не можна. Тут і вдача людей більш сувора, й освіченість їх далеко менча, й загалом вони наближаються більше до тих Підкарпатських Русинів, про яких мова буде далі.

Мад'яри. Нині на Словаччині не лишилося багато правдивих Мад'ярів. Переважно це — покручі Словаки, що під впливом історичних подій помад'ярились і стратили свою приналежність до словацької народности.

Чимала кількість є на Словаччині *Німців*. Найбільше їх живе по містах, переважно в Спишській жупі. По селах инших жуп Німці підпали впливові словацькому, мовляв, пословаччились, а по містах — часто помад'ярились.

Жиди. Дуже багато живе на Словаччині Жидів. Жиди мають здебільшого нахил до мад'ярщини. Частина Підкарпатських Русинів також мешкає на східній частині Словаччини. Про цей нарід докладніще говоримо далі.

Поляки. Є ще в Словаччині трохи Поляків, що дуже перемішалися з словаками й часто втратили властиві риси польської народности.

Циґане. В багатьох місцях живе ще тут чимало Циган. Ці, як і скрізь, переважно провадять мандрівний спосіб життя та ґендлюють кіньми по ярмарках. Крім того, велика сила циган-музик, що гарно грають по ресторациях та каварнях, дарма що майже ніколи не знають нот.

СЛОВАЦЬКА СВІТЛИЦЯ З НАРОДНІМИ ВИРОБКАМИ

СЛОВАЧКИ В НАЦІОНАЛЬНІМ СТРОЇ

З ЧОГО ЖИВЕ ЛЮДНІСТЬ СЛОВАЧЧИНИ?

Хліборобство та господарська промисловість на південній рівнині словацькій провадиться поступово й дуже успішно. Земля тут родюча, підсоння дуже сприятливе, народ роботящий. Однак, в аґрикультурі Словаки все ж таки пасуть задніх, особливо в порівнанню з Моравами. Не вміють вони ще так добре оброблювати земли, як роблять це селяне на Мораві, або в Чехах; не вживають в такій кількости сільсько-господарських машин.

Хліборобство. З хліборобських рослин тут переважно родять пшениця, жито, кукуруза, просо. Чимало сіють також і цукрових буряків та садять картоплі. Велику вагу в словацькому господарстві

мають тютюн та виноград. В місцевостях, ближчих до Угорщини, вирощують багато червоного перцю (паприки). Є чимало льону та конопель.

Господарська промисловість. В гірських частинах провадиться широке лісове господарство, розробка лісу, деревообробочні промисли. По луках та „полонинах" (на верхів'ях гір) селяне займаються скотарством. Багато є тут доброго заводу коней та товару, а ще більш — овець. Отож, досить розвинене шаповальство та сироварство. Відомий копчений словацький сир, так званий — „оштєпки", має собі збут не тільки по всій Ч.-С. Республіці, а також і за кордоном. Свиней також розводять Словаки у великому числі, але ж свині тут прості, мало користні, бо нескороспілих рас.

На східній частині Словаччини дуже поширено бжільництво (18.785 пасік в 1920 році).

Але ж що вище в гори, тим тяжче Словакам доробитися до певного добробуту. Не сприяють цьому кліматичні умовини, великою перепоною стає й брак зручних шляхів, віддаленість від осередків торговельного та промислового життя, а через те — й мала освіченість гірських мешканців. Тим то багато з горняків, не маючи з чого жити вдома, подаються на заробітки в чужі сторони, або й зовсім покидають рідний край та мандрують за океан, до Америки. Вже й по утворенню самостійної Чеськословацької держави, американська еміграція з Словаччини відбувається в широкому розмірі. Чимало також Словаків з гір ходить по Моравських та Чеських селищах, як щетинники, перехожі ярмаркові крамарі, „рашавці", „венгерці", дротяники, що справляють відра, пóсуд, всяке бляшане начиння.

Гірнича промисловість. Гірнича промисловість в Словаччині має велику будучність. Всі оті високі гори, що оточують Словацьку Землю з Півночі, — ховають в собі багато всяких природних мінеральних скарбів. Є тут чимало чорного й рудого вугілля, заліза, вапна. Є великі лежі міді, срібла, злота. Є тут і кам'яна (дрібкова) сіль та нафта. Під Прешовим знаходять цінні камінці — опали.

Мінеральні джерела. Велика сила в Словаччині всіляких мінеральних джерел. Є й світознані лічиві міста, як наприклад, Піщане та Тренчинські Теплиці, де з землі б'ють гарячі сірчані джерела, що добре гоять ревматизм (гостець) та інші затяжні (хроничні) людські недуги. Однак ще нині всі ті природні скарби Словаччини мало використано.

Промисловість технична. Промисловість Словацька не може дорівнюватись до Чеської, бо все ж таки Словаччина — переважно хліборобська країна. Тим-то тута переважно розвинулись не фабричні промисли, а кустарництво. Виріб простого сукна, полотна, вишиванок, кожухів (дуже красного взірця), своєрідного теплого обуву, гончарство, різбярство, деревляні дрібні вироби, всілякі господарські річі з дроту та бляхи, — дуже поширені на Словаччині.

З фабричної ж промисловости заслуговують більшої уваги гутництво та машино-будівництво. Однак всієї залізної руди дома не обробляють, значну частину її вивозять до Морави та Шлезька.

Багато є тютюнових фабрик, гуралень, цукроварень. Броварство не поширене.

Окреме місце займає сироварський промисел.

Торгівля. Торгівля тако ж ще на досить низькому ступні розвитку. Крам, що переважно надається до вивозу, це — сировина та півфабрикати. Найбільше вивозять зі Словаччини: збіжжя, картоплю, тютюн, худобу, віск, мед, залізну руду, дерево.

Привозять до себе всілякі вироби фабричної промисловости та колоніяльний крам.

Залізничних шляхів на Словаччині небагато.

Головні колії проходять з Кошиць до Богуміна і Братислави, з Братислави і Тренчанських Теплиць до Брна.

Водяні шляхи — Дунай та Тиса.

ПІДКАРПАТТЯ („ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ").

Державна приналежність. Коли розпалася Австро-Угорська Держава, невеличка купка людей українських, що звуть себе „Русинами" й заселили перед тисячею років шмат землі обширом в 12.624 квад. кілометрів на Карпатських горах та в долині під Карпатами, лишилися самі собі, неприналежними до якої-будь держави. Позаяк їх досить мало — всього 598.485 душ, та й перебуваючи під мад'ярським ярмом довший час, не могли вони мати великої державно-творчої інтелігенції, то почали шукати держави, до якої б могли прилучитись. Просились вони й до Великої України, хтіли були прилучитись до Галичини, та під той час ні там, ні там не було політичного й громадського спокою й світового визнання. А ще раніш перед тим освіченіщі люде, що здавна виселились до Америки, почали умовлятися з теперішнім Чесько-Словацьким президентом Т. Масариком, що б приєднала їх до себе Чесько-Словацька Республіка, яко автономну частину з місцевим самоврядуванням.

По умові Сан-Жерменській, що відбулася між великими Європейськими державами та Чехословаччиною 10 жовтня р. 1919-го, Підкарпатську Україну, під назвою „Прикарпатська Русь" або „Русинсько", було прилучено до Чехословаччини і з 29 лютого 1920 року вона й увійшла в склад Чехословацької Республіки.

Підкарпаття лежить на самому Сході Чехословаччини, безпосередньо межуючи з Східною Галичиною (на Півночі та північному Сході) і Словаччиною (на Заході). На Сході та південному Сході вона межує з Румунією, а на південному Заході — з Угорщиною (мад'ярами). На межі Галицькій лежать високі Карпатські гори, на межі угорській — протікає велика річка Тиса.

Адміністративно всю Підкарпатську Землю поділено на чотирі округи, ніби повіти, що звуться тут „жупами" або „жупанатами", а саме: Ужгородська, Мункачівська, Берегсазька та Мармарошська. Остання

ОТАРА ОВЕЦЬ В ПОЛОНИНІ

не цілком перейшла до Чехів: менчу її частину, де також живе наш нарід, з більшим містом — Мармароші-Сиготом прилучено до Румунії.

Поверхня земли. Все Підкарпаття — гориста країна. Тільки по-під південною гряницею послалась родюча рівнина угорська, що досягає височині над рівнем моря від 105 до 120 метрів. Займає вона майже четвертину всього Підкарпаття, густо заселена хліборобським людом, переважно русинським та почасти — мад'ярським, придатна для польного господарства, що може творити добробут мешканців-хліборобів.

На цій рівнині є чимало болот, що вже почасти осушені, чи повернені на ставки.

Решту Підкарпаття вкрито горами. Вбік Галичини тягнеться велика смуга піщаників, що переходять в гірні пасма — східні Бескиди (верховина „Полонина Руна" має заввишки 1482 метри над морем), та лісні Карпати — так звана „Мармарошська Полонина" з найвищою горою „Говерлою" (2058 метрів). На Південь від Говерли, на межі з Румунією стремить гора „Піп Іван" — 1940 метрів та на Заході — „Ближниця" (1883 метри заввишки).

Узгірря поросло густими лісами, в яких найбільше буку, а на верховинах постлалися густі бори. В тих лісах та борах часто-густо трапляються великі незарослі деревом прогалини — „полонини", дуже придатні на пасовиська. Найбільше полонин є в округах Мармарошській

та Мункачівській. Лежать вони високо в горах, на 1500 — 1600 метрів над рівнем моря.

Межи рівниною та згаданими горами на півночі тягне пас походження вулканичного (сопки). На цих верховинах поросли букові та дубові ліси, є й місця для пасовиськ, а на південному узгіррі лежать добрі ґрунти, придатні на винниці, садівництво та й польне господарство.

Води. Як ми вже побіжно зазначили, на Підкарпатській рівнині є чимало болот, що після висушки перетворилися на стави та озера. Найбільше їх є між Мункачем та Берегсазом (Берегово), де, між иншим, визначається величезне „Чорне Болото" з чималим озером (озеро має обшир коло 25 десятин). В горах протікає багато менчих і більших потоків та річок, що беруть свій початок на межі Галицькій. Збігаючи додолу, вони зливаються докупи й течуть до гряниць Румунії та Угорщини, де вливаються до понадгряничної річки Тиси. Тиса починається в східній частині Підкарпаття двома відпливами: на півночі — Тисою Чорною, а на сході — Тисою Білою. Ці річки, злившись потім докупи, в одну Тису, несуть свої води по-над всією південною межею Підкарпаття. Тут до Тиси вливаються ще такі річки: Уж, Ляторча, Боршова, Ріка, Теребля та Терешва.

Гірські потоки та річки незвичайно прудкі, примхливі та дикі. Напровесні, коли на горах починає танути сніг, вони страшенно розливаються й лютують, зносючи з свого шляху величезні деревини з коріннями та велитенське каміння, а нерідко й людські оселі. Часами вони за одну повінь цілком зміняють своє річище, переносючи значні частини берегової земли й утворюючи з них острови. Велику частину верхніх шарів родючого ґрунту вони відносять аж до Мад'ярів, збагачуючи тим лани угорських хліборобів.

Взагалі з тими гірними річками людина не може провадити жадної боротьби й вони безкарно раз-у-раз на-провесні чинять великі шкоди польному господарству Русинів.

Через малу освіченість українського люду, величезну стихійну силу води цілком не використано: майже нема тут ні електричних станцій, ані водяних млинів чи тартаків, ані навіть не використовується ця вода для садівництва.

По річках Підкарпаття водиться багато риби: найбільше пстругів, білиць, окунів, линів то що, та раків.

Підсоння. Підсоння в Підкарпатті, загалом кажучи, ліпше й більш надається до хліборобства, як по всіх инших землях Чехословацької Республіки. Особливо гарний клімат в долині. Тут не буває надто великих холодів взимі (дуже рідко доходить до $-22{,}1^0$ Ц.) так само нечасто бувають влітку великі спеки (найбільша теплина доходить до $+35^0$ Ц.). Звісно, в горах зіми бувають крутіщі, починаються раніш та й кінчаються пізніще. На долині ж, треба сказати, вегетативна доба, тоб то доба, коли можуть рости всякі рослини, триває коло 240 день річно. Як що ж додати до цього, що нормально в Підкарпатті випадає багато дощів (пересічно 150 дощових днів в році) та що ці дощі справно йдуть напровесні, в червні та в-осени, тоб то саме тоді, коли вони найбільш потрібні в господарстві, то стане зрозумілим, що країна ця дуже надається,

як то кажуть, до аґрикультури, тоб то обробітку землі, хліборобства, городництва, садівництва, виноробства і т. д. В горах дощі йдуть частіще, як на долині, а це сприяє гірським пасовищам на полонині. Всякі хуртовини також переважно бувають в горах, тим часом як в долині, оточеній стіною гір, протягом року тільки 12—25 разів дмуть великі вітри.

Ґрунти. З огляду на мале, порівнюючи з иншими частинами Республіки, розселення люду, на Підкарпатті досить землі для хліборобства. Тим часом, як в чеських землях на душу, загалом кажучи, припадає 0,78 гектарів ґрунту (то б то менче десятини), в Підкарпатті на душу припадає більше 2 десятин. Ото ж виходить, що тут землі порівнюючи більше, як по инших частинах Республіки. Але ж треба відразу зазначити, що Підкарпаття, маючи обшир доброї землі приблизно в $2^1/_2$ рази більший, як, наприклад, Морава, — тим часом нині ще й мріяти не може про той добробут, в якому живуть Мораване-хлібороби.

Залежить це всамперед від того, що польні землі Підкарпаття не управлено як слід. Найбільше шкодять тут хліборобству весняні повіді, що затримують ярові посіви, й дуже часто внівець нищать озимину. Крім того, значна частина придатної до хліборобства землі мусить лежати невикористана, як кепські пасовиська або ж болотяні простороні. Тим то, в дійсности, справжньої придатної до обробітку землі Русини мають нині порівнюючи не більше, як і Чехи.

Коли ж до цього ще додати, що малокультурні хлібороби дряпають свою землю ще тим способом, як робив це Адам у раю, не вживаючи відповідного знаряддя й не відаючи про новітні способи господарювання, — то нема дива, що навіть в Низині Підкарпатській Русини раз-у-раз сидять без хліба.

Рослини та звірина. Вся Підкарпатська низина, долини річок, узгірря сопок та частина піскуватої скиби дуже вкрита всяким гатунком листового дерева та ріжнородними билинами й травами, як і на Вкраїні. Тільки гірські частини (верховина та полонина) мають особливу гірську рослинність і всякі гатунки бору.

З дерев у низині дуже добре ростуть каштани та смокви, ростуть гарні гатунки винограду (напр., світознаний Токайський), росте кукуруза, соняшники, всяка баштанна ярина: кавуни, дині, чорні баклажани, кабачки і т. д.

Позаяк ліси та гірні вершини мало залюднені, — на Підкарпатті ще й досі здибують карпатського ведмідя, рись, дику кішку, вовка, лисицю, дикого кабана, оленя, сарну, барсука, куницю, горностая та иншого звіря, що вже давно вигинув по землях чеських.

В повітрі часто кружляють орли.

Міста. Головним містом Підкарпаття нині вважається Ужгород. Лежить він по обох боках річки Ужа при самій гряниці Словаччини, тоб то на покраї Підкарпатської Землі.

Ужгород — старе словянське місто. На одному з його шпилів стоїть старовинний „град“ — тоб то княжий двір, де тепер міститься уніятська семинарія, але той „град“ має вигляд руїни. На другому пагоркові стоїть уніятський костел, єзуїтський манастир та біскупський (архирейський) палац.

ВОЛИ МІСЦЕВОЇ ПОРОДИ

На третьому — урядові будови з помешканням губернатора. Певне там же згодом буде міститись краєвий сойм. Оті будови — одинокі старовинні пам'ятки давно-минулих часів міста.

В Ужгороді є чимало католицьких та уніятських костелів, евангелицька церква, лютеранська кирха, аж три жидівських сінагоги та два манастирі.

Є в Ужгороді гимназія, реальна школа, мійські школи, спеціяльна-керамницька та инші низчі. Місто має три залізничих двірці, старий парк, джерела мінеральної води.

90% крамниць належиться Жидам.

Каналізації в Ужгороді нема. Немає також і водопроводу.

Загальне число мешканців Ужгорода по перепису 1921 року таке: 20.213. Це число складається з Українців (Русинів), Мад'ярів, Жидів, Чехів, Москалів та инших народностів.

Ліпші частини міста (осередок) заселено Жидами та Мад'ярами, а словяне туляться на передмістях.

Місто Ужгород не може пишатися великою природньою красою, а ще менче — чистотою й пишнотою своїх кривих, вузеньких вулиць, де вітер крутить вихорем порох...

Взагалі столицю європейської країни Ужгород нагадує дуже мало.

До Ужгорода подібне друге більше місто Підкарпаття зветься Мункачево, або Мункач (20.794 мешканців).

Колись і тут був „град", що тепер лежить мальовничими руїнами на високому шпилі за містом. Теперішня влада має намір впорядити там Підкарпатський Музей. На другому шпилі, на узгіррю Карпат стоїть старовинний уніятський манастир, що повстав, не знать коли.

Місто Мункачево має деяку промисловість. Так, в ньому є єдина на все Підкарпаття броварня, тютюнова фабрика, гуральня, є й школи.

СЕЛЯНЕ НА БАЗАРІ В УЖГОРОДІ

Трете більше місто — Берегсаз (Берегово, 14061 мешканців), що також має руїни „граду". З инших міст треба назвати: Густ, Мармарошську Солотвину, Ужок, Сваляву та Ясину.

Населення. З перепису 1921 року стало відомо, що на Підкарпатті живе 605.731 душ мешканців. Національно вони приблизно поділяються так:

Українці (Русини) .	320.000	Німці	10.000
Мад'яри	100.000	Румуни	11.000
Жиди	82.000	Москалі	55.000
Чехи й Словаки .	20.000	Инші	1.000*)

Українці (Русини). Найбільше Українців живе в гірських частинах Підкарпаття, на низині ж, порівнюючи, — утрималась тільки мала частина. З цієї родючої долини витіснили їх Угорці, одігнавши на гірші місця. Хто ж зумів залишитися на низині, той здебільшого дуже змад'яризувався, або потрапив у залежність від Жидів.

Назви Українців. Українці, що загалом в Підкарпатті офіціяльно звуться „Русинами" з жупи Мармарошської звуться Гуцулами, як і гірські галичане. Говорять вони найбільш чистою, колориту буковинського, вкраїнською мовою, заховали багато старовинних зви-

*) Взято з »Ročenky ČSR«. За рік 1922.

ГУЦУЛИ З ЯСИНЯ У СВЯТОЧНОМУ ОДЯЗІ

чаїв і взагалі мало піддалися чужинським впливам. Деяка їх частина тримається православної віри.

На захід від річки Тереблі Українці звуться Бойками. Ці люде з боку питомої культури уступають Гуцулам, в мові мають домішку словацьку, переважно віри уніятської (греко-католицької).

Як вже згадувалось раніш, власне на Словаччині, в жупі Саришській, живе найбільш занедбана галузь українського люду, яку звуть Лемками. Мова їхня дуже перемішана з словацькою, віра — переважно католицька.

По високих гірських смугах Підкарпаття, на полонинах та в сусідстві з ними проживають справжні гірські люде, що загалом звуться Верховинцями. Це — найубогіщі з Українців. Вони майже не мають сільського господарства, живуть з пастушества, викохуючи протягом літа на полонинах худобу та вівці, що потім на зиму спродують в долині (на Ужгородських, Мункачівських та Густських ярмарках).

Життя гірняків. Не маючи власного житнього чи пшенишного хліба, Верховинці живляться переважно картоплею, капустою та вівсяним хлібом. Навіть не мають вони ріжноманітної городини, бо на узгіррях вершин та десь на берегах гірських потічків і річок, де вони мають маленькі городи, переважно родить лише бараболя, квасоля та капуста, а ті, що в більш зручних умовах, сіють инколи дуже в малій кількости овес, жито та льон. Тим то Верховинці найчастіще виходять на заробітки до дідичів Мад'ярів та Жидів, де роблять за плату натурою

ПІДКАРПАТСЬКІ УКРАЇНЦІ

(від 6 до 3 снопа). З ранньої весни й до кінця жнив чимало Верховинців перебуває на низині й тільки на підзимок повертають вони додому, до жінок та дітей, привозючи тяжкою працею зароблений у чужих людей хліб та бараболю. Промислу майже жадного не мають, шкіл тако-ж, а тому меж них до 80% неграмотних. Тим-то взимку здебільшого по своїх, кепсько вибудованих, не здібних утримати тепло, хатах вони вилежуються на боковеньці, радо випивають чарчину, переважно сливовиці, яку вміють добре курити. Як і Лемки, з боку культури стоять найнижче межи всіма громадянами Чесько-Словацької Республіки.

Це видко відразу вже з того, в яких вони живуть хатах. Маленькі деревляні будови, з сліпими віконцями, вкриті найчастіш дошками, дранню чи соломою, ці хати Верховинців здебільшого не мають навіть бовдура. Тим то з величезної печі дим валом валить у сіни, закурює й всю хатину, а потім проходить під покрівлю й щілинами, що є в ній, виходить геть. Хату поділено на дві частини: в одній половині утримують худобу, в другій — живуть люде. Звісно, що жила частина не має підлоги, чистотою похвалитись не може, часто більше нагадує хлів, як людське житло, а через те тут не вдивовижу поширені всякі шкіряні та заразливі немочі.

Так само кепсько побудовано й господарські будівлі, хліви, сажі тощо. А позаяк Верховинцям ще бракує соломи на підстилку, то взимку їхня худоба здебільшого буває страшенно брудна. Тому брудові, в якому перебуває Верховинець та його господарство, багато сприяє ще й те, що в оселях не може бути колодязів чи криниць, а воду треба тягати з близчих струменів та річок. Ото ж, води в господарстві що-разу мало, а тому мешканці навіть не можуть часто прати своєї білизни. Багато з них, правда, й зовсім її не мають, а день і ніч перебувають у верхній одежині. Звичайно це сприяє розплодженню всякого плюгавства, що часом спричиняється до поширення страшних пошестних недуг, як пранці (сіфіліс) та особливо

ВЕРХОВИНЕЦЬ

плямистий тиф (глуханя). Неохайність та тіснота при вбогій їжі викликають часті дитячі хвороби та велику смертність дітей верховинських. За те ж, хто вже витримає в дитинстві, — стає дерзьки́м і не боїться ні холоду, ні спеки, ні тяжкої праці, особливо, коли не зловживає горілкою.

Дольняки. Ті Українці, що живуть в долині, звуться дольняками. Це люде заможніщі, бо мають зарібок з поля та винниць. Часом подаються в мандри на заробітки, переважно до Америки, звідкіль повертаються з грішми й ширшим знанням, а тому мало чим уступають в культурности своїм сусідам — Словакам та Мад'ярам. Ці й живуть подібно до того, як люде на Великій Україні. Їхні хати просторніщі, побілені, причепурені, оздоблені садком, квітками, обнесені плотом. Мають Дольняки комори, хліви, клуні. Їдять паляницю, мамалигу, пють власного виробу добре вино. Носять влітку білі широкі полотняні штани, вишивані сорочки. Про зиму мають кожушини, свитки, киреї й т. д.

Взагалі що до одягу, то майже кожна з зазначених галузів Підкарпатських Українців має свої особливі строї. Наприклад, в Мармарошській жупі жінки носять запаску, по инших місцях чоловіки й жінки мають вишивані сердаки (камизельки), по инших—чумарки, свитки то що. Але все більше й сюди, як і до нашого села, заносяться вузькі фабричні штани — „дудкою" та „черкасиновий спінджак", тоб то Європейське, але недоладно зшите й недоладно одягнене, вбрання.

Инші нації. Побіч з нашими людьми скрізь на Підкарпатті, однак переважно по врожайніщих частинах, розселилися Жиди. Числом вони досягають шостої частини всього населення. Є між ними цівілізовані, багатчі, є й убогі, дрібні крамарі, шинкарі та ремісники. Підкарпатські Жиди виглядають дуже своєрідно: з довгими закрученими пейсами, в довжелезних лапсердаках, здебільшого задрипаних та засмальцованих.

Жиди мають в своїх руках всю торгівлю та більшість середньої великости маєтків. По містах Жиди у великому числі працюють, яко лікарі, адвокати і т. д., але здебільшого одночасно ще чимсь і ґендлюють. Більша частина освіченого жидівства помад'ярщилась, а тому їх і звуть „мадяронами".

Мад'яри (Угорці) складають приблизно восьмину всього Підкарпатського населення. Це — люде більш освічені й заможніщі за Русинів, бо мад'ярська влада завжди піклувалась тілько про них, а не про кого иншого. Але по загальному своєму розвиткові Мад'яри не перевищують Словаків, до Моравян же та Чехів ще далеко не дорівнюються.

По вдачі—це люде пановиті й пиховиті. За часів своєї влади вони говорили, що „Словак — не людина", а Українця вважали ще нижче за Словака. Тепер, з переміною влади, що ставиться однаково до всіх тутешніх людей, їм дуже урвалося, а особливо тим, що раніш були тут за урядників та коверзували над темним людом.

Німців не багато розтрусилось по всьому Підкарпаттю. Найбільше їх по низині, але часом трапляються і на верховинах. Живуть вони окремішно від инших народностів, часом складаючи цілі селища, й уявляють собою найкультурніщих хліборобів в країні, як і знані нам колоністи на Вкраїні Великій.

Румуни живуть переважно в Мармарошській прикордонній жупі по-над річкою Тисою. Є їх всього поверх 10.000 душ, т. є. 9.28% всього населення. Румуни переважно господарять та вирощують буйволів в невеликому числі.

Чехи та Словаки, властиво, тільки нині прийшли на Підкарпаття. Це — переважно вояки, урядовці, та адміністраторі, що служать у своєї влади й опікуються інтересами Підкарпатського населення. Є також чимало й окремих підприємців та промисловців, що сполівають заробити в новій землі, прищеплюючи тут свій досвід, вироблений в Чехах. Таким способом вони відограють тут ролю культурних чинників й здебільшого дуже прихильно ставляться до Русинів.

Мова населення. Українською мовою на Підкарпаттю говорить майже 70 відсотків всього населення. Мад'ярської мови знає до 40% людности, по жидівському говорять лише жиди, тоб то коло 15% населення, по словацькому, румунському, циганському, польському, — лише ті, для кого ці мови суть мови рідні, а по чеському — майже виключно сьогочасні чеські урядовці та чеські вояки. Тоб то чеську мову чути лише в містах та по урядових установах.

Освіта. За минулих, давніх часів Українське населення Підкарпаття по своїй культурі дорівнювалось всіх инших народів, що жили вкупі з ним чи довкола нього. Особливо помічається розквіт Українського шкільництва на прикінці 17 віку, але вже з року 1832-го збільшився

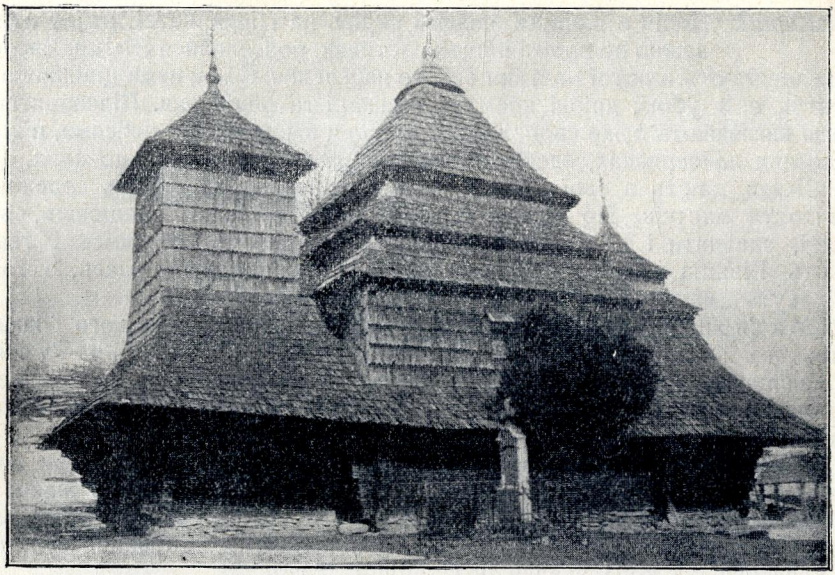

ДЕРЕВЛЯНА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В УЖОКУ

мад'ярський тиск, що в році 1879 зкінчився заведенням по Підкарпатських школах виключно мад'ярської мови. По мад'ярських відомостях (р. 1910) в Підкарпатті знали грамоти 46% населення. Однак в число грамотних майже не входили Українці: чи не 90 відсотків з них не вміло ні читати, ні писати, бо ж мад'ярська мова була їм чужа, а своїх шкіл там не було.

Одже, коли нині прийшли на Підкарпаття Чехи, то вони враз почали закладати школи для населення, відповідно до його національности з рідною викладовою мовою. Шкільництво почало буйно розвиватися й вже тепер на Підкарпатті є коло 700 шкіл, а з них більш 500 українських.

Та тільки на жаль, темні батьки — Українці мало дбають про освіту своїх дітей. Тим то, щоб спонукати батьків посилати дітей до шкіл, Чеська влада примушена вживати ще нечуваних в світі заходів. Так, наприклад, заборонено батькам, що не посилають своїх дітей до школи, купувати більше певної кількости горілки. Цікаво зазначити, що цей спосіб видався добрим, і в тих школах, де раніш приходило до науки тільки 5% дітей, вже через рік число їх зросло до 17%.

Крім нижчих Українських шкіл, заложено школи вищі народні (мійські) та кілька й середніх (реальних гімназій), а саме: в Ужгороді, Мункачові, Берегові. Є також в Ужгороді уніятська семінарія.

ПРИРОДНІ БАГАЦТВА КРАЮ.

Орна земля. Вже побіжно, оповідаючи про землю Підкарпатську, ми згадували, що має вона в долині та на узгіррях родючу землю, придатну до культурного господарства, а на горах силу лісів та вод, що можуть сприяти розвиткові промислів.

Тута ж коротко ще зазначимо, що хоча Підкарпатську землю ще мало простудійовано й тому не цілком відомо, що вона в собі хранить, все ж таки видно, що має вона не аби-які багацтва.

Орна земля та луки є тута в чималій кількости й, коли буде приведено ту землю до ладу шляхом меліорації (поліпшення), — обшир її помітно збільшиться, так само як її якість. А коли ще й хлібороб знатиме, як слід її обробляти, вона безперечно дасть великий добробут сільському господарству.

Хліборобство. Таких стихийних нещасть, як гряд, сарана, жучок, чи якихсь инших шкідників, що пустошать цілі хліборобські країни, на Підкарпаттю, як і по инших землях Ч. С. Республіки, майже не трапляється. Грізною стихийною силою тут буває тільки повінь (пересічно що-року нищиться повіддю до 10% посіву) та инколи приводить до катастрофи врожаї.

А тим часом, з огляду на примітивний обробіток землі, ріжниця в урожайности між Підкарпаттям та иншими землями Ч. С. Республіки — разюча. Скажемо для прикладу, коли в Данії з певної одиниці землі збірають 175,4 одиниць картоплі, в чеських землях — 97,8, то на Підкарпатті — лише 60,0, або жито: в Данії — 17,7, в Чехах, Мораві 16,2, на Підкарпатті — 5,0; кукуруза: в Чехах, на Мораві — 17,9, на Підкарпатті — 9,0 і т. д.

Сіють на Підкарпатті найбільше кукурузи (коло 20% всіх посівів), далі — овес (15-17%), потім — пшениця (також біля 15%), потім — жито (10-14%), озиме жито (5,2%), конюшина (5,1%), віка (1,8%), прядиво (1%), кормові буряки, біб, ячмінь, квасоля, сояшники, просо, кабаки, льон, ріпак, мак і т. д.

Винниці займають коло 0,3% всієї земли, тоб то коло 3500 гектарів. Найбільше їх в жупі Береговській, але ж більша половина їх — в руках мад'ярсько-жидівських. Торгівля вином — цілком в руках жидівських.

Садівництво могло б мати на Підкарпатті велике господарське значіння. Найліпшим місцем для садів — райони по-над Тисою, але ж і по инших місцях вони добре розвиваються. На Півдні ростуть: броскви, морелі, волоські горіхи, їстивні каштани й дуже мало — смокви. Найбільше ж буває слив.

Скотарство — дуже поширене на Підкарпатті що до кількости худоби, але ж кепський догляд за нею не дає господареві того прибутку, що повинна була б худоба давати.

Худоба три чверти року перебуває під голим небом на пасовищах, жадних теплих хлівів не має, зиму перебуває під стріхою повіток. Правда, через такий спосіб утримання, худоба дуже виносна й дерзька, але ж продуктивність її дуже низька.

З порід товару тут вирощують такі: 1) сірий, степовий скот, крутороrий та дерзький, подібний на наш український; 2) червоностракатий — неповнокровний симентальський та пінцгавський; 3) сивий та 4) всяких мішаних рас. Між товаром часом трапляються дуже гарні окремі тварини.

Коні на Підкарпаттю переважно двох порід: на горах — селянські, так званої „гуцульської" породи, маленькі, але витривалі, в долині — „теплокровні" — „панські", то б то жидівські та мад'ярські — переважно шорні, упряжні.

В році 1911-му на Підкарпатті налічувалось більш 170.000 овець. Вівці тут кількох рас: дійні й на вовну. З молока виробляють бринзу (примітивним способом), з вовни — всякі домотканні річі.

Свинарство, як і вівчарство тут досить поширене. Але мало свиней культурних рас (англійських), переважно ж „монголиці“ (угорські, кучеряві свині) т., що можна їх бачити по Бесарабії. Вони витривалі, не примхливі, але ростуть дуже повільно, мають не дуже смашне мнясо, але добре сало. Чимало є й кіз, переважно у вбогих господарів. Але вони також — найбільш місцевої, мало продуктивної раси.

Буйволів розводять переважно на Сході Підкарпаття, на рівнині, по румунських селах. Загалом налічують їх по-над 1000 голів.

Птахівництво не розвинене, дарма що жидівство могло б споживати чимало птиці. В горах перешкоджають його розвиткові птахи-хижаки.

Бжільництво досить поширене, але провадиться надто примітивно, а через те й не дає великого зиску. Вуліки солом'яні, не рамкові, а через те при вибіранню меду, гине сила бджоли.

Рибальство — натуральне. Штучного плекання риби, що починало помалу розвиватися перед війною, нині майже нема. Але ж по річках є сила риби, влови якої не впорядковано.

Могло б тут розвиватися і шовківництво, спроби якого дали добрі наслідки перед війною. Але ж низька культурність населення стоїть на перешкоді тому підсобному господарському промислові.

Чеською владою досить щедро видаються гроші на поширення в краю сільсько-господарської освіти. Вона засновує рільницькі школи, впорядковує спеціяльні курси і т. д., що в близькому часі повинно дати добрі й користні наслідки для хліборобського русинського населення.

Добрі пасовиська полонин дають змогу провадити доцільне й користне скотарство.

Могутні ліси з такими дорогоцінними деревами, як дуб та бук, так само віщують збільшення добробуту країни.

Нетри. Нетри Підкарпаття зберігають в собі всякі цінні мінерали. Між сопковими вершинами вже знайдено лежі вугілля та лігніту, якого однак ще й досі не здобувають. Занадто мало добувають і залізної руди, про кількість якої навряд чи хто й знає, бо є вона по багатьох місцях. По висновку знавців, є на Підкарпатті веленадійні лежі нафти, бо характер глибин Підкарпатської Землі подібний до глибин Землі Галицької, де суть знамениті нафтові джерела.

По всіх гірських узбіччях є сила силенна поки-що не простудійованих мінеральних лічивих вод, що можуть згодом стати принадою для багатьох немічних людей, котрі приїдуть сюди лікуватись. Вже й тепер, напр., у самій Мармарошській жупі налічено до 240 мінеральних джерел.

В тій же Мармарошській жупі (в місцевости „Аква Слатина“) є соляні лежі, єдині на всю площу Чехословацької Республіки. Вже й нині відомо, що ті ложиська соли такі великі, що з них вистачило б матеріялу на всю Чехословаччину. Однак брак залізниць та добрих шляхів перешкоджає поки-що користати з цього добра.

По ріжних місцях Підкарпаття є чимало вапняннику, з якого можна здобувати добру вапну.

Що ж стосується каміню, придатного для будов та бруків, — то його тута занадто. І не тільки є тут будівельний, нешляхетний камінь, — суть і породи цінні та й дорогоцінні: мармур, яспис, рудий опал, навіть діаманти та всякі інші пів-цінні й дорогоцінні каміння.

Одже взагалі земля ця безперечно дуже багата на всякі природні скарби, але ж через сумну політичну недолю, що тримала наших підкарпатських братів в дикій темноті, — ці вбогі люде поневірялися жебраками, в дійсности живучи на золоті...

Та певне приходить і для них час світанку і в цій малій Землі Вкраїнській, землі будуччого, можна чекати високого й швидкого розвою на всіх полях.

Живуча й дерзка кров козача. Витримала вона всі тяжкі іспити долі злої, а не стратила ні свого національного обличчя, ні своєї завзятої вдачі. А про те, що спізнилися наші люде використати добра та скарби своєї земли, занадто сумувати не доводиться. На біді та злиднях поколінь минулих виросте й розівється буйним та рясним цвітом щастя й добробут поколінь прийдешних не тільки на малій Підкарпатчині, а й на инших малих і великих Землях, заселених народом українським.

ТОРГІВЛЯ ТА ПРОМИСЛОВІСТЬ.

Після того, що вже було сказано вище, не доводиться багато говорити про торгівлю та промисловість у Підкарпатті. Перебувають вони в чужих (переважно жидівських) руках і не мали опертя для свого розвитку. Нинішні заходи місцевих діячів при підтримці з боку приязної чеської влади в справі поширення кооперативних установ вже й тепер свідчать про можливість швидкого розвитку торгівлі. Але ж той розвиток може наступити лише в часі, коли буде вибудовано та впорядковано потрібне число шляхів та залізниць. Тепер же й ця справа перебуває в мизерному стані. Через все Підкарпаття поки що проходить тільки три залізничні колії та кілька маленьких галузок вузьких колій (загалом на протязі якихсь 600 кільометрів), які дуже кепсько звязують окремі частини краю. Наскільки цю комунікацію треба поважати невистачаючою, видно хоча б з такого порівнання: коли в Чехах 1 кільометр залізниці припадає на 8,28 кв. кільометрів площі, на Підкарпатті 1 кл. залізниці припадає не менч як на 20 кв. кільометрів площі.

Промисловість. Що ж стосується Прикарпатської промисловости, то вона також, з огляду на загальні невтішні обставини, не має ще й нині того розвитку, який чекає її в прийдешньому часі.

Одже навіть деревопромисловість та якісь промисли обробітку дерева на Підкарпатті не розвинені, дарма що тут стільки лісу з такими добрими гатунками дерева. Кілька тартаків та дьогтярень — це й є ті початкові зародки лісової промисловости.

В такому ж, або ще в гіршому стані перебуває справа обробки заліза. Крім сокир та сапок, власне, на місці нічого иншого не виробляється.

Шкляний промисел обмежується кількома невеликими гутами, що здібні робити лише звичайне шибне шкло та пляшки.

Єдине, що вже стає подібним до справжнього промислу на Під-

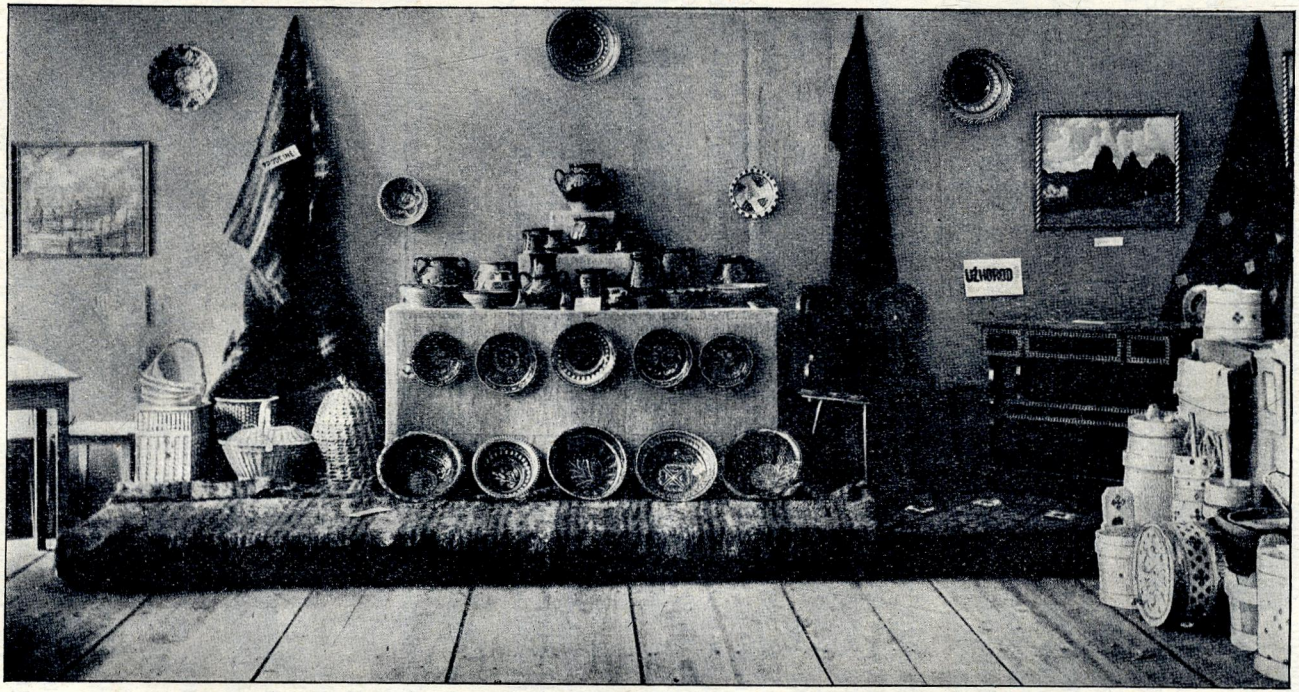

ВІТРИНА КУСТАРНИХ ВИРОБІВ ПІДКАРПАТСЬКИХ СЕЛЯН. (З ВИСТАВИ НА БРАТИСЛАВСЬКОМУ ОКАЗОВОМУ ТОРЗІ)

карпатті, — це виріб вапна, цегли та обробки тютюну, — однак і ці виробництва мають примітивний характер.

Далеко визначніщі суть хатні (кустарні) промисли, що по своїй продукції уявляють не малий інтерес, даючи зразки своєрідного „русинського“ стилю й смаку, а своїм виробцям — де-який зарібок.

Кустарні виробки, що продукуються в ріжних селищах Підкарпаття, — це переважно: 1) деревляні річі (посуд, забавки, скриньки, інкрустовані дротом та намистом, та всякі різблярські вироби); 2) мережева та вишивання, які раніш скуповували всякі скупщики та вивозили до Угрів або за кордон під назвою „мад'ярських“; 3) полотно та рушники, гарно поткані цікавими взорами; 4) сукна з вовни від власних овець, дуже своєрідного вигляду: волохаті на зразок тих, що з нього роблять знані кавказькі „бурки“; 5) гончарські вироби часто дуже цікаво помальовані (розвиткові цього промислу допомагає Ужгородська Керамницька школа, поставлена ще за часів мад'ярського панування) й, нарешті, 6) кошики та всякий инший плетений з лози крам.

Але ж все таки треба додати, що навіть кустарництво розвинене в Підкарпатті менче, як на Словаччині.

УМОВИ ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ.

Закінчуючи цей нарис про Підкарпаття, приведемо без змін де-які уступи з книги В. та Ф. Драгних (з цієї ж книги ми взяли більшість поданих тут відомостів), виданої Чесько-Словацьким Міністерством хліборобства про соціяльні умови життя Українців-Русинів. Уступи ці дуже характерні і мальовничо освітлюють умови життя наших вбогих братів на своїй — чужій землі.

„Виключаючи міліонерів з кол жидівських крамарів, що розбагатіли головним чином протягом війни, — майже все населення Підкарпаття живе в невтішних умовинах. Одначе, зо всіх инших найбідніщими суть громадяне русинські, а з-поміж них найгірше бідують Верховинці. Навіть сіяного хліба до-схочу не наїдаються, одягнені вбого, животіють звичайно вкупі з своєю худобою в убогому житлі, що часто не має навіть бовдура, — то б то в нужденному, немазаному, небіленому зрубі з малісенькими віконцями, без підлоги.

Без освіти, поневолений та затурканий мад'ярським урядом, мад'яронським попівством навіть і вчительством, лишається Русин боязким що до урядових установ, неймовірним, заосталим, без бажання поступу та грубим відносно собі рівних. Він побожний та повірчивий (підлеглий забобонам), без власної енергії та ініціятиви, що в ньому за добу кріпацтва та поневолення було в усіх напрямках вбито...

Русини не мали своєї шляхти, а-ні міщанства. Ще й нині це — лише гречкосії, пастухи та поденщики. Раніш були вільним народом, але ж з 16 століття підпадали під все більше та більше рабство. Потяг та любов до вільного життя довгий час підтримували у них кочовницький, пастуший спосіб їхнього життя, що затримався в горах аж до половини 17-го століття. До того часу живилися, випасаючи табуни худоби. Але що-далі, тих кочовників-пастухів все меншало, а через те почали люде ходити на заробітки до багатої рівнини мад'ярської.

Кріпацтво фактично трималося на Підкарпатті до минулого (1920) року у вигляді так званої „роковини“ чи „коблини“. То була „десятина“, яку мусів був Русин віддавати, або ж відробляти попам та вчителям. Але ж ще більшим кріпацтвом були праці так звані „на часть“ по жидівських та мад'ярських маєтках. Дідич дає поле та насіння, а вбогий Русин — працю. Потім має поділ на врожаю від 4 до 6 снопу чи частки. Раніш же робітник віддавав восьмину або й десятину свого врожаю панам та „відробляв“ кілька часу на панських полях“...

... „Другою недугою, що підкопує здоровля й добробут русинського люду на Підкарпатті, є п і я ц т в о, то б то, — власне, горілчана моровиця в правдивому сенсі слова. Вона виморює цілі округи, й тіло, й душу людську нищить, особливо в горах. Тако ж ще й тютюн багато шкодить підкарпатському людові. Палять тут й дорослі, й діти і чоловіки й жінки. Тут не дивина побачити селянську жінку, що смаковито покурює коротку люлечку. Дуже також поширено тут гидкий звичай жувати (ремигати) тютюн“...

Оттак смутно виглядає цей забутий Богом та скривджений людьми красний край з бідним народом, чи не найтемніщим у всій західній Європі. На підставі бажання американських емігрантів-русинів, що було висловлено 26 жовтня 1918 року на русинському конгресі у Филадельфії (в Америці)*), Підкарпаття прилучено до Чесько-Словацької Республіки. Принявши цю землю під свою опіку, чеська влада намагається порядкувати нею справедливо. Одначе, тяжкі обставини, в яких їй доводиться впорядковувати й власну нову хату, відбірають у неї надто багато сили, шоб вона могла відразу дати лад і в цих далеких від осередку сінях. А пречінь і там вже й нині де-що робиться, що при підпомозі місцевих сил та емігрантів з України вже й тепер дає добрі сходи, які віщують багатий врожай в недалекому прийдешньому часі на цій занедбаній землі...

ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИЙ УСТРІЙ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ.**)

ОСНОВНІ ЗАКОНИ ТА ВИБОРЧИЙ ПОРЯДОК.

Основні закони Ч.-С. Республіки було ухвалено 29-го лютого 1920 року, то-б-то по 16 місяцях революційного періоду нова держава перейшла до сталого правного життя.

Думки та воля законодавців, одночасно й увесь демократичний характер конституції Чехословацької зформулювано у вступних словах „Уставної Листини“. Ці слова говорять:

---

*) Там зібралося більше тисячі делегатів, з яких 732 висловились за прилучення Підкарпаття до Чехословаччини, 310 — про з'єднання з Україною, 27 — за самостійну державу, 10 — за прилучення до Московщини, 9 — за прилучення до Угорщини — й 1 за з'єднання з Галичиною *В. К.*

**) Витяг зі статті про Ч. С. Республіку, уміщеної в інформаційному збірникові „Světová politická příručka“. Збірник видано р. 1921 заходами Ч.-С. Міністерства закордонних справ.

„Ми, народ чеськословацький, бажаючи зміцнити повну єдність нашої людности, заложити лад в Республіці, забезпечити спокійний розвій Держави Чеськословацької, сприяти громадському добру всіх громадян тієї держави та забезпечити благословіння свободи поколінням майбутнім, в своїм народнім парламенті ухвалили 29 лютого 1920 року конституцію про Чеськословацьку Республіку зі змістом, наведеним нижче. При тому ми, народ чеськословацький, оповіщаємо, що хочемо намагатись, щоб та конституція й всі закони нашої Земли, провадились в дусі нашої історії, а рівночасно і в дусі новітніх прінціпів, що полягають в гаслі самовизначення, позаяк хочемо прилучитися до товариства народів, яко член освічений, миролюбивий, демократичний та поступовий".

Загальні основи „Листини Уставної" проголошують Чехословаччину за республіку демократичну, головою якої є виборний президент (§ 2). Джерелом всієї державної влади є народ (§ 1). Територія Республіки Чехословацької творить з себе одиницю, неподільну, межі якої можуть зміняти лише нові основні закони (§ 3). Неподільною частиною тієї державної одиниці є автономна земля Підкарпатська з власним сеймом та відповідною репрезентацією в Народньому Парламенті Чехословацької Республіки. Державна приналежність — єдина й однакова для всіх.

ПРЕЗІДЕНТ РЕСПУБЛІКИ.

На Президента Республіки може бути обраний громадянин Чехословацької Республіки, що має право вибору до Палати Послів і досяг 35-літнього віку. Вибори його робить парламент. Вибори президента вважаються дійсними, коли в них брала участь в час виборів більшість загального числа обох палат і за кандідата було подано три п'ятих голосів всіх присутних. Коли по двох спробах виборів президента не обрано, то переводяться вужчі вибори вже з числа лише тих кандідатів, що отримали найбільше голосів. Обраним вважається той, хто отримав більшість голосів. В разі рівного числа голосів за кількох кандідатів, справу вирішують жеребком.

Президента обірають на 7 років. Ніхто не може бути вибраним на президента республіки більше як два рази вряд, але ця постанова не стосується особи першого президента Чехословацької Республіки (§ 58).

Поки не обрано нового президента, або ж він занедужав, виконування його функцій належиться владі, яка може припоручити президентські функції своєму голові... Коли ж президент не зможе виконувати своїх обовязків більше 6-х місяців, й коли влада, в присутности трьох четвертин своїх членів зробить постанову про неможливість тривання далі такого стану, — парламент повинен обрати заступника президента.

Згідно з § 64, президентові належиться: репрезентувати Державу на зо-вні, провадити й затверджувати міжнародні умови, приймати й стверджувати послів, оповіщати війну (за згодою парламенту), скликати й роспускати парламент, повертати зі своїми зауваженнями ухвалені парламентом закони, чи підписувати їх, подавати парламентові устно чи на письмі звідомлення про стан Республіки, призначати й звільняти міністрів, призначати вищих державних урядовців й давати амністії.

Президент не відповідає ні перед ким за виконання своїх повноважень. Кару може понести лише за державну зраду. В тім випадкові президента судить Сенат на підставі оскарження Палати Послів (§ 67).

ВЛАДА.

Голову та членів влади (міністрів) призначає й звільняє президент (§ 70). Влада відповідає перед Палатою Послів, яка може висловити владі недовірря в присутности прямої більшости послів простою більшістю голосів, при голосованні поіменнім. Коли ж Палата Послів висловила недовірря владі, то влада мусить зложити на руки президентові заяву про демісію. Оскаржувати владу, яка в грубій недбалости порушила свої урядові повинности, має право Палата Послів, а суд провадить Сенат.

Постанови влади виносяться на її зборах, в яких має право брати участь і президент Республіки.

Діяльність міністерств та нижчих виконуючих урядовців регулюється законом (§ 85).

Влада судова. Судові процеси виконуються державними судами (§ 94), діяльність яких регламентується законами. Судді—державні урядовці, підлягають лише законові й цілком незалежні у виконанні своїх обовязків (§ 96). Для всієї Чехословацької Республіки встановлено один найвищий суд. Вироки виголошуються іменем Республіки.

ПРАВА, ВІЛЬНОСТИ Й ОБОВЯЗКИ ГРОМАДЯНСЬКІ.

„Уставна Листина“ встановляє, що всі мешканці Республіки Чехословацької користуються в однаковій мірі, як її державні громадяне, на її території з повної й цілковитої охорони свого життя й свободи, без ріжниці походження, державної приналежности та віри (§ 106). Переваги якогось поголів'я, роду чи діяльности над иншими не визнають. Закон заручує кожному свободу особисту й маєткову, свободу житла, свободу друку, право зборів та зтоваришень, таємницю листування, свободу науки та сумління, свободу прояву особистих поглядів. Військова повинність загальна (§ 127).

„Уставна Листина“ містить в собі певні та ясні пакти про охорону національних меншостей, їхніх прав релігійних та расових, згідно з установленням мировых умов. „Листина“ також визнає цілковиту рівність всіх державних громадян Республіки перед законом (§ 128). До осягнення урядової служби чи рангів ні приналежність до якоїсь релігії, ні приналежність до тої чи иншої національности перешкодою бути не можуть.

Закон визнає за мову державну (офіціяльну мову) чеськословацьку. Тією мовою провадиться урядування по всіх судах, по всіх урядах, інституціях, підприємствах та органах Республіки. Виняток робиться для національних меншостей та інституцій Підкарпаття, де справу мови має розвязати місцевий сейм. Для національних меншостей істнує такий стан: „Суди, уряди й органи Республіки, яких діяльність поширена на судовий район, в котрому, згідно з останнім переписом людности, проживає принаймні 20% державних громадян, що вживають одної, але ж иншої, як чеськословацька, мови, — у всіх справах, що

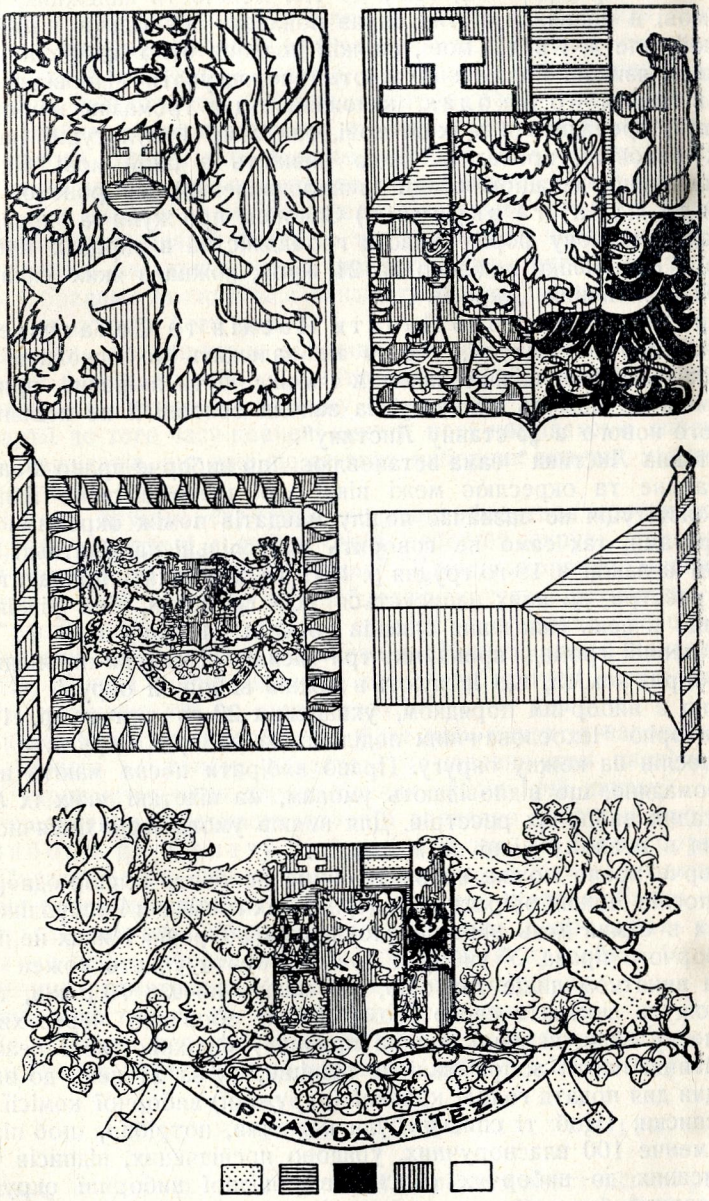

ДЕРЖАВНІ ЗНАКИ Ч.-С. РЕСПУБЛІКИ (ГЕРБИ Й ПРАПОРІ)

на підставі приналежности до їхнього района мають розвязуватися ними, повинні приймати від осіб, до тієї меншости належних, подання в їхній мові й розвязання тих справ подавати не тільки в мові чехословацькій, але ж і в тій мові, на якій подання було зроблено".

Дальші язикові положення мають впорядкувати відповідні закони.

Навчання по школах, заложених для громадян національних меншостей, провадиться в їхній мові, так само й культурні інституції, для них основані, провадять свою чинність в їхній мові. Який-будь спосіб насильної денаціоналізації (винародовлення) заборонено.

Уряди жупні та окресні.*) Законом про жупи та окреси й їхні уряди заведено нову форму участи громадянства в справах публічних. Територію Республіки поділено на 21 жупу, кожна з яких складається з кількох політичних „окресів".

Порядок виборів до Палати Послів та Сенату не уявляє з себе частини конституції, тоб-то не належить до основних законів Республіки, а є звичайним законом і може бути змінений, при умові, що ті зміни не можуть впливати на закони основні й не повинні вносити нічого нового в „Уставну Листину".

„Уставна Листина" сама встановлює, що виборче право є загальне, рівне, таємне та окреслює межі віку про право активне й пасивне. Однак конституція не зазначає поділу мандатів поміж окремими виборчими округами, так само не говорить про спільні кандідатські списки. Важливим є закон з 19-го грудня р. 1919-го, що велить провадить сталі виборчі реєстри, до яких записується всіх громадян, без ріжниці поголів'я, що в день складання списків досягли 21 року віку та проживають в певній громаді принаймні три місяці. Ті списки провадять місцеві виборчі комісії, що істнують в кожній виборчій окрузі.

Згідно з виборчим порядком, ухваленим 29-го лютого р. 1920-го, всю територію Чехословаччини поділено на виборчі округи з певним числом послів на кожну округу. Право вибірати посла мають всі державні громадяне, що відповідають умовам, на підставі яких їх записано до сталих виборчих реєстрів. Для вояків умова трьохмісячного перебування в певному місці не має ваги.

Виборче право можна виконати лише особисто і лише одноразово.

На послів можна обірати всіх державних громадян Республіки, яким до дня чи в самий день виборів сповниться 30 років і яких не позбавлено виборчого права. У виборах повинен брати участь кожен громадянин, за винятком лише тих осіб, що мають по-над 70 років, та осіб, що не можуть виконати свого громадського обов'язку через хворобу, якусь тілесну ваду чи інші подібні причини, від їхньої волі незалежні.

Політичні партії зобов'язані не пізніще, як за 21 день до виборів, до 12 годин дня подати голові краєвої (окружної) виборчої комісії кандідатські списки. Щоб ті списки були важними, потрібно, щоб під ними було не менче 100 власноручних, урядово посвідчених, підписів виборців, записаних до виборчих списків відповідної виборчої округи. До списку повинно бути долучено писану заяву всіх кандідатів на те, що вони згоджуються свою кандідатуру поставити на вибори.

---

*) Жупа відповідає ніби знайомому нам адміністративному поділові на губернії, а окрес — на повіти. Прим. перекл.

ВИБОРИ.

Вибори відбуваються в неділю, а місцем їх є кожда громада. По укінченню виборів відбувається так званий „перший скрутиніум", — тоб то перший підрахунок голосів, що припали тій чи иншій політичній партії. При підрахункові голосів відограє ролю так зване „виборче число". Відбувається підрахунок так: спочатку лічуться всі, справно подані голоси, віддані всім партіям, а потім поділяються відповідно до числа мандатів, що припадають на повну округу. То й буде „виборче число". Тим числом потім поділяється загальна кількість голосів, відданих виборцями певній партії, а тоді вже нове число, що з того поділу випливає, визначить число мандатів, яке припаде на ту чи иншу партію. Обраними вважаються кандідати в порядку того кандідатського списку, що подала його партія.

Мандати, що лишаться вільними по першому скрутинію, встановлює через 8 день по виборах центральна виборча комісія при міністерстві внутрішніх справ в „другому скрутиніумі".

Партії до того часу повинні подати нові кандідатські списки з найменням кандідатів, що вже по де-яких виборчих округах кандидатували, однак не були обрані.

Під час другого скрутинія на увагу беруться голоси тільки тих партій, що принаймні в якійсь одній виборчій окрузі зібрали не менч 20.000 голосів або „виборче число". Комісія порахує лишки голосів, належних кожній партії по всіх виборчих округах і встановить „виборче число" поділенням суми всіх тих голосів на загальне число незаповнених мандатів, збільшенним на одиницю. Кождій партії припаде стільки мандатів, скільки разів „виборче число" вміститься в сумі додаткових голосів, належних тій чи иншій партії.

Як що ж і тим способом не буде всіх мандатів заповнено, — приділить комісія по одному мандатові послідовно тим партіям, що при другім скрутиніумі мали підчас ділення найбільший лишок.

Заперечення справности виборів розвязує виборчий суд.

Вибори до Сенату відбуваються тим же самим порядком, що й до Палати Послів, лише зі змінами відносно віку кандідатів. Активне виборче право належиться всім тим, хто має право вибірати до Палати Послів, але має вже 26 літ од роду. Пасивне право мають всі ті, хто до дня і в день виборів досягли 45 років й принаймні 10 років суть державними громадянами Чехословацької Республіки.

Виборчий період до Сенату триває 8 років.

На підставі зазначеного порядку було переведено вибори до першої Палати Послів 18 квітня, а до першого Сенату — 25 квітня року 1920-го.

МІНІСТЕРСТВА ТА АДМІНІСТРАЦІЯ.

Владу складають міністерства: 1) Президія міністерської ради, 2) Міністерство Справ закордонних; 3) Міністерство Народньої оборони (військове); 4) Міністерство справ внутрішніх; 5) Міністерство шкільництва та народньої освіти; 6) Міністерство фінансів; 7) Міністерство промислу, торгівлі та ремісництва; 8) Міністерство пошти й телеграфу; 9) Міністерство залізниць (шляхів); 10) Міністерство хліборобства; 11) Міні-

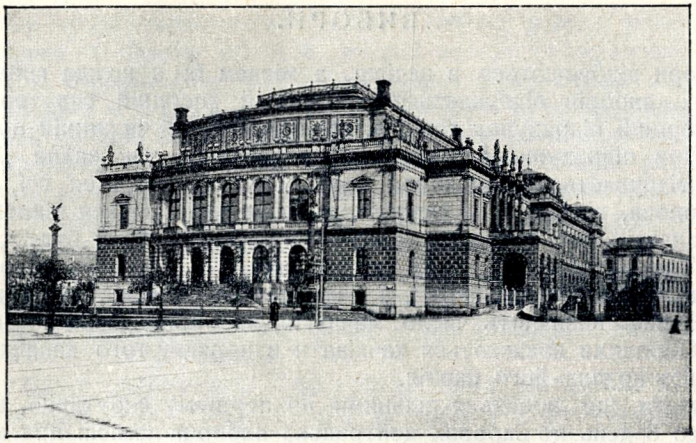

ПАЛАТА ПОСЛІВ В ПРАЗІ

стерство справедливости; 12) Міністерство громадської праці; 13) Міністерство соціяльної опіки; 14) Міністерство харчування*) 15); Міністерство громадського здоровля та тілесного виховання; 16) Міністерство координації законодавства та організації адміністративної; 17) Міністр Уповноважений для Словаччини.

„Земські" уряди. Яко автономні інституції в Республіці, функціонують: земська адміністративна управа для Чехії, така ж для Морави, Земська адміністративна комісія для Шлезька.

Уряди жупні та окресні. Основним законом з 29 лютого 1920 року встановлено в Республіці жупні та окресні уряди, що мають провадити свої справи цілком новими шляхами, як було раніш. Функціонують ці уряди на підставі спеціяльних законів.

Головне місто Республіки, столиця — Прага не належиться до жадної жупи.

Головою жупного уряду є „жупан", окресового — „окресовні начальник", що по службі підлягає жупанові. Ці особи суть державними урядовцями й почасти відповідають колишнім губернаторам та справникам в дореволюційній Росії.

При кожному жупані та при окресі є виборні (на 6 років) жупне чи окресове „заступительства", то-б-то управи, головою яких в жупі є жупан, а в окресі — окресовий начальник. В окремих землях Республіки жупні „заступительства" складають земські жупні союзи".

Жупани мають свою осілість в таких містах Ч.-С. Республіки: Прага, Пардубиці, Градець Кралевий, Млада Болеслав, Чеська Липа, Ловни, Карлові Вари, Пільзень, Чеські Будійовиці, Іглава, Брно, Оломовець, Угерське Градиштє, Моравська Острава, Братислава, Нітра, Турчанський Св. Мартин, Зволень, Липтавський Св. Микуляш, Кошиці та Тешин.

Разом — 21.

*) Саме ліквідується. Прим. перек.

А. ШВЕГЛА, ГОЛОВА ЧЕХОСЛОВАЦЬКОГО УРЯДУ

ПАРЛАМЕНТ.

Законодавча влада для всієї Чехословацької Республіки належиться Народньому Парламентові (§6), який складається з двох палат: „Снємовни Посланецької" (Палати Послів, Сейму) та Сенату.

Палата Послів має 300 членів, яких обірає народ на підставі загального, рівного, простого й таємного виборчого права та на підставі пропорціонального представництва. Виборчий період Палати Послів триває 6 років.

Сенат має 150 членів, вибраних на 8 років.

Бути членом обох парламентів одночасно — невільно.

Вибрані члени Парламенту виконують обовязки свого мандату особисто і за своє голосування в Парламенті карам не підлягають. Дісціплінарна кара на них можлива лише після згоди відповідної палати.

Скликає палати президент Республіки, при чому він має повинність скликати їх на дві звичайних сесії в році: весняну та осінню (§ 28). Крім того скликає їх відповідно потребі на сесії надзвичайні. Так само, в разі бажання більшої Частини членів Палати Послів чи Сенату, заявленого голові влади, президент повинен скликати сесії протягом 14 день, зазначивши причину скликання. Коли ж так президент не зробить, то протягом послідуючих 14 день Парламенти сходяться до сесій по запрошенню своїх голів.

Коли від останнього засідання минуло 4 місяці, а дві пятих частини членів висловлять бажання про скликання сесій, президент повинен їх скликати.

Право роспустити парламент так само належить президентові (§ 31). Після роспущення якоїсь палати (або після скінчення виборчого періоду) нові вибори повинні відбутись в період протягом 60 день.

Кожна палата є правомічною ухвалювати закони в присутности принаймні одної третини членів. Для законности постанов палати потрібна проста більшість голосів присутних членів. Постанови про оголошення війни, чи про зміну основних законів потрібують трьох пятих частин всіх членів в кожній палаті. Оскарження особи президента, голови влади та її членів Палата Послів потрібує ухвалити більшістю двох третин го-

7

Др. В. ГІРСА, УПОВНОВАЖЕНИЙ МІНІСТР ЗАКОРДОННИХ СПРАВ

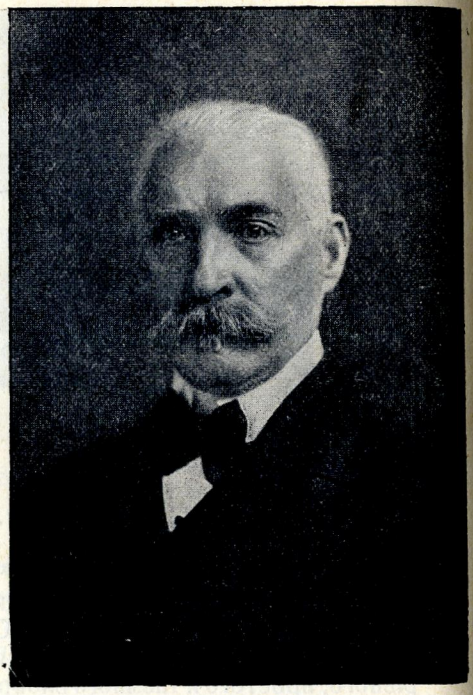

ГОЛОВА ПАЛАТИ ПОСЛІВ Ф. ТОМАШЕК

лосів при присутности двох третин послів. Суд над зазначеними особами належиться Сенатові.

Коли відбувається спільне засідання обох палат (при виборі президента, його заступника, оголошення війни), — то ті засідання повинні відбуватись порядком засідань Палати Послів. Такі спільні засідання палат скликає голова влади, а керує ними голова Палати Послів.

Законопроекти можуть походити або ж від влади, або ж від якоїсь з Палат (§ 41). Проекти влади, характеру обрахунків та військового, повинні наперед перейти через Палату Послів.

Основні закони можуть бути ухваленими лише суголосною постановою обох палат.

Щоб якийсь законопроект міг стати законом, його мусять ухвалити обидві палати. В тім випадку повинно бути так: Сенат повинен з приводу законопроекта, ухваленого Палатою Послів, зробити свою постанову на протязі 6 тижнів, а з приводу законопроекту обрахунку чи військового — напротязі 4 тижнів. Палата Послів повинна розглянути законопроект, ухвалений Сенатом, протягом часу в 3 місяці. Ухвала Палати Послів набуває сили закона і в тім випадку, коли той законопроект було відкинено Сенатом, як що Палата Послів потвердить його знову простою більшістю голосів всіх своїх членів. Але ж, коли Сенат законопроект, прийнятий Палатою Послів, одкине, то законопроект може стати законом

лише тоді, коли Палата Послів обстоюватиме свою попередню ухвалу більшістю трьох п'ятих голосів усіх своїх членів (§ 44).

Законопроекти Сената подаються до Палати Послів. Коли ж палата їх відкине, а Сенат обстоюватиме свою попередню ухвалу більшою частиною голосів всіх своїх членів, то та ж постанова переходить на новий перегляд до Палати Послів. Як що ж Палата Послів більшістю голосів всіх своїх членів одкине законопроект вдруге, — постанова Сенату законом бути не може. Законопроекти, таким способом одкинуті, не можуть знову розглядатися ні в одній, ні в другій палатах, раніш як через рік.

Коли парламент одкине законопроект влади, — влада може ухвалити, щоб народним голосуванням було вирішено, чи повинен одкинутий палатами законопроект влади стати законом, чи ні (§ 46). Однак народне голосування не може переводитись відносно тих законопроектів влади, якими змінюється чи доповнюється „Уставна Листина" в цілому або й частково.

Президентові Республіки належить право до кінця місяця повернути схвалений закон парламентові, тоб-то — не затвердити його. Однак, коли обидві палати знову ухвалять одкинутий (повернутий) президентом законопроект, при чому та повторна ухвала відбудеться при поіменному голосуванню більшістю голосів всіх членів обох палат, — законопроект стане законом і проти волі президентової.

Закон остаточно набуває сили, після законного оповіщення в збірці законів та розпоряджень.

ПОСТІЙНА УПРАВА.

Під той час, коли якась палата не функціонує (буде роспущена), або коли скінчиться термин виборчих мандатів, а нові ще не набрали сили, чи коли сесію було відложено або закінчено, — розвязує невідкладні справи та виконує догляд за державною владою так звана „Постійна Управа" (Stálý Výbor), що складається з 24 членів. До неї обираються 16 членів та 16 кандідатів: з членів Палати Послів і 8 членів та 8 кандідатів з членів Сенату, раз-у-раз на кожен рік. Та „Постійна Управа"згідно з § 54 основних законів, має силу розвязувати всі справи, що стосуються законодавчої та адміністративної діяльности парламенту, але не має права: вибірати президента Республіки, зміняти основні закони, поширювати військової повинности, накладати тривалих податків, продавати чи арендувати державне майно або давати згоду на оповіщення війни. Постанови „Постійної Управи" підлягають ухвалі обох палат в термині до 2 місяців після початку їхніх сесій.

*

Крім особистих вражінь, що мав автор протягом трьохрічного проживання в Чехословаччині, ним використано для цієї статті ще такі праці:

1. Dr. St. Nikolau. Československá Republika. 1921 r.
2. Ant. Jenne. Země Československé Republiky. 1920 r.
3. »Národní čítanka«. Uspořádali C. Merhout a Dr. B. Němec. 1918
4. Národnostní otázka v Uhrách. Napsal Scotur Viator. Přel. J. Úlehla. 1913
5. Podkarpatská Rus. Napsal: V. a F. Drahný. 1921.
6. Prof. Dr. K. Kadlec. »Podkarpatská Rus«. 1920.
7. V. Drahný. — Zemědělské poměry v Podkarpatské Rusi. 1921.
8. J. Pešek. Kulturní poměry a osvětová práce v Podkarpatské Rusi.
9. Д-м. Дорошенко. „Підкарпатська Україна“ 1920.
10. Матеріяли загального перепису р. 1921-го в Ч. С. Республіці та инші.
11. „Ročenka Československé Republiky, 1922 r.“

СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ.*)

В Чехословацькій Республіці всі громадяне, чоловіки й жінки мають однакові права.

Соціяльне опікування. Законне соціяльне заопікування організовано Міністерством Суспільної Опіки. Перед війною (починаючи з 1860 року) ця справа була в руках поодиноких громад.

Промислова інспекція. Центральна промислова інспекція, підлегла Міністерству Суспільної опіки, контролює фабричну експлоатацію. Їй підлягає також і кустарна промисловість.

Безробіття. З огляду на безробіття, що виникло в наслідок демобілізації та відсутности потрібних для розвитку промисловости сирівців, було ухвалено давати спеціяльну підпомогу на харчування, яка для мобілізованих виносила 4 корони денно. В лютому 1919 року кількість безробітних числила 270.000, з часом це число впало до 33.000 (травень 1921 р.).

Робочий день. Найбільш важний закон що до охорони праці та відносин між робітниками і підприємцями є закон про восьмигодинний робочий день (закон з 19 грудня 1918 року). Цей закон досить відповідає забезпеченню продукційних потреб країни, зокрема — потреб сільського господарства. Закон містить у собі також приписи про нічну працю, охорону жінок, дітей та підлітків.

Хатня праця. Всі праці, що виконуються вдома, підлягають контролю спеціяльних паритетних комісій. Комісії складаються з наймитів та винаймачів.

Закон встановлює також арбітражну комісію для регулювання умов праці робітників метальової промисловости.

Забезпечення та пенсії. Австрійський уряд завів у 1888 (а угорській у 1907 році) забезпечення на випадок хвороб та каліцтва. Забезпечення проти випадків у копальнях та проти каліцтва існує лише для шахтярів. Обов'язкове забезпечення при звільненні існує для кожного робітника, що має більше 16 років, за виключенням учнів і наймитів.

*) З інформаційної публікації „La République Tchécoslovaque".

Допомоги дітям. Перед революцією територіяльні ради країв Чеської Корони забезпечували дітям допомогу, крім того існували й приватні благодійні заклади. Після революції ці установи почали одержувати допомогу з боку міністерства Суспільної Опіки. Крім того, в цім напрямі працює американське товариство допомоги чехословацьким дітям і Чехословацький Червоний Хрест.

Чехословацький Червоний Хрест. Діяльність Чехословацького Червоного Хреста не обмежується опікуванням вояками, але поширюється також на опікування жінками та дітьми.

Допомога інвалідам. Допомогу інвалідам було організовано відразу після оголошення Республіки. Міністерство Суспільної Опіки дбало про те, щоб давати інвалідам, помимо належної нагороди ще можливість здобувати на прожиття своїми силами. Для цього було утворено спеціяльні територіяльні організації, що мають філії скрізь по цілій Республіці. Крім того, було переведено закон про пенсію інвалідам. Нездібні до праці інваліди одержують 1.800 корон річно, вдови — 600 корон, сироти — 300 корон. Кількість вдов та сиріт — більше 300.000. Допомога інвалідам творить в бюджеті окремий відділ, по якому витрачається річно більше 800 міліонів корон.

Заходи що до помешкань. З огляду на недостачу та дорожнечу помешкань, закон, що забороняє свавільне відмовлення в помешканні, а також всякого роду свавільне розміщення в перенаселених громадах, залишивсь у силі аж до цього дня. Уряд, крім того, реквізує занадто просторі помешкання. Міністерство Суспільної Опіки підтримує будівлю домів спеціяльними державними гарантіями та привілеями; для цього воно призначило кредіт у 350 міліонів к. ч. в 1919 р. та 300 міліонів у 1920 році.

ЗАГАЛЬНИЙ ГОСПОДАРСЬКИЙ СТАН Ч.-С. РЕСПУБЛІКИ.*)

Росподіл населення, що до професій, згідно зі статистикою 1910 року, зовсім ідентичний з відповідною статистикою для Франції 1906 р. З осіб, що мали сталу роботу в хліборобстві, працювало 43,2%, в промисловости — 31,8%, в торгівлі — 9,1%, а в инших професіях 15,9%. Для Франції відповідні цифри були: 42,7%, 31,7%, 14,3% і 13,3%.

Отже, наскільки, відносно до цілої держави, більшість населення працює в хліборобстві, то цього не можна сказати про поодинокі її провінції. У Словаччині, наприклад, в хліборобстві працює 65%, але в Чехії лише 37%, на Мораві 46% і в Шлезьку 35%. Таким чином

*) Цю статтю з деякими скороченнями взято з публікації д-ра А. Дворжака, одного з видатніщих працьовників в хліборобській кооперації Чехословаччини, а саме з його праці: „Кооперація в Чехословакії", Прага 1921 р.

Словаччина — переважно країна хліборобська, бо в промисловости тут працює лише 17,3%, тим часом коли в Чехії — 37%, на Мораві — 30% і в Шлезьку — 39%. Тоб то Чехи і Шлезьк — це країни, в яких індустрія однаково розвинена, як і хліборобство, або навіть має перевагу.

Цьому загальному характеру занять населення Республіки з перевагою хліборобства, відповідає також числова перевага хліборобських кооперативів серед инших категорій кооперації.

В самому хліборобстві господарка ведеться інтенсивно й лише на Словаччині селянська господарка має екстенсивний характер. Росподіл земельної площі, згідно до останніх статистичних дат (детальних результатів 1921 року ще не опубліковано, але на загал це не дуже зміняє цілковитий образ статистичних відносин під цим оглядом. Прим. редак.), такий:

Провінції	Рік	Орна земля	Луки й пасовиська	Ліси	Инші землі	Всього
		в 100 гектарів				
Чехія	1910	26.231	7.799	15.076	2.842	51.948
Моравія . . .	1910	12.173	2.754	6.214	1.081	22.222
Шлезьк	1910	2.522	609	1.776	241	5.148
Словаччина . . .	1914	21.462	12.083	19.907	2.829	56.281
Вся Республіка		62.388	23.245	42.973	6.993	135.599

З площини, віднесеної до луків та пасовиськ, на пасовиська спеціяльно припадає 1.053.419 гект., на сади й городи — 173.862 і на виноградники 26.630, решта — це луки. Майже половину всієї державної території творить орна земля, третина лежить під лісами, яких відносно найбільше є в Словаччині та які творять одно з природних багацтв в Республіці.

На Словаччині, отже, зосереджено велику лісову промисловість. Беручи під увагу стан лісів і лісової господарки, прибутки з лісів в Чехії, Моравії та Шлезьку в 1919 році було вираховано в 8,2 міл. куб. метрів, при чім з цього 65% було лісу промислового. Разом зі Словаччиною добуток від лісів можна обчислити більш ніж на 14 міл. куб. метрів.

Врожайність збіжжа та головних культурних рослин, пересічно в межичасі 1905—1912, була така:

Назва культивованих рослин	Чехія, Морава й Шлезьк		Словаччина		Всього разом в 1000 квінталів
	в 1000 квінталів	на 1 г. квінталів	в 1000 квінталів	на 1 г. квінталів	
Пшениця	5.849	17	5.581	11,9 11	11.430
Жито	12.261	15	2.823	12,5	15.084
Ячмінь	9.724	17,1	5.299	9	15.023
Овес	9.658	13,2	2.511	80	12.169
Картопля	50.219	99	20.746	259	70.965
Цукрові буряки . . .	55.859	250	15.465		71.324

Загальна кількість збіжжа в Чехах, на Мораві та Шлезьку творила половину всього урожаю в бувшій Ціслейтанії: вівса родило в цих провінціях 50%, ячменю — 62%, при чім це був переважно спеціяльний ячмінь для продукції пива (в Полабській країні та на Гані). Маку збіралося 85%, насіння конюшини 50%, овочів з кісточками 75%, льону 50%, хмелю 80%. В останніх місяцях перед війною продукція хмелю піднеслася до 100%, тим часом коли у Німеччині впала. Із загальної продукції цукрових буряків 92% припадало на Чеські країни. Врожай буряків на Словаччині виносив коло 50% всієї продукції бувшої Угорщини. Не підлягає сумніву, що така природна плідність земли в нормальні часи вповні забезпечить прохарчування населення. Однак, нині ще відчувається сильне обниження продукції, викликане недавно-минулими військовими часами. Ще в 1918 році загальний врожай в Чехії, на Мораві та Шлезьку був майже на одну третину менший в порівнянню з вищенаведеними часами, що стосуються до жнив перед війною.

Згідно з відомостями статистичного бюра, жнива в 1919/20 роках по всіх трьох провінціях дали: пшениці — 4.105 тис. д., жита — 8.150 тис., ячменю — 4.562.000, вівса — 6.390.000, але в порівнянню до наслідків 1917 і 1918 років ця продукція вже на одну третину збільшилась.

Коли Чехословацькій хліборобській господарці пощастить піднести дохідність плідних грунтів на Словаччині до рівня Чех, Морави та Шлезька, то в тім разі вистачить продуктів не лише для самої Республіки, але вона навіть зможе вивозити деякі роди збіжжа за кордон. Багато обіцяє в цім напрямі відновлення меліоративних праць.

Щоб ясніше виказати довійськові успіхи Чехословацької держави в хліборобстві, наводимо тут для порівняння деякі статистичні числа міжнароднього аграрного інституту в Римі, що характеризують результати жнив в Англії, Франції, Бельгії та Німеччині за 1913/14 роки.

	Англія	Бельгія	Франція	Германія	Чехословаччина
	жнива з 1.000 д.				
Пшениця	16.991	3.803	78.703	46.600	11.430
Жито	500	5.877	11.383	122.200	15.084
Овес	29.243	7.220	46.655	97.100	12.169
Ячмінь	14.634	921	10.045	36.700	15.023
Картопля	75.964	20.000	140.000	450.000	70.965
Цукр. буряки	—	17.158	59.466	169.478	71.324

Осягнення попереднього наслідку врожаю залежить головним чином від імпорту штучних погноїв, що при теперішніх утрудненнях з валютою, зрозуміло, дуже тяжко робити.

З неприхильними наслідками війни зустрічаємося також і в скотарстві Чехословаччини. По перепису 1910 і 1911 року в країнах Республіки було загалом 1.466.230 власників худоби. Скількість товару виносила 4.536.586 голів; коней було 695.664, свиней 2.586.302, овець — 1.398.999, і кіз — 691.010 голів.

СТАН СКОТАРСТВА В Ч.-С. РЕСПУБЛІЦІ 1910 та 1919 роках.

	Рік	Стан скотарства				Разом
		Чехія	Моравія	Шлезьк	Словаччина	
Коней	1910	250.428	140.970	31.769	296.256	719.423
	1919	199.427	109.092	19.000	149.299	476.817
Товару	1910	2.290.587	801.178	196.526	1.151.469	4.439.760
	1919	1.644.939	603.853	131.849	897.410	3.278.051
Свиней	1910	1.012.798	633.838	144.200	701.513	2.492.349
	1919	471.799	314.577	32.969	564.061	1.383.406
Овець	1910	152.998	24.117	5.748	446.026	628.880
	1919	144.963	24.693	776	532.320	702.752
Кіз . .	1910	406.362	208.181	35.072	29.033	678.648
	1919	605.229	209.914	34.534	89.392	939.069

Обрахунок на 1-е травня 1919 року, переведений по окремих провінціях, виказав великий занепад в кількости всієї худоби, крім кіз. Так наприклад, в Чехах та на Мораві було в 1910 році 3,090.765 голів товару, тепер залишилось всего там 2,247.814 штук, себ то на 23% менше. Коней було 391.398, зменшилось на 82.879, себ то на 21%. Свиней 1,646.336, зменшилось на 859.960, отже на 53%. Скількість овець майже не змінилася; кіз прибуло в Чехах, в порівнянні до 1910 року, на 50%. Беручи під увагу точніщі дати, а саме порівнюючи дати 1918 і 1919 років, можна зазначити, що Чехословацька хліборобська господарка після війни енергійно взялася за розведення худоби; це випливає з того факту, що стан молодняка помітно кращає. Але ж в цій справі перше слово належить селянству, що розводить понад три чверти худоби.

Ті стремління в значній мірі було підтримано переходом земли в Чехословацькій Республіці до народніх мас, а тим усовується велика економічна шкода, яку спричиняли в Чехословацьких країнах латифундії (великопанські маєтки). Ці латифундії, що здебільшого належали чужій — німецькій та мад'ярській шляхті, буде, очевидно, за винагороду передано у володіння тим, хто на них працюватиме.

Наскільки необхідна була земельна реформа, з'ясовують такі цифри. Всіх землевласників в Чехах, на Мораві та Шлезьку (в 1906 році) було 1.484.959; їм належало 7.760.569 гект. земли. 1.226.719 власників, цеб то 83%, володіли землею в розмірі до 5 гектарів, а загалом всі разом мали 1.064.296 гект. земли, тоб то 13,7%. Тим часом 1.013 землевласників,

що мали більш як по 500 гект., володіли 2.423.606 гект., себ то 31,2% всієї земли. Таким чином, більш чотирьох п'ятих землевласників мали заледве 14% земли, тим часом, коли не повних дві третини на 1000 власників володіли одною третиною земли.

На Словаччині на великі маєтки припадало більше ніж 55% всієї земли.

В наслідок того, що землю буде доцільно поділено між всима хліборобами, що забажають і зуміють на ній працювати, то тим буде надзвичайно поширено й зміцнено гурти членів хліборобських кооперативів. Можна передбачати, що селянські кооперативи, після переведення аграрної реформи, надзвичайно зміцніють. Першим кроком в напрямі переведення цієї реформи було приняття закона, на підставі якого довголітні дрібні арендатори можуть робити заходи, щоб арендовані ними лани було їм продано. В звязку з цим законом 157.061 арендаторів в Чехах, на Мораві та Шлезьку оголосило свої претензії на землю в загальному розмірі 157.545 гектарів.

Інтенсивному веденню хліборобської господарки відповідає також значна технична і комерційна зрілість промисловости та торгівлі. Природні вугляні багацтва творять основну умовину промислової діяльности. Чи будуть, однак, в стані покрити потреби розвиненої індустрії Чехословаччини її вугляні копальні, — це залежить від вирішення Тєшинської справи. (Справу цю вже раз було вирішено компромісово: так званий Тєшинський Шлезьк був поділений між Чехами та Поляками. Це натурально не задовольнило чеських домагань що до цієї країни. Прим. Ред.)

З бувшої Ціслейтанії в чеських округах вироблялося 92% цукру, 57% пива, 46% спирту, 80% бавовняної тканини, 90% сукенної тканини, 90% льонової пряжі; кам'яного вугля добувалося 87%, рудого 84%. Тут продуковалося 68% криці, 75% парових казанів, 70% залізнодорожних матеріялів та конструкцій і до 70% заліза. Так само стоїть справа що до продукції хліборобських машин, керамичних і шкіряних виробів, білизни, виробів зі шкла та харчових продуктів. Так само більшу частину угорської промисловости було зосереджено на Словаччині. З огляду на це промислове значіння чеських країн лише зміцніло. Нині Чехословацька Республіка уявляє з себе державу з високорозвиненою інтенсивною хліборобською культурою та промисловістю, працюючих для експорту.

Фабрик та завідських підприємств (маючих понад 80 робітників) в 1905 році було по Чеських країнах 6.904, себ то 53%, в 1910 р. — 8.114, теж 52%, а в 1914 — 8.981, або 55% з цілої Ціслейтанії. Здебільшого в цій промисловости репрезентовано велику індустрію. Згідно до обрахунку торговельно-промислових підприємств з 1912 року, було їх в Чеських країнах 387.761, з одним до пятьох працьовників (разом 692.372). 24.302 підприємства з 6 до 50 працьовниками (а загалом 310.620), і 3.044 великих підприємств (з 665.044 робітниками).

Про те, що промисловість було досконало з'організовано, свідчить факт, що в 1912 році зі всієї нагріваємої поверхні всіх котлів, яких вживалося в індустрії в Ціслейтанії, (тобто з 2.312.387 кв. метр.) 66,51% припадало на індустрію в чеських округах.

З поодиноких галузів, яко приклад, можна навести продукцію цукру, спирту та пива. В Ціслейтанії було вироблено в 1914 році 10.363.000 д. цукру; з цієї кількости 95,3% — в чеських провінціях. До цього треба додати ще 2,8 міл. д. цукру, виробленого в 9 словацьких заводах.

Пива було продуковано 21.082.000 гектолітрів. З цього 57% в чеських країнах. Продукція спирту виносила 1.590.000 гектолітрів, з чого на чеські країни припадало 52%. Таке саме процентове відношення бачимо ми і в инших головних галузях чехословацької промисловости. Цьому положенню, як здається, і відповідає утворювання торговельного балансу Чехословацької держави, в якому експорт перевищує імпорт. За перше півріччя 1919 року імпорт товарів до Республіки було обраховано на 1.071 міл. корон, а експорт — 1289 міл. корон, себ то актив торговельного балансу виносив 218 міл. корон.

Не зважаючи на деякі перепони, з якими Чехословацька Республіка зустрілася при будуванні своїх торговельних міжнародніх зносин, і не зважаючи на труднощі, що випливають з загальної післявійськової розрухи, господарський розвиток Республіки прямує на зустріч кращій майбутности.

Беручи під увагу теперішню звищену працю кооперативних організацій, можна сподіватися, що їхне значіння в економічному й культурному розвиткові Чехословаччини відограватиме чималу ролю.

МІНЕРАЛЬНІ БАГАЦТВА ЗЕМЕЛЬ ЧЕСЬКИХ.*)

Природа не була мачухою для чеських земель. З незапам'ятних часів народ чеський користувався мінеральними скарбами своєї земли, про що свідчать археологичні знахідки. Відомо з певністю, що раніш, як за 1000 років перед нами, тут копали золото й срібло, що говорить про чималий рівень техничної культури. Розцвіт Кутньої Гори, Ілової, Іглави, Кремниці, Штявниці та инших копалень чеськословацьких поширив далеко довкола славу про великі багацтва дорогими металами нетрів земель чеських.

Але справжня технична постановка гірничої справи почалася в чеських копальнях з кінця XVIII та початку XIX-го століття. Тепер почала збільшуватись і кількість викопаних мінералів, здосконалюватись машини й техничні методи здобування їх, поширювалась і торгівля продуктами копалень. Але величезні видатки, звязані з розвитком цієї галузі промисловости й світова конкуренція привели до того, що здобування мінеральних багацтв з нетрів земли може бути під силу тільки великим промисловим організаціям, які в свою чергу можливі лише при істнуванні в певних руках великих капіталів. Однак, що дужче розвивається копальна промисловість в Чехословацькій Республіці, то в меншому числі, але міцніщих матеріяльно, організаціях вона зосереджується. Нині ж питанням дня для Чехословацької Республіки є справа удержавлення копалень, справа націоналізації цієї промисловости.

Найбільшим підземним багацтвом Чехословаччини треба вважати

*) За проф. др. Ф. Славіком з — „Národní Čitanky".

вугілля. В остатньому році перед війною здобуто в Чехії самого чорного вугілля на 47.000.000 корон, на Мораві — 22.750.000 корон, в Шлезьку — 76.000.000 кор., тоб то загалом по чеських землях на суму 145.750.000 корон та по инших землях, що нині належать до Чехословаччини — 19 міл. Того ж року вугілля рудого було викопано в Чехії — на 110 міл., на Мораві — на 1 міл., по инших землях — на 38,5 міл. корон. Про Словаччину не можна нічого сказати, бо чорного вугілля вона не має, а руде, якого також не багато, — йшло на спільний рахунок вкупі з викопаним взагалі в землях Угорщини.

Рідкого палива — нафти та горючих земляних газів в Чехословацькій Республіці мало, алеж розшукування нафтових джерел, що йдуть по-під Карпатами й виявляють велику продукцію в Галичині та Румунії, подають надію, що на Словаччині ці досліди дійдуть до доброго позитивного результату, як те вже й є біля Гбель, в окрузі Нітранській.

Основою мінерального промислу Чехословаччини є — залізо. Цього мінералу є чимало в нетрах Чехословацької земли, хоча й менче, як вугілля. З того часу, коли замість малих печей, що опалювались деревляним вугіллям, стали великі печі, що відповідають останнім вимогам техники, число копалень залізної руди зменшилось. Але ж за те ті копальні, що лишились, перетворилися на великі підприємства, що провадяться новітньою техникою й коштують многоміліонових капіталів.

Здобування залізної руди зосередила в собі „Празька Залізарська Спілка", що має в своїх руках копальні, які тягнуться кругом від Іночан (біля Душника) на Південний Захід, до Нучиць, Крагулова, Хрустениць, Лодениць. Трохи далі головного пасма лежать копальні тієї ж спілки на Крушній горі та на Гровді біля Здиць. Добре розложення руд уможливлює копання з-гори в одвертих копальнях, але ж за останні роки помітно посунулась справа розроблення рудоносних жил досить глибоко під землю. В останній рік перед війною було здобуто загалом приблизно міліон тон руди.

Крім Празької залізарської спілки суть ще й инші великі підприємства, що їм належуться копальні в околицях Клабати та Ейповиць (в окрузі Рокицанській), біля Вратів та Герликовиць (під Крконошами), біля Блатна під Яхимовим, біля Поціновець (в Пошумаві) та в Штернберку на Мораві.

Далеко богатші поклади заліза на Словаччині, що додавали найбільше руди Угорщині. Лежать вони переважно в Низчих Татрах та на Північ і Схід по жупах — Гемерській, Спишській, почасти — в Зволенській та Абауй-Торнянській. Тут побіч залізних руд суть також і руди мідяні, та — невеликої сили копальні руди кобальтової й никельової.

Дорогі метали так само трапляються в Чехії та Словаччині. В обох цих землях є срібні та золоті жили (на Словаччині вкупі, в Чехії — окремо). В Пржибрамі (Чехи) річно викопують приблизно на 4 міл. корон срібла. По инших місцях Чехії та Морави — особливо на Кутній Горі та в Іглаві, де раніш здобували багато дорогоцінних металів, нині вже поклади вичерпано. Зате в Яхимові істнують такі цінні мінерали, як уран та радій, де останнього знаходять більше, як по инших копальнях світа. Яхимів та Пржибрам мають новіщу історію, як Кутня Гора чи Іглава, бо перші поклади в цих місцевостях було знайдено лише в початку 16-го століття, але Яхимів придбав собі певної слави тільки з минулого століття, коли тут було влаштовано виріб уранових фарб.

Ім'я Пржибраму зробила гірнича школа, що дала чимало визначних знавців гірної справи. Тут переважно здобувають о л о в'я н у руду, з домішкою приблизно з $^1/_2{}^0/_0$ срібла. Тоб то пересічно в сто разів більше тут здобувають олова, як срібла (на загальну суму більш-менш однакову). В Штявниці та Кремниці так само є жили срібних руд з додатком ще й золота, але без урану, никелю, бісмуту, що суть лише в Яхимові. Околиці Словацьких копалень в Текові та Гонту належать до цілком иншої геологичної структури, як копальні чеські. Добування мінералів на зазначених словацьких копальнях так само має давню історію. Певне, що ще раніш, як в XIII століттю, тут викопували срібло. Тепер же Штявниця, як і Пржибрам відомі своєю гірничою академією, самою старою в світі.

Словацьке золото добувається в цих же сріброносних жилах Штявницьких та Кремницьких. З о л о т о в Чехії лежить самостійно переважно біля Чеського Броду, Бенешова, Табора то що. Нині добувають золото в Чехії тільки в двох місцевостях — в Рудному (під Блаником) та в Лібчицях (біля Нового Клину), загалом на $^3/_4$ міл. річно.

Війна примусила шукати по старих вже покинутих копальнях инші мінерали, які раніш здобувалися в землях Чеських. Одже відновилися праці в Крушних Горах та Цисарському Лісі, де є поклади ц и н и. Тут же разом лежить і в о л ь ф р а м о в а руда. В Милетові та Магурці взялися до викопування б л е н д и а н т и м о н о в о ї.

З рудами побіч знаходиться ще з а л і з н и й к у п е р в а с, що хоча й не належить до мінералів, з яких добувають метали, але ж відограє велику ролю в промисловости химічній, позаяк з нього добувають сірчану кислину.

З мінералів, що у великій кількости й високої якости добувають в Чехословаччині, треба ще зазначити — г р а ф і т та к а о л і н. Головні поклади графіту суть біля Чеського Крумлова та біля Чорної й Мокрої. Так само в Північній Моравії біля Кольдштину та Старого Міста знаходять цього мінералу дуже багато. Що ж до каоліну та ганчарської глини, яка забезпечує промисловість порцелянову та керамичну й експортується, то їх здебільшого знаходять в Горній Бризі та в Західній Моравії.

М а г н е з і т є на Словаччині, в Чехії й Моравії в невеликій кількости.

К р е м я к у для потреб світознаного чеського шклярства („бемське шкло") є сила по землях Чеських, Моравських і Словацьких.

Так само є багато покладів в а п н я к о в и х. М а р м у р (в околицях Радотинських), ц е м е н т и (Беровн біля Праги), в а п н о (в Пошумавських узгіррях) добуваються в кількости, що далеко перевишує потреби промисловости Чеськословацької.

Б у д і в е л ь н і м і н е р а л и (базальт, піщаник, покрівельний камінь і т. п.) трапляються скрізь у великій кількости й мають добру якість.

Про знамениті лічиві води, що їх є по Чехословаччині величезна сила ріжного химічного складу, говоримо в иншому місці.

Одже, хоча в нетрах земель Чеськословацької Республіки й нема всіх мінералів, що потрібні в культурному господарстві такої промислової держави, тим часом треба вважати, що природа дуже щедро обдарувала Чехословаччину своїми мінеральними скарбами.

*

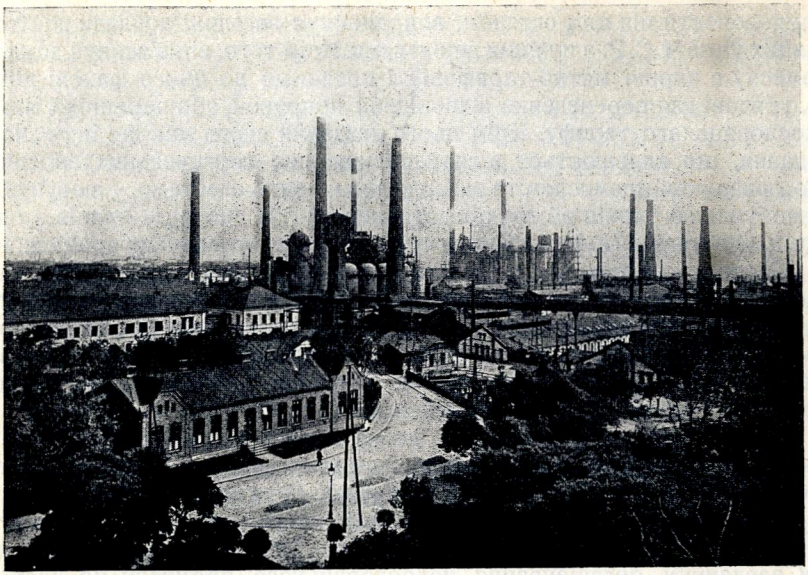

ПРОМИСЛОВІСТЬ.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ СОЮЗ ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ПРОМИСЛОВЦІВ.*)

Цю організацію було засновано в Празі в 1918 р., незадовго до перевороту 28 жовтня, з метою зосередкування господарських чеських сил на випадок стільки очікуваного політичного перевороту. Коли-ж чехословацькі провінції, після памятних подій 28 жовтня, проклямували свою самостійність, Центральний Союз Чехословацьких Промисловців розпочав об'єднання всіх фабрикантів в Чехословацькій Республіці без ріжниці національної приналежности.

Діяльність цього союзу дуже ріжноманітна і незвичайно розсягла.

Центральний Союз вирішує загально-організаційні і політично-промислові справи; його виконавчими організаціями є:

Генеральний Секретаріат у Празі, секретаріати у Брні, Братіславі та в Ужгороді.

Спеціальні справи полагоджують поодинокі відділи Союзу.

Відділ для закордонної торгівлі захищає інтереси промислу в царині торговельно-політичній і з цією метою з'ясовує бажання та домагання

*) Цю статтю було опрацьовано для цього збірника управою вищезгаданого Союза.

промисловости під цим оглядом, випрацьовує загальні доклади для торговельних умов Ч. С. Р. з чужими державами. Крім того, він з'ясовує домагання промислу в царині митно-тарифовій і подає що до цього фахові доклади ч. с. урядові для переведення відповідних поправок, або перерібки митного чехословацького тарифу. Крім цього згаданий відділ має ще інформаційні завдання, що виявлюється в зпосередкованню торговельних зносин між чехословацьким промислом та закордонними контр-агентами, у вишукуванню та здобуванню ринків збуту, представників і т. д. для фірм-членів з одного боку, а з другого – в інформуванню чужини про чехословацьку промисловість.

Справами суспільно-політичного характеру відає: „Zaměstnavatelská Úřadovna" (Бюро Праці), що під цим оглядом виготовлює свої доклади для окремих відповідних законодавчих проектів, дбає про унормування працьодавчих відносин в чех.-слов. промислі, про суспільне страхування і працює рівночасно, як професійна централя для всіх відділів працьодавчої корпорації та во всіх вищезгаданих галузях.

Справи подтакові належать до фінансового відділу, що також опрацьовує доклади з погляду промислових інтересів для загального державного законодавства в галузях податковій та митній.

Крім цих відділів, що мають завдання полагоджувати самостійні питання політико-економічного характеру, Центральний Союз має дальшим завданням організування чехословацького промислу по його спеціяльних галузях.

З цією метою промислові підприємства, зосереджені в Союзі, діляться на такі фахові групи і секції:

1) Група цукрової промисловости:
   Центральний Союз чехословацької цукрової промисловости.
2) Група деревообрібної промисловости, ділиться на такі секції:
   а) Союз власників тартаків у Ч. С. Р.
   б) Секція деревообробочного промислу.
   в) Секція щіткового промислу.
3) Група хемічної промисловости: має 20 фахових секцій, 5 підвідділів і Союз рафінерій мінеральних олій.
4) Група індустрії будівельних матеріялів і будівельної кераміки: ділиться на 10 фахових секцій, 2 підвідділи та Економічний Союз чех. слов. порцелянової промисловости.
5) Група шклянної промисловости: має 4 секції і Економічний Союз промисловців шклянної галузи в Ч. С. Р.
6) Група конфекційної промисловости: має 3 фахові секції.
7) Група спиртової промисловости, має 3 відділи:
   а) Спілку господарських спиртових заводів для продажу спирту.
   б) Союз чехословацьких промислових спиртових заводів.
   в) Унія чехословацьких рафінерій спирту.
8) Група броварського промислу: складається з 2 секцій.:
   а) Захистний Союз броварів в Чехах.
   б) Захистний Союз чехоморавських броварів в Пржерові.

9) Ґрупа промисловости шкіряної та кушнірської: поділено на 5 секцій; ще до неї належить Союз фабрикантів взуття.
10) Ґрупа промислу млинарського.
11) Ґрупа промислу папірового: ділиться на 2 секції.
а) Економічна Спілка папірової промисловости.
б) Секція фабрик для виробу звичайного картону.
12) Ґрупа харчового промислу, має: крім Союза харчової промисловости, 20 фахових секцій.
13) Ґрупа текстильного промислу. До неї належить Союз чех. слов. текстильних промисловців. Її поділено на 9 відділів.
14) Ґрупа машинобудівельної та металюрґічної промисловости, поділена на 13 фахових секцій. Крім цього, належить до неї: Спілка чехослов. метальового промислу та Союз фабрик сільсько-господарських машин.
15) Ґрупа добуваючої промисловости і копалень: до неї належить Союз власників копалень в Ч. С. Р.
16) Ґрупа солодової промисловости, ділиться на 2 відділи:
а) Відділ солодової промисловости в Брні.
б) Союз чеських експортових ґанацьких солодовень на Мораві в Оломоуці.
17) Ґрупа електро-механічної промисловости з 2 фаховими секціями.
18) Ґрупа дрібнометальової промисловости, целюльоїдної і токарської, поділена на 5 фахових секцій.
19) Ґрупа ріжних инших промислів, до якої, між иншим, належать: Союз продуцентів покрівляного толю, секція фабрикантів капелюхів, секція виробців ґрашок і ляльок.

Крім розподілу промислу по фахових секціях і ґрупах, діяльність Центрального Союза також поділено територіяльно, а саме: в Чехах істнують мійсцеві ґрупи в: Чеських Будейовицях, Дворі Кралевому н/Лабою, Градці Кралевому, Клатовах, Коліні, Наході, Пардубіцях, Пльзні. На Мораві в: Ґлаві, Морав. Остраві, Оломоуці, Зноймі та секретаріят у Брні.

На Словаччині в: Банській Бистриці, Кошицях, Спішській, Новій Висі, Тренчині і секретаріят у Братіславі. На Підкарпаттю в: Ужгороді — секретаріят.

Центральний Союз чехословацьких промисловців піддержує жваві зносини з чужиною та є членом багатьох міжнародних економічних промислових союзів, на пр. Міжнародної Орґанізації промислових власників в Брюселі і Міжнародної Торговельної Палати в Парижу і т. д.

ЗАГАЛЬНИЙ СТАН ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТИ.*)

I.

Чехословацьку промисловість можна поділити на три групи. Перша група охоплює ті промисли, що знаходять для себе сировину в своїй країні; так, наприклад, промисли сільсько-господарські (цукроварство, гуральство, броварство, вироб солоду, крохмалю і т. п.) Друга — об'єднує промисли, що знаходять в краю тільки частину потрібних їм сирівців, як, напр., ті, що виробляють або користуються крицею, залізом, більшістю металів, химичними продуктами, шкірою, міхами і т. д. Третя — об'єднує промисли, що ввозять всі матеріяли для своїх виробів, як, напр., промисловість текстильна, виріб фосфатів, а також і певних металів (мідь, нікль).

В числах це виявляється так:

	Привоз (імпорт)	Вивіз (експорт)
Перша група	21 міл. Кч	713 міл. Кч
Друга група	538 „ „	1.079 „ „
Третя група	453 „ „	905 „ „
Разом . . .	1.012 міл. Кч	2.697 міл. Кч

Ці суми майже дорівнюються бельгійським. Тільки велика Брітанія, Американські Сполучені Штати, Франція та Росія мали експорт більший. Експорт Чехословаччини далеко вищий, як загальний експорт колишньої Австро-Угорщини. Це зрозуміло з того, що інші народности, які входили в склад Австро-Угорщини, були лише головними кліентами Чехословацької індустрії (Галичина, Угорщина, Хорватія, Каринтія).

Коли порівняти продукцію чехословацьку до продукції колишньої Австро-Угорщини, то виявляється, що Чеськословенська Республіка виробляє:

1. Цукру	92%	10. Текстильних виробів:	
2. Алкоголю . . .	46%	бавовни	75%
3. Пива	57%	вовни	80%
4. Солоду	87%	джгуту . . .	90%
5. Харчових продуктів	50%	полотна . . .	
6. Химичних продуктів	75%	11. Шкури . . .	70%
7. Металів	60%	рукавичок . . .	90%
8. Порцеляни	100%	взуття	75%
9. Шкла	92%	12. Паперу . . .	65%

Такий стан був до війни. Після перемирря було неожливимм ввозити сирівці. Тоді почало відчуватися дуже гостро, наскільки велику вагу мають для Чехословацької індустрії вироби першої групи, що були в невистачаючій кількости. Друга група промислів могла працювати

*) З чеської інформаційної публікації »La république tchécoslovaque«, вид. »Orbis«.

лише з великими перешкодами. Третя — мусила припинитися, майже в повній неможливости щось виробляти. Наприклад, бавовняна промисловість за браком сирих матеріялів дала тільки 20% своєї виробної сили.

Промислові галузі, що мали досить сировини для своїх виробів, помітно терпіли від браку вугілля, бо й продукція вугілля знизилася в 1919 р. до 20.000.000 тон з попередніх 37.000.000 тон в 1913 році (рахуючи басейн Карвінський). З загальної скількости здобутого вугілля текстильні фабрики одержали 45%; копальні, електричні станції і т. п. 90% з тієї скількости вугілля, що було їм потрібно. Цукроварні одержали — 95%, з тим, щоби мати змогу використати як найшвидче увесь врожай буряків. З инших фабрик та заводів одержали вугілля тільки ті, на яких були б дуже великі втрати, коли б згасли доменні печі, як напр., металургичні, кузні, фабрики машин, що працювали для уряду. Шкляні гуті одібрали 85% потрібного їм вугілля. За те инші роди промисловости одержали тільки 13% потрібного їм вугілля, що дуже обмежило їхню продуктивність та експорт.

II.

ДОВОЄННИЙ СТАН (1912—1913 р. р.)

І-ША ГРУПА.

Промисловість сільсько-господарська.

	Продукція		Експорт		
Цукор . . .	1.470.000	тон	860.000 тон	180	міл. кор.
Алкоголь . .	200.000	„	35.000 „	50	„ „
Пиво . . .	1.330.000	„	120.000 „	24	„ „
Солод . . .	500.000	„	190.000 „	61	„ „
Хміль . . .	11.500	„	6.000 „	24	„ „
Крохмаль .	—		23.000 „	10	„ „
			Разом . . .	349	міл. кор.

Промисловість деревляна.

	Вироблено	Експортовано		
Будівельного дерева	12.500.000	1.500.000 тон	180	міл. кор.
Меблів	—	—	30	„ „
Деревляного приладдя та виробів з дерева (музичний струмент, дитячі виграшки і тому подібне)	—	—	20	„ „
		Разом . . .	158	міл. кор.

Порцелян, фаянс і. т. п.

	Продукція		Експорт		
Порцелян . . .	30.000	тон	17.500 тон	14	міл. кор.
Каолін	330.000	„	200.000 „	14	„ „
Плитки керамичні	126.000	„	94.000 „	68	„ „
Глина	296.000	„	114.000 „	10	„ „
			Разом . . .	106	міл. кор.

Продукція харчевих потреб.

Ковбасні експортовали виробів . . . . . 430.000 тон на 90 міл. кор.
Фабрики: цукерків, овочевих консервів, павидла, сушеної та консервованої городини — „ 10 „ „
Разом . . . 100 міл. кор.
Загалом перша група на . . . 713 міл. кор.

ДРУГА ГРУПА.

Хімічна промисловість.

Імпорт сировини	Експорт готових виробків
327.580 тон	550.000 тон, 230 міл. кор.

Шкірна промисловість.

Імпорт		Експорт	
Шкур сирих	45.000 тон	Взуття . .	25.000.000 пар 250 міл. кор.
Експорту дубильного	20.000 „	Рукавичок	700.000 дюж. пар 20 „ „
		Разом . . .	270 міл. кор.

Металь ова промисловість.

Імпорт		Експорт		
Металів . . .	85.248 тон	Машин та метал. виробків	на	300 міл. кор.
Залізної руди	100.000 „	Автомобілів . 1.500 тон	на	70 „ „
Олова, цинку .	15.000 „	Плугів . . . 100 „		
Залізних шведських руд .	600.000 „	Сільсько-господ. машин	на	56 „ „
		Виробів з криці та заліза 600.000 тон	на	86 „ „
		Емальованих річей 45.000 т.	на	67 „ „
		Разом . . .		579. міл. кор.
		Друга група загалом . . .		1.079 міл. кор.

ТРЕТЯ ГРУПА.

Текстильні вироби.

Імпортовано		Експортовано		
Бавовни	192.000 тон	Готових виробків .	60.000 тон	на 400 міл. кор.
Вовни . .	36.000 „	„ „ .	40.000 „	на 375 „ „
Льону . .	30.000 „	„ „ .	16.000 „	на 105 „ „
Джуту . .	63.000 „	„ „ .	25.000 „	на 25 „ „
Барви . .	10.700 „			
		Разом . . .		на 905 міл. кор.
		Третя група загалом . . .		на міл. кор.

ПРОМИСЛОВІСТЬ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКА.

Цукрова промисловість. З 221 цукроварень колишньої Австро-Угорщини, підчас найбільшої цукроварної кампанії в 1912 — 1913 році, 189 працювали на території Чехословаччини. Вони переробляли 94.523.000 квінталів буряків, що було зібрано на 324.580 гектарах земли, і дали 14.747.912 квінталів цукру. Загальна продукція цукру в колишній Австро-Угорщині була 19.616.256 квінталів, здобутих з 124 міл. буряків, що було зібрано з 448.484 гектарів земли. Це число, максімум цукроварської продукції, уявляє з себе 17·92% всесвітньої продукції бурякового цукру, або 8·12% всесвітньої продукції цукру взагалі. Отож Чехословаччина посідає в цій промисловости друге місце після Німеччини, яка виробляє 27 міл. квінталів.

Цукроварська кампанія 1918—1919 р. р. виробила в 6.351.000 квінталів цукру загалом, ціною в 2.485.000.000 корон. 2.639.000 квінталів було вивезено на 1.571.426.000 корон. Кампанія 1919—21 р. р. виробила 4.888.249 квінталів. В роках 1919—21 продукція цукру обчислюється в 7.157.257 квінталів.

Чехословацька цукроварська промисловість є головним чином промисловість експортна. В Чехословаччині встановлено державну цукрову монополію. „Чехословацьке Товариство для експорту цукру“ — товариство з обмеженою порукою, під контролем Міністерства фінансів. Воно єдине уповноважено на продаж цукру за кордоном.

Виріб пива. 140 солодовень переробляли до війни 369.000 тон ячменю й виробляли з нього 230.000 тон солоду. З того числа 40.000 тон пішло на свої броварні, решта — 19.000 тон солоду було експортовано по цілому світі. В 1919 році солодовні виробляли 75.000 тон, з яких 70.000 тон було вивезено переважно до Італії, Австрії, Німеччини та Швейцарії.

Броварні (в числі 676) виробляли до війни 13.000.000 гектолітрів пива. Солоду потрібували вони 190.000 тон, ячменю 208.000 тон, хмелю 2.860 тон. Робітників працювало в цій галузі 20.000 душ. Вивозилося 1.250.000 гектолітрів пива. Виріб в 1919—20 р. р. досягає 6.784.130 гектолітрів. Найголовніша броварня — Мійська Пільзенська, що сама виробляє 1.000.000 гектолітрів пива „Праздрой“, з якого половину вивозиться.

80% хмільовень колишньої Австро-Угорщини роскидано на території Чехословаччини. Річно збирається в них $^1/_{10}$ — $^1/_9$ загальної кількости хмелю, що збирається на цілому світі. В найбільш урожайному за цей час році — 1905-му, на чехословацькій території було зібрано 293.000 квінталів хмілю, з 15.200 гектарів земли. Тим часом, всесвітній врожай хмілю дійшов до двох з половиною міліонів квінталів з 115.401 гектарів земли.

Броварні чехословацькі вжили приблизно 40% зібраного хмілю. Що торкається експорту хмілю за кордон, то треба зазначити велику еманціпацію експортів відносно закордонної посередничої комерції від самого проклямування незалежности Чехословаччини. Тим часом, як вивоз цукру, солоду та шкла до війни переводився переважно за по-

середництвом віденських торговельних спілок, безпосередньому вивозу хмілю з Чехословаччини стояли на перешкоді нюренбергські експортери. Маючи надзвичайно добру організацію, вони захоплювали всю закордонну торгівлю хмілем в свої руки. Так, величезна кількість чеського хмілю, переважно та, що призначалася для Сполучених Штатів та для Південної Америки, продавалася за їхнім посередництвом.

Німеччина, що до війни мала перше місце серед країн по імпорту чеського хмілю (приблизно 80.000 квінталів річно), є сьогодня майже на останньому місці (794 квінт.). Перші місця в роках 1919—20 залишалися за Англією (89.848 квінт.), Францією (13.808 квінт.) та Італією (12.736 квінталів).

Збір 1919 року дав 90.000 квінталів хмілю, з тим, що залишилося з 1918 року та з новим збором 1919 року до 1920 року 156.842 квінт. було вивезено. Збір 1920 року доходить до 130.000 квінталів, з яких 80.000 квінталів призначено на експорт.

Чехословаччина стала на друге місце серед країн, що продукують хміль. На першому стоїть Америка (Сполучені Штати). Збір хмілю там в році 1920 досяг 250.000 квінталів.

Гуральні. (з 14.000 робітниками) виробляли до війни 1.151.000 гектолітрів алкоголю, половина якого вивозилася. В кампанії 1918—19 р. р. було вироблено 310.000 гектолітрів, в 1919—20 р. р. — 370.000 гектолітрів. Збір вина був від 60.000 до 800.000 гектолітрів річно. Певна частина з цього вивозилася.

Чехословаччина має 128 фабрик крохмалю, 20 фабрик сиропових та виноградного цукру (глюкози), 11 фабрик декстрина та гуми. Було вироблено 21.600 крохмальної муки, 18.500 тон сиропу та виноградного цукру, 8.500 тон декстрину. Загалом отже 48.600 тон, з яких 23.900 тон було вивезено.

На цих фабриках працює 2.800 робітників.

Сушарні цікорії. (всіх 40) вироблюють річно біля 6.000 вагонів сушеної цікорії. В середньому, лани під культурою цікорії, простягалися (в 1904 — 1913 роках) тільки в Чехах та на Моравії на 5.155 гектарів (в Бельгії — 7.865 гект., у Франції — 9.827 гект., в 1912 році, в Німеччині, в 1914 — 6.400 гект.).

ПРОМИСЛОВІСТЬ ДЕРЕВЛЯНА.

Всього під лісами в Чехословаччині є 32% території Республіки, се-б то 4.014.803 гектарів. Отож, Чехословаччина стоїть на першому місці серед найбагатчих лісами держав.

За нормальних часів це природне багацтво країни може давати річно 10.817.051 куб. метрів мнякого дерева (рахуючи 30% дров на опал, приблизно 8 міліонів куб. метрів на промисловість та будівництво). Твердих порід більш, як 2 міліона куб. метрів.

Приблизно 650.000 куб. метрів мнякого дерева вживається підприємствами копалень, 1.000.000 куб. метрів на — виробу целюлози, 30.000 куб. метрів — на виріб телеграфичних та телефоничних стовбів. Отож, залишається приблизно 6.320.000 куб. метрів дерева розпилочного, будівельного; невелику кількість призначено на вивіз до межуючих з Чехословаччиною держав.

Тверде дерево йде на бруси, приблизно 500.000 куб. мет. Також іде на розпилочне дерево, фрізи та паркети (приблизно 20 підприємств).

На вивіз бракує твердого дерева, навіть деякі гатунки необхідно ввозити (з Росії, Югославії, Сходу та Америки).

За те досить велика кількість дерева для копалень (приблизно 1.600.000 куб. мет., а особливо розпилочного (приблизно 4 міліони куб. метрів) може бути вжито на вивіз.

Тартаки — 3.100 тартаків (2.350 водяних, 610 парових та 140 електричних) — виробляють в нормальні часи 3.800.000 куб. мет. дерева що-річно, при ліпшій експлоатації, могли б давати більш як 6 міліонів.

До головних тартаків треба додати (приблизно 60) майстерні для виробу коробів та бочок з мнякого дерева. Ці вироби призначено переважно на місцевий вжиток, особливо на пакування цукру та цементу, але частину також вивозиться.

Тверде дерево оброблюють в 20 великих підприємствах, що мають характер вже справжніх фабрик. Виробляють з нього бочки, мебель та вживають на ріжні деревляні річі.

По чеських токарнях виробляють чопи. Цього краму вивозиться аж 95%.

Мебльова промисловість. Столярство має в Чехословаччині блискучі умовини для свого розвитку. Однак воно, як велика промисловість, перебуває в початковій стадії свого розвитку, виключаючи виріб гнутої меблі, славнозвісної всесвітньо, вже по одному свойому експорту 90% всього свого виробу. Цю промисловість зосереджено в 4 великих фабриках.

Продаж цих виробів за кордоном виносив майже 30 міл. франків.

Ще 48 фабрик працює над тими ж виробами з числом робітників 15.000.

Крім цього, є ще приблизно до 3.000 малих та середніх виробництв. В нормальні часи працює на них 3.000 робітників. Давній брак підприємств для виробу фанерочного дерева щез. Поставлено дві великі фабрики для цього виробництва. Нині певні фабрики працюють над виробом виключно деревляних дверей. В цім виробі вони спеціалізувалися і притягають, цілком заслужено, увагу закордонної торгівлі.

Вироба камишових та плетених меблів, що існувала раніш по малих працьовнях, розвинулась у великі підприємства. Вона нараховує 10 великих фабрик, числючи також і кошикарські вироби.

90% дрібних виробів кошикарських (купельові черевики, то що), що функціонують в Бакові, біля Младо-Болеслави, експортується по всьому світі, де з успіхом конкурують з виробами японськими того ж гатунку.

Виробництво приладдя для курців — (люльки, цибухи то що) нараховує девять підприємств.

Виробництво батогів та ціпків — десять підприємств.

Не рахуємо досить серьозного виробу ріжних дрібниць на полі нових винаходів та модних річей.

Дитячі виграшки. Давній виріб виграшок та ляльок в Рудогорі та на Шумаві розвинувся з де-якого часу у великі підприємства, — так що з'явилася вже можливість поставити приблизно 50 фабрик. В гірських країнах Чехословаччини це виробництво тримається як хатня (кустарна) промисловість.

Виробляють 4 гатунки забавок:

1) деревляні виграшки.
2) ляльки з папьє-маше з порцеляновими головками.
3) виграшки з пресованого папіру.
4) бляшані виграшки.

За до-військових часів ці виробки давали до 3 міліонів франк. річно.

Вироба щіток та пензлів — 24 підприємства, в яких концентровано половину загального виробу цих річей в колишній Австро-Угорщині.

МАШИНОБУДІВЕЛЬНА ПРОМИСЛОВІСТЬ*).

Цю промисловість було зорганізовано в окрему і спеціяльну галузь доперва в 1919 році в звязку з повстанням самостійної Ч. С. держави. Така концентрація була головно обумовлена новими перспективами її розвитку в новій державі, але всі передумовини для її централізації було дано ще в минулому, і заслугу під цим оглядом мають найбільші чеські машинобудівельні підприємства, серед яких заводи Шкоди, Кольбена, Кржіжика і т. д. вже перед війною мали світове ім'я.

Все це однак перед війною примушено було послуговуватися австро-угорською державною фірмою, в наслідок чого чеські вироби не були відомі на світовому ринкові під своєю власною національною фірмою. Звичайно говорилося про „віденські" меблі, „австрійський" посуд і т. д., хоча здебільшого були це вироби, що повстали на чеській території. Слід бо зазначити, що коло 80% всіх промислових підпріємств був. Австро-Угорщини знаходилося на території теперішньої Ч. С. Р.

В машинобудівельній чехословацькій промисловости працює коло 180.000 робітників і 15.000 інженерів та службовиків. Її продуктивність обчислюється приблизно у 120.000 вагонів виробів що-року. Підприємств, маючих не менше 5.000.000 ч. с. кр. акціонерного капіталу, нараховується коло 30, причім в загальні й сумі їхній акційний капітал виносить 57 міл. ч. кр., а резервові фонди по-над 130 міл. ч. кр.

З цих дат видко, що машинобудівельна промисловість Ч. С. Р. може добре обслуговувати не тільки всі техничні потреби своєї держави, але в звязку з розпадом бувшої монархії, чимало експортувати своїх виробів за кордон. З технічного боку вона може виконати кожне замовлення, незалежно від його великости і ваги. Слід зазначити, що самі найтяжчі техничні конструкції і вироби, які експортувалися колишньою Австрією, (як, наприклад, ріжні частини гандльових і військових пароплавів і т. д.)

*) Цю статтю було ласкаво написано для цього збірника центральною спілкою чехослов. машинобудівельних підприємств, т. зв. „Чехомашина". Її надруковано з незначними змінами у вступній її частині.

за кордон: до Франції, Германії, Англії та Японії, були саме з відомої фірми „Шкода“, а що до ваги, то де-які комплєкти цих конструкцій доходили аж до 125.000 кілогр. Так само цією фірмою вироблялись турбінні кожухи для більшости російських панцирників та інші тяжковажні частини для французьких та германських заводів.

Велика спеціялізація Ч. С. машинобудівельної промисловости дозволяє їй приймати замовлення на ріжного рода техничне оборудування та виконувати ці останні комплектно, без чужої помочі, від найменших техничних деталів до найбільших механічних аґреґатів. З цього видко, що Ч. С. машинобудівельні заводи можуть дати певну гарантію за точність руху, продуктивность та економію як машин, так і цілих техничних аранжіровок власного виробу.

Неминучість для Ч. С. Р. збуту на закордонних ринках своїх виробів з одного боку примушує Ч. С. механичну промисловість боротися з чужою конкуренцією якостю своїх виробів, а з другого — дає можливість країнам, що потрібують закордонних виробів, використати всі вигоди, випливаючі як з продуктивности і працездатности цієї промисловости, так і з близькости та догідности комунікації, а отже економії транспортових видатків. Під цим оглядом положення України є виїмково добре. Слід зазначити, що тяготіння Ч. С. експорту на Вкраїну не може вважатися лише дочасним фактом, викликаним економічними умовинами даного моменту, але — яко природне продовжування тих прямувань, що почалися з моменту розвитку цукрової промисловости і раціоналізації сільського господарства на Вкраїні. З огляду на те, що впливу чеського сільського господарства на Вкраїну і перспективам Ч. С. машинобудівельної промисловости присвячено окремі рядки, вистарчить тут згадати про вплив власне Ч. С. машинобудівельної промисловости на цукрову промисловість на Вкраїні. Виробом комплєктних оборудувань цукроварень мають на меті в Ч. С. Р. спеціяльно: механічний відділ „Шкодових заводів“, „Перший Чеськоморавський завод“ і „Брейтфельд-Данєк“.

Один лише „Чеськоморавський завод“ збудував цілу низку цукрових заводів новітніх конструкцій як в краю, так і за кордоном. З підприємств, що було оборудовано, цим заводом, за кордоном слід згадати цукрові заводи на Вкраїні: Ольховатка, Дружковка, Наталовка, Сидоровка, Райгород, Тлумас, Крушвеца, Онишев, Цибульово, Ялтушків, Синики; в Угорщині: Мезегегес, Капошвар, Жеренц, Жольнік; в Польщі — Пржеворськ; в Швеції — Сківари, Сабіґольм, Шведес, Арлев, Ердерґа; в Румунії: — Чернівці, Бодфалу, Саскут; в Індії — Аста; в Німеччині — Брюгль; в Америці: — Сан-Круа; в Югославії: — Осієк, Чупрія, Уйвербаз; в Італії: — Лендінара; в Болгарії — Горна Оріховіца та по багатьох инших державах.

Цукрово-заводний відділ „Шкоди,“ крім великого числа цукрових заводів, збудованих в межах Ч. С Р., звертає на себе увагу постачанням цукрово-заводських оборудувань для перерібки цукрового камишу в Південній Америці і на острові Яві.

Результати праці вищезгаданих машинобудівельних заводів в Ч. С. Р. явно відбиваються на краєвій цукровій промисловости, а тому, коли підноситься питання, кому має бути довірено відбудову знищених цукрових заводів на Вкраїні, то відповідь на це слід шукати там, де, крім

високорозвиненої промисловости існує до діспозиції цілий штат досвідчених інженірів, бувших директорів цукрових заводів на Вкраїні і Чехословаччині. Слід зауважити, що в цім напрямі експортним синдікатом „Чехомашіна“ було випрацьовано доцільний і докладний план відбудови цукрових заводів на Вкраїні. Проект цей було опрацьовано на основі вислідів експертиз інженірів синдікату, що студіювали стан цукрово-фабричної промисловости на Вкраїні, а здійснення цього проекту було би фактом величезного значіння для заінтересованого краю. Иншою, однаково важною, як що не важніщою ще справою для України, а саме оброблення ґрунту, займається, числючись з машинобудівельною промисловостю власного краю, инший проект вищезгаданої корпорації — названий: моторова оранка. Обмежений розмір цієї статті не дозволяє детально з'ясовувати тут цього проекта, доцільність і користність методу якого була узнана і спеціялістами з конкуруючого табору. Завданням цього проекту є організація цілих відділів з моторними плугами „носного“ типу марки „Прага“ (40 кінських сил) і „Шкода“ (80 кінських сил) зо всіма відповідними машинами і приладдями. Для здійснення цього проекту, та беручи під увагу великі площі земли, машинобудівельна промисловість Ч. С. Р. має відповідні техничні засоби. Виробом моторових плугів і тракторів займається кілька чехословацьких заводів, з яких слід зазначити: автомобільний відділ „Чехоморавського заводу (плуги марки „Прага“), автомобільний відділ „Шкода“, автомобільний відділ „Лаурін і Клеменс“ („Ексцельсіор“), машинобудівельний завод поземельного банку („Космос“), завод універсальних тракторів „Тап“. Теперішня щорічна продукція моторових плугів виносить коло 400 штук, але їхнє число на випадок потреби може бути у двічі збільшено.

Розглядуючи далі Ч. С. машинобудівельну промисловість зі становиська потреб України, необхідно зупинитися при продукції комунікаційних засобів, а саме: будови паровозів, вагонів, а, врешті, автомобілів, у виробі яких що до якости конструкції Чехословаччина здобула собі світове ім'я.

Паровозо-будівельні заводи „Шкода“, „Чеськоморавський“, „Брейтфельд-Данєк“ з загальним капіталом коло 80 міл. ч. к. при нормальних умовинах можуть щорічно постачати 500 паровозів.

Також вагонобудівельна промисловість діспонує капіталом 80 міл. к. ч., а щорічна їх продукція обраховується числом 12.000 вагонів.

Автомобільна промисловість вироблює всілякі типи самоходів, від легких мотоциклеток „Вальтер“, до найбільш витревалих (Прага-Гранд, 50 кінських сил), від елегантних мійських каросерій до 30-ти містних автобусів призначених для міжмійської комунікації.

Спеціяльні типи тягаревих автомобілів для ріжних потреб з тягаревою під'ємною силою від $1^1/_2$ до 5 тон, з гідравлічним приладдям для швидкої вигрузки системи „Вуд“ (Прага) — доповнюють число загально принятих типів автомобілів. Крім цього, ч. с. заводи постачають ріжні инші комбінації практичного використовування автомобільного мотору, а саме: автомобільні пожарні насоси, бензінові утрамбовувачі шляхів, машини для змітання сміття з мійських улиць і т. д.

В звязку з питянням про поліпшення транспорту, слід згадати про вироби цієї самої галузі промисловости для будови і утримання шос-

сейних шляхів, а саме: парових катків, розорювачів доріг, роздроблювачів камню і т. д.

Справа електрофікації що наробила багато галасу, здійснення якої, на жаль, дуже кволо посувається наперед, знаходить в Чехословацькій електротехничній промисловости незвичайно видатного виконавця цієї думки. Практичний приклад електрофікації в Ч. С. Р. є наочним цього доказом.

По-над 6.000 робітників працює спеціяльно при будові апаратів і машин найбільших розмірів до найсильніщого напруження електричного току. Як приклад працездібности цієї галузі промисловости, що здобула признання навіть закордоном, можна згадати оборудування лондонської центральної станції в Лондоні („Metropolitan Elektrik SupplyCo"), куди було додано 2 двохфазних маховикових ґенераторів силою у 5.000 HP при 75 оборотів на хвилину і напруженню 11.500 V, які приводяться в рух тихо працюючими паровими машинами. Ці машини були найбільшими, що під той час взагалі збудовано було в Європі. Магнітні колеса цих машин мають в діяметрі 7,6 метрів, було зроблено з литої криці, а кожне важить 100.000 кілоґрамів. Для великих центральних станцій Т-ва „Sociedad de Gaseification Jndustria" в Мадриді було додано шість трьохфазних маховикових ґенераторів, силою у 2.000 HP при 90 оборотів і напруження 3.000 V, що приводяться в рух ґазовими моторами. Магнітні колеса цих машин мають в діяметрі 6,6 метрів і кожне важить 76.000 кілоґр. Вищезгадані ґенератори є виробом фірми „Кольбен і Ко". Загалом електротехнічне акціонерне товариство „Кольбен і Ко" збудовало коло 100 великих центральних станцій з паровими, ґазовими або „Дізель" моторами в загальній силі по-над 100.000 HP.

Крім того, як приклад цієї діяльности можна вказати на урядження ґідро-електричної станції в Бургосі в Еспанії та електричної мійської станції в Ленцестні в Тасманії (Австралія).

Те саме, що сказано про електротехничну продукцію, можна сказати і про промисловість, призначену для використовування водної енерґії: про будову водних турбін. Найкращі результати продукції Ч. С. машинобудівельної промисловости розкинено по ґідростанціях ріжних країн, переважно в Еспанії, Тіролі та в Італії. Будовою водних турбін займається кілька заводів Чехословаччини, з яких слід згадати: „Чеськоморавський-Кольбен", „Прокоп, сини", „Брненський машинобудівельний завод", „Брейтфельд-Данєк" і т. д. Останніми часами, яко новину, Чехословаччина пустила на закордонний ринок турбіни для використовування водної течії найбільшого спаду, по патенту проф. Каплана. Знаменитий цей винахід матиме величезне значіння в електрофікаційних працях всіх земель з рівними країнами, без гір. Побіч машинного будівництва для використування „білого вугля", рівночасно подбано і про машинобудівництво для аранжовання і добування цінних і користних гірних покладів. Зразкова руднична і гірнозаводська господарка в Ч. С. Р. є вислідом поступу відповідної промисловости. В цій галузі зокрема цікавими є вироби заводів „Шкода", що аранжували і влаштували більшість краєвих і багато закордонних копалень та гірно-заводських підприємств. Сортировочні приладдя і промивальні вуглю системи „Баума", ріжні

конструкції власних патентів, заряджения для відсмоктування та осаджування вугляного пороху в ріжних підприємствах та розмірах так само переводиться вищезгаданими заводами. Отже, таким чином, Україна знайшла би в Чехословаччині досвідченого і близького співробітника для відновлення своєї вугільної і гірно-заводської господарки.

Розміри цеї статті не дозволяють докладніще говорити про ріжні инші галузі чехословацького машинобудівництва, що могли би грати чималу ролю при відновленню промисловости на Вкраїні.

Все ж таки слід згадати ще про машинобудівельну промисловість, що працює для влаштування і зарядження броварів, гуралень та млинів. Становище броварства і гуральництва в Ч. С. Р. найліпше свідчить про стан цієї промисловости. Урядженням броварень і гуралень дуже успішно займаються заводи: „Об'єднані машинобудівельні заводи" (фірма „Шкода"), Акц. Т-во „Новак та Ян", „Акц. Т-во Гельман,—Барт".

Млинобудівельну промисловість представлено заводами: „І. Прокоп, сини", „Прокопець", „Когут", „Тайнер" і т. д.

Зокрема для південних частин України є дуже важною справа перерібки олійного насіння, в першу чергу соняшників, культури яких останніми часами надзвичайно поширилися. Будовою комплєктних олійниць (маслобойок) головно займаються підприємства: „Шкода" і „Брейтфельд-Данєк", не рахуючи багато инших менших фабрик, що вже перед війною постачали олійниці, преси та нові зарядження до Московщини.

Не менше розвинено також промисловість для будови дерево-обробочних машин і заводів. В цій царині слід зокрема звернути увагу на „Брно-Кралевопольські заводи", крім багатьох инших.

Багато місця потрібувало би перечислення всіх инших галузів чехословацького машинобудівництва, але і ці невеликі відомості дають наочну уяву про можливости і продуктивність цієї промислової країни.

Співробітництво України в контакті з Чехословаччиною може бути вигідним в тім сенсі, що Україна зможе вповні використувати інтелєктуальну і фізичну працю Чехословацької держави.

ЕЛЕКТРОТЕХНІЧНА ПРОМИСЛОВІСТЬ.*)

Повстання елекротехнічної індустрії в Чехословаччині можна віднести до 80-х років минулого століття. Спочатку це були механічні й оптичні майстерні та заводи, яким поручалося влаштування електрічних дзвоників і сиґналів та які згодом почали спеціялізуватися в електротехнічній галузі. На це мав вплив величезний поступ як в теоретичній електротехніці, так і в практичному пристосованню електрічної енергії в щоденному

*) Цю статтю написано на основі спеціяльного еляборату про електротехнічну промисловість в Ч. С. Р., якого ласкаво прислав Чехословацький електротехнічний союз редакції цього збірника.

життю. Перший більший електротехнічний завод було засновано в Чехах року 1883-го відомим чеським електротехніком, винаходцем власного типу дугової електричної лампи — Др. інж. Ф. Кржіжіком. Потім повстали інші, більші й менші, електротехнічні заводи, які в перших часах свого істнування мусіли виробляти все, що стосувалось електротехнічного фаху та взагалі провадити дуже тяжку боротьбу за істнування.

Спроквола однак їх розвиток стався успішніщим; вони почали поширювати свою діяльність майже на всі форми електротехнічної продукції і лише брак відповідних фінансових засобів стримував по-декуди кволий темп їхнього зросту, хоч де-які з них що до якости та доцільности своїх виробів могли конкурувати з найліпшими европейськими електротехнічними заводами.

З електротехнічних заводів, що були свого роду каменярами електротехнічної індустрії в Чехах, слід згадати в першу чергу: Чесько-Моравський електротехнічний завод Ф. Кржіжіка в Карліні, Е. А. С. давніще — Кольбен у Височанах, Бартельмус, Донат і Комп. в Брні, Ал. Дуда на Виноградах. Згодом з'явилися нові заводи в цій промисловій галузі, як, напр.: Моравське Електротех. Акційне Т-во, давніще Е. Янік і Комп. в Брні, Акційне Товариство для вироблювання електричних влаштувань та будови машин в Могельніку на Мораві, „Фульгур", електричний завод Мацків і Шмідта, в Тіснові на Мораві. В Дечині фірма Бергман збудувала великий електротехнічний завод, що недавно злучився з вищезгаданим заводом Кржіжіка. В Братиславі засновано з бувшої фірми Сіменс-Шукерт — акційне товариство Сіменс та Спілка.

Особливо після перевороту у 1918 р. помітно надзвичайно сильний розмах в електротехнічній індустрії: повстала ціла низка нових заводів, з одного боку, щоб визволитися від залежности під цим оглядом від чужини, звідки перед війною приходили всі потрібні знаряддя та матеріяли для електротехнічного промислу, а з другого, — щоб задовольнити збільшений попит на електротехнічні вироби, що є в звязку з далекосяглою електрофікаційною програмою чехословацької держави. Таким чином, за кілька останніх років повстало нових 15 електротехнічних заводів, що можуть збудувати електричні центральні станції, зробити для них все необхідне зарядження, всі потрібні машини та приладдя, тоб то доповнюють спеціяльну продукцію перед тим вже існувавших 25 елекротехнічних заводів.

Чехословацькі електротехнічні заводи продукують майже всі електротехнічні промислові вироби, що до своєї якости зовсім дорівнюються першорядним світовим електротехн. фірмам. З ціх виробів згадуємо тут принаймні найважніщі: акумулятори, арматури, приладдя для освітлювання та люстри, гальваничні батареї мокрі й сухі, дроти і кабелі, дінамомашини і електромотори, бляхи для дінамомашин, електричні автомобілі, електропорцелян, елеваторі, журавлі, під'ємні машини і домкрати, гальванотехнічні приладдя, гуммин, гуммоїд та инші ізоляційні матеріяли, імпреґновані стовби, ізоляційні лаки, ізолятори, дінамомашинні щітки, ізоляційні рурки з причандалами, інсталяційний матеріял, апарати для міряння току, напруження і т. д., мармурові дошки, реґулятори, рахівники, проекційні лампи, стерілізатори, абажури, телефони і телеґрафи, електричні лампки, електричні машини для прасування і т. д.

Таким чином, майже всі форми електротехнічної індустрії пред-

ставлено в Ч. С. Р. Декілька заводів працюють спеціяльно для експорту. Швидкий зріст помітно в продукції малих моторів, електропорцеляну, у виробі кабелів, дротів і шнурів, а останніми часами значно збільшився виріб електрічних ламп по деяких нових спеціяльних заводах з повною фінансовою базою. По-за тим слід згадати про великий поступ у виробі рахівничих апаратів та спеціялізації одного заводу виключно на продукцію апаратів для міряння електрічної енергії.

Під цей час на території Чехословаччини працює майже 1000 електротехнічних заводів (точно: 962), не рахуючи ріжних дрібніщих підприємств, що продукують напівфабрикати, або забезпечують великі заводи сирівцями. З цього загального числа майже 60% виключно призначено для виробу електротехнічного краму, 197 фірм натомісць займається збутом того краму, решта фірм — це: електротехнічні інженерні та інсталяційні канцелярії, або філії електротехнічних заводів, майстерні для ремонту машин і т. д. Крім цих заводів, майстерень і торговельних фірм слід ще згадати про концесовані інсталяторські підприємства, яких до липня 1922 року було в Ч. С. Р. 977, так що на кожний електротехнічний завод і на кожну торговельну фірму припадає один концесований інсталятор.

Взагалі ж, що торкається сконцентрування електротехнічної промисловости, то під цим оглядом Празі належить провідне місце. Тут містяться найбільші електротехнічні заводи й фабрики, що після перевороту незвичайно успішно розвинулися; по-за тим електротехнічну промисловість зосереджено в північних Чехах, в Рудних горах, на що мала вплив систематична електризація в сусідній Німеччині. Програмово опрацьована і швидко переведена електризація Моравии викликала в цій провінції швидкий зріст електротехнічного промислу. Більшість моравських заводів останніми часами перетворюються на акційні спілки. На Словаччині, крім Братислави, немає поки що таких заводів. Але план програмової електризації Словаччини, який почасти вже реалізується, очевидно спричиниться для поширення електротехнічного промислу і в цій країні.

Як вже було зазначено вище, Чехословацька електротехнічна промислова індустрія останніми часами дуже спеціялізується і під цей час в ній представлено понад 60 ріжних спеціяльних груп, з яких кожна виробляє тільки певний тип електротехничних предметів. Напр., 56 заводів працює над повним влаштованням електричних станцій, 25 — над виробом ріжних електротехнічних машин, 5—аккумуляторів, 15—електрічних ламп, 18 — електропорцеляну, 14 — телеґрафними й телефонними і сиґнальними апаратами, 16 — продукують кабелі і дроти, 3 — виробляють абажури і так д. Крім цього є 120 інженерських та інсталяційних канцелярій, 13 — канцелярій, що дають поради в електротехнічних справах, 2 — патентних канцелярій і т. д.

З вищенаведеного тут матеріялу видко, що в промисловому життю Чехословаччини електротехнічна індустрія набуває все більшого впливу і стає фактом першорядного значіння, загалом маючи блискучі перспективи для свого майбутнього розвитку.

СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКА МАШИНОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ.*)

Сільсько-господарська машинова промисловість в Ч. С. Р. досягла високого рівня свого розвитку. В Чехословацькій державі виробляються за малим виїмком майже всі сільсько-господарські машини в такій скількости, що ця продукція не лише заспокоює місцеві потреби, але чимало її лишається для експорту.

Імпорт сільсько-господарських машнн до Ч. С. Р. з чужини дуже незначний. Переважно привозиться центрофуги для молочарень, однак і продукція сепараторів останніми часами в Ч. С. Р. значно збільшується. Наприк., в минулому році Шкодові заводи в Пільзні влаштували спеціяльний відділ для виробу сепараторів, які своєю якістю можуть конкурувати з імпортованими.

В де-яких галузях сільсько-господарського машинового будівництва, напр. що до виробу плугів, сіялок, молотілок, в Ч. С. Р. від довшого вже часу було переведено дуже докладну спеціялізацію.

Всі фабрики сільсько-господарських машин в Ч. С. Р. зосередковано в спеціяльнім союзі з осідком в Празі. До цього центрального союзу належить загалом коло 120 ріжних фірм та заводів, в яких разом працює понад 10.000 робітництва. Де-які з цих заводів що до скількости та якости своєї продукції можуть дорівнятися найбільшим світовим фірмам, напр. перед кількома роками об'єднані заводи Віхтерле-Коваржік в Простєйові на Мораві, а останніми часами об'єднані фабрики Ф. Меліхар-Умрат в Брандисі над Лабою та в Празі. По-за цим союзом є ще кілька німецьких заводів в німецькій частині Ч. С. Р., в яких працює коло 1.000 робітників.

Переважна більшість всіх продуцентів сільсько-господарських машин приймає участь в щорічній, регулярно відбуваній майовій хліборобській виставці, яку аж до вибуху світової війни влаштовувало чеське центральне сільсько-господарське товариство в Празі, а тепер організує хліборобська спілка Ч. С. Республіки. Ці виставки дають справний малюнок високого розвитку Ч. С. сільсько-госп. машинного будівництва, і бувають відвідувані великим числом краєвих і закордонних інтересентів. Крім цього багато фабрик сільсько-господ. машин останніми часами виставляють також свої вироби на пражських оказових ярмарках.

Як вже було зазначено, в Ч. С. Р. є низка спеціяльних фабрик хліборобських машин та приладь для оброблення землі (плугів, борон, культиваторів, то що). Найбільшим з цих заводів є фабрика Рудольфа Бехера в Ровдниці над Лабою та Карла Вацка в Лисі над Лабою. Крім цього, в більшій скількости виробляють сільсько-господарські приладдя заводи Яна Червінки в Празі, Черновського та Спілки в Чеському Броді і т. д.

*) Цю статтю опрацьовано на основі офіціяльного справоздання про стан сільсько-господарської машинової промисловости в Ч. С. Р., ласкаво визичиного Центральним Союзом Чехословацьких Промисловців в Празі.

Хліборобські приладдя Ч. С. виробу, а особливо виріб спеціяльних заводів у всіх відношеннях, як і по виконанню, так і якости з найкращого матеріялу можуть конкурувати з закордонними. Иноді можуть навіть перевищувати ті останні. Доказом цього є факт, що майже половина всієї продукції в цій галузі експортується закордон. У 1920 році було вироблено 110.000 квінт. хліборобського приладдя, а з цього 40.000 вивезено за кордон.

Спеціяльної уваги заслуговує Ч. С. виріб моторових плугів внутрішнього горіння. Доси перевагу мала Ч. С. продукція моторових плугів „носного" типу, з яких на першому місці стоять „Praha" з І-ої чехо-моравської будівельної фабрики в Празі VIII та „Excelsior" фірми Лаврін і Клемент в Младій Болєславі. Ці машини віддавна відомі скрізь в чужині, де витримують побідно конкуренцію майже зі всіма плугами цього типу закордонного виробу. Протягом останніх двох років почали виробляти моторові плуги великого типу (80 кінських сил) по зразку „Praha", Шкодові заводи в Пільзні. Також инші фабрики виробляють або почали виробляти моторові плуги. Але у них ця галузь продукції поки що в першій стадії, тим часом як вишезгадані фірми досягли в цім напрямі високої досконалости та стабільности. В 1920 році було в Ч. С. Р. вироблено і здебільшого вивезено за кордон 270 штук моторових плугів двох вищезгаданих типів. Це досить поважна цифра, коли взяти під увагу істнуючі все ще післявоєнні відносини і велику закордонну конкуренцію.

Також і виріб парових плугів є в Ч. С. Р. представлений фірмою Об'єднані Заводи в Градці Кральовім.

Такого ж, або ще й більшого розміру досягнув в Ч. С. Р. виріб сіялок. В цій галузі є в Чеській державі відомі спеціяльні заводи сіялок та роскидувачів штучних погноїв, а саме: Ф. Меліхара в Брандисі н/Л. та Я. Працнера в Ровдниці н/Лаб., яких вироби є закордоном так само відомі, як наприклад, плуги фірми Бехера. Під цей час переважають сіялки так зв. ложкової, себ то меліхарової системи та системи рівчакових валок (Hoosier). Крім цих двох заводів з великим експортом, є в Ч. С. Р. ще низка инших фабрик, в яких переважає виріб сіялок над иншими сільсько-госп. машинами наприклад: І. Шульца в Печках, І. Кунца в Здіцях, Ф. Шміда в Ловнах і т. д. Також і великі заводи, наприклад: Віхтерле і Коваржік в Простєйові, І. Кратки в Пржерові і т. д., де виробляються майже всі роди сільсько-господ. машин, продукують також і сіялки. Продукція цих заводів здебільшого споживається в самій чеській державі.

Підсапні плужки всіх типів виробляють всі фабрики сільсько-господ. машин для оброблення земли. Крім цього, фірма В. О. Дейль в Віноржах під Прагою виробляє машини, дуже добре відомі та закордоном поширені: багаторядкові підривачі для буряків. Також добре відомий є і „скаріфікатор" цієї фірми, з якою останніми часами починають конкурувати скаріфікатори заводів А. Штеффль в Жамберку.

Виріб жаток спеціяльно переводиться заводом Кнотек і К° в Ічині, але і на заводі Ф. Меліхара в Брандисі н/Лаб, крім виробу сіялок є також і спеціяльний виріб жаток. Останніми часами цю галузь сільс.-господ. промисловости в більшім розмірі завів також завод Віхтерле і Коваржік в Простєйові.

Крім вищезгаданих типів сільсько-госп. машин в Ч. С. Р. виріб молотілок є також предметом великого експорту, переважно до Східн. Європи. Експортується, як малі молотарки зубчатого типу, так і великі моторові молотилки. В малих молотилках переважає система зубного механізму, в молотилках моторових — найбільш цеповий механізм. Спеціяльних заводів, що виробляли б лише молотарки, в Ч. С. Р. немає. Але є спеціяльні великі відділи для їх виробу при заводах Віхтерле і Коваржік в Простєйові, Меліхара-Умрата та К⁰ в Празі, потім при акційній спілці (давніще А. Добри) в Младій Болеславі, І. Кратки в Пржерові, А. Гавлік та син в Кукленах, хліборобська акційна спілка, Ед. Покори та компан. в Пржерові і т. д.

Соломо-та сіноріжки (бубнові та з маховим колесом) виробляють всі великі і значне число менчих заводів сільс.-госп. машин. Крім цього, є в Ч. С. Р. також і спеціяльні фабрики для виробу соломорізок, а саме Брандейса Айзеншімеля в Борці у Збірога та Францля і К⁰ в Ровдниці. Обидва ці заводи виробляють також великі соломорізки для різання всякої соломи при молоченню або на січку, або для підстилки. Ці соломорізки мають спеціяльний апарат для віддмухування розрізаного матеріялу, з помічю якого січку можна бляшаними рурами докинути на досить віддалені від машини місця.

З инших машин слід ще згадати про знамениті круподерні та виорувачі бараболі, які виробляють чимала скількість фабрик.

Також продукція моторів з внутрішнім горінням стоїть в Ч. С. Р. на високому рівні. У всіх фабриках, де виробляються моторові молотилки, робляться також і мотори з внутрішнім горінням, як пересувні, так і нерухомі. Тако ж Шкодові заводи почали останніми часами виробляти ці машини. Парові локомобілі виробляє головно фірма Віхтерле і Коваржік в Простєйові, як також і великі нерухомі локомобілі на перегріту пару. В цій галузі працюють теж заводи Меліхара-Умрата і К⁰ в Празі і Кратского в Пржерові, то що.

Машинове урядження в більшости Чехословацьких заводів є зовсім доцільне і навіть зразкове, так що ці заводи, що торкається якости їхніх виробів, можуть сміливо конкурувати з першорядними закордонними фабриками. Всі великі Чехословацькі заводи сільсько-господарськ. машин можуть свою продукцію до значної міри поширити і побільшити і, таким чином, навіть в короткім часі виконати як найбільші замовлення.

ХИМІЧНА ПРОМИСЛОВІСТЬ.*)

Стан химічної промисловости на території теперішньої Чехословацької Республіки був дуже тяжкий, починаючи з перших днів війни, через те саме, що вона була примушена здобувати більшу частину сирівців за кордоном. Протягом війни чехословацька химічна промисло-

*) З журналу »L'Exportateur Tchécoslovaque« P. I., ч. 1.—2., органа »Центр. Союза Чехо-Слов. Промисловців«. *(Інж. Й. Шетлік.)*

вість значно зменшилася і при дуже несприяючих умовах ця промисловість Чехії привітала день 28 жовтня 1918 року, день національної революції.

Починаючи від цього дня, відчувається помітний нахил до поліпшення. Одже тепер вже можна сказати, що хімічна промисловість Чехословаччини перебуває в ліпшому стані і незабаром буде знову на колишній височині, що дасть їй змогу боротися з багатьма конкурентами.

Що до організації, яка є без найменшого сумніву справою великого значіння, то хімічна промисловість користується цілковитою підтримкою та допомогою з боку хімічної групи Союза Чехословацьких промисловців у Празі, де кожна галузь хімічної промисловости заступлена спеціяльною секцією.

Хімічна промисловість колишньої Австро-Угорської держави була скупчена майже цілковито на землях, що ввійшли до складу Чехословацької Республіки, і, таким чином, ця держава стала одною з найбільших промислових країн середньої Європи. Хімічна промисловість є найбільш розвинена в північних округах та на Заході Чех, на Півночі Морави та на Шлезьку. Причина цього, — відповідне положення кам'яно-вугільних районів і судохідних річок, що дають найдешевші транспортові засоби для сирівців.

Отже, більшість хімічних заводів лежить вздовж берегів Лаби до Коліна, та на берегах Влтави до Праги. На Словаччині, навпаки, хімічна промисловість ще не набула великого поширення, а мануфактурні заклади розсіяно по цілій країні.

Сільсько-господарські підприємства, навпаки, знаходяться на Лабській рівнині, та рівнинах моравських і у долішній Словаччині.

Велика хімічна промисловість заступлена в Чехословаччині цілим рядом великих фабрик в Коліні, Печках, Чеських Будєйовицях та у Празі, — фабрикою хімічних виробів у Височанах, иншими фабриками вугільних кислин в Карліні; решта фабрик припадає на саму Прагу.

Крім того існують великі фабрики штучного погною та хімічних виробів у Пільзні, Сланах та Прерові на Мораві, в Усті над Лабою, в Грубєшові на Шлезьку та у Кралупах. Остання фабрика виробляє ріжні хімічні продукти, штучні погної, сірчані та нітричні кислини, фарби на мінеральній основі, певні анілінові фарби, в царині яких вона була єдиним заводом на цілу Австро-Угорщину.

а) Штучні погної: Штучні погної є безперечно найважніщими з продуктів хімічної промисловости. Тут переважно виробляються суперфосфати з мінеральними фосфатами, ввезеними з чужини.

в) Клей: Друга значна галузь чеськословацької хімічної промисловости — виріб клею. Взагалі його виробляють на фабриках хімічних продуктів, хоч ця продукція могла б сама по собі утворити окрему галузь промисловости, з огляду на те, що клей, туки та штучні погної добуваються з костей — у Празі, Коліні, Сланому, Таборі, Микулові на Мораві, Владиславі і т. д. Клей, здобутий з шкури, має без порівняння менше значіння, і лише декілька фабрик виробляють його в невеликій кількости.

с) Фармацевтичні продукти: Визначною галузею хімічної промисловости є також виріб фармацевтичних продуктів. У Празі та Храсті, біля Хрудиму існують добре знані заводи фармацевтичних виробів.

г) Вибухові матеріяли: Існують також у Ч. С. Р. великі фабрики вибухових матеріялів, з яких найбільш відома Братиславська фабрика.

д) Політури та лаки: Хімічна промисловість Чехословаччини також в значній мірі спеціалізувалася на виробу політур і лаків. Вона має значну кількість фабрик для цього не лише у Празі, але також і в инших місцевостях Чехії: — Усті над Лабою, у Брні на Мораві і т. д. Підчас всеї війни цю галузь промисловости було об'єднано у військовому промисловому товаристві для виробу туків і олій. Звичайно вона терпіла від недостачі сирівців. Лише заводи, яким було доручено виробляти політури та лаки для військових потреб, були в кращому становищі.

е) Барвива: Чехословаччина має, крім зазначеного, ще значну кількість великих фабрик для виробу хімічних фарб на мінеральній основі. Напр. заморська голубинь, хромові та цинкові фарби, паризька голубинь і т. п. Фабрики ці існують в Празі, Усті над Лабою, у Брні на Мораві, в Грушові на Шлезьку.

ж) Друкарські фарби: Цілком спеціяльна галузь промисловости це — продукція друкарських і літографських фарб. Ці заводи містяться переважно у Празі; в Козолупах, біля Пільзна існує одна фабрика, що, крім того, виробляє також бронзові фарби.

з) Анілін: До цього часу не має ще жадної фабрики анілінових фарб, крім єдиної фабрики в Усті над Лабою, про яку згадувалося вище. Величезна німецька конкуренція завше була на перешкоді для розвитку продукції анілінових фарб, хоч для цього було навіть встановлено спеціяльний митний тариф. Звичайно, тяжко передбачати, наскільки майбутність буде сприяти цьому фахові в Ч. С. Р.

і) Фарби для кераміки: Фабрикація полива та фарб для гончарства заслуговує цілком окремої уваги. Цю галузь промисловости заступлено кількома фабриками у Празі, Пільзні та на Півночі Чех.

й) Оливці: Треба зазначити ще виріб оливців, центром фабрикації яких є Чеські Будєйовиці та Вугільний Остріг на Мораві. Крім того, існують фабрики пастелів та біллярдової крейди. Одна фірма у Празі виробляє виключно самі пастелі.

к) Атрамент: Велика кількість фабрик у Празі, в Усті над Лабою, в Будєйовицях та Підмоклому (Боденбах) постачає атрамент.

л) Паста (креми): Зазначуємо далі виріб паст (кремів) для взуття, що фабрикуються на багатьох визначних фабриках у Празі, в Північній Чехії та у Брні. Вивіз цих продуктів переводиться з великим успіхом.

м) Смари: Виробом смарів займається багато першорядних заводів в найбільших промислових центрах, наприклад у Празі, в Усті над Лабою, у Брні та в инших. Етерові олії та есенції виробляються у Празі, на Карліні та Височанах, в Усті над Лабою та Підмоклому, у Брні та його околицях, де велика кількість фабрик продукує багато олії ріжних гатунків. Карлінська фабрика посідала першорядне місце у промисловости давньої Австрії; вона вивозила свої вироби майже до цілого світу. Фабрикація олій: льонової олії, ріпакової, що останніми часами поважно конкурує з риб'ячими туками та мінеральними оліями,

9*

також має видатне місце в промисловости Чехословаччини. Фабрики цього фаху існують в Празі, Пардубицях і т. д.

н) Мило: Слід зазначити також добре розвинений виріб мила, що віддавна посідав визначне місце в господарському житті чеських країв, і який підчас війни був у досить тяжкому становищі. Фабрики мила існують у Празі, Раковнику, Кладні, Болеславі, Королівському Градці, в Усті над Лабою. Під час війни виріб мила був тяжко загрожений. Кількість туків, що уділювалися кожній поодинокій фабриці, весь час зменшувалися і виріб мила настільки обмежувався, що нарешті його продукція була зовсім мінімальною.

о) Свічки: Виріб свічок терпів від недостачі сирівців, бо своїх не вистачало для численних заводів. Чехословацькі свічні заводи добре поставлено й вони не бояться сторонньої конкуренції. Головні заводи знаходяться у Празі, Младій Болеславі Королівському Градці, в Усті над Лабою, в Литоміржицях і т. д., на Мораві — в Бистрицях під Гостином та на Словаччині — в Кошицях.

п) Крохмаль: Виріб крохмалю скупчено майже цілковито на Мораві. Шкода лише, що брак харчових матеріялів не дозволяє цій визначній галузі промисловости задовольняти потреби ткацької промисловости та паперових фабрик, а також розвинути продукцію на вивіз. Найбільші крохмалеві заводи існують в Ронові, Індржиховому Градці, Кржинці і т. д.

ЦУКРОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ.*)

Цукрова промисловість молодої Чехословацької Республіки охоплює майже всю цукрову промисловість давньої Австрії та доброї частини Угорщини.

Говорючи про цукрову промисловість Чехословацької Республіки, належить згадати про те, що хребет Малих Карпат та Бескидів, відділюючи Моравію та Шлезьк від Словаччини, є заразом кордоном між двома країнами, що були сполучені між собою тисячелітньою історичною і духовною традицією та спільністю мови, але сучасний стан яких є вислідом неоднакового господарського розвитку. Ці ріжниці найбільш яскраво зазначилися в цукровій промисловости.

В Чехії і Мораві ця промисловість веде свій початок з кінця XVIII-го століття. Першу цукроварню було поставлено в Збрацлаві, під Прагою в 1787 році; потім було засновано цукроварні в Жаках, біля Часлава в 1810 році, в Дачицях в 1829, в Добровицях в 1830 році. З того часу зріст числа цукроварень ішов швидко. Спочатку ця промисловість мала характер дрібної хліборобської продукції. Господарі, що сіяли цукрові буряки, склали кооперативні товариства для виробу цукру лише з посіяних ними буряків. Згодом дрібні заводи повільно

---

*) З часопису центр. союза чехослов. промисловців: „L'Exportateur Tchécoslovaque" (Р. І. ч. 1—2), орґану „Ц. С. Ч. С. П." *(Ф. Фогель.)*

збільшувалися або зникали, виріб цукру зосереджувався в більших підприємствах. Цим пояснюється зменшення числа заводів при рівночасному збільшені виробу цукру.

	Кампанія 1888/889 р.		
	Чехи	Морава	Шлезьк
Число чинних заводів	136	49	9
Виріб цукру в тисячах квінталів .	3.094	1.371	22

	Кампанія 1912/13 р.		
	Чехи	Морава	Шлезьк
Число чинних заводів	108	51	5
Виріб цукру в тисячах квінталів .	7.817	4.148	186

Цукрова промисловість на Словаччині, як і в цілій Угорщині, до якої вона раніш належала, є пізнішого походження.

	Кампанія 1888/89 р.	Кампанія 1912/13 р.	
	Ціла Угорщина	Ціла Угорщ.	Словаччина
Число заводів	13	28	9
Виріб цукру в тисячах квінталів .	386	6.745	2.590

Порівнюючи дві попередні таблиці, можна зауважити, що розвиток цукрової промисловости в Угорщині, починаючи від 1888 р. значно більший, ніж розвій цієї продукції в другій половині Чехословацької Республіки. Це пояснюється тим, що вже в 1900 р. — всі землі, придатні до культури цукрових буряків в Чехії та Мораві, було вже засіяно цукровими буряками. В Чехії найбільше було засіяно в 1894/95 р. — 171.300 гектарів. В 1914/15 р. ця площа зменшилася до 144.500 гектарів, а в 1919 — стала ще менчою до 103.500 гектарів.

В той час, як у Франції цукроварні зберегли здебільшого свій хліборобський характер, в сучасних чеських землях, а особливо на Словаччині, цукроварні мають характер великих підприємств, що підтримуються банками та рафінадними товариствами. В наслідок такої тенденції було припинено працю на деяких завода хдля того, щоб решта заводів мала більш праці, або просто засновувалися більші заводи, які для того, щоб забезпечити себе цукровими буряками, винаймали цілі величезні маєтки. Одна цукроварня у Франції переробляла пересічно 318.380 квінталів, в Чехії 455.000 квінталів, а на Угорщині 1.500.000 квінталів буряків в круглих числах.

Якого максимуму може досягти виріб цукру в Чехословаччині? В минулому максимум було осягнено в кампанію 1912/13 р., коли поодинокі краї виробили цукру:

Чехія	7.817.363	квінталів
Морава	4.147.685	„
Шлезьк	186.417	„
Словаччина	2.590.448	„
	14.741.913	квінталів.

Це означало 17,92% всесвітньої продукції бурякового цукру та 8,12% всесвітньої продукції цукру взагалі.

В дійсности тепер не можна сподіватися, щоб виріб цукру в Че-

хословаччині в скорому часі наблизився до результатів 1912/13 років. Кампанія 1918/19 р. р. дала всього 6.351.060 квінталів, а 1919/20 р. р. дала лише 4.888.249 квінталів, на 1920/21 р. передбачається 7.157.257 квінталів. Отже, навіть, коли покращають умови для праці, коли недостача вагонів та палива зменшиться, коли імпорт хемічного погною верне вичерпаній землі давню її родючість, і тоді залишиться ще довга дорога до здобуття передвійськової продуктивности.

Раніш було дехто побоювався можливих наслідків Брюсельської Конвенції, на основі якої касувалися всі експортові премії, починаючи з 1-го січня 1903 р. Нечуваний розвиток цукрової промисловости, що саме почався в Австро-Угорщині та Німеччині після введення в життя постанов Брюсельської Конвенції, довів, як мало було обгрунтовано ці побоювання. Постійне зменшення цукрової продукції у Франції, починаючи з 1900 р., пояснюється не стільки через безпосередні наслідки Брюсельської Конвенції, як через загальний хід господарського життя Франції. Це, в першій мірі: підвищені кошти виробу та недостача робочих рук для інтенсивної культури цукрових буряків, а, крім того, ще конкуренція гуралень при набуванню буряків, — от що, власне, спричинилося до зменшення продукції у Франції. В Німеччині питання робочих рук перед війною не уявляло великих труднощів, з огляду на велику кількість московських робітників, які що-року прибували на полеві праці. Під час війни це питання розвязувалося користуванням з московських полонених для праці коло цукрових буряків. Від часу завішення зброї, Німеччина також відчуває брак робочих рук, бо немає до роспорядимости вже більше ні польських емігрантів, а ні московських полонених.

Не легка річ знайти заступників для тих 300.000 польських робітників, які що року надходили до Німеччини на працю на цукрових плантаціях, тим більше, що німці не призвичаєні до праці такого роду.

Таким чином, Німеччина теж відчуває брак робочих рук, на чому багато тратить цукрова промисловість.

Чехословаччина також не уникла нових, тяжчих умов після-воєнного періода. Але в цукровій промисловости не зовнішнє положення дає привід до незапокоєння, бо цукрова промисловість у Чехах та на Мораві ніколи не залежала від чужоземних робітників. Це скорше зміни в промислових угрупованнях, викликані війною, мала кількість робочих рук; економічне становище, при якому селянин користується більшими прибутками при меншій витраті зусиль, для чого йому вистачить лише сіяти ті рослини, що найдорожче ціняться на ринку; нарешті, це соціяльні реформи, як восьмигодинний робітничий день, що гальмують певний розвиток цукрової промисловости.

Виріб цукру на будуче залежитиме в значній мірі від становища инших галузей промисловости та запасів вугілля.

Тепер цукрові заводи мають таке річне запотребування вугілля:

в Чехах	523.698	тон
на Мораві	250.000	„
на Словаччині	685.000	„

Вивіз цукру з бувшої Австро-Угорщини досяг найбільшої висоти в 1912/1913 р. р., цеб то в рік найбільшої продукції. Тоді було виве-

зено 10.910.742 квінталів, з яких 6.639.416 кв. припадало на Чехи, Мораву і Шлезьк, а 2.590.000 квінталів — на Словаччину.

На протязі 1919 р. між покупцями чехословацького цукру перше місце мала Франція. Вивіз до цієї країни з 1 січня по 31 грудня 1919 р. виносив 602.700 квінталів рафінованого цукру. В 1920 р. Франція також була ще найбільшим покупцем, що одержав згідно до умови, 100.000 тон рафінованого цукру.

В Чехословацькій Республіці цукор, як раніш в Австро-Угорщині, підлягає оподаткуванню на підставі закону з 1888 р. Для цукру, що продається в межах Ч. С. Р., встановлено 54 корони споживчого податку на одну тону цукру.

Тепер вся продукція та роспреділення цукру в Чехословаччині підлягають контролю держави через цукрову комісію в Празі.

Фабрики, що потрібують цукор, як сирівець, одержують тепер 40% тієї кількости цукру, яку вони одержували в 1913 році.

Держава монополізувала вивіз та централізувала в Чехословацькому Товаристві для вивозу цукру (Československá Společnost pro vývoz cukru) у Празі та надала їй право продавати цукор за кордоном. Підписані умови передаються цим товариством на ухвалу Міністра Фінансів, якому належить останнє слово в кожнім одинокім випадку. Цукроварні одержують за цукор, призначений на вивіз, максимальні ціни цукру на внутрішньому ринку.

Організуючи контроль цукрової промисловости, держава знайшла діяльну підтримку самої, добре організованої, промисловости. Цим пояснюється те, що всі урядові заходи в справі роспреділення та споживання цукру дають такі добрі наслідки. Краєві товариства віддавна ведуть організаційну працю в дусі об'єднання всіх цукроварень і центральна установа „Центральний Синдікат Чехословацької цукрової промисловости" у Празі, що є центром цієї промисловости, є першорядною установою, яка має авторітет у всіх справах юридичних, техничних і торговельних. Цукроварні утворили спеціяльну групу, а власники бурякових плантацій мають свої повітові організації.

Центральний Синдікат видає два добре редактовані тижневики і має досвідну лябораторію, дуже добре поставлену.

Центральний Синдікат заснував у Добровицях станцію для селекції насіння для цукрових буряків, що дає насіння найвищої якости.

Всі ці синдікати та угруповання, які взаємно доповнюються, творять сильну одиницю в господарському житті країни.

Розвиток цукрової промисловости викликав значну спеціяльну механічну промисловість, вироби якої можна зустрітити в кожній країні, де лише існують цукроварні.

Цукрова промисловість Чехословаччини цілком свідома тієї напруженої конкуренції, яка її чекає, скоро держави, де цукрова промисловість була зруйнована війною, знову встануть на ноги. Але, дякуючи своїй організованості, комерційному хисту, науковій постановці справи та добрим природним умовинам, вона може дивитися з довіррям в майбутнє.

БРОВАРСТВО.*)

Хемічна та сільсько-господарська промисловість Чехословаччини розвивалася і процвітала в Чехословаччині, переважно завдяки родючости грунту. В цій промисловій категорії перше місце належить броварству, яке успішно конкурує з цукровою промисловістю та поширює свою славу на цілий світ, але не шляхом своєї економічної сили чи переваги, а виключно незрівняною якістю чеського пива.

Чеське пиво здобуло славу по-за кордонами Чеського Королівства, починаючи з XV століття, але немає сумніву в тім, що початки фабрикації пива в Чехословацьких країнах стосуються до більш ранньої доби. Спочатку кождий сам собі варив пиво, як на селі, так і по містах, і лише в XIII-му столітті, коли засновувалися міста, — фабрикація пива набула професіонального характеру і стала майже виключною привилеєю професійних броварів, що викликало гострі конфлікти між містами та шляхтою, що кінчалися иноді навіть справжньою боротьбою (1484 — 1517). Найстарші акційні спілки для виробу пива засновувалися міщанськими громадами (1574), що будували або купували броварі. Громади мали виключне право виробляти пиво та користуватися прибутками з броварень. Ще тепер є декілька таких підприємств. Чеське броварство продовжувало розвиватися навіть підчас тридцятилітньої війни і його поступ не був припинений навіть в часи після погрому Чехів в Білогорській битві (1620). Союзи підприємців та загальний поступ промисловости не залишилися без впливу на броварство і покликали до життя найбільші чеські броварні. Як можна переконатися з цього начерку, чеська броварська промисловість без перерви розвивалася аж до світової війни, підчас якої вона пережила тяжкі кризи. Проте висока якість чеського пива та його порівнююче невисока ціна є певними запоруками життєздатности чехословацького броварства і дають ґарантію того, що вона незабаром поверне собі на світовому ринку давне передвоєнне місце.

Чеське пиво — ячмінне, 10 чи 12 ступневе, ясне, гарного золотого кольору, з білою блискучою піною. Має приємний смак, трохи гірке, що особливо смакує тим, хто його любить; цей гіркий смак — викликається великою домішкою хмелю до ячменя. Такий спосіб приготовлення дає не лише добрий для здоровля напиток, але крім того уможливлює його транспортування на далеку просторонь. Найкраще чеське пиво — Пільзенське, що з огляду на свою добру якість є рекомендоване лікарями для хорих на шлункові хороби. Перед війною пільзенське пиво продавалося по всіх великих реставраціях.

Чеські броварні виготовлюють не лише ясне пиво, але також і чорне, подібне до Мюнхенського, яке по якости не уступає цьому останньому. Чорне чеське пиво фабрикується на деяких броварах в Празі та Пардубицях („Porter“).

Як ми вже зазначили, чехословацька броварна промисловість досягла найвищого ступня продукції перед війною. Перед оголошенням війни, в Чехословаччині було 56 акційних броварів, 99 командітних броварів, 511 приватних броварів, отже разом всіх 666 броварів.

---

*) З часопису — „L'Exportateur Tchécoslovaque“ P. 1920. ч. 1—2., орґану „Ц. С. Ч. С. П.“ *(Отакар Е. Крафта).*

Ці 666 броварі роспределюються так: 455 дрібних, з річною продукцією до 15.000 гектолітрів, що разом виробляють 2.250.000 гектолітрів; 188 середних — з річною продукцією до 100.000 гектолітрів, що разом дають 6.250.000 гектолітрів, 23 великі броварі, з річною продукцією понад 100.000 гектолітрів, які дають 4.500.000 гектолітрів. Загальна річна продукція пива досягає таким чином 13.000.000 гектолітрів. На цих броварах працює 18.000 робітників та 2.000 службовців; крім цього ці броварі були джерелом прибутків для більше ніж 100.000 готельових підприємств.

З цього числа 13.000.000 гектолітрів, — 11.750.000 споживалися в самій країні, а 1.250.000 вивозилося за кордон.

На вивіз працюють спеціяльні броварі: 40 з них — в Чехах, 5 — на Мораві та 2 — на Шлезьку. Найбільшими з них є „Міщанський бровар" в Пільзні, який є знаний виробом „Prazdroj" (джерело), продукція якого в 1913 р. досягла 1.019.645 гектолітрів. Його в тім же році вивезено 551.360 гектолітрів за кордон. До цього часу словацькі броварі не є ще в стані покривати потреби своєї країни, хоч останніми часами на Словаччині вже засновано кілька броварів для вивозу пива за кордон.

Броварство найбільш розвинене в Чехах, де росте добірний ячмінь, спеціяльно придатний для виробу з нього пива, та знаменитий жатецький хміль. Тут також знаходиться і дуже придатна для виробу пива вода.

В звичайні часи збір ячменю в Чехословацькій Республіці досягав до 15.000.000 куб. квінталів, з яких коло 16% споживалося місцевою промисловістю. Збір хмілю давав пересічно 75.000 квінталів, з яких 30% йшло на задоволення потреб чехословацької промисловости.

Чехословацькі броварні вивезли в 1900 р. майже 890.000 гектолітрів, в 1905 — вже 1.000.000 гектол. і, нарешті, в 1913 році — 1.140.000 гектол. Ці три дати що до вивозу пива дають певну запоруку в тім, що закордонні споживачі пива визнають першенство за чеським пивом.

Внутрішне господарське становище Чехословаччини без сумніву покращає в близькій будучині і тоді чехословацька броварна промисловість, з огляду на перевагу своїх виробів, знову здобуде собі те місце на всесвітньому ринку, яке вона мала перед війною.

ГУРАЛЬНИЦТВО.*)

В той же час, коли зусилля Чехословацької господарської та торговельної політики прямують до подвійної мети: зміцнення чехословацької продукції для того, щоб вона задовольняла не лише потреби населення самої Республіки, але щоб лишався також надмір продукції для вивозу, питання про виріб спирту може без перебільшення вважатися питанням першорядної ваги.

Виріб спирту почав збільшуватися в Чехах лише з середини XIX-го століття. Він значно зріс після заснування Чехословацької дер-

*) З часопису — „L'Exportateur Tchécoslovaque" P. I. ч. 1—2., орґану „Ц. С. Ч. С. П." *(А. Берка).*

жави, а теперішня його продукція в Чехословаччині дорівнюється продукції давньої австро-угорської монархії.

Не вважаючи на численні труднощі, що гальмують розвиток цієї промисловости, труднощі, правда, тимчасові, які незабаром зникнуть, можна зазначити, що стан спиртового промислу є одним з найліпших.

Чехословацьку спиртову промисловість можна поділити на п'ять таких категорій:

1. Гуральні спирту,
2. Виріб дріжжей,
3. Виріб спирту,
4. Рафінерія спирту,
5. Гуральні, що вживають овочів для продукції спирту.

1. Сільсько-господарські гуральні є трьох гатунків:
   а) гуральні на картоплю,
   б) гуральні на цукрові буряки,
   в) гуральні, що користуються картоплею та цукровими буряками в ріжних пропорціях.

Збіжжевих гуралень по-за цими в Чехословаччині нема. Хліборобські гуральні вживають також мелясу.

Хліборобські гуральні, яких є 1034, об'єднані між собою для продажі своїх виробів та для спільної купівлі сирівців, утворюють синдікат хліборобських гуралень для продажу спирту. Цей синдікат міститься в Празі.

2. Виріб дріжжей становить по методах фабрикації переходову ступінь між хліборобською дістиляцією та спиртовою індустрією. На цілій території Чехословаччини є 14 дріжжевих заводів.

3. Спиртова індустрія в Чехословаччині вживає для фабрикації спирту лише мелясу. Промислові гуральні мають велике значіння для виробу поташу, якого шклянна промисловість не може одержувати з чужини з валютових причин.

4. Промислові гуральні об'єднано у „Федерації промислових гуралень". В Чехословаччині є 38 алкогольних рафінерій. Вони об'єднані або з дріжжевими заводами, або з промисловими гуральнями.

5. Гуральні, що вживають овочів для продукції алкоголю, скупчено в південній Моравії та на Словаччині.

Чехословацькі гуральні користуються сирівцями лише туземного походження, яких або є в краю дуже багато (гуральні картоплі), або суть відпадками иншої промисловости (меляс). Продукція гуралень до війни виносила 1.900.000 гектолітрів; підчас кампанії 1918/19 р. на хліборобських гуральнях було вироблено 200.000 гектолітрів і така сама кількість на промислових гуральнях, що разом з лишками попереднього року (130.000 гектолітрів) дало 530.000 гектолітрів. Позаяк туземне споживання алкоголю було обчислене на 260.000 гектолітрів, для вивозу за кордон залишалося 270.000 гектолітрів.

З погляду господарської політики, вага спиртової промисловости в Чехословаччині полягає в тім, що вона з одного боку виробляє продукти, які легко надаються до вивозу, а з другого боку — виробляє додаткові продукти до чужоземних продуктів (для бензину та нафти). Зріст

абстинентського руху може обмежити споживання алкоголю лише тимчасово, маючи на увазі те, що споживання спирту для моторів все більш зростає і що незабаром більша частина спиртових виробів буде йти на задовольнення потреб механичної індустрії.

Що до своєї якости то чеський спирт може мірятися з подібними закордонними виробами, а добра репутація, якою чеські спиртові вироби користуються в чужині, дає певну запоруку чехословацьким фабрикантам спирту.

Швейцарія, що раніш була одним з головних ринків для австрійського спирту, тепер силкується забезпечити свої потреби в спирті, виробляючи його синтетичним шляхом, але брак вугілля вбиває, гальмує таку продукцію. Зрештою, не підлягає сумніву, що вугільний спирт не може вживатися для фабрикації тонких лікерів.

Можна з певністю вважати, що надмір чехословацької продукції спирту знайде за кордоном ринки так само, як і чехословацькі лікери, а стабілізація курсу корони дасть цій галузі промисловости ту основу, що дозволить їй переводити великі трансакції.

ВИРІБ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ.*)

Чеська промисловість харчових продуктів перебуває в як найкращих природніх умовах. Велике багацтво предметів першої потреби само собою забезпечує її майбутність. 85% цукрових заводів давньої Австро-Угорщини суть на чехословацькій території. Що до продукції спирту, то Чехословаччина є четвертою країною на світі. Збір овочів у 1920 році — не рахуючи лісових овочів — досягав 50 тисяч вагонів, крім того, Чехословаччина давала 97% цілого збору цікорію на цілій території бувшої Австро-Угорщини.

Одначе розвиток харчової промисловости в Чехословаччині, як, зрештою, і по инших країнах, помічається лише останніми часами, бо лише після збільшення життєвого рівня у населення, починають фабриковані харчові продукти замінювати хатні вироби.

В році 1920-м в цілій Республіці було коло 600 підприємств, в яких працювало 20.000 робітників. Перед війною фабрик було менше, але число робітників повинно було бути більшим. В кожнім разі остання цифра уявляє 70% всіх робітників цієї галузі промисловости цілої Австро-Угорської монархії. Після того, як простір внутрішнього ринку зменшився на дві третини, а кількість населення принаймні — на три чверті, чеська харчова промисловість залежить перш за все від вивозу. Великим щастям для неї є те, що сумежні держави, особливо південні та східні, не мають настільки розвиненої харчової промисловости, як чехословацька.

Чехословацький вивіз по-за межі Австро-Угорщини зростав ще перед війною; всі належно оцінювали питомі чеські вироби, наприклад празь-

---

*) З журналу — „L'Exportateur Tchécoslovaque" (1920 № 3) — органа „Центр. Союзу Чехословац. Промисловців." *(Людвік Шайнер).*

ку шинку. Австро-Угорський вивіз перевищував 100 вагонів шинки ціною в 3 мілiони корон річно і Чехія в цьому вивозі займала перше місце.

Чужоземні конкуренти силкувалися виробляти щось подібне до чеських виробів, але ці спроби були безуспішні. Празька шинка залишилася й надалі всесвітньо відомим спеціяльним продуктом, так само, як пільзенське пиво, жатецький хміль і т. д.

Тепер майже вся чеська харчова промисловість успішно працює на вивіз і, коли в сучасну хвилю ще не можливий успішний розвиток тої чи другої її галузі, то причину цього треба шукати в штучних перепонах, створених протекційною політикою ріжних держав: заборона ввозу, збільшення цла і т. д. Що до якости виробів, то Чехія не має жадних підстав побоюватися яких би то не було конкурентів.

Найбільш визначними галузями харчової промисловости, що провадять в широких розмірах вивіз, суть такі:

1. Виріб чоколяди і цукерків — найстарша галузь цієї промисловости в Республіці. Понад 200 підприємств займається виробом цукерків, з них до 80 є фабриками (9 анонимових спілок), в яких працює до 6.000 робітників, 35 з цих підприємств виробляють також чоколяду, а багато з них навіть какао. Щоби уявити собі розміри цієї промисловости, слід згадати, що в 1914 році було перероблено 4.000 вагонів цукру; какао (в зернах) потрібувалося в кількости 400 вагонів. В останні часи помічається значний зріст споживання місцевої чоколяди та какао. Навіть в несприятливі для вивозу часи було вивезено в 1920 році 628 вагонів цукерків та 30 вагонів чоколяди. Найбільші підприємства в цій галузі такі: „Оріон“ — перша чеська акційна спілка для виробу східніх цукерків та чоколяди на Королівських Виноградах, заснована в році 1890. Гартвіг та Фогель — в Підмоклому; Делі, акційна спілка в Лозовицях; Брати Крупови – у Воковицях; „Зоря“, акційна спілка в Оломовці. З словацьких фабрик слід згадати спілку „Брати Штольверк“ у Братиславі та Адольфа Фішера, акційну спілку в Трнаві.

2. Консервовані овочі. Ця продукція осягла найвищої точки свого розвитку від кампанії 1919—1920 р. р., коли 80 фабрик з 4.000 робітниками виробили 3.700 вагонів консервів. Найбільш визначні підприємства в цій галузі такі: дім Машталька та спілки, в Дальнім Боусові в Чехах, Тереза Грубова — у Пржшерові на Мораві, фабрика консервованих овочів в Рімавській Соботі, на Словаччині.

3. Сироп. В 1919—920 році до 60 фабрик з понад 1.000 робітників виробили до 500 вагонів сиропу з суниць та з брусники; 240 вагонів инших сиропів. Найбільші фабрики сиропу такі: Штеєр та Фрідлендер у Празі, Горовіц та Вітковський — у Брні на Мораві; для фруктових вин: Адольф Ріндлер син, у Седлічанах.

4. Сурогати кави: на території Чехословаччини лишилося 90% підприємств старої монархії. Тепер в Чехословаччині є 50 фабрик з 5.000 робітниками. До війни продукція досягала 3.000 вагонів, в роках 1919—20 було вироблено 2.500 вагонів. Щоби поліпшити організацію вивозу, було в Празі засновано „Товариство промисловців кавових сурогатів для закордонного торгу.“ („Společnost průmyslníků kávových náhražek pro zahraniční obchod“.) Найбільшими підприємствами цієї галузі в Республіці є Колінська фабрика кавових сурогатів та фабрика „Генрік Франк і син.“

5. Лікери серед сотень менших фабрикантів є до 50 великих підприємств, в яких працює 1.500 робітників, та марки яких добре відомі. Найбільш знані з поміж них: фірма „Гріот“ раніш — „Людвік Вантош,“ акційна спілка в Німбурку; сполучена фабрика алкоголю та лікерів, акційна спілка в Моравській Остраві; „Ілька,“ акційна спілка для фабрикації лікерів в Карліні; Е. Лівшец та С-ка в Опаві, Адольф Фіндлер син в Седлічанах, Г. Фрідріх Кафка в Пшібрамі; Б. та Л. Віндгольц у Брні; Незваль та Ванєк в Єдовницях. Між овочевими гуральнями, яких існує понад 20, найбільшими є: Ад. Рейх в Бухловицях, Ем. Леві та син в Напаєдлах.

Очевидно, що ми зовсім не можемо дати в цім короткім огляді повного образу експортової харчової промисловости.

Бажано, щоб майбутні торговельні умови привели до повернення засади вільної торгівлі, що конче потрібна для чеськословацької промисловости.

КІЛЬКА ЧИСЕЛ ПРО ТЕКСТИЛЬНУ ПРОМИСЛОВІСТЬ.*)

Серед ріжних галузів промислового життя в Чехословаччині текстильна індустрія безперечно належить до найважнійших і найбільш розвинених.

Індустрія бавовни в Ч. С. Р. нараховує 87 пряльних заводів, що разом числять коло 3.655.000 пряльних спиць і понад 600 механічних основ з понад 125.000 станків. Крім того на території чехословацької держави знаходиться величезне число фабрик, що виробляють друковану пряжу, при яких істнують спеціяльні білільні та заклади для кольорування тканин.

Індустрія льону в Чехословаччині числить 26 пряльних фабрик з 184.793 пряльних спиць, 140 основ та 11.000 механічних станків.

Текстильну індустрію в Ч. С. Р. скупчено здебільшого в північно-західних районах і на Мораві, а у формі кустарній вона дуже поширена серед населення пограничних гір, де ручним способом виробляються дуже гарні і практичні тканини.

В індустрії льону коло 800.000 пряльних спиць вживається для обробітку мнятого льону, а майже 400.000 — для обробітку чесаного льону; в цім останнім відділі працює 34.000 станків.

В джутовій промисловости заанґажовано 9 пряльних заводів з 5.000 пряльних спиць та 1.700 станків. Крім цього, працює ще в цій галузі незалежно 11 механічних основ та 1.800 станків.

Шовкова індустрія нараховує коло 14.000 станків при 53 механічних основах.

---

*) На основі статті: Кілька цифр відносно текстильної індустрії заміщеної в „L'Exportateur Tchécoslovaque“.

Це головні галузі текстильної промисловости в чехословацькій державі, але, крім цього, існує ще чимало ріжних мануфактурно-текстильних підприємств, що спеціяльно виробляють: панчохи, трикотові річі, рукавички з ниток і матерій, килими, нитки, стьожки, ковдри і т. д.

Опріч того у Чехословаччині в значній скількости продукуються фабрично й кустарно: мережки, вишиванки та инші подібного роду вироби.

Світова війна дуже несприятливо відбилася на стані й чехословацької текстильної промисловости. Ці її наслідки не поминули ще й досі. З одного боку надбуток текстильних виробів, з другого — брак великих ринків збуту для місцевої текстильної продукції з ріжних причин, — в тім числі й з рації досить високої чеськословенської валюти, — ще й досі гальмують унормування внутрішніх відносин у Чехословацькій текстильній індустрії, а, таким чином, і повний її розвиток в довоєннім масштабі.

Можна, однак, сподіватися, що ця текстильна кріза, що власне є одним з проявів післявоєнної загальної економічної кризи в усій Європі, а в тім числі й у Ч. С. Р. спроквола помине й тоді чехословацька текстильна індустрія займе належне собі визначне місце в загальній Ч. С. промисловій продукції.

ШКЛЯНА ПРОМИСЛОВІСТЬ.*)

Чехія, знаменита своїми кришталями, віддавна має розвинену шкляну промисловість, яка безперечно мала вплив на цю промисловість в инших країнах.

Вже в X-му столітті негостинний Чеський Ліс укривав працьовиту та діяльну людність, що виробляла грубе, зеленкувате шкло. Але лише десь коло 1700 року з'явилося чеське прозоре та гладке шкло, фабрикація якого безперестанку поліпшувалася. Тепер відоме воно під назвою богемського кришталю.

Одначе, помимо чеських кришталів, чеська шкляна промисловість може конкурувати, коли справа йде про якість, але навіть що до кількости виробів, з якою-будь продукцією.

Після поділу Австро-Угорщини, 90% шкляних фабрик лишилися на території Чехословацької Республіки. Було їх 139, до них треба прилучити ще 3 великих нових заводи. Крім того є ще 17 дрібних підприємств, що виробляють кольорові фабрикати та шкло спеціяльних гатунків.

Давні примитивні печі, які ставилися на деревляному помості та опалювалися деревом, уступили місце сучасним шкляним печам, що опалюються виключно камінним вугіллям і збудовані близько шляхів сполучення з вугляними районами, у пісчаних місцевостях.

Тепер лише 15 підприємств користуються для опалу деревом, 103 — самим вугіллям, а 21 шклярня вживає ріжного роду опалу.

---

*) З журналу „L'Exportateur Tchécoslovaque" (1921, № 1—2), органу „Централ. Союза Чехословац. Промисловців". (*Інж. І. Совкуп*).

Потреба інтенсифікації продукції мала такий великий вплив на будову пічей, що тепер у Чехословаччині є:

236 пічей тиглоподібних,
а 63 пічей діжкоподібних.

Новіщі підприємства будують лише печі тиглоподібні, а старі підприємства почали користуватися регенераторами, розрізувачами та сучасними машинами.

На протязі останніх 10-ти років було помічено тенденцію будувати нові фабрики, і проєкти, що зроблено в цьому напрямку, дають можливість зазначити збільшення шкляної промисловости.

Наведена таблиця говорить про ріжноманітність та продуктивність шкляної промисловости в Чехословаччині.

Вироби:	Кількість шклярень
Шкло звичайне	66
Шкло лите	19
Шкло лите для машин	11
Шкло шліфоване	52
Приладдя для освітлення	24
Шкло	11
Шкло спеціяльне та кольорові фабрикати	17
Шкло для годинників	3
Шкло химічне	3
Шкло для вітражів	24
Шкло лите, шліфоване та жилаве	6
Шкло лите люстрове	4
Шкло дуте люстрове	3
Шкло для фотографій	2
Пляшки	17

Чехословацькі шклярні, за браком задовольняючого приладдя, примушені віддавати сирове шкло самостійним підприємствам і ремісникам, що викінчують працю, шліфують шкло, розчісують, гартують його кислинами і т. д.

В Чеськословацькій Республіці є коло 3.600 рафінерій, майже 13.474 дрібних підприємств, з цього числа 5.000 кришталярень в инших Чехах.

Перед війною в шкляній промисловости працювало 60.000 робітників, з них 38.000 працювало в себе у хаті.

Вся продукція росподілювалася так: 60% видутого шкла, 25% шкла для вікон і 15% шкла на пляшки. Що-року вироблялося шкла за 100 міліонів франків (перед війною), $^3/_4$ всього виробу вивозилося за кордон. Тепер же вивозиться майже 90%.

Розвою чехословацької шкляної промисловости сприяли не лише надзвичайно добрі умови продукції, але також добра слава, якою користуються її продукти за кордоном.

Найбільшою її заслугою є те, що вона постачає для всього світу знамениті кришталі. І до того, це було ще в ті часи, коли всі або більшість пічей опалювалися деревом. Таким чином, безпідставно говорити

ніби-то якість чеського кришталю залежить виключно від палива. Не треба забувати, що ремество шкляра передається від батька до сина, і що в деяких родинах це відбувалося без перерви на протязі 200 років. Ця вірність наслідованій професії є не тільки заслугою, але також і основою сили чехословацької шкляної промисловости.

Головною умовою збільшеної продукції та доброї якости треба вважати перш за все спадщинне уміння чеських шклярів, їхню любов до свого ремества, яку вони дістали спадком по батьках, та їх привязання до рідної землі та заводів, які неначе є школою шклярства. Все це разом з великою кількістю самих робітників, має велике значіння для будучности чехословацької промисловости.

В Чехословаччині шкляна промисловість з'осереджується у професійній групі.

Цю промислову корпорацію поділено на секції, відповідно галузям продукції. Вона захищає спільні інтереси, провадить статистику, інформаційну працю і пропаганду. Але сучасне становище цієї промисловости вимагає, щоби професійна група взяла на себе організацію промисловости, а держава діяльно підтримала цей проект. Міністерство Торгу утворило постійний дорадчий орган для шкляної промисловости, члени якого призначаються з представників промисловців та робітництва. Цей дорадчий орган має право представляти проекти про забезпечення умов експлоатації та збільшення продукції та експорту. Праця професійної групи та дорадчого органу мала великий вплив на сучасний стан шкляної промисловости, що є одним з найбільш задовольняючих, хоч Чехословаччина так само, як і инші європейські держави, має подолати великі перепони, щоб утримати свою продукцію на більш менш нормальному ступні. Чехословацький синдікат видутого та гладкого шкла, що міститься у Празі (Вацлавське Намєсті, № 62), з відділами в Яблонному та Борі, одержав від держави доручення захищати та керувати політикою експорту шкляних виробів і відновляти міжнародні звязки.

В Яблонному було засновано чеськословацьку експортову секцію для яблонецьких виробів (ляльки та дрібнички).

Вивіз віконного та литого шкла підлягає контролю з боку чехословацької експортової комісії, що міститься у Празі I. 6612.

Всі зазначені вище установи компетентні у справах вивозу.

ПОРЦЕЛЯНОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ.*)

Порцелянова промисловість є одною з найбільших в Чехії. Спочатку вона з'осереджувалася в північно-західних околицях Чехії в окрузі Рудних Гір. Першу фабрику порцеляни було засновано біля Карлових Варів у 1792 р. На протязі кількох років на більшому чи меншому віддаленню від цього міста було поставлено багато порцелянових фа-

*) З журналу „L'Exportateur Tchécoslovaque" (1920, № 3), органу „Ц. С. Ч. С. П.".

брик. Природні умови сприяли утворенню та розвитку порцелянової промисловости, бо в Рудних Горах є всі головні елєменти, потрібні для неї.

Вугіль, якого потрібна велика кількість, знаходиться в цій окрузі. Каолін та глина здобуваються в численних сусідніх копальнях. В безпосередньому сусідстві знаходиться знаменитий сідлецький каолін, що в значній мірі спричинився до розвитку порцелянової промисловости в Чехії. Два инших предмети першої необхідности в порцеляновій промисловости — шпат та кварц добуваються в близькій околиці.

З часом порцелянових фабрик було засновано вздовж цілого пасма Рудних Гір аж до Теплиць; у вугільному районі, де разом з тим було знайдено величезні поклади каоліну та глини, трохи пізніще були засновані численні порцелянові фабрики у Північній Чехії, в Ліберецькому повіті. Тепер у Чехах є 62 фабрики з 250 печами, що переробляють до 20.000 кубічних метрів. В мирні часи на цих фабриках стало працювати до 20.000 осіб, а тепер близько 15.000. Число жінок, що працювали в цій галузі промисловости, становило третину всієї кількости працьовників, а під час війни їх кількість зросла до половини.

Порцелянова промисловість Чехії працює майже виключно на вивіз. Цінність річної продукції порцелянових виробів в мирні часи досягала 40.000.000 корон, а тепер при повній експлоатації всіх підприємств — до 700 міліонів чеських корон. $^{9}/_{10}$ цієї цифри припадає на вивіз по-за межі Чехословаччини.

Головніщими ринками для збуту цих виробів суть такі держави: країна давньої дунайської монархії, Сполучені Штати, Швейцарія, Італія, країни балканські та близького сходу, Єгипет, Німеччина, Франція, Еспанія, Мексика, Південна Америка, Бельгія. До війни до Сполучених Держав вивози чеської порцеляни (переважно мальованої) на кілька міліонів корон річно. В той час, як Сполучені Держави купують переважно мальовні тарілки, Нідерляндська Індія вимагає найбільше та у великій кількости білі тонкі миски, ріжного розміру.

Вивіз порцелянових виробів для електричної промисловости поширюється більш менш на ті ж країни, що перелічено раніш, з певною ріжницею що до роспреділення по ріжних ринках: на першому місці є Швейцарія, Англія з колоніями, Італія, Еспанія, Скандинавські країни і т. д. Лише до Сполучених Держав зовсім не йде цей рід порцелянових виробів, в той час як инших порцелянових виробів вони потрібують так багато. Ця країна має великі та надзвичайно продуктивні фабрики порцелянових виробів, потрібних в електротехниці, а по митних правилах, істнуючих у Сполучених Державах, імпорт цих виробів допускається лише в невеликій кількости.

Головні порти експорту порцелянових виробів: Гамбурґ (по Лабі), Антверпен, Роттердам, Амстердам, Трієст; потім ідуть — Бремен, Любек та Штетін. На схід ці вироби переправляються по Дунаю, хоч в більшости випадків транспорт через Гамбурґ є найбільше придатним.

Справа вивозу поставлена не однаково. Великі підприємства мають своїх постійних представників у найбільших державах Европи та в деяких заморських країнах. Крім того, є великі комісійні фірми в Німеччині, Англії, Нідерляндах, Франції і т. д.

Для деяких гончарських фабрик велике значіння має липський ярмарок. В певних випадках кліенти приходять самі на фабрику. Більшість операцій з Сполученими Державами провадиться саме таким родом.

ВИРІБ ВЗУТТЯ.*)

Чужинці раніш зовсім не знали про виріб взуття у Чехословаччині, бо ця галузь промисловости, як, з рештою, і всі инші, була представлена давніще австрійськими фірмами. Проте виріб взуття був однією з найбільш міцних та розвинених галузів промисловости.

На територію Чехословаччини припадає 75% всього виробу взуття давньої Австрії. Найбільші фабрики були в Чехословаччині. Вони були б мали нині світову славу, коли б не були раніш примушені вивозити під етикетою „Made in Austria".

Для інформації ми подаємо статистичні відомости „Австрійського Справочника" за 1913 рік.

Хоч і неповні ці відомости, але все ж по них можна легко уявити собі, яка велика частина взуттевої промисловости давньої Австро-Угорської монархії знаходиться на території Чехословаччини.

Кількість фабрик взуття у цілій Австро-Угорщині . .		278
Відень мав фабрик:		
великих	34	87
(ручного виробу) і малих	53	
Инші австрійські краї фабрики:		
великі	14	23
малі	9	
Теперішня територія Чехословаччини, фабрики:		
великі	79	168
малі	89	

Це відомости ще з передвоєнних часів, з того часу кількість фабрик взуття у Чехословаччині збільшилася.

Спілка фабрикантів взуття налічує 200 членів.

Більшість фабрик існує в Чехії та Моравії, а на Словаччині та на Шлезьку їх менше. Ця галузь промисловости працює переважно на вивіз, позаяк виробів для самого краю є понад міру, бо раніш взуття вироблялося на 51 міліонове населення, а поверх того вивозилося ще багато до сусідніх країн, перш за все на Балкани, до Росії, почасти в Німеччину. Багато взуття вищих сортів вивозилося до Данії, Англії, Індії та до всіх східних країн.

Під час війни продукція не зменшилася, навпаки — вона успішно розвивалася, бо військо потрібувало багато взуття. Чеські фабрики поста-

---

*) З журналу „L'Exportateur Tchécoslovaque." (1920, № 3), органу „Ц. С. Ч. С. П.". *(І. Еберт.)*

чали взуття для військових, робітників, туристів, легку обув, спеціяльне взуття для спорту і т. д. Здебільшого це були першорядні вироби, сальонові, бальові і т. д.

Організаційну працю Спілки поділено, з огляду на ріжниці в способах самої продукції по окремих секціях: секції механичній, ручній та мішаній, секції т. зв. „галантерії", що охоплює також виріб роскішного шитого взуття.

Кожна секція має свій внутрішній регулямін, яким вона керується та на підставі якого вирішає питання чисто технічного характеру, обірає свій комітет, що, в свою чергу, має заступників у центральному комітеті.

Коли ми припустимо, що 200 членів „Спілки фабрикантів взуття" можуть виробляти пересічно по 500 пар взуття денно, то цифра продукції всієї спілки виноситиме 100.000 пар денно, що дає 2.600.000 пар місячно (26 робочих днів), а цифра річної продукції осягне 31.200.000 пар взуття ріжної якости. Ми взяли це приближне число, яке вже не відповідає сучасній продукції, бо праця провадиться з деякими обмеженнями за браком шкури.

Брак шкури зменшився протягом 1921 року, але продукція зменшилася з причини зменшення ринку. Головний — східні та балканські краї — або насичений взуттям, або вже не купує у такій кількости, як купував давніще, до війни. Рівночасно треба зазначити також, що в цих країнах тепер істнує чужоземна конкуренція, яка раніще не істнувала. Якість чеського взуття покращала, з огляду на вживання знаменитої дубленої підошви, що не має собі рівних. Центрами зазначеної промисловости треба вважати в самій Чехії такі пункти: Скуч, Прагу, Літомишль, Голиці, Пардубиці; на Мораві: околиці Тржебіча, Пржерова, Простєйова. Взагалі шевські фабрики з'осереджено в 70 містах Чехословацької Республіки.

Спілка має осідок у Празі, де істнує майже 15 років. Після революції 28 жовтня 1918 року, вона стала одною з секцій федерації Чехословацьких промисловців в Празі.

Щоби полегшити комерційні зносини, вона утворила окрему секцію для ввозу та вивозу. Тепер і на будуче слід вступити в зносини з Балканами та ріжними західними та східними країнами, бо Чехія потрібує багато сирової шкури, в обмін на яку може бути розвинений вивіз взуття.

Спілка (міститься на Снємовній, ч. 171, Прага II) веде активну пропаганду через чехословацькі консуляти, більшість котрих активно виявили свою енергію через комерційні відділи посольств, через торговельну палату, промислові організації і т. д.

Загальні умови, в яких перебувала чеська промисловість, були дуже тяжкими з 1920 року починаючи по причині загальної кризи та зниження цін. Всі чекали ще більш низьких цін, нічого не купували, споживання місцеве та вивіз дійшли до мінімума. Тоді доводилося або дуже обмежити продукцію, або цілком припинити її. Тепер становище починає стабілізуватися і можна надіятися, що одночасно з консолідацією політичних взаємовідносин в Європі буде осягнено також і господарської консолідації. Повернуться нормальні часи для торговлі, яких ми певно чекаємо.

Одже тоді, безперечно, матиме чимале значіння й для України можливість знайти по сусідству велику взуттьову промисловість, що зможе задовольнити чималу частину потреб нашого краю. Зацікавлені установи та організації ото ж і можуть нав'язати безпосередні зносини з цією Центральною Празькою установою, адресу якої подано вище.

ВИРІБ РУКАВИЧОК.*)

Виріб рукавичок є одною з найбільших галузів Чехословацької мануфактурної промисловости, а самі рукавички, будучи дуже доброї якости, користуються загальним узнанням на всесвітньому ринку.

Чеські літописи зазначають про істнування цього ремісництва ще в XI-му столітті, коли воно саме почало розвиватися. Пізніш, у XV-му столітті, в часи визвольних війн і поступу наук та цівілізації, нарешті в XVI-му столітті, в часи розцвіту багацтва і роскоші шляхти та міщанства також є про це згадки. У всі ці часи чеський виріб рукавичок умів поспівати за поступовим розвитком цієї продукції.

Починаючи від заснування цехів, що сталося за короля Карла IV, рукавичники та кожухарі творили один цех.

Розгром Чех під Білою Горою в 1620 р. одразу знищив багацтво чеських країв і успіхи їхньої промисловости та учинив тяжкий удар виробу рукавичок.

Однак, ця промисловість незабаром вийшла зо стану занепаду. Конкуренція з французькими рукавичками примусила чеських рукавичників удосконалювати свої вироби, примусила їх працювати більш совісно та постачати кращий крам для того, щоби наслідувати французькі зразки. Але боротьба була нерівною і закінчилася тим, що французькі рукавичники осіли навіть у Чехії, продавали свій крам по високих цінах, що значно збільшило виріб місцевих фабрикатів.

В 1784 році один француз, Етен Булонь оселився у Празі, як фаховець. Він оцінив здібности чеського робітника й спромігся утворити в Празі чинбарню та красильню шкір для виробу рукавичок. Його зусилля закінчились успішно. Для виробу рукавичок він запросив робітників з Франції. Через те чеські рукавичники могли навчитися кращим способам виробу рукавичок. Фабрика Булоня була першою, заснованою у Празі та цілій австро-угорській імперії фабрикою рукавичок; вона була колискою (1785) цієї галузі промисловости, в якій тепер працює 35.900 робітників. Не вважаючи на труднощі, що існували на початку, виріб рукавичок швидко розвинувся, а винаходи Ксаверія Жувена дали можливість виробляти рукавички на підставі точного обчислення їх розміру. Жувен определяв точні розміри рук і відповідно цьому викроював рукавички з заготовленої для цього шкури. Жувенів метод дозволив розвинути гуртовий виріб рукавичок з поміччу метальових мірок.

Раніш, як пражські фабриканти рукавичок спромоглися виробляти їх на вивіз, вони здобули повну репутацію на промислових виставах, так,

*) З журналу „L'Exportateur Tchécoslovaque" (P. I., ч. 3.), органу „Ц. С. Ч. С. П."

напр., на виставі 1828 р. (Свобода та С-ка) та 1836 р. (Булонь та С-ка), у Берліні в 1844 р. (Булонь та С-ка). В ті часи в Празі було до 30-ти подібних підприємств. В дальші роки Прага брала участь у великих виставах в Липську в 1850, в Лондоні в 1851, у Нью Йорці, в 1853, в Парижу в 1855 р. Відтак чеські фабрики рукавичок появились на світовому ринку. На виставі в Лондоні (1862) та Філадельфії (1876) чеські рукавички не лише одержали першу нагороду, але здобули блискучу репутацію та численні ринки.

Спочатку ця індустрія спеціялізувалась у фабрикації рукавичок з ягнячої шкури, доброї середньої якости, призначених для ринків американського, англійського та німецького. Згодом було роспочато виріб шкуряних рукавичок більш тонкої якости та більш ріжноманітних взірців, наприклад: рукавичок, підбитих шовком, єдвабом, хутром та ріжноманітних спортових. Тоді саме чеські рукавички почали конкурувати безпосередньо з віденськими, звертаючи на себе загальну увагу за кордоном та зміцнюючи остаточно свою репутацію.

Згодом чеська продукція рукавичок стала експортовою промисловістю й увійшла в число найвизначніщих факторів чеської промисловости та торгівлі. В наші часи чехословацький виріб рукавичок працює переважно на вивіз (90% рукавичок іде за кордон). Центром його є Прага, де існує найбільше фабрик цього роду, переважно — лайкових рукавичок. Крім того, багато фабрик є також по більших провінціяльних містах та деяких округах, так, наприк., в Рудих Горах та на Шлезьку, де тисячі робітників шиють рукавички. Каданська фабрика дає виключно замшеві рукавички; під час війни, за браком відповідних сирівців, їй довелося значно зменшити свою продукцію.

Перед війною і навіть підчас перших років війни, над виробом рукавичок працювало на території теперішньої Чехословаччини 40.000 осіб, що складалися з чинбарів, барвильників, рукавичників, закройщиків.

Чеські рукавички вивозяться до всього світу, переважно до Америки, Англії, Франції, Швейцарії, Бельгії, Нідерляндів, Румунії, Туреччини та на Балкани.

Приблизно виробляється що-року 1.250.000 дюжин рукавичок, що пересічно мають вартість 30 міліонів корон по довоєнному курсу. Три четвертини цієї продукції вивозяться до Англії та Америки.

Все вищезазначене досить яскраво промовляє за те, що ця галузь промисловости є дуже здатною до життя й відограє визначну ролю в розвитку чехословацького торговельного обміну.

ВИРІБ ГУДЗИКІВ.*)

Це одна з найстарших у Чехословаччині галузь промисловости. Під назвою виробу гудзиків довший час у Чехії мали на увазі лише виріб перлямутрових гудзиків, для чого у 1860 році було засновано першу фабрику в Жировницях.

*) З журналу „L'Exportateur Tchécoslovaque“ (1922 № 3) — органу „Центр. Союза Чехослов. Промисловців“. *(Здвнек Голуб.)*

Починаючи з своїх перших кроків, ця нова галузь промисловости була поставлена в тяжке становище, бо країна, яка більш усього купувала ґудзики, Північна Америка, прийняла т. зв. закон Кинлея, що забороняв ввіз ґудзиків до Америки.

Першим наслідком цієї заборони було переселення чеських робітників цієї промисловости до Америки, де ще й досі багато Чехів працює над виробом ґудзиків. Коли, нарешті, було знайдено нові ринки, були закликані до повороту робітники, що емігрували до Америки. Після повороту значної частини цих робітників, ці останні привезли з собою нові методи виробу, завели удосконалені машини, так що місцевий виріб знову розпочався і незабаром машини швидко усунули хатню продукцію ґудзиків.

Тепер вона вже більш не обмежувалася виключною фабрикацією перлямутрових ґудзиків. Почали вироблятися ґудзики метальові, а також ріжні дрібні вироби, також метальові. Тепер ця ґалузь промисловости є на одному з перших місць у Чехословаччині, а працює в ній кілька тисяч робітників. Має вона репутацію всесвітню, хоч на чужині її все ще вважають австрійською, а не чехословацькою промисловістю. Але чужинці повинні, нарешті, знати, що більша частина ґудзиків і подібних їм виробів, які вивозяться з середньої Європи, походять не з Австрії, а з Чехословаччини. Доказом цього є той факт, що 75% фабрик ґудзиків давньої Австро-Угорської монархії існує тепер на території Чехословацької Республіки. Ще навіть перед війною Чехословаччина забезпечувала майже всі закордонні ринки крамом цього роду.

В наслідок війни було втрачено численні ринки, і давні клієнти Чехословаччини були примушені виробляти ґудзики у себе, або купувати їх де инде. Жалюгідну перерву старих і добрих звязків Чехословаччини з чужоземними ринками було в значній мірі використано її найвизначніщими конкурентами: Японією, Сполученими Штатами Північної Америки та Італією. Ця конкуренція тим більше дається в-знаки, що Чехословаччина примушена ввозити з чужини багато сирівців для цілого ряду галузів промисловости, так, між иншим, доводиться ввозити теж перлямутр та „короцо“.

Перлямутрові річі виробляють в Чехословаччині переважно з річних мушлів з Місісіпі, в меншій частині з морських мушлів і, нарешті, в зовсім малій мірі з мушлів Лінга, з Перської затоки. Річний ввіз цих сирівців доходить до 12—15 міліонів чехословацьких корон; вивіз річно відповідних виробів досягає втричі більшої цифри.

Найвизначніщими покупцями чехословацьких виробів цієї галузи промисловости являються Німеччина, Швеція, Голандія та Франція. Найнебезпечніщими конкурентами суть Японія та Америка. Ця остання силкується шляхом заведення спеціяльних премій обмежити поширення японської продукції ґудзиків. Ось декілька цифр, що показують розвиток виробу ґудзиків в Японії.

В 1918 році в Японії було понад 15.000 фабрик, які виробляли 32 міліона гросів (12 дюжин) ґудзиків, що куштували 15 міліонів єн. Самих перлямутрових ґудзиків вироблялося 24 міліони гросів (12 дюжин) за 10 міліонів єн, з яких 70% призначалося для вивозу.

В Італії, підчас війни, також було засновано 7 великих фабрик, що виробляли приблизно 3 міліона гросів (12 дюжин) перлямутрових ґу-

дзиків. Ч. С. Р. може побоюватися цієї конкуренції, особливо що до річей гуртового виробу, тим більше, що останніми часами японські продукти значно впали в ціні. Але досконалість виробів гарантує безпешність чехословацьким перлямутровим ґудзикам конкуренції з боку зазначених країн. В перлямутровій промисловости працює в Чехословаччині приблизно до 15 тисяч робітників.

Фабрикати перлямутрових ґудзиків так само, як корозових, залежать від імпорту відповідних сирівців. Після революції 1918 р. фабрики корозових ґудзиків давньої австро-угорської монархії опинилися майже всі без винятку на території Чехословаччини. Лише одне таке підприємство залишилось у Відні. Вся решта підприємств, разом всього 11 перебувають в Чехословаччині і забезпечують працю для трьох тисяч робітників.

В 1911 році за одні лише зразки цих мануфактур, (а саме за корозові ґудзики) було заплачено більше ніж $3^1/_2$ міліона австрійських корон, а цінність цих виробів дійшла навіть до цифри 8 міліонів корон. Найвизначнішим клієнтом була Англія ($32^0/_0$ цілого вивозу), далі — Німеччина ($28^0/_0$). Теперішній вивіз направлено в ті самі краї, а також до Голандії, Швеції, Франції та Німецької Австрії.

Вироби з корози також борються з небезпечним конкурентом: Італія, що перед війною мала вже 25 фабрик по цій спеціяльности, тепер перебуває в значно кращих умовах, ніж Чехословаччина, особливо в справі купівлі сирівців по дешевих цінах і, крім того, загальні умови самого виробу в Італії значно кращі, як у Чехах. Але треба зазначити, що італійським виробам далеко до чехословацьких. Єдине, чим вони переважають чехословацькі — це дешева ціна, так що навіть в межах самої Чехії доводиться боротися з італійською конкуренцією та захищатися шляхом спеціяльного митного тарифу, направленого проти італійських виробів.

Що до сирівців, потрібних для перлямутрової та корозової промисловости, то браку їх нині не відчувається.

Виріб ґудзиків та целулоїдових річей, скупчений переважно на Півночі Чех, також примушений ввозити сирівці, весь час зменшуючи ціну за свої вироби. Виріб рогових та кістяних гудзиків обходиться без ввозу, хоч відсутність сирівців часто перешкоджає виробу штучного рогу.

Виріб ґудзиків зі штучних мас, переважно з штучного рогу, прибрав досить великих розмірів. Фабриканти використовують сирівці, що походять почасти з самих Чех (фабрика штучного рогу Р. Гаасіс, в Яблонному), почасти з-за кордону, переважно з Німеччини, Франції та Англії. Перед війною з Чехословаччини вивозилася велика кількість ґудзиків, зроблених з штучного рогу. Тепер на них також є великий попит.

Найбільш визначною галузю є виріб метальових ґудзиків, а також дрібних метальових річей. Ця галузь без великих втрат перебула кризу, зпричинену браком листового заліза. Цей останній сирівець тепер є вже в більшій кількости, але промисловість забезпечена ним лише періодично.

Продукти цієї галузі ґудзикової промисловости також користуються доброю репутацією за-кордоном. Досить зазначити хоч би те, що чеська промисловість постачала перед війною пресовані ґудзики для всіх країв на світі, а переважно для американських. Саме в останні роки перед війною Америка почала користуватися цими виробами чеської промисловости. Але цій галузі промисловости довелося також перебути під час війни кризу

з приводу великої конкуренції, переважно з боку Америки, де ця галузь промисловости значно розвинулась. Одначе, що до самої якости цих виробів, то Чехословаччина перевищує до цього часу всіх своїх конкурентів.

Одно слово, Чехословацька продукція ґудзиків продовжує з честю захищати своє перше місце на світовім ринку. В Чехословаччині вона має давні традиції, що одразу не набуваються.

Крім того, в не меншій мірі вона має до роспорядимости добірний техничний персонал. В деяких галузях цей фах передається навіть від батька до сина і це, власне, спричинилося до розцвіту ґудзикової промисловости.

Чехословацькі фабрики ґудзиків, коли будуть в потрібній мірі забезпечені сучасними техничними приладдями та всіма останніми удосконаленними апаратами, спроможуться виявити себе на височині свого завдання, як в сфері виконання, так і розмірами своєї праці. Взагалі можна вважати становище ґудзикової промисловости досить добрим. Але все ж вона не забезпечена від можливих криз. Вона все ще продовжує перебувати під загрозою браку сирівців, не вважаючи на всі зусилля відповідних чинників, направлених на своєчасне постачання потрібних для ґудзикової промисловости сирівців.

До того, що було сказано вище на попередніх сторінках, слід додати ще те, що існує тяжка риночна криза, яка пояснюється, головним чином, цілковитою стагнацією експорту, для якого раніш йшло 90% всієї чехословацької продукції ґудзиків.

Одначе, не вважаючи на це, можна зазначити тенденцію закордонних замовлень до збільшення, а це, без сумніву, повинно знайти своє пояснення в старій репутації, що до своєї доброї якости та солідности, якою віддавна користувалися чехословацькі ґудзикові вироби. Цей факт дозволяє сподіватись, що численні та визначні ринки незабаром знову відкриються для чехословацької промисловости.

ВИРІБ ПАПЕРУ.*)

Чехи все ще далеко від нормальних часів і наслідки війни все ще відчуваються.

Проте, однак, вже можна зазначити великий поступ в спробах усталення відносин і нахил до наближення нормальних стосунків, до спокійної та успішної діяльности чеської промисловости. Коли ця тенденція не мала раніш сили проявитися у паперовій промисловости, то причина полягала в тім, що австрійський уряд примушував чеську паперову промисловість без огляду на те, чи технично це було допустимо, до фабрикації паперу для одягів, який мав заступити бавовну. Часто ця фабрикація була одиноким засобом для одержання потрібної кількости вугілля та сирівців й удержання принаймні зменшених кадрів кваліфікованих робітників. Мир і державний переворот зустріли чеську паперову промисловість в сумнім стані: машини не лагодилися бага-

*) З журналу »L'Exportateur Tchécoslovaque« (1920 № 3) — органу »Центр. Союзу Чехослов. Промисловців«. *(Карель Роботин.)*

znamenitymi odkoho s ſſel geſt. Jlktere leto Jlkte
rak geſt to mieſto dobyto: Jlpodobyti vzo ſie dalo
Onichzto malo neb mg nepſal ſwrchupſany: Cor
nelius. Jlpwtwž giž ku pzadu lžeme pzyſtupme

Kralowſtwi. Kzeckem. Theſalia
Genz geſt bylo žte wlaſti geſſ tw
ſlula welika. Kzecka žemie
Wktermžto kralowſtwi byd=
lili ſu. Hirmidonowe. Gimž to
my ziekame. Salomchy. Kra=
lowaſſe wty zaſy geden kral
vwzeny ſlawny abohaty gme=
nem. Peleus mage manželku. Thetys nazwanu
zgichto manželſtwie poſſel onen tak ſylny y vdat=
ny muž. Jlchiles. Y ti. Hirmidonowe mniem
ſu odmektetych geſſto ſu. Italy weliku. Kzecku
zemi nazwali. by byly lidee geſſto ſlowu. Jlpra=
teny napomezy: Sylizſkeho kralowſtwie pzeby=
wagize: Jlpwtwz ta wlaſt nazwana geſt. Jlpu
tyna. Jlmieſto Hlawne wme. Thetyn že ma=
gmeno odte kralowny. Thetys zečene. Jlle kto
to prawie. znamenite bludie. Neb. Hirmido=
nowe ſu zemane. Thaſalſkeho kralowſtvie. Gichzto
pan po ſmrti otce ſweho. Pellea krale. Jlchiles
wbogich. Thwyanſkych s tiemi lidmi. Theſſalſkymi
mnoho vdatnych s kutkow pachal geſt. Jlotiech

Сторінка першої чеської книги — „Літописей Троянських“,
що вийшла в 1468 році у Плзні.

Письмо виготовлено у власних словолитнях друкарні „Політика“
та видано 1918 р. накладом „Спілки друкарської“
в Чехословаччині“.

то років і були попсовані фабрикацією содового паперу, всюди великі запаси паперових матерій місцевого, а також шведського виробу, загальна недостача паперу иншої якости. Довелося змінити зовсім напрямок праці, полагодити та направити машини. Відновлення ж вільної фабрикації та внутрішнього торгу допустило можливість швидкого поступу і дозволило забезпечення потреб національного ринку та державної адміністрації.

Брак вугілля, що давався почасти в знаки протягом 1920 р., не дозволив виконати великих експортових трансакцій, а статистика 1920 р. зазначає виріб ледве 30.000 тон при експортовій здібности, близькій до 130.000 тон.

Так само було і з целюлозою, якої Чехи в році 1919 вивезли тільки щось коло 60.000 тон, тоді, коли при повній продукції ця країна могла б вивезти 100—110.000 тон сульфатованої целюлози, побіленої та не-біленої. Але вже в році 1920 вивіз був вдвічі більший, ніж вивіз попереднього року, а тому рік 1921, що був першим роком нормального забезпечення вугіллям, відзначився значним збільшенням виробу та вивозу.

Взагалі можна сказати, що паперова промисловість вже встигла загоїти рани, завдані війною її машинам, а будівнича активність, яку можна бачити на багатьох фабриках, доводить, що вона дає знову добрі зиски після того, як стала на тому рівні продукції, на якому була до війни. Можливо, що Чеськословацька паперова промисловість буде і далі розвиватись та зростати, бо територія Чехословаччини має невичерпану кількість доброго соснового лісу, так само й численні водні сили ще очікують того часу, коли буде приступлено до їх використовання.

Що до розподілу ринків, то в першу чергу великі паперові фабрики Словаччини мають забезпечити папером балканські країни, Польщу та Угорщину; Чеські ж фабрики здебільшого вивозять папер до заморських країн та до західніх держав.

Той факт, що паперова промисловість — за винятком незначної кількости каніфолі та сірки — роспоряджає великими джерелами сирівців першої потреби, що забезпечують незалежність цієї промисловости навіть при значному ускладненню теперішніх умов, — це все дозволяє сподіватися, що в майбутньому Чеськословацькій паперовій промисловости пощастить подолати перешкоди, звязані з несприятливим географичним станом, що полягає у відсутности вільного доступу до моря, а при значнім поліпшенню курса чеської корони, який більш відповідатиме її високій внутрішній ціні, чеський папір буде завжди визначним чинником на чужоземних ринках.

ГРАФИЧНЕ МИСТЕЦТВО.*)

Народня культура є правдивим дзеркалом того, чим народ був, до чого він здатний, про що та як мислить, що і як відчуває. Тоб то, коротко кажучи, культура є міркою духових здібностей народу.

А ті здібности й духові надбання в сфері загальної культури народу поперед всього відбиваються в продукції його друкарського станка. То —

*) Для збірника написав директор графичного уставу *Й. Коржинек.*

книги, газети, публікації, образи, ноти і тому подібні, механично розмножені наслідки духової творчости, які загалом звемо графичним мистецтвом.

Одже, само собою випливає, що чим культурніщий певний народ, тим більш розвинене й більш досконале буває його графичне мистецтво, тим інтимніща й безпосередніща заінтересованість окремих людей в друкованому слові. З кількости книг, часописів, образів і т. д., що окрема особа потрібуватиме в певну добу за нормальних, звичайно, обставин, — можна відгадувати загальний духовний рівень цього народу. При тому само собою береться на увагу, в якій мірі вироби графичного мистецтва відповідають замилованню і смаку народньому, бо тільки при цій умові вони стають популярними репрезентантами народніх почувань й мають одночасно і зовнішню виховуючу вагу.

Кождий народ має свої культурно-виховуючі традіції, часом близькі до традіцій і кільком більш-менш однаково розвиненим народам, як, наприклад, традіції великого гурту народів славянських, де на всіх теренах культурної чинности здибуємо графичні приклади однакового смаку. Тим то навіть при умовах, несприятливих для певного культурного розвитку одного якогось народу, в графичнім мистецтві другого народу йому дається однакова можливість духовного пожитку.

Народ чехословацький вже в році 1348 мав своїх розмножувателів образів, в році 1468 було видрукувано в Пільзні пересувними літерами першу чеську „Хронику“ („Kronika Trojanská“), яку було так управлено, що й на часи потомні вона буде робити честь графичному мистецтву. Року 1549 вийшла в Празі чудово ілюстрована „Біблія Мелантрихова“ і т. д.

З тієї доби й до останнього дня чеськословацьке графичне мистецтво, не спиняючись, йшло далі наперед. Цьому поступовому розвиткові дуже сприяло й те, що, наприклад, за час одного століття, між роками 1520—1620 в самій Чехії було до 600 письменників, які написали й видали поверх 3.000 ріжних творів. Тому й нема дива, що вже в році 1740 в Чехії працювало дев'ятнадцять книгодрукарень, з яких в самій Празі було 10 (найбільших), що самі відливали й літери з матриць власного виробу.

Графичне мистецтво ілюстраційне та загалом образкове надзвичайно збагатив Алоїз Зенефельдер, що був родом з Праги, винайшовши року 1798-го спосіб друкувати образки на кам'яних плитах (літографія). Цей спосіб і до нинішнього дня в репродукції баревних образів посідає одно з найголовніщих місць.

Не менш важливим для удосконалення друків було винайденя дагеротипії (фотографії), якої уживали в Празі вже з року 1841. В році ж 1873 в Празі вже істнувала ціла „Чеська фотографична спілка“.

З моментом винайдення фотографії було прокладено новий шлях в справі друкарської техники. Тепер образкова репродукція почала вживати способів фотохимічних, що привели до удосконалень літографії і дали нове неоціниме надбання — фотоцинкографичний кліш (метальові друкарські плити). Щасливий початок в тім напрямі зробив в другій половині вісімнадцятого століття академик малярства й фотограф чех — Карель Кліч, по слідах якого успішно пішли сучасні друкарі, власники графичних заводів празьких, яких видатні кліші зажили собі загальноєвропейської слави.

Одже, Прага стала осередком графичного промислу, і нині нема такої галузі друкарської чи, загалом кажучи, графичного виробництва, яке б раціонально й досконало не переводилось в Празі. Починаючи з най-

простіщих друків — якоїсь рекламної оповістки, й кінчаючи найтяжчою друкарською працею, як, наприклад, виріб грошових знаків, — празькі й загалом чеські друкарні майстерно виконують всякі графичні завдання.

Про високий щабель графичної промисловости Чехів здавна було відомо й на Вкраїні. Досить згадати тут знамените видання першої української церковної книги „Біблия руска“*), що року 1517 була видрукована Скориною не де инде, як в Празі. Протягом часів послідуючих багато й инших українських видань робилося в Чехії. Після ж революції року 1906, коли Українцям було повернено ихнє законне право писати власною мовою, українські видавництва враз відновили свої взаємовідносини з Чехією на полі продукції переважно мистецьких друків. Такі видатні образкові видання, як ілюстрації Амвросія Ждахи до укр. народніх пісень гармонізованих М. В. Лисенком було репродуковано в Празі (товариством „Час“), не менш артистичне видання альбома Київа в образах найзнаніщих київських малярів (Їжакевича, Бурачка, Галимського й т. д.), альбома, рівного якому не було зроблено в жадному місті колишньої Російської Держави, — також є витвором друкарень празьких (видавництво „День“), те ж саме видавництво видрукувало в Празі й найкращий портрет Т. Шевченка, що є точною копією знаної праці артиста-маляра І. Рєпина. Одно з ліпших дитячих ілюстрованих видань українських — казка „Коза Дереза“ з малюнками Ю. Павловича, — так само є виріб Праги (Петербурське видавництво „Нашим Дітям“).

Після ж другої революції артистичні видання українські все частіш і частіш друкуються в Празі. Ліпші роботи, що можуть бути зразками в цім напрямі, зроблені „Акційною Друкарською Спілкою Коппе та Бельман“, яка виробляє всі гатунки друків і є одинокою безконкурентною фірмою, що друкує церковні образи, а також прекрасні географичні мапи, всякі шкільні приладдя і тому подібні вироби, що їх так буде потрібно відродженій Україні.

Одже, коли знову зникнуть перешкоди для культурного розвитку України, її письменства, мистецтва, освітньої справи, — натурально, що народ чеськословацький, багатий техничними установами графичними, радісно простягне руку помочи братньому народові Вкраїнському. Віримо, що старе приятельство враз відродиться й чеськословацька графична промисловість, як і раніш, задовольнить найбільші вимоги, що поставлять до неї видавництва Українські.

Тішимося з тієї думки й нетерпляче очікуємо того менту співпраці у великому ділі відновлення культури української.

КНИЖНІ ДРУКИ В ПРАЗІ.

Визначне місце в промисловости Чеськословацької Республіки належиться книжному друкарству, що відразу після свого винаходу знайомило в Чехії своїх наслідувачів.

*) Слово „руский“, „Русь“ тоді вживалось для означення поняття — „Русь-Україна“.

Першою чеською книжкою, з рухомих літер друкованою, є „Хроника Троянська“, що була видана року 1468 в Пільзні невідомим друкарем. До міста ж Праги епохальний винахід Гутенберґа перейшов на 19 років пізніще, а саме року 1477-го. З того часу почався в Чехах та на Мораві розвиток друкарської справи. Чеська історія 16-го століття згадує про двох видатних репрезентантів цієї справи, а саме Юлія Мелантриха, учителя з Авентину та Данієля Адама, професора празького університета й письменника, родом з Велеславина. В пам'ять про цього останнього третина історії чеського письменства XVI-го століття зветься „періодом Велеславинським“.

З часу, коли почалося книжне друкарство, аж до теперішнього дня послалася довга стежка поступового розвитку цієї справи, стежка ця то опускалася до долу, то високо підходила вгору, відповідно до того, як йшла історія чеських земель.

Серед сучасних підприємств друкарських на одному з перших місць є друкарня книг „Політика“ в Празі: заснування цієї друкарні датується аж з XVII століття, тому й друкарня ця належить до найстарших друкарських празьких підприємств. Вже року 1686 перший її власник, Карель Єржабек друкував книги наукові та історичні. Від батька до сина переходила друкарня послідовно в родині Єржабків понад 200 років. З року 1879 вона перейшла до теперішньої фірми „Політика“ й досягла в своїх виробах видатної техничної досконалости.

Нині це — чимала установа, в якій працює майже 1.000 душ. Вона має 10 машин самонабирачів, 10 великих ротаційних машин, 40 машин друкарських, 8 машин для відливання літер та всяку иншу машинерію. Сама вона видає щоденну газету „Народні Політика“ (Národní Politika“), що має тираж в буденні дні 160.000, а в неділю — 300.000 примірників, крім того переводить самі ріжнородні праці друкарські, починаючи з елєгантної візитової картки й кінчаючи великими працями науковими, статистичними та ілюстраційними.

Особливий інтерес друкарня бачить для себе в друках словянських, бо має дуже багато набора „кирилиці“, що не часто трапляється за кордоном. В цім напрямі одже чимало праць було зроблено „Політикою“ ще перед війною.

Для укр. народу Чеське друкарство зробило особливо велику прислугу. В час, коли указом рос. уряду р. 1876 було заборонено друк будь-якої укр. книжки на Вкраїні, тоді у Празі вийшло перше на ті часи повне видання „Кобзаря“ Т. Г. Шевченка (Nákladem knihkupectví dra Gregra a Ferd. Datlla) у 2-х томах.

Пізніще і особливо по революціях 1905 і 1917 роках для укр. видавництв досить інтенсивно починає працювати друкарня „Політика“. Так, тут видруковано в р. 1911 для В-ва „Час“ у Київі:

Тарас Шевченко: „Тополя“, „Перебендя“, „Гамалія“, „Тарасова ніч“, „Єретик або Іван Гус“, „Кавказ“, „Холодний яр“, „Розрита могила“.

І пізніще: Д. Дорошенко: „Угорська Україна“.

І. Крок: „Українсько-Чеські розмови“.

В. Королів-Старий: „Чмелик“, „На зеленому острові“, „Близький світ“, „Словянські народні казки“.

Н. Ковалівська-Королева: „Кешенковий чесько-український словник“.

Алоїз Їрасек: переклад на українську мову „Отець“.

Власний виріб літер та шріфтів дозволяє „Політиці“ приймати найбільші чужомовні видання. Як приклад того треба зазначити точний передрук „Хроніки Троянської“, про яку була мова вище, зроблений „Політикою“. Це знамените видання є точною копією старої книги, з якої лишився одинокий примірник. По тому примірнику „Політика“ виготовила в своїх майстернях точно такі ж літери й знаки, якими було видруковано „Хроніку“, від чого нове видання фактично стало точною копією стародавнього. Викінчено цю книгу було саме в день, коли почала жити нинішня Чеськословацька Республіка — 28 жовтня 1918 року. Навмисне спиняємося на цім історичнім виданні, бо воно свідчить не лише про майстерність друкарні „Політики“, але ж і загалом про рівень чеського книжного друку.

СЛОВАЦЬКА ПРОМИСЛОВІСТЬ.*)

З роспадом Австро-Угорщини, коли до Чеськословенської республіки приєдналася Словаччина й перейшла до Чехословаччини й частина словацької промисловости. Республіка придбала 700 промислових підприємств на Словаччині та більш 60 на Підкарпатті.

Мад'ярщина, яко держава хліборобська, намагалася індустріялізацією Словаччини утворити міцне опертя в своїому економичному житті. Заложення промислових підприємств робилося тут при чималій матеріяльній підпорі з боку мад'ярської влади. Вона не жалувала давати великі державні субвенції, зменшувала податки, робила полекшення що до транспорту й т. п. Тим і пояснюється повстання на Словаччині величезних фабрик, як наприклад Ружомберзькі фабрики текстильні.

Одночасно з зазначеною метою влада мад'ярська уживала розвою промисловости на Словаччині на те, щоб змад'яризувати словацький пролетаріят.

Всю словацьку промисловість можна поділити на три великих теріторіяльні райони. Перший район творить Братислава з західною частиною Словаччини та побережжа Вагу. Другий — жупа Гемерська, третя — Підкарпатська долина аж до Кошиць. Найміцніщою та найважливіщою галузю на Словаччині й Підкарпатті є промисловість деревообробочна. Розвиток її залежить від великого природнього лісового багатства цих земель.

Як виказує статистика, ліси на Словаччині вкривають більш як 1.900.000 гектарів земли. Перевагу мають ліси чорні, зокрема — букові, що під ними лежить 852.000 гектарів земли; далі — бори 650.000 гект.; і нарешті дубові — яких є більш 470.000 гектарів.

Найбільш заліснені на Словаччині жупи Ліптавська та Зволенська, де під лісами лежить 60% всіх ґрунтів.

З огляду на те велитенське лісове багатство краю, деревообробляюча промисловість посідає перше місце поміж иншими галузями промисловости Словаччини. Тут налічують 630 тартаків та 1012 дерево-

*) За статтею Е. Гофмана. „Ročenky Čsl. Republiky“ 1922 р.

оброблюючих машин з виконавчою силою за рік 1.844.520 повних метрів. Крім фабрик, що перепрацьовують дерево, є ще на Підкарпатській землі заводи, що виробляють деревляне вугілля. Опрацьовують тут дерево шахтярське, будівельне та на опал. Найбільші словацькі спілки деревооброблюючі — централізовані в Братиславі; в Братиславі ж є ще італійське товариство „Фореста“ з акційним капіталом 650.000.000 італійських лір.

Останніми часами в Братиславі було заложено спеціяльний банк („Drevarska banka“), що має підпирати деревообробляючу промисловість. Продуцентів дров з'організовано в окремім союзі. Промисловці деревообробочних фабрик об'єдналися в Краєвому Союзі в Кошицях, який належить до деревообробочної секції Центрального союзу Чеськословацьких промисловців (в Братиславі).

З найбільших фабрик мебльових заслуговують уваги: „Брати Тонета“ в Великих Угерцях та Сніні, „Мундус“ — в Банській Бистриці та Польман-Польгор — в Зволені.

Найбільшим споживачем деревляних виробів зі Словаччини треба вважати Угорщину, Австрію, Польщу та Румунію.

Словаччина, що має дуже родючі ґрунти, знана культурою цукрових буряків. Переважно в південній части Словаччини зконцентровано більше число цукроварень.

Словацькі цукроварні належать до найбільших та найдосконаліщих цукроварень в середній Європі. З них найбільші містяться в Трнаві та Діосекові.

В подібній мірі на Словаччині розвинено й хімічну промисловість. В першу чергу тут провадиться вироб штучних погноїв, олій, свічок, мила, динаміту, деревизни та крохмалю. Найбільша фабрика штучних погноїв міститься в Жіліні („Гунгарія“). Ця фабрика могла би продукувати стільки матеріялу, що забезпечила б всю Словаччину, як би була в повнім ходу. Найбільша рафінерія мінеральних олій — це фабрика „Аполо“ — в Братиславі. В Братиславі — ж є найбільша дінамітова фабрика Нобеля, що посідає велику територію і творить ціле самостійне містечко. Фабрика деревизни (в Жіліні та Турчанському Св. Мартині); тут виробляють велику кількість не самої целюльози, але й ріжні гатунки паперу. Промисловість ця натурально має широкий розмір, з огляду на лісові багатства краю. Крохмальних заводів налічують більш 17, що виробляють загалом більш як 200.000 квінталів. В останні роки перед війною ті фабрики виробляли річно по-над 100.000 квінталів самого картопляного крохмалю, крім того, там же виробляється картопляне борошно, декстрин, патока, виноградний та денатурований виноградний цукор. Найбільші заводи знаходяться в Нітрі, Трнаві, Дунайській Стреді, Хіноранах і т. д.

Сировину до фабрикатів добувається дома, для місцевих же потреб (годівля худоби) вживаються й відпадки виробництва. Готові фабрикати переважно йдуть на текстильні фабрики, картонажні заводи, папірові, сірничкові й тому подібні заводи на Мораві й в Чехії. Патоку споживають фабрики цукерок та фабрики лікерів (наливок).

Видатні врожаї картоплі на Словаччині дають змогу продукувати спирти та спиртові напої. Найбільші гуральні природно лежать в південних жупах, як наприклад, в Тренчині, Нітрі, Лученці, Братиславі.

Головним чином тут виробляють нижчі гатунки спиртів, але також і тончі лікери та спирт денатурований.

В инших галузях промисловости Словаччина також займає певне місце. Особливо слід зазначити промисловість будівельну та керамичну. Словацькі цегельні належать до найдосконаліщих підприємств того роду. Виробляють вони цеглу високої якости, також черепицю (дахівку), що не вступить своєю якістю виробам чеським чи закордонним.

Що торкається виробу цементу, то його продукують на Словаччині лише дві цементарні. Однак продукція їх настільки велика, що, задовольняючи всю потребу цемента в своєму краї, вони можуть ще експортувати не менше 2.—3.000 вагонів що-року.

Крім того є ще чимала продукція вапна, мінералів та каміння для бруку й шосе. Матеріяли для керамичних плиток та ганчарської глини дає округа Калинова Полтара. Словацька керамика має чималий експорт до чужих країн.

З копалень найвидатніщі копальні базальту в Карлаті (Гемер), де мають високої якости камінь.

Взагалі на Словаччині існує по-над 400 фабрик та заводів будівельних матеріялів, що переважно лежать повз залізничних шляхів Словаччини та Підкарпаття.

Словацька шкляна промисловість зосереджується переважно в жупі Новоградській та в околицях Лученця. Є тут 7 великих гутів, що виробляють головним чином шибове шкло. Широко відомі шклярні Інвальда (в Утікачі), що мають за спеціяльність виріб шкляних груш на електричні лампи. Катеринська гута виробляє для Англії костельні лампадки. Словацька шкляна промисловість експортує свої вироби переважано до Мад'ярщини, але ж мусить перемагати чималі труднощі у своєму розвитку, не маючи для своєї продукції місцевого піску. Пісок же для виробництва доводиться привозити аж з Саксонії.

Загалом на Словаччині є не менше як 15 шклярських підприємств.

Врожайну країну Словацьку в значній мірі підпирає промисловість броварська. В краю є 13 великих броварів (переважно в жупах Нітранській та Спишській).

Шкуряну промисловість також помітно розвинено, позаяк на Словаччині викохується чимало господарських тварин. Переважно з'осереджується ця промисловість в жупі Липтавській (8 великих заводів), де здебільшого виробляють „товар" на підошви. Більш делікатні шкури виробляють в Братиславі, Нових Замках, Великих Бошанах і т. д. Але крім справжніх фабричних підприємств, — кожушицтво на Словаччині широко переводиться способом кустарним. В цій промисловости переважно працює словацький капітал.

Чимало є в краю млинів (до 35). Поруч з обробленням дерева йде промисловість паперова, яку репрезентує низка великих паперових фабрик (Германці, Ружошбери, Слабошовці). Ті фабрики продукують більше паперу, як потрібує вся Республіка, а тому ще й експортують свої виробки до Мад'ярщини, Німеччини, Франції. Крім паперу газетового та канцелярського, широко поставлено виріб толю на покрівлі та картону. Вся маса толю, яку потрібували Австрія та Угорщина, вироблялася виключно на фабриках Словацьких, що могли ще провадити чималий експорт своїх фабрикатів до Швеції, Румунії та Росії.

Багато є тут фабрик цукрових та повидлових (в самій Братиславі — 7). Загалом цих фабрикатів наприклад в році 1919-му було вироблено 200 вагонів.

Є також фабрики на виробу ягодних сиропів та овочевих консервів.

Винарство словацьке переважно зосереджується в південних жупах, де родить добрий виноград.

Сироварьку промисловість найбільш поширено в жупах північних, де виробляють бринзу та спеціяльний копчений овечий сир („оштєпки").

Текстильна промисловість посідає райони по-над річками, переважно в долині Вагу, Попраді та Лученця. Найбільша фабрика — Ружомберська, яка тільки в самих майстернях, що полагоджують фабричні машини, має поверх 200 робітників.

Варта уваги своєрідна промисловість національних свиток, кожушків та шкуратяних штанів.

Велику продукцію має ще фабрика ниток, що належить англійській акційній спілці. Нитки з Словаччини експортуються переважно на Балкани.

Словаччина, як було вже раніш зазначено, дуже багата земля всякими мінералами. Отже в ній є чимало копалень залізних руд (жупа Гемерська), які переробляються на місцевих залізо- та чавунно-топильних заводах.

Виплавлене залізо також на місці переробляється на всякі господарські машини. Найбільші машинобудівельні фабрики містяться в Братиславі.

Чимало є в Словаччині фабрик, що виробляють емальованый посуд, який визначається безконкурентною якістю.

Визначніщим заводом електротехничним, вироби якого широко знані по всьому світі, є фабрика Сименса та Шукерта.

На Кошицько-Богумінській залізниці та державній залізниці в Зволині існують великі залізничні майстерні, що мають бути дуже збільшені, позаяк прилагоджуються для вироби паротягів, тендерів та вагонів.

Копальні на Словаччині, що почали розвиватися саме перед війною, від війни ж дуже потерпіли. Утримались власне тільки копальні залізні, що з ними тісно була звязана промисловість машинобудівельна, яка виключно працювала на задоволення військових потреб. За мирних часів продукція словацьких залізних руд виносила 7,2 міл. квінталів, а за час війни вона помітно впала й в році 1921-му виказувалася числом 3,5 міл. квінталів і тепер ще умови добування руди на Словаччині, не зважаючи на підпомоги з боку уряду, досить несприятливі.

Загалом на словацьких копальнях працює до 12.000 робітників.

Ще менш сприятливі умови для свого дальшого розвитку мають копальні дорогоцінних металів. Повна стагнація їх завершилась з роспадом Австро-Угорщини, бо й перед війною становище цих копалень не було дуже добрим. Мад'ярська влада дивилася на ті підприємства виключно, як на один зі способів мад'ярізації словацького люду.

Нині умови праці на копальнях Словаччини з огляду на увагу з боку Чеськословацької влади настільки покращали, що справа вже набуває нормального стану.

Найкраще обставлено відповідними приладдями соляні копальні (в Сольній Раді) та нафтові джерела (в Кбелях). Срібні та золоті ко-

пальні в Кремницях поставлено дуже добре, відповідно до сучасних техничних вимог.

Взагалі треба зазначити на Словаччині копальні таких металів: срібла, олива, міді та золота. В Банській Штявниці та Вильмицях, Гордаші та Фінстерортшолі. Золоті, срібні та антимонові копальні в Магурці, Золотій Іді та Кремницях. Трапляються також і дорогоцінні каміння, а саме опали (в Дутнику), що їх добувають викопуванням. Це єдині такі копальні на світі, бо в Австралійських та Мексиканських копальнях опали добуваються з наплаву.

Крім нафтових джерел в Кбелях на Словаччині, знайдено нафту ще в кількох місцях (наприклад — Шатрин, Завод і т. п.).

Вугілля в Словаччині винайдено в малій кількости. Найбільші копальні бурого вугілля в Гайдльові та й тут вугілля по якости кепське, а добувається його мало. Брак власного вугілля є одною з найбільших перепон до розвою Словацької промисловости.

Залізнична сітка Словаччини, як і по всій Республіці, була будована австрійською владою з ясною централістичною (до Відня та Будапешта) тенденцією. Тому тут цілком немає трасверзальних з'єднуючих колій. Та й взагалі по Словаччині пробігає тільки три залізниці.

Але, крім залізничної комунікації, Словаччину зв'язує зі Сходом Дунай. Пароплавництво чеськословацьке по Дунаю вже й нині досягає немалого розміру. Загалом до 70 вантажних пароплавів, що несуть поверх 33.000 тон ваги. Братислава по свому географичному положенню є природнім найважливіщим портом всієї Республіки, оборудованим потрібним числом електричних підойм великої сили та чималими складами. За мад'ярської влади тут перекладалось до 30—40.000 тон краму, в році ж 1920 — вантажу було вже 200.000, а на 1921 році — збільшилось до 400.000. В місяці квітні 1922 року кількість вантажу доходила до 35.000 тон. Взагалі чинність Братиславського порта що далі прогресивно збільшується. Щоденно вантажать там пересічно 250 вагонів, на що потрібно сили 400 робітників.

Вивозять зі Словаччини такі гатунки краму: цукор, дерево, залізо, крицю, цеглу, господарські машини, вугілля, кокс, папір, галантерейний крам, мінеральні води, одежу, щітки, вироблену шкуру, жорна, кабель.

Привозять з инших сторін, головним чином, збіжжа, потім — борошно, горох, квасолю то що, нафту, манганову руду, тютюн, вино, кукурузу, та всякий инший крам, що йде з Юго-Славії, Болгарії та Румунії.

Як видко з сказаного, Словаччина має всі підстави для дальшого промислового розвитку, що забезпечується й влаштовуванням банкової та фінансової справи, яка нормально організується в цій земли, будучи тісно звязана з загальним фінансово-промисловим розвитком всієї Чехословацької Республіки.

ПРОМИСЛОВІСТЬ І ТОРГІВЛЯ НА ПІДКАРПАТТІ.*)

Як уже було зазначено в загальному нарисі про Чеськословенську Республіку, на Підкарпатті промислово торговельне життя ще не здобуло виразніщих форм. Це — країна будучини, розвиток якої прийде разом з підвищенням загально культурного рівня населення, з поширенням поміж тамтешніми людьми загальної освіти, вирівнянням їхніх покривлених довголітнім рабством душ. Нині ж Підкарпаття це тільки новонароджена квола дитина в сім'ї висококультурних европейських людей. Тимто й прояви економичного життя в цій країні мають ще характер ембріональний, зародковий, який, одначе, з огляду на великі природні багатсва краю, подає надії на швидкий і могутній розвій.

Тепер же промисловість Підкарпаття виявляється, головним чином, в таких галузях. Чималого розміру досягає тут промисловість химічна, з виробами, що здобуваються з сухої перегонки дерева (ацетон, деревовий спирт, деревляне вугілля, оцтова кислина, синій камень, оцтан вапняний і т. п.). Але вся ця промисловість належить не місцевим людям, а німцям (в Перечині, Бистрій Турі, Сваляві, Великому Бочкові, Довгому і т. д.). Крім химічної промисловости, не останнє місце тут належить промисловости деревообробочній (виріб паркетів то що). Не мале значіння також мають гранитові каменоломні та цегельні. Менше, — фабрика картонажні, заводи спиртових напоїв, парфумерії, мінеральних вод. Є кілька гутів та залізотопних пічей.

Господарська промисловість виявляється в низці невеликих заводів сливовиці, млинів, гуралень та броварів. Є заводи бондарські, деревляних пуделок на сірнички, корок на пляшки та виріб оцту.

Що ж торкається т о р г і в л і, то, як уже було зазначено, вона — майже цілком в руках жидів-крамарів, що говорять або ж мад'ярською, або німецькою мовами. Частково дещо залишилось в руках мад'ярів. І це, певне, де потріває якийсь час, поки не почнеться сюди еміграція славянських крамарів, а головне, поки не вб'ється в колодочки кооперативний рух, що, властиво, тільки з переходом Підкарпаття до Чеськословацької Республіки, почав виявлятись та набувати життєздібних форм.

Але ж Підкарпаття є дуже важною транзитною країною для торговельних взаємовідносин Чехословаччини з Румунією, Мад'ярщиною, Східною Галичиною. Одночасно вона ж є й мостом до Великої України. І, безперечно, що в дальшому часі це повинно відограти свою позитивну ролю для промислового й торговельного розвитку цього краю.

Коли стане на рівні ноги зруйнована війною закордонна торгівля Чехословаччини з сусідніми державами, — то не тільки транзит, але ж експорт природніх багацтв Підкарпаття набере чималого розміру. Переважно відціля до сусідніх держав йтиме дерево та деревляні вироби, продукти химічних фабрик, каменоломень, садівництва, виноградницькі і т. п.

Р е м і с н и ц т в о по містах Підкарпаття так само, як і торгівля та промисловість, спочиває переважно в руках чужинців (мад'ярів та жидів).

---

*) На основі матеріялів з »Ročenky Č. S. Republiky 1922«.

Тільки по селах та глухих закутках є ремісники-українці, але їхне виробництво не високої якости й обмежене кількістю.

Одно слово, загальне поліпшення господарських умовин життя на Підкарпатті може прийти тільки згодом, коли з приходом загальної культури почне тут нормальним й новітнім способом провадитись всамперед сільське господарство, буде поліпшено комунікацію, зконсолідовано внутрішні політично-національні тертя та остаточно впорядковано адміністративно-громадські відносини краю.

Позаяк нинішне життя йде дуже швидким кроком, то можна сподіватися, що й загального пробудження Підкарпаття довго вже не доведеться чекати.

*

ЧЕСЬКЕ ХЛІБОРОБСТВО.*)

Від Шумави та Рудогірря аж до Татр поширюється плодюча країна, від давних століть оброблювана чехословацьким людом, що перетворив ліси на ріллю, а тривкою пильностю, працьовитістю та енергійною підприємчивістю підніс чеське хліборобство на таку височинь, що воно було на першому місці в Австро-угорській монархії та успішно конкурувало з хліборобським поступом в Західних державах. Хліборобство було головним заняттям батьків і прадідів чеського народу, і в хліборобській праці відносно найбільший відсоток населення чеських країв ще й доси має безпосереднє джерело свого існування. Промисловість, правда, поширилася в багатьох округах Чехословаччини, в деяких галузях навіть дуже змогутніла, але все ж таки і доси ще лишається продукція хліборобська найголовніщим заняттям чехословацької людности.

В аграрній історії, як і в історії чехословацького народу взагалі, рішаючим ментом була доба 30-ти літньої війни. Тоді королівство Чеське було знищено, міста і села спалено, число населення впало до $^1/_3$, худобу було винищено, а більш $^1/_3$ грунту залишилося не обробленим.

Обезлюднення села, політичні переслідування та еміграція викликали великий здвиг до росподілу землевласництва, що потім було зосереджено в руках нової шляхти, чужої кріпацькому тубільчому люду, духом, мовою, релігією, шляхти, що не мала найменьшого зрозуміння народніх потреб та бажань. Перед 30-ти літньою війною в королівстві Чеському було коло 150.000 селянських посілостей, після війни, крім

*) На основі, але з деякими змінами — статті проф. д-ра К. Ружички: „Чеське Хліборобство“ (České zemědělství) в „Národní Čítance“.

латифундій, залишилося тільки 50.000 селянських хуторів. Поневолення селянського люду досягло після 30-ти літньої війни свого вершку і не можливо уявити того рабства, в якім жило тоді селянство. Рівночасно зі суспільним занепадом селянства страшенно підупала й хліборобська продукція, так що вже не вистарчала для прохарчування нечисленного населення цього багатого краю, що залишилось по війні. Селянські бунти, раз-у-раз кріваво задушені, були єдиним доказом того, що прямування до свободи в серці чеського селянства — нащадків славних гуситів — ніколи не загине.

Розмір обовязків, випливаючих з кріпацького стану селянства, досяг після 30-ти літньої війни свого найвищого напруження і витворився так, що пани мали всі права, а кріпаки — жадного. Кріпаків було позбавлено свободи руху, без дозволу пана не могли вони покинути на довший час місто свого осідку чи залишити свою хліборобську працю, бо панству залежало на тім, що б було вистарчаюче число працьовників, а в кріпакові пани не добачали людини, але тільки свою працюючу силу.

Весь хліборобський ґрунт був або в безпосередньому посіданню та користуванню панства та звався панським („домінікальним") ґрунтом, або був під головним контролем пана, називався селянським „рустікальним" ґрунтом, а на цьому господарювали кріпаки. Крім обмежень особистого характеру, кріпакам накидувалося ріжні повинности, з одного боку в натуральних данинах, а з другого — в особистих працях, що мали назву „роботи" (кріпацтво). Про розмір цих кріпацьких повинностей давніще рішало побутове право, записане до мійських книг (урбарів); після війни панство не зважало на жадні звичаї і примушувало селянство до найтяжчих праць. Проти утиску панів не можна було нікому і ніде скаржитися, бо панство мало в своїх руках всю громадсько-правну силу, себ то, патрімоніяльне судівництво тоб то було самовладним паном у своєму маєтку.

Ці тяжкі відносини в Чехословаччині тривали без більших змін аж до часів цисаря Йосипа II, коли, врешті, панську силу було зломлено. Грамотами цього цисаря кріпаки одержали право скаржитись на панів у краєвих урядів; згодом було скасовано найтяжчі обмеження для особистої свободи. Визволення селянства було, однак, переведено доперва в 1848 р., коли було зовсім скасовано кріпацтво, землю позбавлено панщини та знесено ріжницю поміж панською і селянською землею...

Безпосереднім імпульсом до знесення панщини та визволення землі була французська революція 1848 року, ідейні те її якої запанували в Чехословацьких країнах над старим режімом. На прилюдних зборах, що відбулися 11 березня 1848 року в Празі, було рішено скасувати кріпацтво, патрімоніяльну правоміць, панщину. Ці домагання незабаром було здійснено. Останні рештки бувшої земельної панщини було знесено законом з 27 червня 1868 року та краєвими законами, виданими незабаром після цього ...

Зміни, що настали в звязку зі знесенням кріпацтва, скасованням панщини і переходом від старих форм аграрного ладу до вільного, нового устрію, — мали надзвичайне значіння для хліборобської продукції. Доперва через віддання земель в необмеженне посідання та через скасування особистих і реальних панщизняних тягарів, була витворена сприятлива підвалина для хліборобського поступу, бо свідомість власної відповідальности, прямування до кращого матеріяльного існування привели

хлібороба до необхідности розвинути всі свої здібности, виявити всю свою працездатність і не жалувати фінансових жертв для збільшення продукції своєї землі. Протягом короткого часу в цій продукції було осягнено кращих результатів, ніж протягом довгих цілих попередніх століть. В Чехах зібрано було в 1870 році з одного гектару до 10,78 квінталя пшениці, а в році 1913 — вже 21,20 квінт. Для жита ці дати будуть: 9,65 і 18,70; для ячменю — 10,51 кв. і 22,7 кв.; для вівса — 8,11 і 19,6 кв. З цих чисел можна побачити ясно, що, з огляду на повне використування праці та капіталу протягом відносно короткого часу, було досягнено подвійних результатів. То б то, чехословацьке хліборобство наблизилося до дуже розвиненого хліборобства в німецькій державі.

Ліберальна ера, правда, скасувала всі панщизняні зобовязання що до землі, знесла всі приписи, обмежуючі диспозіційне право землевласників, але система росподілу земельного посідання залишилася не змінена.

В наведеній статистичній таблиці з'ясовано росподіл земельної власности в 1896 році в королівстві Чеському.

Великість посілостей в гектарах	Число посілостей	Площина в гектарах	Площина в %
0 — 1	484.885	131.203	2.58
1 — 5	218.692	492.542	9.91
5 — 20	124.409	1.328.808	26.19
20 — 50	36.119	1.013.505	19.98
50 — 100	2.849	188.363	3.71
100 — 200	772	104.406	2.06
200 — 1000	551	117.891	4.29
1000 — 2000	104	150.567	2.97
більше 2000	151	1.436.084	28.31
Разом . . .	868.402	5.073.401	100.—

Порівнюючи ці числа, ми бачимо, що росподіл землевласництва в Чехах характеризується великою скількостю дрібних парцельованих посілостей з одного боку і великих латифундіяльних маєтків — з другого. Із загального числа посілостей 868.402 — $^4/_5$ землевласників мали землі менше 5-ох гектарів, в наслідок чого їх працездатність не було зовсім вповні вичерпано хліборобством, яке не було для них виключним джерелом існування, так що воно мусило доповнювати прибутки з хліборобства иншим побічним заробітком, знаходючи його в кустарнім промислові, на фабриках чи в инших ремісництвах. Ці $^4/_5$ землевласників мали разом 12,5% загальної земельної площі. Натомісць 151 великих землевласників, маючи маєтки понад 2.000 гектарів,—диспонували 28,31% всієї землі, себ то більше ніж $^1/_4$ всієї Чехії, а 776 власникам з посілостями понад 200 гектарів належало загалом понад $^1/_3$ цілої Чехії. Тим часом маєтки від 5-ох до 10 гектарів не творили сумарно а-ні половини всієї земли.

Однаково несприятливі та невідрадні відносини були на Мораві, де також перевагу мали дрібні або латифундіяльні посілости. Посілости до 5-ох гектарів творили 85,8% всього землевласництва, але тільки 16,6% земли. Натомісць 73% землевласництва з маєтками понад 2.000 гектарів об-

хоплювали $^1/_4$ всієї Морави, тим часом, як посілости від 5-ох до 100 гектарів творили 49% всієї земли. На Шлезьку посілости до 5-ох гектарів творили $^4/_5$ всього землевласництва і тільки 13,5% всієї земли; а — навпаки — латифундії понад 2.000 гектарів обнімали $^1/_4$ всієї країни. Посілости ж від 5-ох до 100 гектарів творили 43,7% всієї земли.

Загальний розвиток за останні десятиліття прямував в Чехах до р о з д р о б л е н н я п о с і л о с т е й і до творення парцельових господарств, так що образ землевласництва на передодні війни мав би бути для середнього землевласника ще неприхильніщим, ніж у 1896 році, з якого ми маємо вищенаведені статистичні дані. Все ж таки, власне, середні землевласники — маємо на думці властителів посілостей від 5-ох аж до 100 гектарів — творять головне ядро хліборобського населення, себ то селянство. Громадська свобода, господарська незалежність і мирний розвиток держави найкраще боронить селян.

Всі соціяльні політики тієї думки, що селянство є необхідним чинником здорового державного організму. Міста не могли б рости і розвиватися, коли б не були підсоблювані великими впливами села і коли б вимираючі мійські сем'ї не доповнювалися родинами, що приходять з сільських посілостей...

Селянство привязано до землі любов'ю, міцно втримує старі звичаї й побут та запобігає наглим переворотам і чужим новаторствам, що не дбають традицій минулости народа. Захована селянства при повній силі та незалежности є не лише в інтересі самих хліборобів, але і необхідним для народу, б о ж а д н а и н ш а в е р с т в а н е м а є т а к о г о з н а ч і н н я д л я і с н у в а н н я н а р о д у т а з а г а л ь н о г о д о б р о б у т у, я к в л а с н е с е л я н с т в о.

Також і з економичного становища сільські посілости мають значні зручности. Передовсім тому, що рільник селянин приймає участь особисто у всіх хліборобських працях, тоб то не примушений, як великий землевласник, користуватися чужими нанятими працьовниками, інтереси яких що до інтенсивности й наслідків праці на чужому маєтку ніколи не можуть бути безпосередніми й живими. Також брак працьовників дуже тяжко відчувається иноді у великих маєтках. З цього видко, що в багатьох продуктивних галузях можна інтенсивну господарку доцільніще та вигідніще переводити на менших і середніх земельних посілостях, ніж у великих маєтках. Це стосується особливо культури рослин промислових і торговельних, що вимагають уважного піклування та невтомної діяльности господаря. Також при годівлі худоби особистий вплив власника може дужче виявитися через гуртування хліборобів в товариства з племенними книгами, за для основування пасовиськ; через користування шляхетних завідських виставок, що мають добрий вплив при годівлі худоби. Кращі породи нині переважно в руках менших власників. Статистично доказано, що малі і середні власники мають відносно на 1 гектарі більше худоби, а одже і продукують більше мняса, ніж великі маєтки. Дрібна худоба також переважно годується на малих посілостях. Не можна, зрозуміло, заперечити, що малі хліборобські посілости мають свої мінуси, бо часто їм бракує потрібного капіталу, торговельного досвіду й фахового знання. Але ці натуральні хиби в Чеських країнах основно зменшуються, з огляду на чималу освіту хліборобського населення, а також на кооперативну кредітову зорганізованність. Тим то в хліборобських підприємствах

в поступі можуть добре виявити свою силу дрібні і середні землевласники. Загалом можна сказати, що менчі й середні хліборобські посілости що до продуктивности в Чехах мають перевагу над великими маєтками, і що для чеських відносин вони є відповідніщою формою хліборобської діяльности.

Значіння селянства уявляється нам не лише під оглядом спеціяльним і продуктивним, але ж, на це ми звертаємо спеціяльну увагу — також під оглядом популяційним. Росподіл земельної власности має рішучий вплив на густоту населення; це є звичайний факт, що ясно можна бачити і в Чехах. В країнах, де багато великих маєтків, густота населення понижується, а навпаки—там, де більшість мають малі і середні посілости — вона зростає. Господарське запізнення і занедбання чеського Півдня, втеча села до міст і промислових осередків, брак працездатних сил в хліборобстві були тісно звязані з нещасною латифундіяльною системою, так характерною для передвоєнних Чех...

$^1/_3$ всієї земли в Чехії була поміщицькою власністю кількох соток людей, що здебільшого жили та прибутки своїх маєтків витрачали закордоном, що не були привязані чуттям любови до своєї земли так, як селяне. Беручи навіть під увагу, що з поміщицької земли $^2/_3$ припадало на ліси, то решта, котра належала великим маєткам, творила $^1/_6$ всієї хліборобської земли в Чехії. Це ж загалом давало площу надто велику в порівнянні з иншими землевласницькими групами.

Ці несприятливі відносини в угрупованню земельної власности в Чехії, так само як на Мораві й Шлезьку, погіршувалися ще й через те, що значна частина земли правно чи фактично була виключена з вільного продажу. Так звана власність „Фідеї-комісна“ творила в Чехах 11,15%, власність „мертвої руки,“ себ то, громадська, державна, церковна та ріжних фондів і т. д., відбірала дальших 12,10% земли...

Таким чином, понад $^2/_5$ всієї хліборобської земли в Чехії було абсолютно неприступне населенню, міцно перебуваючи у власництві небагатьох одиниць, правних або физичних.

Відносини в росподілу земельної власности в чеських країнах були перед війною такі, що тільки зарядженням, що мали на меті втримання селянського стану, не можна було заспокоїтись, маючи на думці кращу майбутність чехословацького народу. Завдання полягало в тім, щоб поділити земельну власність в такім напрямі, щоб було побільшено число хліборобських посілостей меншого і середнього типу від 5-ох до 100 гектарів.

Справу цю порушив вже в 1905 р. відділ хліборобської ради для королівства Чеського. З анкети, тоді влаштованої, вийшов почин до заснування рентових маєтків з метою внутрішньої колонізації, але через бездіяльність чеського сойму ці добрі думки, зі шкодою для чеського хліборобського народу, не було здійснено.

Взагалі ж умовини для хліборобства в чеських країнах надзвичайно сприятливі. Відділені в значній частині від сусідніх країн прикордонними пасмами гір, вони захищені від північних вітрів, а добре підсоння з потрібною вогкістю уможливлює культуру шляхетних та спеціяльних рослин. Також физична й химічна структура земли незвичайно сприятні для росту і врожаю всіх хліборобських культур. Крім цих природніх чинників помагає хліборобству Чехословаччини також те, що в плодючих

чеських країнах оселився нарід, який відзначається високою талановитістю, пильністю і вміє використати всі власности своєї земли. Пар і екстенсивну господарку трьохпільну було замінено новочасною господаркою плодозмінною з ріжними посівними комбінаціями. З культур найбільше поширено травосіяння; пасовиська мали відносно незначне поширення. Найбільшу частину господарської використованої землі вживається для збіжжа, що обхоплює понад 60% всієї ріллі. Що до збору з одного гектару Чеські країни були на першому місці поміж инших австро-угорських провінцій. Пересічні (передвоєнні) жнива давали в 1904—1913 р. р.:

	Чехи	Австрія
Пшениці	18,3 кв. з 1 гект.	13,3 кв.
Жита	16,3 „ „	13 „
Ячменю	18,4 „ „	14 „
Вівса	14,8 „ „	11,15 „

Пересічний врожай з одного гектару може бути найкращим мірилом щабля хліборобської інтенсивности і ми бачимо як значно, чеське хліборобство (на Мораві ці пересічні данні для одного гектару трохи нижчі, ніж в Чехії) перевищувало хліборобську продуктивність инших австрійських країн. Інтенсивний спосіб хліборобської господарки спричиняється до того, що в Чехії були найбагатші врожаї і рішаючими для цислайтанської частини Австро-Угорщини. Загального врожаю Цислайтанії, згідно до пересічних данних 1904—1913 р. р., на країни чеські припадало:

пшениці	6.008.000 кв.,	після відрахування засіву	5.284.000
жита	12.689.000 „	„ „ „	11.047.000
ячменю	9.821.000 „	„ „ „	8.707.000
вівса	10.194.000 „	„ „ „	8.728.000
Разом . . .	38.712.000 кв.,	після відрахування засіву	33.786.000

Згідно до перепису 1910 р. в чеських провінціях було загалом 10.089.771 населення. Ячмінь і овес в нормальних часах майже не мають значіння для людського споживання, а йдуть на годування худоби чи для промислових потреб. З повної кількости хлібного збіжжа — (пшениці і жита) припадало б після відрахування того квантума, що йде на засів 162 кілогр. на одну людину, себ то майже $^1/_2$ кгр. щоденно, одже подвійна порція, ніж яку було заведено під час війни.

В дійсности, однак, відносини кращі й на одного консумента припадає більша кількість збіжжа, бо — з одного боку — урядово досліджені результати врожаїв скорше більші, ніж менші, з другого — в основу статистичних обрахунків бралась пересічна норма за десять років, хоча посівна площа та врожаї пшениці й жита перед війною, в наслідок митної охорони збільшувалися так, що загальні результати для передвоєнних останніх років були більші, ніж пересічні наслідки для десятирічних інтервалів.

Що торкається пшениці, то власна продукція, правда, не вистачала для покриття нормальних потреб, тому перед війною до чеських країн що-року привозилось кільки міліонів чужої пшениці, найбільш — мад'ярської. Умовини для культури пшениці в чеських країнах дуже

сприятливі, а причину того, чому пшениця в Чехії не сіялась в більшій скількости, слід бачити в тім, що ліпше виплачувалися буряки та експортовий ячмінь. Земля, де успішно культивуються буряки і знаменитий чеський ячмінь, добре надається для посіву пшениці: її продукція протягом кількох років могла б бути так збільшена, що вистачила б для покриття чеського консуму...

Культура жита в чеських країнах дуже поширена; цілу $^1/_5$ полевої площі віддано під посів жита, що найбільш родить, в підгірних округах на Чесько-моравській височині, в районі Судетських гір і на більш легких ґрунтах Чеської низини.

Наскільки, однак, чеські провінції в нормальних відносинах продукують головних родів збіжжа цілком досить, настільки вони дуже активні що до продукції ячменю. Перед війною що-року з чеських країн експортувалося кілька міліонів броварського ячменю та солоду до чужини. Ячмінь перед війною був найголовнішим чеським експортовим продуктом. Другим гатунком збіжжа після жита, найбільше поширеним в чеських провінціях, є овес. Вівса сіялося чейже стільки, що цього вистачало для прогодування чеської сільсько-господарської худоби.

З загального балансу збіжжа Чехії*) можуть бути задоволені, бо в нормальних відносинах він є в дійсности активний.

Але значно ще більше сприятливими й дуже видатними є продукційні умовини для инших сільсько-господарських рослин, яких культивують в Чехах.

Найголовніщою серед них побіч збіжжа є бараболя. Бараболя найбільше поширена в підгірних країнах й служить головною поживою для бідніщого населення. На основі десятирічної пересічної норми (для 1904—1913 р. р.) можемо рахувати, що в нормальних часах врожай бараболі в чеських країнах виносив коло 50 міл. квінт., себ то перевищував $^2/_5$ загально-австрійської продукції. На одну людину в чеських країнах припадало, відраховуючи на засів 10 міл. кв., приблизно 400 кгр. на рік, себ то більше, ніж 1 клг. на день, тимчасом, коли під час війни було визначено 2 клг. тижнево на одну людину. Таким чином, в Чехах продукується бараболі більше, як потрібно її для людського консуму. Таким чином, є чималий лишок для годування худоби, промислової перерібки в гуральнях та крохмальнях, продукти яких потім експортуються.

Промисловість, перероблююча бараболю, стала в Південних Чехах і на Чесько-моравській височині важною галузею сільсько-господарської індустрії, а її відпадки — цінним кормовим продуктом для сільсько-господарських тварин.

Не менше значіння, ніж бараболя, має для чеського хліборобства культура буряків для продукції цукру. Цукровий буряк потрібує для свого розвитку дуже доброго ґрунту, порядного його оброблення та погноєння, а також вимагає від хлібороба великих клопотів, який відповідно до цього мусить пристосувати всю свою господарку та засівний план. З загально-австрійського врожаю буряків, що згідно до пересічної норми за десятиріччя 1904—1913 — виносив річно 59.913.300 квінт.; на чеські країни припадало 57.185.449, себ то 97%, так що весь австрій-

*) Автор має на думці Чехію в передвоєнних границях. (Прим. ред.)

ський врожай буряків припадав, власне, на чеські країни. Рахуючи, що з 1-го кв. буряків добувається 16 клгр. цукру, загальна продукція цукру на чеській території виносила 9.12 міл. куб. центів; себ то на одну людину в чеських країнах припадало річно понад 90 клгр. цукру, одже що-місячно 7,5 клгр., тимчасом, коли австрійська держава в часи війни визначила для цього краю, так багату цукром — лише $^3/_4$ клгр. на місяць...

Чеська держава легко в обмін за цукор зможе дістати на світовому ринку всі сирівці і товари, яких потрібуватиме для свого самостійного господарського життя.

В де-яких районах бурякових плантацій було заведено також культури цікорієвої рослини, а поруч з тим і розвинулась велика цікорієва промисловість. З цього погляду чеські провінції мали монополію в колишній Австрії.

Під час війни поширювалися з великим успіхом плянтаційні культури всякої городини, яка вивозилася до инших країн. Відомо, що культура овочів була в Чехії на дуже високім рівні. Сприятливе підсоння, положення і ґрунт уможливлюють плекання всіх овочових порід, навіть найшляхетніщих.

Особлива якість ґрунту в де-яких чеських країнах вже за часів Карла IV — викликала культуру хмелю, звідки плекання цієї рослини було поширено й до чужини. Хмільові плантації поширено найбільше в Жатецькій, Раковницькій та Устецькій округах. Хміль є одною з головних експортових хліборобських рослин в Чехії.

Перед війною в дуже тяжкім стані перебувала в Чехії культура льону. Льон від найдавніщих часів був в чеських країнах дуже поширеною й корисною рослиною, найбільше сіяною на Чесько-моравській височині та на взгіррях гірських районів, де кліматичні відносини дуже сприятливі для його культури.

Закордонна конкуренція та дуже швидке поширення бавовни загальмували культивацію льону, яке тепер зовсім стратило своє колишнє значіння.

Можна з певністю сказати, що земля й підсоннє чеського краю припускають культури всіх, навіть найспеціяльніщих та найцінніщих рослин і залежить тільки від збутових виглядів, які найвигідніщі ґатунки культури хлібороб схоче плекати. Природні умови для його праці скрізь дуже сприятливі.

Так само, як для культур сільсько-господарських рослин сприятливі умовини в Чехословацьких країнах, однаково добрі вони й для годівлі сільсько-господарської худоби. Чеське сільське господарство, від часів скасування кріпацтва, зробило надзвичайний поступ і при допомозі хліборобських організацій досягло високого щабля досконалости. Згідно до перепису з 1910 року, було нараховано в чеських країнах 3.287.000 голов худоби, що творило більше ніж $^1/_3$ всієї кількости худоби в цислейтанській частині Австро-Угорщини. Очевидно, що в цім разі йде мова не лише про голі статистичні цифри, але і про якість худоби та про скотарську продукцію загалом. Одже довоєнний стан чеського скотарства слід визнати зовсім добрим, а зокрема продукція кількости мяса цілком вистарчала для задоволення потреб краєвого консуму.

Чеські країни перед війною були у всіх царинах сільсько-господарської продукції не лише зовсім автаркічними, але давали чималі лишки для експорту, в якім хліборобські продукти (чи то як сирівці, чи як готові вироби) творили значну частину.

Високий розвиток сільсько-господарської культури Чехії залежить виключно від енергії, ініціативи та невпинної праці.

Чеське хліборобство розвивалось шляхом національної самопомочи та доцільної організованости. Найкращим доказом цього є передвоєнне зорганізування чеського сільського господарського шкільництва, здебільшого краєвими і приватними заходами, хліборобської кооперації, страхування, раціональної культури сільсько-господарських рослин, систематична годівля шляхетних порід худоби, меліораційні праці, використовування штучних погноїв то що.

Війна викликала великий занепад в чеській сільській господарці, особливо через безоглядну експлоатацію в цім напрямі чеських країн державним центром.

Самостійність Чехословацької держави є найкращою запорукою нового розцвіту й поступу її сільсько-господарської культури.

Вже перші роки самостійного істнування спричинилися до повільної ліквідації тяжких наслідків воєнного лихоліття і чеське сільське господарство перше серед инших проявів економічного життя виказує тенденції та виразні ознаки переходу до нормального стану.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО.*)

I. ПРОДУКЦІЙНІ ВІДНОСИНИ.

Природні умовини.

Чехословаччина має переходовий клімат, більш-менш середній меж морським та континентальним. Річно буває опадів лише 640 мм. (в гірських місцевостях — 1.000—1.400 мм.) проти 710 мм. у Франції та Німеччині 700—1.000 мм. (в горах навіть 3.000—5.000 мм.). Майже $^2/_3$ опадів припадають на весну та літо. Добре роспреділення дощів завдячує лісам, якими вкрито прикордонні гірські хребти. Ріжниця температур більша ніж у Франції та Англії (літо тепліще, зима — холодніща). Пересічна температура року в Празі — 9°,2′, у Грінвичу — 9°,3′, в Парижі — 10°,3′.

Більша частина поверхні Чехословаччини є плодючим грунтом. Добра якість грунту в ріжних місцевостях разом з сприяючими умовами дають можливість культивувати спеціяльні рослини, плоди які користуються

*) Цю статтю взято (скорочено) з чехословацької інформаційної публікації для чужинців — „Die Tschechoslovakische Republik“, що вийшла в 1921 р. Матеріялом для неї була праця кращого чеського знавця сільського господарства — проф. д-ра. інж. В. Брдліка: — „Хліборобство в Чехословацькій Республіці“.

иноді всесвітньою славою. Поверхня в розмірі до 1.800.000 гектарів вимагає ще меліорації (найбільше дренажу) для того, щоби мати відповідну плодючість. Після переведення меліоративних робот, цінність річного збору могла би збільшитись до висоти 170.000.000 кор. (в передвоєнній валюті).

Господарські умовини.

а) Поділ земельної власности.

Нижче уміщені діаграми дають огляд роспреділення землі між ріжними групами власників. Великою земельною посілостю вважається маєток, більший від 1.000 гектарів. Приблизно $^1/_3$ придатної до оброблення земли цих маєтків знаходиться в аренді. Це з'явище, викликане привилейованим становищем арістократії, істнувало ще від часів середневіччя, а після бою на Білій Горі побільшилося навіть через те, що маєтки 500 чеських шляхтичів було передано дідичам, вірним дінастії Габсбургів. Тепер сконфисковано до $^1/_3$ великих земельних посілостей. Земельна реформа викликається, таким чином, господарськими, соціяльними та національними потребами.

Земельну реформу було переведено негайно, після ухвали кількох земельних законів. Закон про вивласнення уповноважує державу на певне вивласнення ланових, садових та лугових земель, коли вони перевищують 150 гектарів, а також на вивласнення инших земельних маєтків (ліси та пасовиська), оскільки вони більші від 250 гектарів. В кожнім разі закон передбачає окремі випадки, коли маєтки більші навіть 500 гектарів виїмково можуть бути залишені. Закон торкається що найбільше 1.300.000 гектарів орної, лугової та садової земли, або, иншими словами, коло $^4/_5$ всіх придатних до використання земель, з яких складаються великі земельні маєтки (понад 100 гектарів). Спеціяльне управління по справах земельної реформи, що було покликане до життя цим самим законом, має переводити земельну реформу та звязаний з нею поділ земли. Його діяльність ґрунтується на законі про контроль вивласнених земель та на законі про парцеляцію земли (в ньому саме й зазначено, хто може користуватися розпарцельованою землею).

Щоби задовольнити „земельний голод", постанови про парцеляцію містять у собі можливість передачі земли в коротко-тревалу аренду. Так, наприклад, у першім році було віддано в аренду 150.000—200.000 гектарів, що творить майже $^1/_6$ всіх, призначених до парцеляції, земель. Далі було видано такі закони: про кредіт, що уможливить купівлю земли незаможним хліборобам; про відшкодовання старих власників земли (за основу його взято пересічні ціни на землю в 1913—1915 роках). Несправедливий поділ земли було почасти виправлено законом, який одкриває можливість довголітньої аренди та придбання земли. На основі цього, з господарського та соціяльного погляду дуже справедливого, закону, 150.000 гектарів земли колишніх великих земельних власників перейшло в посідання дрібних землевласників.

З міркувань національного характеру належить приступити до кольонізації деяких округів, як, наприклад, південної прикордонної смуги Словаччини.

б) Хліборобське населення. — *с)* Умови праці та заробітньої платні.

41% населення Чехословаччини працює в сільському господарстві (сюди включено й лісове господарство), з 100 робітників припадає на:

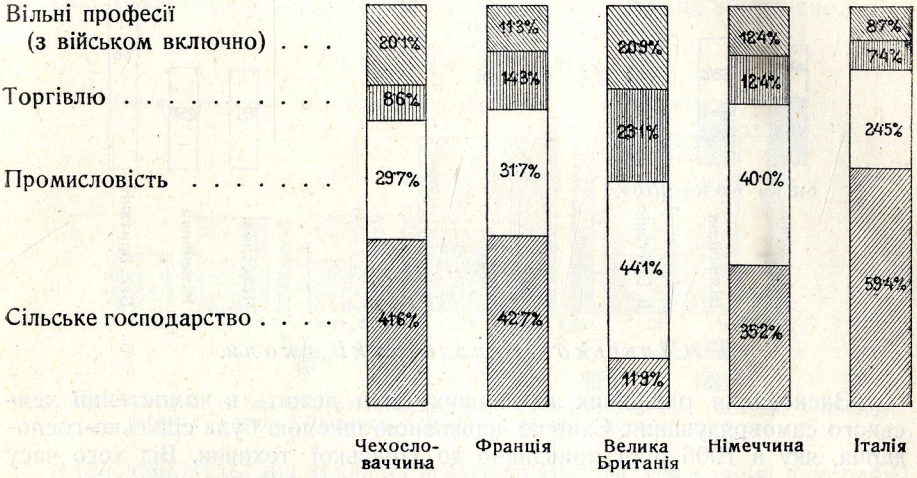

Становище стає чимраз тяжчим, через те, що загальна кількість населення збільшується, а сільське населення зменшується: в 1890 році в чеських країнах (без Словаччини) 100 особам, що працювали на ріллі, доводилося годувати 370 осіб, а в 1910 році кількість останніх зросла до 470.

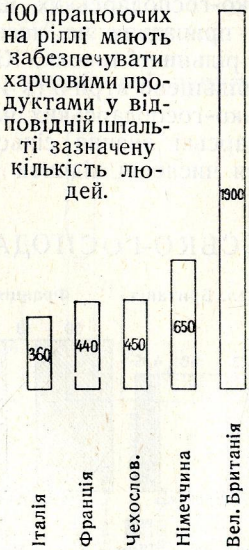

Платня.

Один сільський наймит одержує річно (в мирні часи):

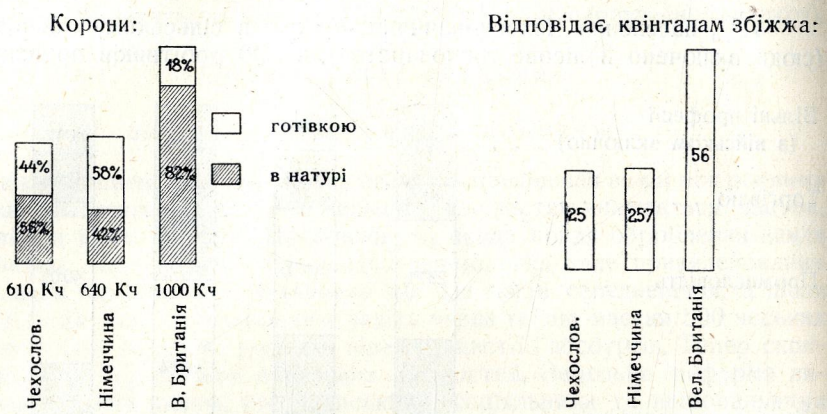

Сільсько-господарські школи.

Заснування рільничих та лісових шкіл лежить в компетенції земського самоврядування. Єдиною державною школою була сільсько-господарча, яку в 1906 році приєднано до Празької техники. Від того часу почалося, власне кажучи, систематичне студіювання ріжних сільсько-господарських наук. Від часу заведення республіканської влади, засновано 13 нових шкіл, так що нині існує шкіл: 2 сільсько-господарських вищих (з лісовими відділами), 2 академії, 14 сільсько-господарських середніх шкіл, 5 лісових середніх шкіл, 6 лісових шкіл, 72 зимові школи, 18 фахових шкіл, 31 школа хатнього господарства, одже, всього разом — 180.

Понад $^2/_3$ всіх сільсько-господарських шкіл колишньої Австрії та понад $^4/_5$ учнів цих шкіл припадали на чеські країни. На Словаччині не було жадної словацької рільничої школи. Кількість народніх рільничих курсів було в Республіці збільшено втричі (з 45 на 133). Крім цього, було засновано понад 50 сільсько-господарських часописів, які мають поширювати техничні і господарські знання сільської людности. Для цієї ж самої мети улаштовуються численні відчити та вистави по селах.

II. ОРГАНІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ.

Та обставина, що половину площі Республіки складає оброблена рілля і лише 4% площі невжиточної землі, є доказом більшої інтенсивности культури земли в Чехословаччині, порівнюючи з иншими державами. В т. зв. чеських країнах (Чехія, Морава, Шлезьк), власне кажучи, немає зовсім невжиточних земель, бо зазначені в статистиці 4% припадають на землю, вкриту будівлями, річками і вулицями. На Словаччині і Підкарпатській Землі площу продуктивних земель може бути ще збільшено.

Росподіл земли.

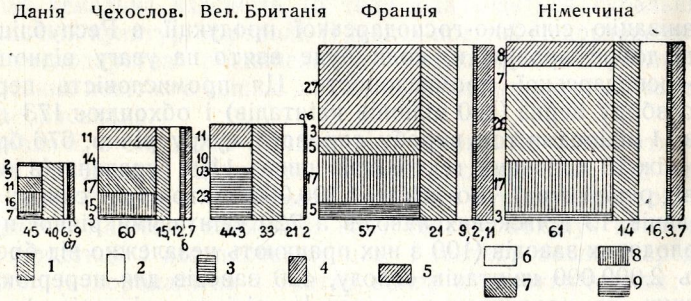

1 Картопля, городина та ин. 2 Буряки, хміль, рапс та ин. промислові рослини. 3 Кормові трави. 4 Толоки. 5 Пшениця. 6 Ячмінь. 7 Жито. 8 Овес. 9 Кукуруза.

Інтенсивна культура земли в Республіці виявляється в засіві цукрових буряків, пшениці, ячменю та кукурузи. Натомість жито, овес та инші польні кормові трави означають інтенсивне використовання земли.

Пшениця та ячмінь покривають 25% всієї ріллі (14% в Німеччині, 25% в Англії, 30% у Франції). На екстенсивне господарство — польні кормові рослини — припадає 15% обробленого ґрунту (15% в Німеччині, 21% у Франції, 33% в Англії).

Скотарство.

На кожні 100 гектарів обробленої земли припадала до війни така кількість худоби:

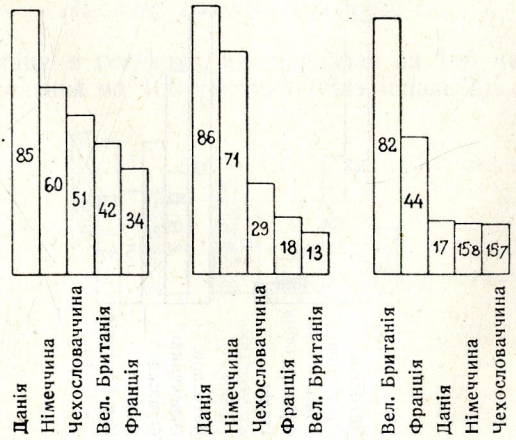

Чеські землі (без Словаччини) перевищують своєю кількістю рогатого скоту 62 країни, де розведення скота є дуже розвиненим, напр., Німеччину. Жива вага (24 міліона центнерів) що до окремих порід уявляється так:

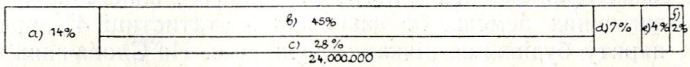

a) Коні b) Мол. корови c) Инші тварини d) Свині e) Вівці та кози f) Птиця.

Сільсько-господарська промисловість.

Організацію сільсько-господарської продукції в Республіці можна лише тоді добре зрозуміти, коли буде взято на увагу відношення до сільсько-господарської промисловости. Ця промисловість переробляє $^1/_4$ всього збору зерна (400 міліонів квінталів) і обхоплює 173 цукрових заводів з 11 міліонами тон виробу сирового цукру річно, 676 броварень з більше ніж 13 міліонами гектолітрів пива; 1100 гуралень (з них 1.060 залежні від рільництва), що дають 1.200.000 гектолітрів спирту; 128 парових млинів, 13 дріжжевих заводів з 720 квінталями річної продукції, до 120 солодових заводів (100 з них працюють незалежно від броварень), які дають 2.000.000 квінталів солоду, 420 заводів для перерібки овочів та городини, де продукується понад $^1/_2$ міліона квінталів фруктового повидла, крім того 800 молочарень (пересічна продукція молока — 40 міліонів гектолітрів, з них половина перероблюється на масло, сир та инші молочні продукти), понад 10.000 млинів, що мелють місцеве та привозне зерно. Крім того, є 50 заводів для перерібки відпадків льону та 50 фабрик сурогатів кави й цікорії з річним виробом 375.000 квінталів.

Відносини в цукровій та броварній промисловости до хліборобства з'ясовує наведена діаграма, в якій показано виріб цукру та алкоголю з 10 гектарів засіяної землі.

Головні типи продукції.

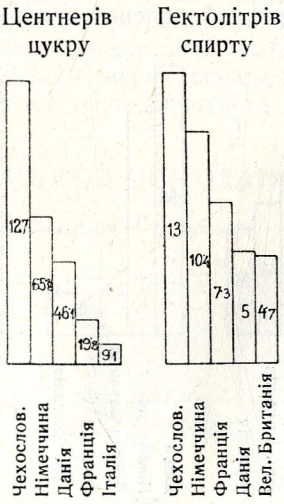

Всю сільсько-господарську промисловість можна поділити на 4 групи:

I. Бурякові плантації,
II. Збіжжеве господарство — пшениця та ячмінь,
III. Збіжжеве господарство — жито, ячмінь та картопля,
IV. Кормові рослини і трави.

Інтенсивність експлоатації зменшується відповідно порядку типів продукції.

Велика земельна власність III типу відзначається гуральнями, відповідно значній культурі картоплі. В деяких повітах Чехословаччини в селянських господарствах розвинено культуру спеціяльних рослин.

В гірських повітах є запаси для віджившлювання худоби в місцевостях, бідних пасовиськами.

На рівнині, в околицях великих міст переважно тримають молочних корів, чим найбільше займаються великі господарства, що переважно сіють цукрові буряки, а ті, від яких залежать гуральні, розводять переважно свиней. Капітал, вложений на 1 гектар, показує степень інтенсивности продукції і дає пересічну ціну 1 гектару земли (передвоєнну).

Капітал (в коронах) на 1 гектар земли в чеських землях:

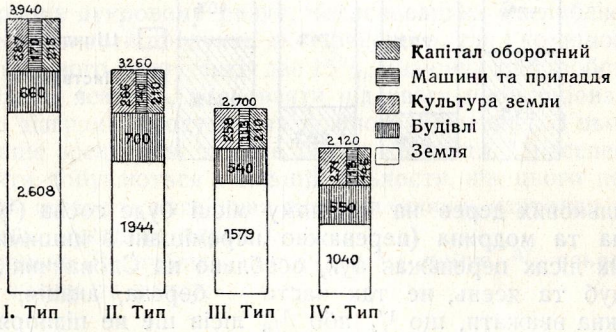

Лісове господарство.

Заліснена площа в гектарах, що припадає на 100 мешканців (заштриховано), заліснення на 100 гектарів (біла шпальта):

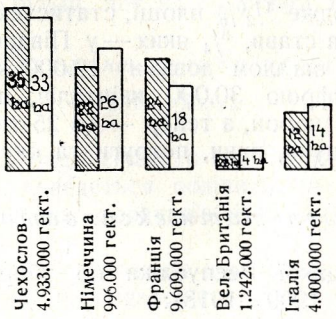

Ліси. Росподіл лісової власности:

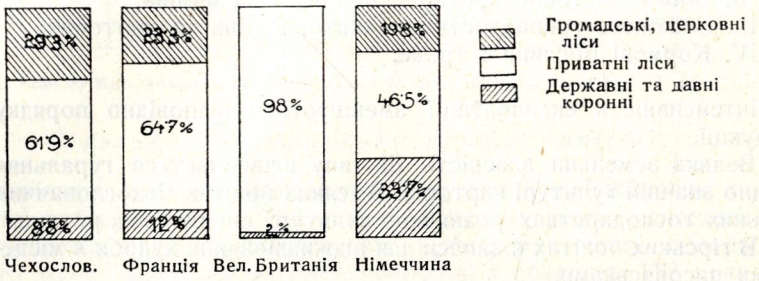

Третина приватних лісів припадає на дрібну власність (меншу 100 гектарів), $^2/_3$ припадає на велику власність (понад 500 гектарів).

Шпилькові та листвяні ліси у $^0/_0$ $^0/_0$.

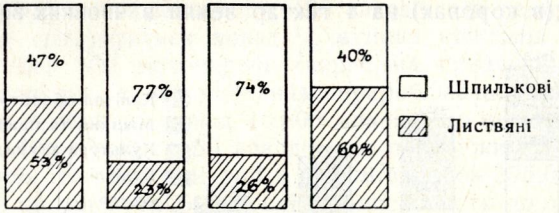

З шпилькових дерев на першому місці буде сосна ($^1/_3$ всіх лісів), потім ялина та модрина (переважно перемішані з иншими породами). У листвяних лісах переважає бук, особливо на Словаччині, часто трапляється дуб та ясень, не так часто — береза, акація, берест, вяз, осика. Можна вважати, що $^1/_4$ або $^1/_6$ лісів ще не підпорядковано поправній господарці. Це переважно селянські дрібні лісові ділянки та поодинокі громадські ліси.

Розведення риби.

45.000 гектарів, одже $^1/_2{}^0/_0$ площі, статистикою названої непродуктивною, припадають на стави, $^3/_4$ яких — у Південній Чехії. Річки, в яких водяться риби, мають загалом довжину 19.000 кілометрів. Річний улов риб окреслюється цифрою 30.000 квінталів, що в передвоєнні часи коштувало 7,5 міліонів корон, а тепер — до 25-ти міліонів; з цього $90^0/_0$ коропи, а решта — щуки, лини, пструги та окуні.

Результати експлоатації.

Місце Чехословацької Республіки по збору врожаю в гектарах (пересічна цифра р. р. 1909—1913):

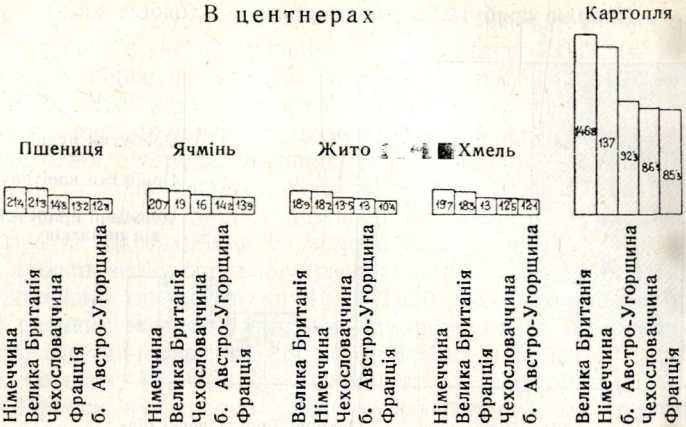

Збор урожаю з гектару зменшений через Словаччину, колиб було взято на увагу лише чеські краї, він був би вищий на 15%.

Чехословацька Республіка що до своєї загальної продукції має 3—4 місце серед великих держав, хоч вона по своїй площі стоїть лише на 12-му місці.

На світовому цукровому ринку, Чехословацька Республіка постачає 7% загальної кількости продукції як бурякового, так і комишового цукру. Одного ж бурякового цукру Чехія дає 15%. Значіння хліборобства виявляється ще більше яскраво, коли взяти під увагу пропорціональні цифри (зазначені на діаграмі) продукції на кожного мешканця. З цього погляду вона має краще місце, ніж те, яке їй дає кількість її населення (10-те). Деякі продукти добуваються в більшій кількости, ніж цього потрібно для задовольнення інтересів населення держави (ячмінь, картопля, овес, хміль, пиво, алкоголь, цукор та дерево).

Чеословацька Республіка постачала $^4/_5$ хмілю, $^3/_4$ всього збіжжа, $^4/_5$ маку, $^1/_2$ льону та рапсу.

Лісова продукція.

Річна здобич дерева — 16 міліонів кубичних метрів, з них 40% іде на паливо, 60% на будівельний ліс. Фахові лісничі гадають, що раціональне ведення господарства могло би збільшити продукцію на 6 міліонів кубичних метрів, одже більш, ніж на $^1/_3$ річної продукції.

Загальна оцінка всієї продукції.

Коли залишити на боці сільсько-господарську промисловість, то продукти хліборобства доведеться поділити на продукти рослинні та продукти тваринні. Частина продуктів іде на годівлю худоби (сіно, картопля).

Загальна продукція (передвоєнна) дає в сільському господарстві — 2,5 міліярда корон, лісове господарство — 280 міліонів корон.

Народні прибутки (в міл. коронах, за довоєн. часів)

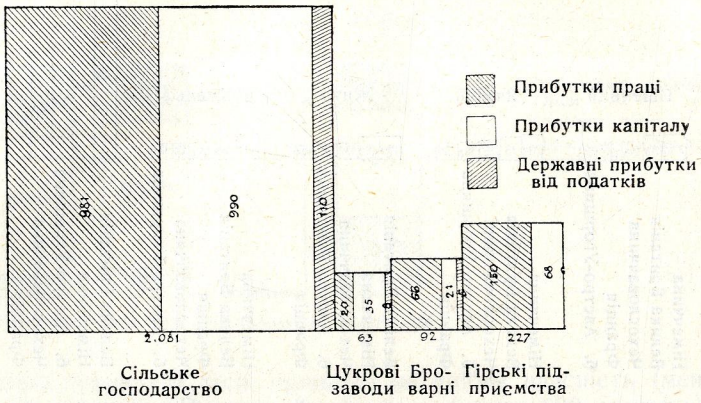

ДЕРЖАВНА ЗЕМЕЛЬНА РЕФОРМА.*)

Чехословацький парламент, розглядаючи закони, що стосуються до форм землеволодіння й землекористування на території Республіки, ухвалив перевести земельну реформу таким способом, щоб, нарешті, було усунено вікові кривди господарські, соціяльні та національні, яких зазнали чехословацькі хлібороби-селяне.

Законом з 11 червня 1919 року в Республіці було заложено особливий земельний уряд, яко центральну інституцію, що має переводити реформу, підлягаючи безпосереднім вказівкам Ради Міністрів. Догляд над діяльністю цього уряду належиться спеціяльно обраній Парламентом дозорчій раді з 12 членів, повновласти яких тривають протягом трьох років.

З 15 жовтня 1919 року земельний уряд почав свої функції, заложивши спеціяльні органи по головніщих центрах всіх окремих земель, що входять в склад Ч.-С. Республіки (Прага, Брно, Тренченські Теплиці, Ужгород). В дальшому часі має бути засновано ще кілька менчих відділів по инших містах.

Тим часом, поки Парламент ухвалював нові закони, що стосуються до земельної справи, земельний уряд провадив підготовчу працю до майбутньої загальної реформи, в той же час паліятивними способами задовольняючи справедливі вимоги селян-хліборобів, що потрібували земли, чи мали якісь в цій справі претензії.

На підставі закону з 16 квітня 1919 року, що надав державі право вивластнення великих земельних маєтків у приватних осіб, земельний уряд перевів примусовий перепис всіх забраних державою маєтків. На

*) Цю статтю зладжено на основі офіціяльного докладу Чехослов. уряду для земельної реформи, опублікованого в збірнику „Ročenka Československé Republiky 1922".

половину жовтня року 1921 той перепис виказував в чеських землях 2.322.995 ґрунтів, а на Словаччині та Підкарпатті 2.637.590 зарегістрованих ґрунтів. Одже гуртом по всій Республіці — 3.840.834 гектарів, тоб то 37,3% всієї земельної площі Республіки.

З того числа припадає на ґрунти, придатні для господарства (земля орна, луки, сади, огороди, винниці та хмельники) — 1.182.597 гектарів або на 15,7% всієї господарської земли та 2.658.237 гектарів инших земель (40,7% всякої иншої земли в Республіці) — пасовиськ, лісів, ставів, ґрунтів під садибами та земель неродючих).

Для забезпечення справного господарювання на забраній державою землі (відповідно до закону з 12/II 1920 року) земельний уряд завів в деяких великих маєтках урядову адміністрацію в інтересах держави. Крім того, від міністерства справ земельних переняв 37 адміністрацій в землях чеських, 17 — в Словаччині та на Підкарпатті.

В інтересах зменшення „земельного голоду", на підставі закону з 27/IV — 1919 року, почався викуп довготривалих аренд. Операції ті провадять краєві суди. Не зважаючи на те, що суди були обтяжені своєю спеціяльною працею, вже до 28/II — 1921 року було ними загалом викуплено в Чехії 43.812 участків в розмірі 34.751 гектарів, на Мораві та Шлезьку — 14.557 участків — 9.779 гектарів. Ця акція, не належучи до функцій земельного уряду, є складовою частиною загальної земельної реформи, а значіння її для зменшення безземельности величезне.

Згідно з законом, земельний уряд в цілях зменшення безземелля, частину забраної землі віддав на „примусову аренду". Ту акцію було поширено в році 1921 й на Словаччину та Підкарпаття, а відносно легіонерів — і на всю територію Республіки. В Чехії та на Мораві цю справу вже закінчено: — 169.274 арендаторам було приділено до користування 58.367 гект., при чому пересічна кількість земли на одного була 0,35 гект. Та операція, що охопила приблизно 100.000 гектарів, тимчасово задовольнила до 300.000 родин дрібних хліборобів і сприяла вирівнянню земельного питання.

Періодично провадиться ревизія тих переданих участків, при чому в арендаторів, що кепсько їх обробляють, землю відбирають до державного фонду. Однак, це трапляється дуже рідко.

Протягом року 1920-го ще не можна було переняти забрані Республікою великі маєтки за встановлену викупну ціну, позаяк роспорядження влади, якою встановлено, згідно з державними законами, таксу викупну, — остаточно унормовано лише законом з 21/I — 1921 року. Тим земельний уряд міг в цілях земельної реформи забірати в той час тільки на підставі порозуміння з власниками маєтків.

Коли ж на весні 1921-го року законодавство що до земельної реформи було остаточно уконституовано, земельний уряд виробив певний діловий план систематичного переведення цієї реформи. План той стосується, однак, лише першого періоду, бо таку широку справу можна вирішити тільки послідовно, розбивши працю на кілька окремих етапів. План першого періоду було розраховано на трьохрічний термин, а для земель Словаччини та Підкарпаття — на один рік.

На підставі загального ділового плану земельний уряд має відібрати в землях Чеських (за винятком великих маєтків довкола Праги)

176.000 гект. ріллі, 265.000 гект. лісу та 7.000 гект. всякої иншої, одже цілком — 448.000 гектарів. Ті землі належать 154 власникам і входили у склад 248 великих маєтків.

На Словаччині в першому діловому періоді має бути одібрано приблизно 24.000 гект. від 42 маєтків, а на Підкарпатті — коло 13.300 гект. від 11 маєтків. Цілий план першого періоду торкається загалом 490.000 гект. земли з більш як 300 маєтків, що належать приблизно 200 власникам.

В межах того плану було встановлено норми на роки 1921—1922, а для його переведення в життя в серпні року 1921-го було засновано в Чехії, на Мораві та в Словаччині 21 росподілюючий комісаріят.

Таким способом, земельний уряд розкинув по всій території Республіки певний апарат, який має переводити земельну реформу безпосередньо на місцях. Це органи — рухомі, що по укінченню своєї праці на одному призначеному місці, пересуваються до иншого об'єкту своєї чинности. Кожний з тих об'єктів має те чи инше розвязання, мовляв, індівідуальне, що випливає з місцевих потреб, освітлених в особливих нарадах представників уряду та місцевого, заінтересованого в справі, населення. Ті дорадчі органи уряду земельного складаються з представників наук господарських та господарсько-технічних, представників хліборобської промисловости, хліборобів-практиків, знавців справи: соціяльної, національної, меншостей, реемігрантів і т. д. Тільки після тих нарад, уряд земельний ухвалює росподіловий план і реалізує його.

Тут варто зазначити, що більші лісові господарства, а також і рибні стави під час переведення земельної реформи мають зберігтись в непорушній своїй цілости й лишаться передовсім в роспорядимости держави.

Що ж торкається поліпшення деяких більших зразкових господарств, то на це призначаються певні маєтки, що мають лишитися під кооперативним керуванням в інтересах інтенсіфікації сільського господарства та забезпечення становища служачого в них персоналу.

Окремо лишається також питання про керування тих заводів, що були по більших маєтках та чинність яких безпосередньо звязана з певною продукцією великих господарств. Не зважаючи на тяжкі сучасні економичні умовини (дорогий кредіт, будівельна криза і т. п.), земельний уряд не спиняється навіть перед питанням колонізації деяких маєтків, особливо на Словаччині та Підкарпатті. До цієї акції має відношення й справа реемігрaції певного числа нащадків тих емігрантів, що колись змушені були покинути рідний край та переселитись до Німецького Шлезьку, Польщі та Австрії.

Справедливі інтереси всіх станів людности, яких так чи инше торкається планова земельна реформа, в кожному окремому випадку пильно досліджується, щоб уникнути наслідків шкідливого для окремих осіб доктринерства та шаблоновости. В цілій низці спеціяльних анкет, впорядженых земельним урядом, було уможливлено представникам всіх тих станів людности подати свої міркування, проекти, побажання та скарги.

Щоб земля поділом не була занадто розшматована, земельний уряд провадить скрізь, де тільки на це є найменча можливість, одночасно комасацію (тоб то злучення окремих участків). На підставі комасаційного закону це уявляється можливим що до чималого числа об'єктів земельної реформи.

Взагалі ж земельна реформа в Чехословаччині не може вважатись за справу кількох років, це є операція цілого покоління. Провадитись вона буде певними етапами, цілковито еволюційним шляхом, з постійним контролем наслідків того, що вже зроблено. А по тих наслідках — господарських, соціяльних, економичних, національних і т. д. — в справу що-далі вноситимуться нові корективи, щоб вона стала дійсною опорою визволеної держави Чехословацької.

Державний земельний уряд про свою чинність подає регулярні інформації в своєму офіційному вістникові („Pozemková reforma“) та в окремих публікаціях.

ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКЕ ПАСІШНИЦТВО.*)

До природних багацтв, що ними обдаровано Чехо-Словацькі землі, положені в серці Європи, залічуємо також і бджіл, що перше жили по диких лісах. Пізніще — здебільшого їх було приручено й, в нагороду за піклування та опікування ними, дають вони людям дорібок своєї праці: мед та віск.

Славетний чеський історик Палацький, оповідаючи стародавню історію Чехословаччини, слушно завважив, що чеські землі опливали медом та молоком (České dějiny II). Старочеські хроніки (напр. Далімілова) також свідчать, що Чехи, як і всі Словяне, радо вживали мід для пиття, який виробляли з бджільного меду квашенням (мусуванням) і були великими аматорами бджільництва.

Вже в XI і XII стол. до сусідніх країв Чехи вивозили багато натурального меду та воску. Тинський двір був головним торгом і митницею на пасішницькі продукти, що привожено їх з провінції. Про скількість меду, що добувалась по чеських землях, можна догадуватись з того, що чеський мед вимінювали на сіль (якої тут єдино бракує) в однаковій кількости й ціні. Про поширення пасішництва свідчать також назви багатьох місцевостей, наприклад: „Вчелін“, „Вчельна“, „Вчельніце“ і под.

За християнської доби пасішництво піднеслося ще тому, що католицьке богослуження, приписуючи уживання свічок зі справжнього бджільного воску, побічно спричинялося до побільшення числа пасік та до уважніщого піклування ними. Тим більше, що за тих часів далеко частіще люде святкували, — а служби Божі відбувалися з великою врочистістю тому і потреба на свічки була велика. З цієї причини пасіки розводили переважно по манастирях та по церковних маєтках, а обовязкові церковні податки цехів, релігійних братств та данників часто було визначувано певною кількістю меду чи воску.

У XI-му віці по Різдві вже роблено поділ між лісовим пасішництвом та подвірнім. Вдома пасішникувати міг кожен по своїй волі, тоді як лісові пасішники творили собою окремі громади, де в чім подібні на пізніщі цехи, та мали своє самоврядування (свою власну управу), провадили грун-

*) Стаття інж. *Яна Марека,* п. асистента Держ. Дослідного Пасішн. інституту в Празі.

тові книги та реєстри, й за свойого патрона вважали Св. Метарда. Яким замилуванням і пошаною користувався стан пасішницький, про те свідчить норимберзький діпльом з року 1350, виданий цисарем Карлом IV; ним було правно стверджено та встановлено багато привилеїв пасішникам в порівнянні до инших станів людности.

Однак знання життя бджіл в середніх віках було мале, й пасішництво перебувало на примитивному щаблі розвою. Бджіл тримали по стоячих, або лежачих колодах (дуплянках); навіть соломяні вулики з'явилися значно пізніще. Пасішницькі знання, поскільки вони тоді були, черпали, головним чином, з творів тих римських письменників, що писали про бджільництво, як от: Варро, Віргілій, Пліній, Сенека. Знали три гатунки бджіл: матку, робітниць і трутнів; матку вважали за проводиря бджіл, а трутнів за наглядачів за плодом. Далі, знали як збірати й усаджувати рої, як годувати голодних бджіл, як вибірати та чистити мед, відділять віск. Часто відокремлювали рої навіть штучним способом. Свої знання про бджіл удержували, як родинну таємницю, що діставали в спадщину від батьків. Тому то й не диво, що по винаході друку, пасішництво не було відоме широкому суспільству. При цій своїй — як на нинішні погляди — примитивній культурі, тодішні пасішники мали значний пожиток з великих пасовиськ по лісах, луках, ланах та узгір'рях. Одно слово, пасішництво було корисним підприємством. На пасішницькі продукти існував сталий збут, бо мед був тоді єдиними відомими солодощами в хатнім господарстві, вироблений з нього питний мід був улюбленим напоєм, а віск уживано, головним чином, для виробу свічок.

Одначе такий квітучий стан чеського пасішництва, особливо за часів Карла IV, що може бути названий золотою добою в чеській пасішницькій історії, в століттях XVI і XVII зовсім занепав. Вже гуситські війни завдали йому чулої рани, але майже остаточно доконала цю справу тридцятилітня війна. Збіднілий люд, що зостався в обезлюднених країнах та спустошених осадах, мусив всамперед дбати про здобуття найконечніщих життьових річей, не маючи часу займатися пасішництвом. Другою причиною занепаду пасішництва була так звана церковна реформація, що завела службу божу без окраси та блиску свішників, чим уживання воску було ґрунтовно зменчено. Питний мід поволі витиснули пиво та горілка, пасішництво почало гинути. З XVII стол. про нього майже не лишилося в літописях згадок. Пасішництво, хоча й провадилось далі, стало вже більш аматорством окремих осіб, як прибутковим промислом широких верств народу. Історія чеського шкільництва згадує, що славний педагог і учитель народів Амос Коменський пильно приглядався до виводу бджіл і намагався пробудити в народові до них цікавість, ширив знання про життя бджіл і любов до них.

Новий росцвіт пасішництва настав за панування Марії-Терезії. Вона, піклуючись піднесенням народнього господарства та підвищенням добробуту підданців, підпирала та оберігала пасішників спеціяльним законом. Року 1755-го вона видала патент для Морави та Шлезьку, а р. 1776 — для Чех. Ті патенти не стратили сили аж дотепер, будучи основою чеського пасішницького права. Цими законами пасішництво звільнено від яких-будь податків, кожному дано право тримати бджіл на своїй землі в бажаній кількости, а також дозволено збірання рою

на чужих ґрунтах. Щоби ширилося пасішництво, найпильніщим пасішникам призначувались ріжні нагороди та було засновано пасішницькі школи, в яких виучували основам раціонального пасішникування. Доба Марії-Терезії та Йосифа II принесла Чехам і перші пасішницькі книги в рідній мові. Року 1789-го вийшов перший самостійний чеський твір про бджіл панотця Іосефа Яніша, надрукований в Празі. В історії чеської пасішницької культури цей факт треба вважати за важливе епохальне з'явище.

При всіх тих стремліннях піднесення стану культури пасішництва, воно, однак, лишалось на своїй первісній примітивній позиції. Пасішникували здебільшого в колодах, в котрих бджоли малися добре і без людської помочи, догляд їх не вимагав багато турбот, польове господарство ще не було так розвинене, не провадилось інтенсивно, а тому бджоли скрізь знаходили собі досить пожитку від весни до осени, й давали добрий заробіток пасішникам. Дійсна культурна доба в пасішництві настала від того часу, коли виступив Дзерзон (року 1845) в пасішницькім суспільстві зі своїм розбірним вуликом. Цим положено основу раціонального пасішництва, яке було підвищено до ступня науки. Дзерзон найшов особливо по чеських землях ряд захоплених наслідувачів, працям яких завдячують нині новітній погляд на справу та знання про життя бджіл. У піднесенню культурного рівеня чеських пасішників головну заслугу мають фахові часописи, до яких досвідчені особи подавали свої замітки, спостереження та поради. В Празі виходить від р. 1867 „Český Včelař" („Чеський Бджоляр"), в Берні — „Моравська Бджола" („Moravská včela").

Швидко потім також було усвідомлено корисність гуртування праці. Наслідком того закладаються пасішницькі спілки (року 1854 — в Берні та р. 1864 — в Хрудимі). Щоби пасішництво й пасішницькі спілки мали осередок, в якому вони виступали б, як одно ціле, й могли би обстоювати та заступати з успіхом пасішницькі інтереси в широких розмірах, заложено краєві осередки (Централі) р. 1872 — в Празі та р. 1898 — в Берні. Впорядженням відповідних викладів, коротких курсів, видаванням часописів, громадськими сходинами, виставами, закладанням книгозбірень і иншими заходами, котрих пасішницькі організації вживали для виховання своїх членів, — піднесено було чеське пасішництво на таку культурну височінь, поширенність та продуктивність, що тепер, коли по розпаді Австро-угорської держави приєднано до чеських земель і Словаччину з її визначним пасішництвом, — злучене чесько-словацьке пасішництво уявляє з себе одну з найсильніщих малогосподарських корпорацій нової держави. По урядовій статистиці з р. 1920 є в Чехословаччині 88.689 пасішників (з того в Чехах — 46.791, на Мораві — 16.672, в Шлезьку — 3.648, в Словаччині — 18.785, в Підкарпатті — 2.793). Число осажених бджільних родин — 485.985, роїв — 180.000; пересічний прибуток з 1 вуліка меду — 3,70 кг., воску — 0,38 кг. Цілий збір чеського пасішництва оцінюється досить високо, а саме: меду (при ціні 25 к. ч. за 1 кг.) — в 30.000.000 к. ч., а воску (за 1 кг. по 45 к. ч.) — в 4.600.000 к. ч.

Так посунулось на перед чеське пасішництво за декілька десятиліть захопленою працею пасішницьких фаховців.

В пасіці теперішнього чеського пасішника стоять модерні, випро-

бовані системи вуликів, з якими можна оперувати ззаду, з боків та згори. Первісна колода (дуплянка) відійшла цілком в минуле й трапляється тепер тільки де-не-де, по віддалених, недоторкнених культурою, закутках Словаччини та Підкарпаття. Також і пасішницьку практику було ґрунтовно змінено. Часто працюють пасішники з поліпшеними приладдями та пристроями чужого і місцевого походження (Медомет Грушки), за допомогою яких пасішництво і при теперішніх, в наслідок інтенсивної обробки ґрунту, несприятливих умовах медозбору, — сталось знову значним підсобним промислом, часто навіть і виключним засобом до життя багатьох пасішників.

Крім цього, переважно практичного боку бджільництва, останні кроки в розвою пасішництва з погляду теоретично-наукових дослідів та пристосування їхніх здобутків на практиці стоїть високо.

Бджола та її духове цікаве життя стали улюбленою темою багатьох теоретичних праць і лабораторного досліджування. Щоби вияснити багато ще дотепер нерозв'язаних загадок та з'явищ, — засновано добре впорядковані дослідні стації, племенні та стації виховування місцевої раси—чеської чорної бджоли. Останніми роками звернено ще увагу всього чеськословацького пасішництва на новий дослідний пасішницький інститут, що міститься в Празі і має зосереджувати в собі все, що бджільницькі теорія й практика дають та чого можливо чекати. Другим завданням пасішницького інституту, що поволі розвиває від минулого року свою діяльність, — є пильнувати всяких нових з'явищ в цій галузі за кордоном. Так само інститут має почесне заступлення чеського пасішництва і на форумі пасішництва світового. Значне число пасішників-інтелігентів, що в чеськім громадянстві займають провідні місця, творить опору його поступу. В тому ж полягає й запорука, дослідний інститут буде розвиватися далі та що його діяльність буде всебічно підтримано. Саме те з'явище, що в рядах чеських пасішників є значний відсоток інтелігентів, котрі не шукають в пасішництві джерела матеріяльного збогачення, але бачуть в нім моральне заспокоєння й ставляться до нього з ідеального погляду, — забезпечує чехословацькому пасішництву не тільки провідне місце серед словянських країн, але спричиняється до пишного піднесення його прапору і на міжнародньому пасішницькому полі.

ПАСІШНИЦТВО НА ПІДКАРПАТТІ.*)

Підкарпатська Русь положена серед гір, що в переважаючій більшости вкриті ріжноманітними лісами, де також цілими площами росте липа, часто трапляється акація та всякі інші медодайні дерева; де полонини та незачеплені луги, мов килимом, що-річно вкриваються медодайними квітами, — вже з огляду на це своє природнє положення, — країна надзвичайно великих пасішницько-господарських можливостей. Тепле, мняке й лагідне підсоння цього краю — з другого боку, давали б най-

*) Стаття *П. Кукурузи.*

більшу змогу легко виужитковати працю бджіл та їх багатий неплачений медовий скарб. Не диво, що пасішництво в цьому краю природньо народилось і поширилось, бджола користується любов'ю сільського та гірського населення, яке інстинктивно і логично бачить в ній свого приятеля та корисного співробітника.

Після приближних статистичних даних на Підкарпатті налічують до 3.000 пасішницьких господарств з 11.000 роями. Ця кількість до населення краю становить приближно таке відсоткове відношення, при котрому на 1000 мешканців припадає 5 пасік. Одначе, загальний образ бджільництва на Підкарпатті уявляється як в найгіршому вигляді. В цьому затишному кутку, народня освіта, що так довго була занедбувана за часів мадярського панування, ледве докотилася до селянського населення в формі малої грамотности, але цілком не вплинула на форму примітивної господарки взагалі, а пасішничої і тим більше. Примітивність пасік тут просто вражає. Кругла дуплянка, довбана колода, соломяний кошик, — це загальні та звичайні форми вулика. Знищення бджіл сіркою — так само загальний спосіб експлоатації пасік, а невизрілій, помішаний з молодою дітвою мед, є продуктом цього пасішникування.

Ідеї і форми раціонального пасішництва, очевидно, до недавнього часу сюди раніш не доходили, і тому про них просто мало хто чув і майже ніхто їх конкретно не знає.

Мало того, попередні господарі краю зуміли так рішуче зневірити населення в самій можливости доброзичливого відношення до цього з боку влади, що й нині, коли сучасна влада підходить до Русина з найкращими проектами поліпшення якоїсь галузі господарства, — то він найперше ставить сам собі питання „а чи це не є якась хитра форма стягнення з нього нового податку?" Насторожується і з недовіррям пасивно стає збоку, мовляв: „хай воно буде і так, але я краще подивлюсь віддалеки; а коли буде добре, то й я на те пристану"!... Отож найбільше, з цієї причини глибокого недовірря Русина до всяких нових, невипробованих ним самим способів пасішникування, його пасішництво загально зберігло примітивізм стародавніх часів.

Лише в жупі Мармарошській на схід, аж до Тереблі, у Гуцулів, можна здибати культурніщі пасіки (вуліки з рухомим дном), що мабуть можна пояснити сусідством Східної Галичини з її часто цілком раціональним, новітнім пасішництвом.

Здобування меду з вуліка способом знищення бджолиної родини, нищить до 50% літніх наймедніщих та найсильніщих роїв. Зимуючі кволі рої, нездатні до боротьби з труднощами зімівлі, часто-густо гинуть і збільшують цей відсоток. Бузимні кволі рої на весні головну енергію витрачають на поліпшення своїх физичних сил і втрачають добу весняних пожитків. Спадковість покоління також набувається не від найкращих роїв, а — навпаки.

Так невідрадно уявляються зовнішні умовини праці Підкарпатської бджоли.

Одначе не вичерпана кількість пожиточного нектару, що розлита по лісах, лугах й полонинах, дає їй змогу і в тих жахливих умовах зібрати меду, майже на цілих 100% більше, ніж бджолам инших земель Ч. С. Р., як це видно з долученої таблички III відділу Державного Статистичного Уряду в Празі:

За 1920 рік	Скількість пасічників	З них організованих	Скількість родин на весні	Скількість родин в осені	Прибуло роїв натуральних	Прибуло роїв штучних	Середній прибуток меду з 1 вул. в kg	Серед приб. воску з 1 вул. в kg	Всього меду в kg	Всього воску в kg	Ціна 1 kg меду в к. ч.	Ціна 1 kg воску в к. ч.	Всього меду на суму в к. ч.	Всього воску на суму в к. ч.
В Чехах . . .	46.791	27.259	181.142	231.185	68.348	1.745	**2·72**	**0·15**	492.997	27.666	26·22	46.50	12.926.771	1.286.513
На Мораві . .	16.672	9.697	89.356	109.722	33.324	819	**1·35**	**0·13**	120.513	11.361	26·49	46.23	3.195.235	525.230
На Шлезьку .	3.648	2.524	17.027	22.429	7.876	166	**1·31**	**0·16**	22.338	2.697	32·66	47.18	729.450	127.257
На Словакії . .	18.785	1.961	90.669	109.057	63.214	869	**6·12**	**0·60**	554.601	54.024	21·60	41.65	11.981.014	2.250.348
На Підкарпатті	2.793	37	11.699	13.592	7.312	29	**7·10**	**0·86**	83.032	10.106	19·77	44.12	1.641.829	445.920
Разом . .	88.689	31.478	389.893	485.985	180.074	3.649	**3·72**	**0·38**	1.273.481	105.854	25·35	45.14	30.471.299	4.635.268

З сказаного легко уявити, що могло би дати в загально-медовий скарб Республіки Підкарпатське пасішництво, коли б на нього звернути належну увагу і поставити в умовини культурної праці.

Одначе треба сконстатувати, що уряд і організоване громадянство Республіки свою увагу вже звернули, доказом чого є заснування 7 пасішницьких товариств та союзу цих товариств, що об'єднує до 300 членів-пасішників. На великий жаль, Русинів-пасішників припадає на це число незначна частина — біля 40 душ, а решта Мад'яри.

Вивести пасішництво Підкарпаття з його сумного стану на шлях культурної господарки, що давно вже процвітає в Чехах, Шлезьку та на Моравi, а в останній час і на Словаччині, зможе лише поступова, систематична праця протягом довшого часу, яку розроблено й намічено для переведення в життя Міністерства Хліборобства. Найперше заведений для цього краю постійний роз'їздний інструктор буде а) переводити організацію пасішницьких Т-в на місцях, б) інструктувати окремих пасішників, по святочних днях провадити для околишних пасішників курси, демонструвати на окремих пасіках ріжні бджільницькі праці і т. д.

Відсутність модерних вуликів на Підкарпатті вимагає потребу влаштування великої майстерні для виробу рамових-соломяних та деревляних вуликів. Вуліки ці, що розійдуться по ліпших пасіках на села, дадуть змогу пасішникам практично пересвідчитись їхній доцільности, порівнюючи з свогочасними дуплянками та колодами. Справу цю особливо легко можна буде перевести на Підкарпатті, з огляду на багацтва країни деревом та повну можливість для кожного пасішника вжити на вуліки власну солому.

В дальнійшому, як то робиться в инших землях Республіки, Міністерство Хліборобства має на думці а) влаштувати ширші курси для пасішників, б) при господарських школах організувати зразкові пасіки та, нарешті, в) ширити взагалі пасішничі знання серед шкільної молоді шляхом введення в програм низчих і середніх шкіл відомостей про пасішництво, а в господарських школах, де ще немає, завести бджільництво, як окремий шкільний предмет.

Що торкається відповідної фахової пасішницької літератури, Підкарпаття бідне на неї в повному значінню слова. Крім „Пчоловодства"— підручника по пасішництву, виданого Аґр. Косарем в р. 1922 та ще одної книжки, надрукованої 1904 р., нічого більш немає про пасішництво, народньою мовою писаного. І в цьому відношенню робляться як пасішн. Союзом, так і Міністерством відповідні заходи, щоби задовольнити цю пекучу потребу доброю фаховою книжкою, яка сама по собі є першим і приступним учителем для кожної грамотної людини.

*

КООПЕРАЦІЯ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ.*)

Значіння кооперативної думки в Чехословацькій народній господарці.

Думка кооперативної самопомочі в Чехословацькій народній господарці, а зокрема в чеському селі, була свідомою боротьбою з несприятливими наслідками економічного лібералізму, представником якого в колишній Австро-Угорщині був германізуючий і мад'яризуючий централізм.

Економічна трудова самопоміч була саме тим першим тереном, в якому насамперед проявилося стихійне прямування Чехословацького народу до самостійности. Народ, позбавлений політичної незалежности, після свого національного пробудження вхопився незабаром за думку кооперації як по містах — серед міщанських і робітничих кол, так і по селах, щоб, таким чином, заложити фундамент для своєї майбутньої самостійности. В 50 роках минулого століття в часи гнітючого абсолютизму Баха, з'явилися серед чеського народу перші три пропагатори кооперативної думки: Шимачек, що пильно засновує кооперативні громадські позичкові каси, себ то кредитні установи типу Шульце-Деліче; Хлеборад, який закладає в робітничих колах споживчі товариства, та лікарь Кампелік в Кралево-Градецькій окрузі, який рекомендує закладати по селах повітові кредитні товариства, що, на його думку, мають помагати хліборобам в тяжких обставинах.

I. Мійські кооперативні установи.

Стан народньої господарки в чеських країнах у 60—70 роках XIX століття був такий, що найприхильніщі умовини для повстання кооперативних установ були фактично і передовсім серед середніх шарів мійського населення. Починаюче промислове життя в чеських країнах відчувалося по містах. Осередок міст творили верстви ремісницькі та купецькі. В їхнім оточенні почав з'являтися вплив фабричної конкуренції як місцевої, так і закордонної, особливо, з огляду на торговельну умову Австрії з Англією та иншими країнами, бо та умова базувалась на засадах вільної торгівлі. Спонукуючим моментом до організації кооперативного кредиту серед мійського населення чеської національности була ще й та обставина, що національних кредитових установ серед Чехів майже не було. Мійські ощадниці, як і мійська самоуправа, здебільшого

*) Стаття *д-ра Л. Дворжака* (з книги „Кооперація в Ч. С. Р." р. 1921).

були німецькі, а крім цього, їхні стремління було скеровано, головним чином, до уділювання гіпотечного кредиту під запоруку мійського нерухомого майна.

Не можна тому дивуватися, що прямування Шульце-Деліче знайшли сприятливий ґрунт серед чеських мійських шарів, котрі вхопились за нові думки, як за засіб до господарського і національного підйому. Треба зазначити, що в цьому стремлінні до організації кооперативного кредиту навіть самі Німці, що живуть по Чехах, лишилися далеко за Чехами, а саме тому, що серед них поширювався цей рух головне на користь ощадних кас. Тому, наприклад, року 1874-го в Чехах було позичкових кас сістеми Шульце-Деліче — 307, а з цього 226 було чеських і 81 німецька; але ощадних кас було 70, з них 26 чеських і 44 німецьких. На Мораві в цьому ж самому році позичкових кас було 218, а саме 192 чеських і тільки 26 німецьких; але з 30 ощадних кас тільки 11 чеських, решта (19) були німецькі. В Шлезьку було 15 позичкових кас, із них 1 чеська, 1 польська, решта — німецькі; 12 ощадних кас були виключно німецькі. Таким чином, всього разом в чеських країнах було: 419 чеських і 120 німецьких позичкових кас; ощадних кас було 75 німецьких і 36 чеських.

Величезне число німецьких ощадних кас пояснюється ще й тим, що тоді по мійських самоуправах переважної частини міст під натиском уряду перевагу мали німці. Зріст кооперативних громадських ощадних кас не припинило навіть відоме віденське банкротство в 1873 році. Розвиток їх безупинно йшов від 60 років так, що під цей час мійські громадські ощадні каси творять дуже поважну частину народнього господарства у Чехословаччині.

Чеських ощадних кас було з кінцем 1917 року у Чехах, на Мораві та Шлезьку — 702. Вони мали 308.100 членів, 30.244.000 корон паїв, 79.025.000 резервового капіталу та 1.201.010.000 корон вкладок. Німецьких ощадних кас у 1917 році було 429 й в 1913 році вони мали 92.508 членів, 2.311.800 корон паїв, 17.600.000 корон резервового капіталу і 297.377.000 вкладок.

II. Повстання споживчої кооперації. Майже одночасно з основанням ощадних кас по сістемі Шульце-Деліче, почався, дякуючи діяльности Хлеборада, могутний рух споживчої кооперації, що поставила собі такіж великі завдання, як і її зразок — „Рочдельські піонери". Цей рух, виходючи з мійських центрів, поширився і на сільські округи. Не зважаючи на те, що його було викликано в значній мірі тяжкими умовинами життя фабричних робітників і мав він сприятливий ґрунт та підвалини в нездорових господарських відносинах 70-их років, він все ж таки швидко занепав. 1867-го року було споживчих товариств в чеських країнах 34; в 1872 році — аж 438, з них — 352 чеських і 86 німецьких. У 1875 році число їх впало до 225, в 1880 році залишилося вже тільки 89, але і ці згодом перестали істнувати. Під той час не було ще для їхнього істнування економічних підстав. Як лише настало тяжке економічне положення в наслідок фінансової кризи 1873 року, — щезли і вигоди споживчих товариств, для істнування яких не було фактично потрібного числа зорганізованих членів, а одночасно не було досить підготовлених урядовців та спеціялістів, що могли б з успіхом провадити цю справу.

Споживчі товариства фактично зникли на два десятиліття. Вони знову з'явилися доперва в 90 роках, але вже серед зовсім инших умовин. Тепер вони повстали у великих промислових центрах Чехії, Моравії та Шлезька, де без перерви творилися великі індустріяльні підприємства.

Здійснювали ідею споживчої кооперації вже діячі, відповідно досвідчені, з комерційним знанням і віддані кооперативній справі з захопленням апостолів. З кінцем 1918 року чеських споживчих товариств нараховувалось 287 з 127.408 членами, а їхній оборот досяг 73.873.000 корон чеських. Мали вони 3.231.000 паїв, 2.544.000 к. ч. резервового капіталу, цілий же їхній пасив виносив 19.685.000 кор. ч. Поруч з тим в німецьких споживчих товариствах (в загальній кількости 290) було у 1916 році 151.347 членів, їхній прибуток виносив 53.612.000 корон, паїв було 3.174.000, резервового капіталу — 2.870.000 корон. Майно оцінювалося у 18.547.000 к. ч. Споживчих товариств з переважаючим польським елементом було 17. Вони мали 6514 членів при 3.530.000 кор. річного обороту, 494.000 паїв, 448.000 — резервового капіталу при загальній ціні цілого майна — 2.203.000 корон.

Надзвичайно успішний розвиток виказує „Союз Чеських Споживчих товариств для гуртових закупок",*) що у 1912 році постачив товариству, яке належало до нього, краму на 2.178.000 кор., а в 1918 році, при десятинному зросту, — вже на 37.206.000 корон, а в 1919 році — на 290.000.000 корон.

Величезні успіхи цих споживчих товариств спричинилися до того, що враз після осягнення політичної самостійности народу, так само й инші, неробітничі верстви вхопилися за кооперативну думку та почали засновувати товариства консументів серед людей, забезпечених сталою платнею (державні й приватні урядовці, мійські службовці). Поруч з тим цієї думки вхопилися також і чисто політичні партії, серед членів яких ідея споживчої кооперації ще й раніше пустила глибокі коріння. В наслідок цього у багатьох містах і промислових місцевостях було засновано споживчі товариства, що приймають за членів лише людей з окресленими політичними переконаннями, а це, зрозуміло, має свої значні негативні сторони. Можливо, що багато з тих товариств зникнуть, все ж таки цим чином притягається до кооперативної діяльности і такі гурти населення, до яких ця думка доходила зпроквола. Це завважаємо особливо в соціал-демократичній партії. Її кооперативний центр: „Центральний Союз Чехословацьких кооперативів в Празі", об'єднуючий переважно споживчі товариства, мав замість 433 товариств з 1918 року вже 700 таких спілок у 1919 році та майже 250.000 членів. Його гуртові прибутки в 1919 році досягли майже 270.000.000 кор. ч. тим часом, коли в 1918 році вони виносили заледве 94.000.000 корон чеських.

Так само й „Чехословацька Соціалістична Партія" засновує тепер багато споживчих товариств. Таких протягом 1919 року було вже понад 250, а постачали вони харч більш, ніж для 200.000 людей. Рівночасно ця партія заснувала 56 будівельних товариств і кілька спілок для малоземельних селян, що мають свій кооперативний центр в „Союзі

*) Velkonákupní společnost českých družstev konsumních v Praze.

Чехословацьких Товариств Дрібних Сільських Господарів". Ця назва, однак, не одповідає складові членів цього союзу, що здебільшого формується з членів мійських споживчих товариств. Обидва вищезгадані союзи, з метою скріплення своїх товариств та в інтересах фінансових заснували у 1919 році кооперативні банки в акційовій формі, покищо, однак, з обмеженими фінансовими засобами. Врешті, до заложення споживчих товариств приступила й консервативна партія, себ то „Чехословацька Народня Партія" (клерікальна. Прим. ред.).

Незалежно від цих кооперативних починів, що мали в значній мірі політичний характер, хліборобська кооперація поширювала як перед війною, так, головне, і під час війни свою діяльність по закупці краму першої необхідности для своїх членів. Це були найбільше — хліборобські спілки, магазинні товариства і кредитові спілки типу Райффайзена, в звязку з якими перебувають головні спеціяльні хліборобські кооперативні організації малоземельних селян.

III. Ремісничі й робітничі товариства для виробу й збуту. Порівнюючи меншого успіху досягли товариства дрібних ремісників та крамарів, а також робітничі товариства для закупки, виробу та збуту ріжних продуктів й злучені з ними професіональні товариства взаємности. Незвичайна високість солідарности, освіти, комерційної дотепности, що вимагаються цією формою підприємств від членів, не дозволили успішно розвиватися цим кооперативним установам. Можливо, однак, сподіватись, що злучившись з організованою споживчою кооперацією і під впливом об'єднуючих змагань поміж середнього промислу, і ці кооперативи здобудуть необхідну комерційну стабільність та фінансові сили.

В 1910 році всіх цих чеських товариств для закупки сирівців, для продажу виробів, продуктивних спілок, машинових, магазинових і т. д., включаючи до цього і виробні кооперативи, ремісницькі й торговельні спілки, було разом 251. Вони мали членів 22.311, продали краму на 31.485.000 к. ч. (сюди включено більшу частину товариств крамарів та більш великих промисловців). Паїв було — 6.459.000 к. ч. резервового капіталу — 3.170.000 к. ч.; майно оцінювалось в сумі 22.290.000 к. ч. Німецьких товариств налічувалось 164. Вони мали 10.465 членів при 20.447.000 к. ч. річного обороту та 10.291.000 паїв при 1.180.000 кор. резервового капіталу та 24.496.000 к. ч. загальної вартости майна.

IV. Будівельні товариства. Великі надії, особливо перед війною, подавав розвиток будівельних та мешкальних товариств, головним чином дякуючи невтомній діяльности колишнього директора земельного банку, д-ра Л. Лощака. Швидкий ріст міст, переважно чеських, що 1900 року робилися все більше й більше промисловими, спричинився до утворення несприятливих для робітництва та урядовців мешкальних умовин. Коли ж, однак, після державної допомоги було полегшено одержання необхідного (гіпотечного) кредиту, — діяльність цих товариств розвинулася вражаюче швидко. Одже, незабаром майже у кожному чеському місці була своя кооперативна колонія „родинних домиків". У 1912 році оцих товариств було 393, вони нараховували 18.252 члена, одержали квартирної платні 1.469.000 кор. ч.

Їхні паї виносили 2.724.000 к. ч., резервовий капітал був 350.000 к. ч., а все майно загалом оцінювалось в сумі 32.029.000 к. ч. (з того нерухомого майна вони мали на 18.516.000 к. ч.). З причини мешкальної кризи, що настала після війни, ці товариства повстають тепер при державній допомозі у величезному числі скрізь по всій Республіці.

V. Хліборобські Спілки.

Однак, найбільшого успіху досягла кооперативна ідея поміж чеських хліборобів.

Серед сільських господарів кооперативна думка пробуджується через усвідомлення спільности господарських та культурних інтересів, при організованні свого кредиту (кредитові товариства з необмеженою порукою типу Райффайзена при продажу хліборобських продуктів та виробів, товариства елеваторні, магазинові, гуральняні, крохмалеві, кооперативи для сушення цікорія, для перерібки овочів та городини і т. д.; для закупки річей, необхідних у сільському господарстві, закупочні кооперативи, селянські споживчі спілки) або, при використуванні підприємств, що технично полегчують хліборобську машинову продукцію, одже для закупки та використування хліборобських машин, кооперативи для улаштування і використування електричної енергії, будівельні спілки і т. д.

Могутня національна свідомість, яка передбачає в росцвіті сільського господарства і у чеському селі загалом запоруку дужого розвитку всього народу, міцно підтримувала зріст кооперативних починів серед селянства. Сама дісципліна та солідарність, що виховується в кооперативних підприємствах, мали сприятливий вплив і на инші сторони народнього життя.

Чеське сільське господарство зі своїми 3600 кооперативами, що нараховують 400.000 членів і диспонують власним та довіреним майном в сумі 700 міл. к. ч., ні в якому разі не стоїть позаду инших націй, що захоплено віддалися кооперативній думці.

Позаяк члени кооперативів здебільшого є батьками родин, кожну з яких можна числити з пятьох членів, то ж, можна сказати з певністю, що по-над 2.000.000 сільського населення Чехії, Морави та Шлезька зацікавлено в селянських кооперативах. Коли ж брати під увагу лише сільських господарів, то три з пятьох завше є зацікавлені в кооперації.

Подібно иншим, менш численним культурним націям, Данцям, Финам, Швейцарцям, Познанським Полякам, Ірляндцям. — Чехи виявили в кооперації здібність скеровувати що найбільше сил до продуктивної діяльности, до зменшення числа посередників при збуті продуктів і до можливо великого скорочення физичної праці в господарстві.

Тим часом, як торгівля, часто навіть перерібка хліборобських продуктів і продукція предметів, необхідних у хліборобстві та харчів була здебільшого в руках сумнівних елементів та навіть з національного боку ворожих до Чехів, — так само й кооперативи для перерібки хліборобських продуктів в значній мірі перебували в руках елементів з національного погляду непевних, чи ворожих, хліборобські кооперативи помагали націоналізувати торгівлю і промисловість, а поруч з цим утворювати міцні підвалини для економічної й політичної

самостійности. Палке й здібне на офіру національне чуття, з яким ми здибуємося у сільського населення словянських народів, було й є основною причиною успіхів кооперації серед чеських хліборобів.

РОБІТНИЧИЙ КООПЕРАТИВНИЙ РУХ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ.*)

З історії робітничого кооперативного руху. Початки робітничої кооперації, особливо споживчої, можна віднести до 50-х років минулого століття. В 1847 році було засновано в Празі першу споживчу спілку під назвою: „Viktualien-und Sparverein in Prag". Ця спілка під час літа приймала від членів заощаджені гроші, на які в-зимку набувала в більшій кількости вугілля, дрова, картоплю і т. д.; потім, відповідно до внесених вкладок, ці матеріяли поділювались поміж членами. Спілка трималась статуту, складеного на зразок сістеми Лідке, генерального державного скарбника в Прусії. Та, однак, ця спілка не набула собі ваги й незабаром заникла.

Перший робітничий споживчий кооператив було засновано в році 1861-му в селі Сташові біля Збірова. Звався він: „Перша робітнича споживча спілка „Бджола" у Сташові. Членами цього кооперативу були робітники з залізного заводу в цьому місті, а товариство було заложено з почину, який дала адміністрація цього заводу. Коли, однак, завод перестав існувати, то заник також і згаданий кооператив.

По тому в кооперативному рухові настає перерва, аж, врешті, кооперативна думка знова відживає в р. р. 1867—1869, коли, після Австрійської війни з Прусією, уряд видав закон про збори та товариства, що ним головно робітництву було уможливлено засновувати просвітні, допомогові і т. д. об'єднання. В 1868 році в Празі відбулися збори, на яких, за порадою д-ра Ф. Л. Хлеборада, присутні ухвалили заложити споживчу спілку під назвою „УЛІК" „Oul" (Підприємча спілка пражських робітників).

Цей кооператив мав незабаром біля 3.000 членів і, крім 22 крамниць, впорядив: млин, пекарню, кравецьку і шевську майстерні і т. д. На жаль в цій спілці швидко виникли непорозуміння, з причини яких д-р Хлеборад був змушений зложити свої функції, що й вирішило долю цього товариства; воно зникло. В р. р. 1869—1872 таких спілок було заложено в Чехах коло 500. Всі вони, однак, наприкінці 1875 року перестали існувати. Фундатор цих кооперативів, д-р Хлеборад, переслідуваний зненавистю робітництва, що в нім добачало головного винуватця неуспіху справи, блукаючи з місця на місце, виемігрував, врешті, до Росії, де й став радником міністерства финансів. Помер він в Петербурзі в 1912 році.

---

*) Цю статтю написав *Ф. Їрасек*, сенатор і голова Центрального Союзу чехословацьких робітничих кооперативів.

Тією першою більшою спробою на полі кооперативної праці кінчається перший етап кооперативного руху. Робітництво з того часу більше присвячує своєї уваги діяльности на ґрунті політичнім.

Лише в 1890 та послідуючих роках засновуються продуктивні кооперативи, переважно ж робітничі друкарні, продуктивний кооператив друкарських робітників, продуктивний кооператив капелюшників, робітнича пекарня в Празі і т. д. Ці кооперативи існують ще й доси, зокрема робітнича друкарня „Графіє" в Празі, в якій працює коло 200 робітників, та робітнича пекарня в Празі, де працює 200 — 250 робітників. Обидві ці спілки дуже добре розвинулись.

По ріжних містах заложилися також споживчі спілки, однак без більшого значіння для загальної справи. Тому між ними не було звязку й вони існували відокремлено. Іхнє ж поводження можна пояснити також ще й тим, що Соц.-Дем. партія вважала зайвим кооперативний рух, який скорше гальмує боротьбу робітництва за політичні права і громадські свободи, ніж тій боротьбі допомагає.

Тільки в 1903 році на загально-австрійському з'їзді Соціял-Дем. було вирішено — що кооперативний рух має своє значіння для робітництва. Тоді поручалось членам партії працювати та організувати кооперативні установи.

В 1907 році на чехословацькому з'їзді Соціял-Дем. в Пільзні було ухвалено рекомендувати робітництву засновування кооперативних організацій, а потім було вирішено, що б кооперативні організації чеського робітництва заложили свою самостійну централю в Празі й виступили з централі кооперативів тодішнього союзу господарських і заробітних спілок у Відні. З цього часу датується швидчий розвиток кооперативних організацій в Чехах, тоб то — в Чехословацькій Республіці.

У 1908 році відбувся установчий з'їзд чеських споживчих, продуктивних та инших кооперативів, на якім було заложено Центральний союз споживчих, продуктивних і господарських кооперативів, що потім змінив свою назву на „Центральний союз чехословацьких кооперативів в Празі". З цього часу почався рух серед чеського робітництва, що старалося зорганізувати кооперативні господарські підприємства.

Центральний Союз Чехословацьких кооперативів почав свою роботу 1-го квітня 1908 року. До нього вступило 86 спілок з загальним числом членів 14.000 та оборотом коло 7.000.000 корон. Так в коротких рисах уявляється історія робітничого кооперативного руху перед 1908 роком.

Основа та принципи робітничої кооперації. Робітничий кооперативний рух, як, зрештою, і кооперативний рух загалом, базується на законі про господарські і заробітні товариства, виданому 9 січня 1873 року. Згідно з цим законом для заложення кооперативу треба спеціяльні умови і внесення до торговельного реєстру. На тій підставі можуть організуватися ріжні кооперативи: споживчі, продуктивні, позичкові, будівельні та мешкальні, хліборобські й арендні, магазинові та для гуртового закупу.

Що торкається робітничої кооперації, то в ній найбільш поширено такі кооперативні галузі: кооперативи споживчі, продуктивні, будівельні та мешкальні, позичкові та кредітові, господарські й арендні. Останніми часами з'явились ще кооперативи інвалідні.

Відповідно до закону й статутів, організація зазначених об'єднань спочиває на такій основі. Керовничим органом в кооперативі є адміністративна рада, що складається звичайно з 3—7 членів. На ній лежить відповідальне представництво кооператива, а обовязки її визначено з одного боку статутом, з другого — законом.

Дальший орган — дозорча рада. Це орган контрольний, що звичайно складається з 6—12 членів. Тако ж функціонує в межах статуту й закона.

Найвищий орган кооператива — загальні збори, межі чинности яких тако ж встановлено статутом і законом.

При споживчих кооперативах, що мають більше число филій, існує ще дальший орган — місцевий дозорчий комітет, що контролює продавців та керовничих складами і уявляє з себе звязок між членами кожної поодинокої крамниці та центральною адміністрацією.

Керування місцевим дозорчим комітетом належиться так званому агітаційному комітетові, що періодично збірається та приймає участь при вирішуванні справ принципового чи спеціяльного характеру.

Великі споживчі кооперативи, що мають більше число членів, як 5, 10, 15 і більше тисяч, представлено на загальних зборах вже не членами, а делегатами від поодиноких филій, так що на 30, 50 або і 100 членів буває один делегат. Делегатів вибірають на членських зборах кожної поодинокої крамниці, а потім з них утворюються загальні збори.

Кооперативи повинні мати прилюдне рахівництво, тоб то звіт про свою чинність або загальний баланс мусять подавати до загального відома. Природно, що поодинокі кооперативні галузі мають ріжні відхилення з погляду організаційного, залежно від своєрідности тих чи инших окремих форм кооперативів. В деяких випадках є навіть ріжниці і з погляду формального, позаяк згодом було видано окремі закони для поодиноких продуктивних кооперативів.

Споживчі кооперативи. Споживчі спілки здебільшого організовано на принципах чесних каменярів з Рочделю. Згідно до статуту, а теж і в дійсности праця цих спілок обмежується: 1) продажем для членів, 2) продажем за готівку, 3) продажем за біжні ціни, 4) чистий прибуток поділюється пропорціонально до надбаного краму і 5) пай чистого прибутку записується на рахунок збереження членів.

Це головні засади, на яких спочиває робітничий рух Чехословаччини. Тут було використовано всі три системи, що існують в робітничій споживчій кооперації. Крім вищезгаданої системи рочдельської, було заведено систему *гамбургську,* то б то зачислювання паїв з чистого прибутку до ощадних сум і виплачування їх лише на випадок страйку, локауту, смерти, хороби то що. Відповідно до зразкового статуту, кождий член мусить мати заощаджених принаймні 100 к. ч. По-за тим майже всі кооперативи завели систему бельгійську, себ то допомогу на випадок смерти. Допомогу установлюється згідно до обороту річного і як хто довго був членом. Вона виносить від 50 до 500 к. ч.

Кооперативи продуктивні і трудові. Спілки продуктивні й трудові здебільшого закладає робітництво одної спеціяльности. Мета цих товариств полягає в продукції на спільний рахунок та уможливленні праці своїм членам. Ці кооперативи захоплюють всі мо-

жливі галузі продукції, а найчастіш то будуть: пекарні, друкарні, шевські майстерні, кравецькі, столярні, механичні, електротехничні, слюсарські, по обробці камню, кравецькі, мясницькі, ковбасні і т. д.

Ці кооперативи що до своєї внутрішньої організації нагадують споживчі спілки з тою, однак, ріжницею, що члени їхні продукують на спільний рахунок і збувають ріжним покупцям, без огляду на це, чи вони належать до споживчих кооперативів або чи є приватними набувачами. Адміністрація цих спілок так само подібна до адміністрації споживчих кооперативів. Члени вибірають директора, адміністратора підприємства і т. д. Переважну часть всіх продуктивних спілок обслуговують лише самі члени.

Кооперативи будівельні та мешкальні. Завдання цих спілок полягає в будуванні родинних (малих) і великих домів для власних членів та забезпечення, таким чином, можливости дешевого й санітарного мешкання спільників. В Чехословаччині було видано закон, що забезпечує цим спілкам розвиток їхньої діяльности. На підставі того закону держава запоручує фактичні видатки будівельні до висоти 90%, иноді покриває вище опроцентування та річні такси, через що повишується платня за користування хатами в цих домах. Родинні хати продаються членам на власність, великі доми — лишаються майном кооперативів. Організація та адміністрація цих кооперативів — тотожна з кооперативами споживчими.

Кооперативи позичкові та кредітові. Ці кооперативи дуже мало поширено серед робітництва, позаяк існує велика організація ощадних і позичкових спілок, селянських і мійських ощадниць та позичкових кас. Наскільки ці спілки закладаються робітництвом, — то в такій же мірі вони притримуються сістеми Шульц-Деліча, тоб то звичайно уділюють особисті кредіти. Кредіту гіпотечного ці кооперативи не уділюють, що, зрештою, відповідає їхньому характеру. Всі ці финансові робітничі кооперативи допомагають своїми финансовими фондами кооперативному руху та звичайно обмежують свою діяльність до уділювання кредіту споживчим, продуктивним чи будівельним спілкам.

Кооперативи господарські й арендні. Ці кооперативи почали з'являтись лише останніми часами й являються результатом здійснювання закона про земельну реформу, ухвалену чеським парламентом. Згідно з цим законом землю поодинокого власника по-над 150 гектарів вивласнюється й або продається дрібним хліборобам, або ж віддається їм в аренду. Такі спілки здебільшого повстають серед хліборобського люду та дрібних землевласників. Крім перебирання земли, дальшою їхньою метою є спільна закупка господарських потреб і продаж хліборобських продуктів. В залежности від того, що ці спілки складаються з хліборобського робітництва, вони й мають характер продуктивних хліборобських кооперативів, себ то спільно господарюють на землі, при обробітку якої працюють спільники.

Кооперативи інвалідів. Такі спілки почали закладатись після війни на такій же основі, як і решта, переважно ж, як продуктивні кооперативи. Тому і по своїому характеру вони подібні до инших кооперативів. Їхній вплив поширюється на ріжні галузі промислової та ремісницької діяльности.

Центральний союз чехословацьких кооперативів.

В залежности від заснування Центрального Союзу змінилася ситуація робітничих кооперативів. Діяльність Ц. С. Ч. С. К. скупчується переважно в пропаганді та агітації кооперативного руху. Він провадить контролю над адміністрацією кооперативів. Робиться так по закону про обовязкову ревизію всіх кооперативів, що належать до цього союзу. Далі Союз видає кооперативну літературу, кооперативний часопис, зразкові статути, рахівницькі книги і т. п. Центральний Союз доглядає за діяльністю союзів, що до нього належать, дбає про правний їхній стан та боронить належні до нього всі спілки, надає напрям кооперативній і споживчій політиці.

Праця центрального союзу та її організація переводиться такими відділами:

1) Інформаційний, 2) Статистичний, 3) відділ для організації виховавчих курсів, 4) редакція союзних часописів, 5) технічна канцелярія, 6) ревізійний відділ.

Організація центрального союзу спочиває на цих чинниках:

1) Союзний комітет, що складається з 17 членів й відбуває збори що-два-три місяці. До певної міри він є відвічальним чинником за всю діяльність центрального союзу в межичасі від одного до другого з'їзду.

2) Управа союза (складається з 7-ох членів) полагоджує всі біжучі справи союза. Вона має збори раз на місяць.

3) Контрольна комісія перевірює діяльність управи та комітету союза і доглядає за точністю господарки центр. союза.

4) Кооперативна Рада — свого роду вищий орган, що заступає союзний з'їзд. Її скликають що-три місяці. Членами цієї корпорації суть члени Управи та Союзного комітету, контрольної комісії, всі союзні ревизори, представник спілки для гуртової закупки, голови всіх професіональних і краєвих союзів, а також представники тих споживчих спілок, що мають річний оборот понад 5.000.000 к. ч., і продуктивних кооперативів з оборотом понад 1.000.000 к. ч.

5) Союзний з'їзд — то найвищий орган центрального союза — відбувається раз що-два роки. З'їзд складається з делегатів членських спілок так, що кожна спілка має одного делегата. Спілки з більшим річним оборотом мають більше число делегатів, але максимально 10. З метою децентралізації діяльности центр. союза закладаються підсоюзи з назвою Краєвий Союз Чехословацьких кооперативів в ..... Таких підсоюзів в Ч. С. Ч. С. К. існує десять, з них шість — в Чехах, три — на Мораві та один — в Шлезьку. На чолі кожного краєвого союзу стоїть Управа та секретаріят. Ці краєві союзи відбувають свої самостійні з'їзди та конференції. Вони ж переводять ревизію спілок, доглядають за їхньою адміністрацією і загалом виконують функції центрального союзу.

Крім краєвих союзів істнують ще спеціяльні підсоюзи про поодинокі кооперативні галузі, що представлені в союзі, а саме:

Союз продуктивних і трудових кооперативів,
Союз будівельних і мешкальних спілок,
Союз позичкових і кредітових кооперативів,
Союз господарських та арендних кооперативів,

Союз споживчих спілок залізничників,
Союз інвалідних спілок.

До певної міри ці союзи користуються автономією та керують спеціяльними справами, спільними для цих кооперативів.

Финансова основа Центр. Союза спочиває на вкладках: а саме спілки мусять платити з кожної тисячі обороту — 50 сотиків Центр. Союзу, а 30 сотиків — краєвому або районному союзу.

Ц. С. К. видає часопис „Družstevník“ (Кооператор) для службовців спілок в накладі 10.000 примірників, та „Náš Rozvoj“ (Наш розвиток) для виховання членів (в накладі 150.000 примірників). Останній часопис деякі кооперативи, головно споживчі, посилають своїм членам без грошей. Що-року Центр. Союз видає звіт зі статистикою Центр. Союзу в розмірі 80—100 сторінок. Крім того, видається кооперативний календарь. В 1922 році він вийшов в накладі 75.000 примірників.

В останньому році було видано ще деякі публікації, а саме: „Споживчі спілки й хліборобство“. „Кооперативний рух та соціялізація“. „Кооперативний порадник“. „Російська кооперація“. Ці публікації вийшли в загальнім накладі коло 20.000 примірників. Нині підготовляється до друку переклад історії „Шляхетних каменярів Рочдельців“, і потім має піти переклад праці проф. Тотоміанца: „Антологія кооперативного руху“.

Найбільшу увагу Центр. Союз присвячує союзній ревизії. Для цього він діспонує гуртом ревизорів — (36), з яких більшість суть урядовці центр. союзу, решта ж — службовці або взагалі працьовники кооперації.

Це ті засади, на яких базується Центр. Союз Чехословацьких кооперативів.

Розвиток та діяльність Ц. С. Ч. С. К. Як вже було зазначено попереду, Ц. С. Ч. С. К. було заложено в 1908 р. Цей союз не обмежує своєї діяльности лише одною формою кооперації, але зосереджує всі елементи економічної підприємчивости робітництва, тоб то — всіх форм робітничої кооперації.

Розвиток і зріст діяльности Центрального Союзу, як і всього, зосередженого в ньому, кооперативного руху найкраще можна пізнати з таких чисел:

Рік	Кооперативів	Членів	Оборот	Чистий прибуток	Резервовий фонд	Членські паї	Ощадности
1908	86	14.267	7.180.309	172.568	191.847	417.419	352.405
1917	304	83.028	34.568.174	801.506	1.369.129	2.519.958	2.279.006
1921	1.326	605.498	1.585.762.209	11.343.438	19.870.844	63.512.288	69.016.152

Одже з цього видно, який величезний зріст Центрального Союзу та кооперативів, що до нього належать. Що ж торкається поодиноких галузей, представлених в Центральнім Союзі, то їхні взаємовідносини уявляються так:

Споживчих спілок було в Центральнім Союзі 510, членів налічувалось 549.696, а загальний оборот виносив 1.385.901.655. Найбільший Споживчий кооператив це — „Budoucnost“ („Будучина“) в Моравській Остраві. Він нараховує 63.000 членів, має 200 филій і досяг загального обороту в сумі 250 міл. кор. Другим кооперативом є західньо-чеська

споживча спілка в Пільзні, що має 26.000 членів, коло 80 филіялок, і у 1921-му році — 97.000.000 к. ч. обороту, модерну пекарню, різниці та ковбасню, кравецьку і шевську майстерню, велику столярню, молочарню та цегельню.

Кооперативів продуктивних і трудових нараховує союз 231, з числом членів 15.710 з оборотом 190.067.052 к. ч. Найбільшим продуктивним кооперативом треба вважати робітничу пекарню в Празі VII, що має 220 членів і стільки же членів робітників. Її оборот у 1921-му році виносив 20 міл. кор. Продуктивні кооперативи об'єднують до 38 ріжних продуктивних галузей з царини харчової, деревляної, метальової, текстильної, чи якоїсь иншої продукції.

Кооперативів будівельних та мешкальних, як і кооперативів робітничих домів, було в центральнім союзі 214, з числом членів 23.359. Ці кооперативи мають нерухомого майна на загальну суму 74.379.672 к. ч. В р. р. 1920—1921 вони збудували на загальну суму 750 міл. к. ч. родинних і звичайних домів.

Кооперативів грошових було 11, вони мали 4.722 члена, а загальний оборот виносив 3.373.655.675 к. ч. Власне майно цих спілок мало вартість 4.640.253 к. ч. та у вкладах вони мали 120.313.496 к. ч.

Господарських та арендних кооперативів було загалом 258. Вони мали 11.773 членів, 4.145.190 к. ч. обороту, їхнє нерухоме майно мало вартість 756.750 к. ч. Ці кооперативи поки-що перебувають в початковій фазі, а тому лише пять з них було власниками земли, яку спільно обробляли.

Як вже вище зазначено, — найбільшу діяльність центральний союз виявляє на полі ревизії. Він має 36 ревизорів, що протягом року виконують пересічно 571 звичайних ревизій, 132 надзвичайних і 25 на розказ міністерства суспільної опіки, себ то загалом 728 ревизій.

ТОВАРИСТВО СПОЖИВЧИХ КООПЕРАТИВІВ ДЛЯ ГУРТОВОГО ЗАКУПУ.

(Velkonákupní společnost konsumních družstev.)

Крім центрального союзу, що не полагоджує торговельних справ, істнує ще три центральних підприємства, а саме: Товариство споживчих кооперативів для гуртового закупу, Загальний кооперативний банк і Народнє страхове товариство „Чехославія".

Товариство для гуртового закупу було заложено у 1909 році пятьма товаришами кооператорами, з загальним капіталом 600 к. ч., а його розвиток найкраще з'ясовують цифри обороту:

Оборот у 1910 році досяг 1.024.926; у 1914 році — 3.238.327; у 1918 році — 37.206.326 к. ч.; у 1921 році — 980.955.328.

В цьому товаристві в 1910 році було 6 службовців, тепер в ньому працює — 599. Спочатку це товариство було заложено у формі командітної спілки й мало назву: „Робітниче продуктивне та закупочне товариство Ярош і спілка". Потім воно перетворилось на Товариство з обмеженою порукою з капіталом 200.000 к. ч. Цей капітал щороку збільшувався, так що у 1921 році він досяг суми 15 міл. к. ч.

Члени товариства для гуртового закупу бувають виключно з поміж споживчих спілок, а є їх — 600. Товариство дбає найбільш про постачання краму гуртом та про росподіл його поміж споживчими спілками та для власної продукції. Нині воно має власний центральний склад і канцелярію (в Карліні). Крім того, йому належиться велика фабрика пряженого солоду, цікорії, деревляних виробів, віників з рижової соломи, велика власна пекарня та млин (в Кладні), з щоденною продуктивністю у шість вагонів та з 10 печами. Крім цього, у Свинові, біля Моравської Острави є другий млин із щоденною продуктивністю 7 вагонів та 9 печами пекарні. Існують ще великі склади в Брні, Моравській Острави, Жиліні. В Дєчині є склад для закордонної торговлі. Нині Товариство для гуртового закупу—найбільше підприємство цього типу в Чехословацькій Республіці.

Загальний Кооперативний Банк. З метою зосереджування финансових засобів кооперативного Союзу було заложено загальний кооперативний банк у формі акційного товариства з капіталом в 3 міл. к. ч. Згодом той капітал було збільшено до 5 міл. і поділено на акції по 200 к. ч. Більшість цих акцій зконцентровано в Союзі, спілках та в Товаристві для гуртового закупу. Приватних акціонерів представлено в абсолютно незначній меншости. Згідно з статутом, адміністративна Рада цього банку складається з 12-ти членів, з яких 7 повинні бути представниками кооперативних організацій. В 1921 році, після півторарічного істнування, цей банк мав вкладок і переказів та на біжучому рахунку 48.000.000 к. ч., а його чистий прибуток виносив 578.794 к. ч. Загальний кооперативний банк кредитує лише споживчі та продуктивні спілки, але гіпотечний кредіт для приватних людей абсолютно виключено.

Народне Страхове Товариство „Чехославія". Це Т-во було заложено з метою організації народнього страхування. На прикінці 1921 р. воно виказувало 50.000 страхових актів. Маючи страхового капіталу 106.000.000 к. ч., воно приняло страхових премій в сумі 5.240.000 к. ч., а його резервовий фонд досягав суми 5.641.365 к. ч. „Чехославію" було заложено в формі акційного товариства з капіталом 4.000.000 к. ч. З цих грошей більшість є власністю спілок, що належать до Союза.

Центральний Союз Чехословацьких кооперативів перебуває дуже в тісному звязку з товариством для гуртового закупу. Загальний Кооперативний Банк та Народнє Страхове Товариство „Чехославія" суть головною вершиною конструкції кооперативного руху, якою він увінчує всю свою діяльність.

Висновки. В цім короткім нарисі зазначено засади і цілі організації кооперативного робітничого руху в Чехословацькій Республіці. Треба ще сказати про можливости його розвитку на будуче. Крок за кроком, зокрема Товариство для гуртового закупу поширює свою діяльність на ґрунті власної продукції та й взагалі працює в цім напрямі, щоб між секретаріятом та продуктивними робітничими кооперативами, а також господарськими та арендними спілками був як

найтісніщий контакт. Останніми часами виявляється прямування до того, щоб споживчі спілки та особливо товариство для гуртового закупу взяли активну участь в хліборобській продукції. Це можливо таким чином, щоб робітничий кооперативний рух уявляв з себе певну цілість та підвалину діяльности на майбутне.

Як вже попереду було зазначено Чехословацький кооперативний рух не обмежується лише одною формою діяльности, але охоплює все те, де робітництво приймає участь в економічних підприємствах. Зокрема є стремління вибудувати товариство для гуртового закупу в одно велике підприємство, яке б мало тисячі побічних установ по всій Республіці, котрі керувалися б з одного осередку, згідно до ясно визначених засад.

Треба ще додати, що крім Центрального Союзу Чехословацьких кооперативів в Празі, в якім сконцентровано робітничі кооперативи, потім кооперативи службовців та урядовців, істнує ще в Чехословаччині „Verband deutscher Wirtschaftsgenossenschaften“ („Союз Німецьких Господарських кооперативів“ у Ч. С. Р.). Він нараховує 260 спілок, з 250.000 членів і має 400.000.000 к. ч. загального обороту. Крім цього, є Союз Споживчих кооперативів, до якого належать Споживчі Спілки Чехословацької Соціялістичної партії (загалом коло 250 кооперативів, з 120.000 членів). Далі є кооперативи урядовців, згуртовані в окремім Союзі. Крім цього, — Християнсько-суспільна і аґрарна партія мають також частину споживчих кооперативів. Де-які споживчі кооперативи ще істнують поза Союзними організаціями.

На прикінці минулого року загалом в Чехословаччині налічувалось коло 1.200 кооперативних споживчих спілок. До них належало понад 1.000.000 членів, а обороту вони мали 2.200.000.000 к. ч. Ці числа — лише приближні, бо крім Центрального Союзу Чехословацьких кооперативів і вищезгаданого Німецького Союзу — немає загалом точної статистики. Ті два Союзи разом гуртують дві третини споживчих кооперативів, мають коло 800.000 членів, а їхній загальний оборот обраховується на 1.800.000.000 к. ч.

ХЛІБОРОБСЬКА КООПЕРАЦІЯ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ.*)

I. Кредітові товариства. Підвалину хліборобської кооперації в Чеських країнах творять кредітові спілки типу Райффайзена з необмеженою порукою. Першу таку спілку було засновано в Чехах у 1888-му році, а саме в німецькій частині цієї країни. Перші дві чеські спілки повстали в році 1890-му. На Мораві перші два кооперативи райффайзеновського типу було заложено в 1895 році.

*) Цей нарис з деякими скороченнями взято з новітньої праці секретаря Словянської Хліборобської кооперативної палати в Празі, що під заголовком: „Кооперація в словянських країнах“ (Družstevnictví v zemích slovanských) вийшла у 1922 році.

У 1896 році в Празі заснувався „Центральний Союз чеських господарських Спілок у Королівстві Чеському“ („Ústřední Jednota Českých Hospodářských Společenstev v království Českém“) і в цьому ж самому році на Мораві повстав подібний центральний „Союз Чеських Кредітових Товариств“ в Брні, що поширив свою діяльність і на сусідній Шлезьк. Перед цим в Чехах працювало 32 чеських „райффайзенки,“ а на Мораві — 19. Завдячуючи зосередкуванню хліборобського кооперативного руху в одному центрі, число селянських кредітових спілок почало в чеських країнах швидко зростати. Можна сказати, що тепер сітка всіх цих товариств виповнена. Немає в чеській провінції осади, де не було б спілки, або яка б не приймала участи в діяльности кооператива зі сусідньої громади.

Чеські „райффайзенки“ мали й становлять собі потрійну мету. В першому часі після їх повстання, головним їхнім завданням було визволення чеського села зпід залежности чужого лихварського капіталу і захована його батьківської земли в його посіданню.

Це захистне своє завдання кооперативи виконали. Перебувши найтяжчу добу, ці спілки могли взятися за виконання свого другого завдання, яким була виховуюча діяльність, як в найширшому значінню. В таких кооперативах вперше почала набувати реальних форм та здійснюватися думка, що лише нарід економічно сильний і незалежний потрафить оборонити перед світом свою економічну й політичну самостійність. Чеський народ, більше ніж кожний инший, підчас свого трьохсотлітнього поневолення переконався в тім, що найголовніщі причини національного занепаду полягають в матеріяльній кволості. Він бачив, як його багацтва й маєтки скуповували та використовували чужинці, за для яких він був лише засобом до збогачення та які ним погорджували. Він бачив, як його земляки гинули на чужині, куди мусили тікати заради шматка хліба; він бачив, як найздібніщі з його осередку були примушені віддавати свої сили та свої здібности на користь чужим елементам, йому ворожим. З причини матеріяльної незаможности чеський люд не міг давати своїм дітям освіти, а з цієї причини скрізь, де вирішувалися його справи, були чужинці. Матеріяльний недостаток був причиною, що чеський люд був примушений без захисту дивитися на те, як в чисто чеських частинах його батьківщини чужинці засновували свої підприємства з метою використовувати чеський народ, денаціоналізувати його. Врешті цей матеріяльний недостаток унеможливлював Чехам працю над своїм культурним розвитком...

Кооперація передовсім дала люду віру в його власну силу, а саме через те, що показала йому, як, не зважаючи на свою кволість, яко поодинокої людини, люд, яко цілість, є сила, що справиться і з найтяжчими завданнями. Кооперація навчила його спільної праці, примусила його думати про спільні справи і, таким чином, усвідомлювати собі, в чім була його дотеперішня безсилість.

Це друге своє завдання, а саме зрозуміння ощадности й потреби відкладувати лишки, зрозуміння значіння економічної сили громади, що обумовлено господарською силою кожної окремої людини, й виплекання зрозуміння суспільних справ та інтересів — Чеська кооперація також виконала успішно.

Третє завдання, що поставили собі чеські „райффайзенки“ полягало у змаганні до того, щоб результати хліборобської праці не були пред-

метом спекуляції третіх людей, а саме так, що хлібороб при цьому не був позбавлений впливу при оцінюванню тієї праці. Це завдання було тільки подекуди вирішено. Воно провадиться й далі шляхом вибудування хліборобської кооперації некредітової, для чого „райффайзенки“ положили безпечну підвалину...

Згідно з датами державно-статистичного інституту, з кінцем 1919 року було кредітових спілок Райффайзеновського типу:

В Чехії	2.596	з числом	членів	244.692
На Мораві . . .	894	„	„	116.401
В Шлезьку . . .	256	„	„	27.719
Себ-то загалом	3.746	„	„	388.812

Одже, пересічно на одну спілку припадало:
в Чехії — 96 членів, на Мораві — 137 і в Шлезьку — 113.

Економічний стан „райффайзенок“ в чеських країнах з'ясовує ця табличка:

Спілки мали в 1000 к. ч.	Виплач. паїв	Резерв. фондів	Вкладок на книжку	На біжуч. рахунок	Позичок	Чистого зиску
В Чехії	3.177	8.915	886.071	14.553	131.859	2.567
На Мораві	1.493	6.410	369.778	6.187	69.682	696
В Шлезьку	446	1.495	90.607	1.062	26.157	163
Разом	5.116	16.820	1.346.456	21.782	237.698	3.426

Відношення чистого зиску до паїв в Чехах було 80,80%, на Мораві — 46,62%, в Шлезьку — 36,55%, одже пересічно для всіх країн — 66,97%.

З наведеної таблиці видко, що переважала більшість вкладок на книжки. На одну книжку пересічно припадало: в Чехії — 1.511 к. ч., на Мораві — 1.609 і в Шлезьку 1.184 к. ч., одже пересічно для всіх країн — 1508 кор. чеськ.

Відносно до загального числа вкладчиків, яких було разом 865.483, число загальних довжників було 115.637. З них було:

	В Чехії	На Мораві	В Шлезьку
Вкладчиків	567.638	223.048	74.797
Довжників	66.586	37.785	11.256
Пересічний борг одного довжника був	2.064	1.766	2.269

Побіч з „райффайзенками,“ важливим фактором в хліборобському кредіті були повітові господарські каси. Ці каси не можна вважати за інституції самопомочи, й ми згадуємо про них тута лише тому, що то суть установи чисто хліборобські та що їхня діяльність подібна до діяльности „райффайзенок,“ з якими вони паралельно працюють. Вони ріжняться від „райффайзенок“ тим, що у них нема особистої поруки, що право паїв нерозлучно звязано з землею, що за зобовязання цієї каси ручиться паями і резервовими фондами, що вкладки можуть прийматися лише у пятиразовій і виїмково в десятиразовій височині до основного

майна. Ці каси дають особисті і з певним обмеженням гіпотечні кредіти і то передовсім своїм членам.

У 1919 році (новіщої точної статистики поки-що немає) було таких повітових господарчих кас у Чехії 166 (124 чеських і 42 німецьких), що мали 252.244 членів, 18.700.000 к. ч. основного майна, 16.510.000 резервових фондів і 828.609.000 вкладів.

Некредітові спілки. Самопомічна діяльність хліборобів розвинулася у Чеських країнах на основі кредітової кооперації...

Сістематичніще закладування господарських спілок почалося доперва від 1891 р., коли було засновано два товариства, а саме: механічне у Коврижимі та закупочне у Хрудимі. Протягом дальших двох років прибули три спілки для закупок та збуту, у 1894 р. — пять нових, між якими була перша кооперативна молочарня в Ржепніках, біля Високого Мита.

У 1897 р. закупочні і за для продажу Спілки з'єднались в Центральне Товариство Кооперативів для виробу, — закупки та продажу. Це ж саме сталося і з молочарськими кооперативами, що у 1899 році утворили „Союз Молочарських Кооперативів у Високім Миті".

Ліпші початки виказували господарські кооперативи на Мораві, що з року 1899-го зорганізовані в Центральнім Союзі Чеських Господарських Спілок в Берні. В році 1900-му, одже через рік після заложення Союзу, в ньому об'єднались: 41 спілка для закупки та збуту, 46 молочарських спілок, 50 для годівлі худоби і 113 инших кооперативів.

На Шлезьку перші два господарські кооперативи було засновано в 1899 році, а саме — один молочарський і один гуральний. Число цих кооперативів і під цей час ще не велике. На увагу заслуговують спілки пасовиськові, яких є чотирі.

Не зважаючи на перешкоди, що ці господарські кооперативи мусіли перемагати, число їх зростало порівнюючи швидко, і тепер таких хліборобських некредітових спілок загалом в чеських країнах налічують 1.796 (з них 472 кооперативи — німецькі). Вони поділюються так:

I. Спілки для закупки та збуту. Кооперативи для закупки розвинувалися скорше через те, що їхня діяльність дуже проста. Вони закуповують переважно штучні погної, пашу, насіння, вугілля, бензин та инші господарські річі.

Значно тяжчим від закупки господарських потреб є збут хліборобського збіжжа та виробів. Збутові кооперативи здебільшого обмежуються збіжжевими складами. Кооперативний збут яєць поки-що перебуває в початковій стадії, а збут инших продуктів ще не вдалось зорганізувати. Збіжжеві кооперативні магазини, не зважаючи на своє велике поширення та визначні результати, все ж таки не мають ще того значіння, яке мусіли б мати. Їхнє завдання полягає в тім, щоб через зосередкуване предложення виявити вплив хлібороба на регулювання та встановлення цін і, таким чином, допомогти справедливій оцінці результатів його праці. Цієї мети кооперативи ще не досягли, хоч великий їхній вплив все більше виявляється і в цім напрямі діяльности.

Кооперативні магазини, згідно з своїм статутом, приймають від своїх членів все збіжжа з їхніх ланів, що залишилося у господарів після

покриття власних потреб та яке вони мусять віддавати до магазинів. Це збіжжа прочиститься, перемішається і спільно гуртом продається. Побіч зі збутом хліборобського ріжного збіжжа кооперативні магазини полагоджують також закупки господарських потрібних річей. Під цим оглядом результати їхні значно кращі.

Чеських кооперативів для закупки та збуту було: в Чехії — 150, на Мораві — 104, у Шлезьку — 2; разом, одже, 256. Крім цього, існувало ще 62 німецьких таких кооперативів.

II. Кооперативи продуктивні. Ці спілки повстали з природнього прямування до того, щоб хлібороб при продажу своїх продуктів не був абсолютно залежним від покупця. В чеських країнах розвинулись, головним чином, такі нижчезазначені продуктивні кооперативи.

а) Кооперативи молочарські. Організацію їх було викликано тим, що по деяких країнах було абсолютно неможливо збувати за гроші молоко.

Заведення сепараторів, упорядкування транспортових засобів та збільшений попит в містах на молоко сприяло також зацікавленню цим способом кооперативної організації. Особливо на Мораві та в німецьких частинах Чехії поширились і добре працюють молочарські кооперативи. Вся праця в них провадиться виключно членами спілок. Більші кооперативи, що їх скрізь влаштовано на машинову рухому силу, забезпечено холодильниками та апаратами для стерилізації молока і т. д. Крім масла, вони виробляють ще ріжні гатунки сирів. В цім відношенні дуже добру марку мають особливо моравські кооперативи.

У 1920 році було в чеських країнах 265 молочарських кооперативів, з них чеських — 161, а саме: в Чехії — 47, на Мораві — 109 і в Шлезьку — 5.

б) Кооперативи гуральняні та заводи для спрацювання картоплі поширилися найдужче по бідніщих гірських округах і передовсім на Чесько-Моравській Височині, де картопля є найголовніщим хліборобським продуктом. Чимале число кооперативних гуралень існує в Шлезьку, а саме 14. Всіх цих спілок є в чеських країнах — 101, з них чеських — 80 (а саме: в Чехії — 37, на Мораві — 40 і в Шлезьку — 3). Кооперативів для виробу крохмалю заложено 14, з них чеських 9.

в) Кооперативи млинарські та пекарські є цікавим проявом кооперативної самопомочі, де хлібороб-продуцент обминає двох посередників, що стоять між ним та консументом. Але спілки ці навряд чи можуть набути більшого значіння... Млинарських кооперативів, що бувають звичайно злучені зі збіжжевими магазинами, існує по чеських країнах 59; з них — 36 чеських (а саме: в Чехії — 30 та на Мораві — 6).

г) Кооперативи для сушення цікорії істнують лише в Чехах, де вони є одним з найбільш успішних відділів хліборобського кооперативного руху. Перші такі сушильні було заложено в Санех, Лібіці та в Сокольчі (в Подєбрадській окрузі). Нині вони головно поширились в околицях Градця Кралевого. Ці спілки зорганізовано в центральний союз продуцентів цікорії та буряків, що полагоджує спільний продаж. В 1920 році в цім напрямі було зроблено дальший успішний крок заложенням спільної фабрики виробу сурогатів кави в Кралевому Градці,

де сушена цікорія перероблюється вже у готовий продукт. Цей завод є одним з найкращих в цім роді. В ньому річно переробляється коло тисячі вагонів сушеного коріння; в ньому працює коло 300 робітників та урядовців. Взагалі ж його влаштовано як наймодерніще. З ним в звязку існують всі спілки для сушення цікорії (в загальнім числі 34).

д) Кооперативи для утілізації овочів поширено переважно в Чехії, де є загалом 31 чеська спілка і 3 німецьких. На Мораві налічується 5 чеських та 6 німецьких. У Шлезьку взагалі немає. Ці кооперативи, більшість яких повстала під час війни, коли вони також найкраще працювали, для успіху своєї діяльности мусять відповідати певним умовинам, що не завше можна добре здійснити в кооперативній формі...

е) Кооперативи льонові, яких загалом існує 37 (з них 15 німецьких), від самої своєї появи і доси суть тяжким питанням чесько-словацької кооперації. Не зважаючи на всяке піклування про їхній дальший розвиток, успіхи їхні невеликі, бо головною для них перешкодою є загальний низький рівень культури льону в чеських країнах... І, коли взяти під увагу, що чеські кліматичні умови унеможливлюють плекання волокна приблизно подібного до французького та голандського, то ні в якім разі не можна погодитися з фактом, що в Чехії та на Мораві, де хліборобська культура досягла такої височини, справа продукції льону перебуває на такому рівні, як в Московщині, тоб-то в країнах з найпримітивніщими способами господарювання. А тому при культурі льону кооперативна організація була б дуже доречною. Позаяк же при продукції збіжжа, кооператив може мати вплив лише при збуті або при набуванню насіння, то саме при культурі льону кооперативна діяльність може проявитись дуже енергійно, беручи на увагу систематичне плекання льону, тоб-то мочення, сушку, витирання і остаточне його опрацювання. При спільній праці якість виробленого полотна буде значно одноманітніщою, бо на це саме має вплив спосіб його виробу... Одже, лише удосконалення продукції може піднести чехословацьку культуру льону, а це удосконалення можливе лише шляхом кооперації.

ж) Кооперативи для продажу худоби в чеських країнах не мають широкого розвою, бо це завдання полагоджується иншими шляхами. Загалом однак існує таких спілок 14, але більшість з них німецьких (9). З таких чеських кооперативів на Чехію припадає 3, на Мораву — 1 і на Шлезьк — 2.

III. Кооперативи для плекання худоби. Вони становлять собі завданням піднесення скотарства через заведення шляхетніщих порід худоби, через забезпечення добрих репродукторів, через ведення племенних книг, влаштованням пасовиськ і т. д. Головним чином, вони поширені на Мораві та в німецьких округах. З них: кооперативи для влаштування пасовиськ, на жаль доси трапляються дуже рідко. На Шлезьку існує 4 таких спілки, що загалом дуже добре працюють. На Мораві — лише одна; в Чехії — чеської а ні одної. Більшу популярність ці кооперативи мають в німецьких районах, особливо в Чехії, де загалом нараховується їх 23. Цілком у всіх чеських країнах є таких спілок 30.

Кооперативи для поліпшення скотарства мають більше значіння. Поширено їх переважно на Мораві. Крім 45 чеських спілок, в цій провінції було 37 німецьких таких кооперативів, загальне значіння яких

для поліпшення краєвих порід, переважно товару, — дуже велике. Всіх спілок цього типу в чеських країнах налічують — 104. Останніми часами помітно все більше зацікавлення цією галузею кооперації, особливо ж кооперативами для поширення пасовиськ, за для чого можна було б з успіхом використати закон про переведення земельної реформи.

IV. Помічні кооперативи. З розвитком промисловости серед хліборобів зростало бажання зкористувати зручности, звязані з заміною ручної праці машиновою. Дороге набування машин, що часто перевищує финансові сили поодиноких господарів, навело на думку творити з цією метою спеціяльні спілки. Передовсім сюди належать кооперативи молотильні. Звичайно кілька господарів єднаються для спільного придбання молотильної гарнітури, яку потім за певну платню позичають членам для користування. З кінцем 1920 року в Чехословаччині було всіх машинових кооперативів 140.

З инших хліборобських помічних кооперативів слід ще згадати рільничні спілки ваг, яких є 14; всі — на Мораві. Останніми часами величезного значіння набули електричні кооперативи. Первісно вони повстали, яко місцеві електричні централі, що постачали електрину для потреби своїх членів. Вони виконали велике завдання, поширюючи зрозуміння і зацікавлення справою уживання електричної енергії в сільському господарстві. Згодом виявилося, що утворення окремих малих електричних централей не вигідне економично та що кооперативи можуть добре існувати лише, яко консументи енергії, продукованої великими централями. Тому кооперативи ці організуються в союзи, що будують розводячі сіті. Союзи самі приймають участь в підприємствах, що постачають енергію. Через збудування сітей другорядних постачається ток кооперативам таким чином, щоб для всіх консументів ціна його була однакова.

Електричних кооперативів було з кінцем 1919 року: 150 в Чехії, 134 на Мораві і 64 у Шлезьку. Найгустіша сітка в Чехії біля Кралевого Градця, де положено основу для пляномірного переведення електрофикації чеського села шляхом заснування кооперативної електричної централі в селі Вєкоші (1906 р.).

Цікавим підприємством цього роду є кооперативна електрична централя в Драживцях біля Младої Болеслави, заложена перед 35 роками, що постачає електричну енергію для 5-ох повітів. Її виконавча сила виносить 5.000 Н. Р.

СЛОВЯНСЬКА СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКА КООПЕРАТИВНА ПАЛАТА В ПРАЗІ.*)

Кооперація, вірна своїй основній засаді: „в єднанні сила“ — завжди працювала в напрямі до об'єднання. Дрібні спілки гуртувалися в Союзи. Ці творили повітові або краєві організації, що потім об'єднувалися в за-

*) З книги: „Кооперація в словянських країнах“.

гально державних централях. Цей рух переливався через кордони держав і було вже роблено спроби витворення спільних міжнародніх централь. Виявилось, однак, що відносини і час ще не зовсім відповідні для здійснення цих прямувань. Як кооперація, так і поодинокі верстви населення майже у всіх країнах віддають всі сили та засоби для зміцнення власних організацій; тому думка про загальне об'єднання лишається все ще бажаною, але поки що не здійсненим ідеалом.

Спроби витворити спільну централю не здійснились, головним чином, через те, що інтереси деяких держав та соціяльних шарів не цілком однакові, що не лишається без наслідків для кооперації. Там, де йде про інтереси очевидно спільні, — об'єднання можливе навіть в найширшому міжнародньому масштабі. Добрим прикладом цього може бути міжнародній сільсько-господарський інститут в Римі.

Велике значіння солідарности відчувалося завжди і зокрема словянськими народами, історія яких, саме через брак солідарности, згадує стільки трагічних подій. Не зважаючи на розщіплення, викликане історичною долею, чуття спільности і зрозуміння для спільної праці було у Словян завжди дуже живучим. Доказом тому є факт, що кооперативна думка знайшла серед них таку захоплену зустріч. Небувалий розквіт кооперативного руху настав, скоро спали пута насильства й обмеження, а народи мали змогу самі вирішувати свої справи.

Після перевороту в Чехословацькій республіці перепон до господарського співробітництва вже не було й було вже тільки справою часу, щоб думка об'єднання набула реальних форм. Це сталося 16-го травня 1921 року шляхом заложення Словянської Сільсько-Господарської Кооперативної Палати в Празі. Таким чином було здійснено думку спільної кооперативної централі, хоч і в меншім, але все ж таки міжнароднім масштабі.

Це був початок свідомого і планомірного культурного та економичного зближення, якого власне словянські народи так потребували. Словянська кооперація мало відома в світі, навіть словянські кооператори дуже мало її знали. Вони мусили сполягати на чужі інформації, що рідко коли бувають досить об'єктивними. Що до справ економичних, то положення було ще гірше. Від початку своєї історії Словяне уступали торгівлю чужинцям, цей стан річей в своєму єстві без зміни лишивсь аж по теперішній час. Про витворення таких торговельних організацій, які мають великі народи Європи, навряд чи й могли думати Словяне. Єдине, що вони можуть витворити проти експанзії чужої великої торговлі, це кооперація. Спільна чинність в економичних справах через кооперативні організації, опіраючись на спільну централю, може захистити словянські держави перед тим, щоб вони не стались господарськими колоніями чужого капіталу.

Культурний та господарський розвиток словянських країн є фундаментом, на якім має бути збудовано діяльність палати. Цю програму сформуловано в кількох словах, але ж для свого здійснення вона вимагає багато всесторонньої та тривкої праці, напрямки якої було визначено в статутах Празької Палати. Одже ця Палата:

1. Знайомить своїх членів та кожного зацікавленого з станом хліборобства у словянських народів та їхньою кооперацією, беручи під увагу переважно загально-торговельні відносини, можливий експорт і імпорт

хліборобських продуктів та предметів першої необхідности, сирівців і промислових засобів, потрібних в сільському господарстві.

Ці інформації Палата одержує шляхом безпосередніх зносин з поодинокими хліборобськими кооперативними союзами, поодинокими діячами або кооперативними спілками.

2. Досліджує внутрішню організацію та організаційну систему поодиноких союзів і кооперативів, одержує та переховує з цією метою видані союзами ріжні друки та публікації (статути, регулямини, ревизійні протоколи, книжки то що).

3. Зокрема палата студіює техніку переводження ревизій та контролю, як в союзах так і в поодиноких кооперативах (конференції ревизорів).

4. Впливає на піднесення освіти кооперативно-службового персоналу шляхом їхнього обміну та уможливлення їм студій в кооперативних та инших школах.

5. Через загальний або спеціяльний інформаційний відділ стежить за можливістю взаємної закупки та збуту господарських річей, промислових виробів і хліборобських продуктів. Співпрацює в напрямі здійснення взаємних відносин або сама безпосередньо шляхом уділювання інформацій про умовини торговельних зносин, а зокрема — інформаціями про транспорт, цло, ціну, валюту, виплатні умовини, про ринки, вистави, співпрацю при подорожах і співучасти в чужих ринках та взаємною пропагандою торговельної діяльности кооперативних союзів поодиноких країн, або в деяких випадках також через заложення відповідних товариств торговельного, комунікаційного та інформаційного характеру.

6. Подає відповідним органам подання що до захисту інтересів сільсько-господарської кооперації при завязуванні торговельних умов і т. д.

7. Студіює законодавство, поскілько воно стосується до кооперації, боронить інтереси кооперації при її законодавчій формуліровці.

8. Репрезентує перед прилюдними урядами і приватними чинниками інтереси словянських сільсько-господарських кооперативів.

9. Збірає, розробляє та поширює статистичні й инші відомости, що стосуються до кооперації.

10. Видає відповідні періодичні й неперіодичні публікації.

11. Влаштовує анкети в справах сільсько-господарської продукції, сільсько-господарської кооперативної торговлі та промисловости серед своїх членів та инших інтересантів; організує виклади, з'їзди, вистави, конференції та наукові екскурсії.

12. Веде катальог сільсько-господарських кооперативних підприємств та инших не кооперативних підприємств, що цікавляться торговельними й культурними зносинами зі словянськими сільсько-господарськими кооперативами.

13. Витворює й утримує сітку дописувачів.

Членами Палати можуть бути Союзи хліборобських кооперативів словянських народів, а саме — союзи, зорганізовані в якій-будь правній формі (спілки, товариства, товариства з обмеженою порукою, акційні товариства), метою яких є здійснювати на користь приналежних кооперативів деякі з цих точок:

а) оборона спільних інтересів кооперативів,

б) ревизія,

в) знормування грошевих лишків,

г) уділювання кредіту,

д) закупка потреб або оброблення та збут продуктів і виробів.

Членами Палати можуть бути також союзи, що мають своїми співчленами й хліборобські кооперативи, поскільки, однак, більшість членів в цих кооперативах — хлібороби.

Надзвичайними членами можуть бути аналогічні кооперативні союзи инших націй та поодинокі кооперативи або физичні і правні особи, що цікавляться кооперацією чи мають перед нею заслуги.

Членами кореспондентами можуть бути физичні та правні особи, призначені товариством.

Членство набувається після приняття кооперативною Радою Палати на основі попередньої писаної заяви.

Члени мають право допоминатися помочі Палати, зокрема в дусі § 3-го статуту, та активно приймати участь в його діяльности, відповідно до засад, визначених в статуті. Члени повинні піддержувати Палату в її прямуванню до своїх завдань, платити річні членські вкладки.

Членські права втрачаються:

1. Після добровільного виступлення на основі писаної заяви, затвердженої Палатою.

2. На основі виключення, яке може статися по ухвалі загальних Зборів.

Адміністрацію Палати виконують загальні збори, кооперативна Рада, адміністративна управа та ревизійна комісія.

Адміністративна управа з секретаріятом полагоджують аґенду Палати. Ревизійна комісія, будучи контрольним органом, має трьох ревизорів, обраних загальними зборами на три роки. На таких же засадах вибірають і трьох членів третейського союзу.

Майно Палати складається з:

а) членських вкладок, *б)* премій, що виплачуються за співучастю палати при полагодженню торговельних справ, *г)* прибутку від продажу книг, часописів та ріжних винагород за надзвичайні функції Палати, що в кожному окремому випадку буде встановлено, згідно до засад регуляміну, *д)* добровільних дарунків.

Щорічну вкладку установлюють загальні збори.

Палата стала осередком словянської хліборобської кооперації. В її помешканні зустрічаються словянські кооператори, тоб то Палата, таким чином, є не лише місцем, де вони зазнайомлюються, але і центром, з якого вийшло вже багато починів до реальної праці. Палатою цікавляться прибуваючі до Праги словянські кооператори, що подають результати свого досвіду, свої враження та погляди, а це робиться або у вужчому кооперативному колі, або перед ширшим зацікавленим загалом.

Крім цих функцій, палата не забуває і про своє економичне завдання. Вона стоїть в живім контакті зо всіма прилюдними інституціями як урядовими (поскільки цього вимагають відносини), так і з автономними та приватними. Через міністерство закордонних справ вона має звязок з чехословацькими консулатами за кордоном, а рівночасно з визначними європейськими кооперативними та господарськими установами, з міжнароднім сільсько-господарським інститутом в Римі та міжнароднім інститутом праці в Женеві. Вона звертає велику увагу на

те, щоб в ній було представлено всю чехословацьку промисловість, передовсім сільсько-господарську, щоб, таким чином, завжди, коли цього будуть вимагати обставини, вона могла виконувати об'єктивно і безкорисно ролю посередника, що однаково потрібний як словянській промисловості, так і словянському хліборобству.

З цією метою Палата, крім бібліотеки спеціяльних творів, має ще колекцію статистичних збірників, відомостей і т. д., каталогів та прейскурантів чеськословацької промисловости. Скоро ж відносини трохи унормуються, вона заложить музей оказів, за для чого обіцюючим початком була збірка експонатів, подарованих Палаті з Празької сільсько-господарської виставки в 1922 році.

Палата була одною з перших установ, що виступила в оборону голодуючого населення Московщини та України. Її заклик до загальної словянської кооперації зустрів живий відгомін. Палата приймає участь в допомоговій економичній акції на користь Росії та помагає російським емігрантам в Чехословаччині. Щоб ця акція на користь голодуючого населення Росії та України, з огляду на перепони, не лишалася на мертвій точці, палата відбула низку нарад з представниками уряду, кооперативних, господарських та промислових чехословацьких кол. Розуміється, що доки відносини там не буде унормовано, тут не буде умовин для реальної праці з позитивними наслідками, тоб то акції не можна перевести в життя.

При співучасти цієї Палати було влаштовано низку екскурсій словянських кооператорів по ріжних хліборобських чехословацьких підприємствах. Робилося це гуртками, але були й поодинокі інтересанти. Крім полагодження безпосередньо урядових справ, Палата виконувала ріжні праці, що доручали їй кооперативні та споріднені організації або поодинокі кооператори та громадські діячі. Вона приймала участь в заложенню в Празі російських хліборобських і кооперативних курсів та в організаційній праці при влаштуванню минулого року в Празі з'їзду російських професорів та вчених. Кооперативна палата помагала й помагає скрізь та завжди, коли цього від неї вимагають, починаючи від порад при організуванню кооперативних спілок та кінчаючи виїздними й приїздними візами до Республіки. Можна сказати, що кооперативній Палаті слід дякувати за те, що тепер кожний словянський кооператор може заїхати не тільки до кожної словянської держави, але і до багатьох инших країн, як приклад до Англії, Франції та Швейцарії, де на припорученя палати його як найкраще приймуть, охоче йому допоможуть і дадуть пораду. Палата зазнайомила й зблизила головних представників словянської кооперації, що є одною з її чинностей.

У видавничій діяльности палати слід згадати невелику брошуру — „Словянська сільсько-господарська кооперативна палата, її повстання та мета", що було видано по чеському та сербському, а в короткому витягу тако ж — по французькому. Її підготовлено до друку і в инших словянських мовах. У 1922 році палата видала чеський переклад фахової праці проф. М. А. Лазаркевича — „Культура льону в Західній Європі". Цього року було видано чеську брошуру про словянську кооперацію.

Від грошевих фондів Палати буде залежати продовження її видавничої діяльности.

Час, коли було заложено Палату, та перший рік її діяльности не були сприятливими для якої будь культурної чи господарської чинности. Все ж таки було положено підвалини для спільної праці словянської кооперації.

Членами Палати нині суть такі Союзи:

1) Центрокооператив в Празі, 2) Центральний Союз сільсько-господарських кооперативів в Празі, 3) Московський Народній банк в Лондоні, 4) Центральний льоновий союз в Лондоні, 5) Російський транспортовий союз в Лондоні, 6) Союз союзів Південно-Східних Спілок („Ювос“) в Ростові на Дону, 7) Союз українських кооперативних союзів („Оцукс“) в Лондоні, 8) Головний кооперативний союз Югословянський в Білграді, 9) Центральний Союз чеських хліборобських спілок в Берні, 10) Союз чеських хліборобських спілок в Опаві та 11) Центральний Кооператив в Братиславі.

Було б бажаним, щоб словянська сільсько-господарська кооперативна Палата стала осередком спільних прямувань всіх словянських народів на користь словянської кооперації та кооперативної думки взагалі.

НІМЕЦЬКИЙ КООПЕРАТИВНИЙ РУХ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ.*)

Повстання німецьких кооперативних спілок в Чехах, на Мораві та Шлезьку датується від 60-тих років минулого століття. Головний їхній центр був первісно у Відні, де в 1878 р. було засновано „Allgemeiner Verband der Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften“ (Загальний союз ремісницьких і господарських спілок), в якому, крім споживчих спілок, були також кредітові кооперативи. Поміж пролетарськими, робітничими споживчими спілками та дрібноміщанськими кредітовими кооперативами дійшло в 90-тих роках до конфліктів, в наслідок яких цей союз роспався. Пролетарські робітничі споживчі спілки та продуктивні кооперативи зорганізувалися в 1896 р. в „Verband der auf Selbsthilfe beruhenden Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften“ (Союз опертий на самопомочі продуктивних та господарчих кооперативів). З цього союзу, в якому з часом відбулися деякі зміни, у 1904 р. повстав „Zentralverband österreichischer Konsumvereine“ (Центральний союз австрійських споживчих спілок). Товариство гуртового закупу австрійських споживчих спілок „Sőc“ було заложено у Відні в 1905 році.

В наслідок перевороту німецькі споживчі спілки в Чехах, на Мораві та Шлезьку, стали самостійними, утворивши „Verband deutscher Wirtschaftsgenossenschaften“ (Союз німецьких господарських кооперативів), що 6-го червня 1919 року мав свої установчі збори. Територіяльно цей союз є поділено на 7 секцій: Західно-Чеську, Північно-Західно-

*) Цю статтю подано Міністерством Суспільного Опікування, як матеріял Німецького Кооперативного Союзу.

Чеську, Північно-Чеську, Східно-Чеську, Південно-Чеську, Моравську та Шлезьку. Він видає два кооперативних часописи, а саме: для кооперативних службовців „Konsumgenossenschaft“ (Споживча спілка), що виходить два рази на місяць в накладі 3.500 примірників, і для членів „Konsumgenossenschaftliches Familienblatt“ (Споживчо-кооперативний часопис) в накладі 110.000 примірників.

Тепер вже можна навести статистичні дати про цей рух за 1921 рік. До союзу належить 285 споживчих спілок, що мають 1161 крамниць і 303.054 членів. Загальний оборот у вищезазначеному році виносив 712.626.000 к. ч.

Товариство для гуртового закупу, Кооперативна Централя для постачання краму для споживчих спілок, у 1919 році роспочала діяльність в Чехословацькій Республіці. Її украйовлення, відділення од відповідного віденського товариства вимагає вже тільки формального полагодження. Оборот німецького товариства для гуртового закупу для споживчих спілок в Чехословаччині „Gec“ виносив у 1920 році 403.500.000 к. ч. і в 1921 році піднісся до 450.000.000 к. ч. Це товариство протягом останніх років незвичайно розвинулося. Нині, крім централі в Празі, воно має відділи в Усті над Лабою, в Чеських Будейовицях, Карлових Варах, Горнім Ружодолу (під Ліберцем), Трутнові, Оломуці, Моравській Остраві та один підлягаючий йому склад — в Моравськім Шумперку. Крім цього, в Подмоклях і Карлових Варах організуються кооперативно-торговельні доми.

Слід побачити канцелярії Централі цього товариства в Празі II (на Фіґнеровій площі ч. 4 та на Венціговій ч. 5), де в набутому домі наприкінці 1920 року було зорганізовано новітні, під шкляною стелею, помешкання, світлі та просторі. Головне велике помешкання — подвійною шкляною стелею крито, заля для праці має 24 метри завдовшки, 15 — завширшки та цілком посідає площу в 360 кв. метрів. Крім цієї великої залі, було влаштовано 23 урядових кабінетів. В їдальні що-дня колєктивно харчується службовий персонал, обід для якого приправляють його коштом в спеціяльній кухні. Загалом службового персоналу є 550 чоловік, в тім числі 315 робітників і 235 урядовців.

Власну продукцію цього товариства в першу чергу звязано з харчовими підприємствами в Нератовицях, що були засновані у 1917 році і вже значно поширилися. Тепер в Нератовицях існує фабрика для використування овочів (виріб мармеладу, овочевих соків і т. д.), фабрика продукції кавових сурогатів (виріб цікорії і т. д.), заклад дестиляційний, солодовня, відділ для смаження кави на продаж, столярня, бондарня, хімічна лабораторія і т. д.

В Північних Чехах, саме в Цвокові, німецькі кооперативи мають власну ткацьку майстерню, що в 1921 році виробила загалом ріжного текстильного матеріялу (гумових стрічок, бавовняних крайок, єдвабних стрічок, гнотів і т. д.) коло 800.000 метрів. В Західних Чехах (в Пернінку) існує майстерня вишиванок та білизни, що має 5 великих машин для вишивання, з яких кожна щоденно вишиє 6—8 штучок матерій. Кожна машина дістає волокна з 224 шпульок. Фабрику білизни було засновано в квітні 1921 року. Вона має 20 машин до шиття, працюючих моторною силою. Наприкінці 1921 року працювало вже 84 швейних машин при помочі електричної енергії. Протягом 9-ох місяців 1921

року було вироблено 75.000 штук білизни, передовсім робітничої, при чому зверталась головна увага на добру якість матеріялу та виконання.

Потім в 1921 році вищезгадане товариство для гуртового закупу заложило в Гербовицях (недалеко від Усті над Лабою) власний млин, що може працювати водною і електричною силою та може кожного дня змолоти 2 вагони збіжжа. До цього млина, крім господарських будівель, належить ще чималий шмат ґрунту, на якому можна збудувати дальші кооперативні підприємства.

В Моравській Остраві „Gec“ має химічну фабрику, в якій виробляється крем на черевики для організованих споживачів. Є також думка організувати виріб инших химічних продуктів, потрібних в робітничому щоденному житті.

Німецьке товариство для гуртового закупу, що обслуговує коло $^5/_4$ міліона споживачів та являється одже одною з найбільших організацій консументів, дуже радо увійшло в міжнародні торговельні зносини. Це товариство, як покупець, заінтересоване ріжними ґатунками краму, головно — харчів, що можна постачати з України.

В обмін це товариство могло б постачати вироби власних підприємств, а саме: мармелад, овочеві соки, цікорію, сурогати кави, власного виробу білизну та текстильний крам.

СТАН КООПЕРАЦІЇ В ЧЕХОСЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ

1-е січня 1922 року.

	Чехія	Морава	Шлезьк	Словаччина	Підкарпаття	Загалом
Кооперативи кредітові (загалом)	3469	1506	328	312	105	5720
Ощадні каси	852	536	61	—	—	1449
Райффайзенки	2617	970	267	312	105	4271
Кооперативи: сільсько-господарські	1096	621	80	283	44	2124
споживчі	963	539	88	982	86	2658
ремісничі і робітничі продуктивні	1128	480	53	46	16	1723
будівельні	796	278	78	25	—	1177
решта	24	11	—	5	—	40
Разом	7476	3435	627	1653	251	13.442

Ці 13.442 кооперативи, при загальнім числі населення 13.595.816, суть очевидним доказом не тільки високого кооперативного поступу, але ще й вірного суспільного чуття чехословацького люду, що шукає поліпшення своїх господарських відносин не в революційних переворотах, але в мирній, доцільній, суспільній праці.

ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ.*)

Міжнародня парламентська торговельна конференція, що відбувалась у Лісабоні, в травні 1921 року, приняла, між иншим, резолюцію у справі конвенцій та торговельних умов.

Вона рекомендує урядам тих держав, що брали участь в цій конференції, негайно відновити торговельні договори та конвенції і тим самим покінчити з сучасним станом річей, при якому здебільшого між державами не існує умов та конвенцій. Це побажання міжнародньої торговельної парламентської конференції було вже в основі торговельної політики Чехословацької держави від перших днів її істнування. Мирові договори забезпечили Чехословаччині автономію її торговельної політики, а чехословацький уряд вже підписав або незабаром має підписати ряд торговельних умов та конвенцій в загальному дусі його торговельної політики.

Чехословацька республіка — промислова держава з дуже сприятливими природніми умовами. Маючи добру, як в сенсі технічному, так і торговельно розвинену, промисловість, — вона роспоряджає також дуже багатою хліборобською продукцією. Весь вивіз в колишній Австро-Угорській монархії здебільшого складався з продуктів, що походили з території сучасної Чехословацької держави.

Здібність цих територій до вивозу ще збільшилась утворенням Чехословацької держави, бо, одержавши автономію торговельної політики, вони забезпечені від можливости, як то було раніш, бути приневоленими утримувати инші краї колишньої монархії.

Переконання в тому, що Чехословацька республіка є перш за все державою вивозу, — лежить в основі її торговельної політики. Керовники її свідомі цього і згідно з цим направляють чеську торговельну політику.

Чехословацька торговельна політика народилася в часи роспаду господарських взаємовідносин, що було викликано війною. На початку її становище було нелегке. Зголодніле населення, знесилене стражданнями, потрібувало чого їсти; демобілізовані шукали підпори; промисловість домагалася праці. Багаті країни нової держави було цілком

*) Стаття д-ра *Еміля Дуфека* (»L'exportateur Tchécoslovaque«).

вичерпано війною. Не вистарчало харчів для того, щоби годувати численне населення, не було сирівців для задоволення вимог промисловців. Доводилось купувати за кордоном харчі та сирівці.

Міжнародня вартість Чехословацької валюти не була настільки велика, щоб можна було за неї купувати в державах з високою валютою ріжні харчі та предмети першої потреби. Чехословацький уряд взяв у свої руки контроль над зовнішнім торгом та монополь на деякі місцеві продукти першої потреби того, щоби побороти протизаконну торгівлю (т. зв. воєнну торгівлю), щоби забезпечити обмін чехословацької корони на чужоземних ринках, щоби захищатися проти обмежень торгівлі, заведених сумежними державами і, нарешті, щоб оздоровити державні финанси. З цих причин чехословацький уряд не міг залишити зовнійшній торг без своєї опіки. Щоби захистити хліборобство, яке почало відроджуватися, промисловість та торгівлю — з одного боку й щоби перешкодити надмірному вивозу продуктів — з другого боку, держава залишила за собою контроль над зовнішнім торгом, зосередивши його в уряді відшкодовань, а також в девізовій централі, якій було надано право на довіз чужоземних валют.

Перші підписані договори були лише коротко-тривалими умовами компенсаційного характеру, тоб то ці договори організовували товарообмін під контролем держави. Цукор, дерево, шкло, сільськогосподарчі машини, чехословацький вугіль вимінювались на хліб, муку, чинбарські екстракти в Південній Славії (С. Х. С.), цукрові буряки та нафту — в Румунії, нафту та сіль — в Польщі, сирівці — в Німеччині та мануфактурні вироби першої потреби, мясо, туки та риж — в Італії.

Спочатку через уряд контролю та компенсації, потім — через уряд зовнішньої торгівлі, правительство направляло увесь ввіз та вивіз, роспределюючи дозвіл на ввіз та вивіз так, щоби не сприяти інтересам однієї держави на некористь держави иншої.

Політика державного контролю торговлі була лише переходовою і Ч. С. Р. силкується поволі прямувати до визволення торговлі в тих межах, в яких дозволяє сучасне господарське положення. Доказом тих зусиль в цій сфері можуть служити хоч би й списки краму, дозволеного для вільного експорту та імпорту, та зусилля, що стремлять до найбільш точної регламентації чехословацького митного тарифу.

Закон 20 лютого 1919 року (збірник законів, роспоряджень № 97) встановив автономну чехословацьку митну територію, для якої було заведено автономний митний тариф, що мав силу для колишньої митної території Австро-Угорщини з 13 лютого 1906 року. Згідно з цим тарифом права збільшення до 200% було залишено по 19-те липня 1919 року.

В цім загальнім для чехословацької території митнім тарифі, який вступив в силу з 20 липня 1919 року, такси прав на збільшення було роспределено в трьох колоннах: французький франк, чехословацькі корони з правом збільшення на 200%, чехословацькі корони без цього права (Декрет 12 травня 1919 року № 379).

Від травня 1920 року такси, зафіксовані в цих трьох колоннах, примінювалися, починаючи з перших переведених у чехословацьких коронах, зі збільшенням до 500% для першої колонни, до 300% для другої та 100% для третьої (Декрет 26 квітня 1920 року № 291).

Зазначені надвишки було фіксовано, починаючи з грудня 1920 р., відповідно — 900%, 600% та 200% (Декрет 6 листопаду 1920 року).

Декретом 21 травня 1921 року, № 193, цю систему трьох колон було знесено. Замість неї було встановлено систему коефіцієнтів. Урядове роспорядження (№ 460 з 19 грудня 1921 року) змінювало тарифи з силою на чехословацькій території з дня 1 січня 1922 року.

Митні тарифи з додатком зазначених збільшених такс тепер фіксовано, побільшуючи основні такси відповідними коефіцієнтами.

Беручи на увагу митну політику инших держав, зміни в курсі чехословацької корони та накупні ціни товарів, — було виправлено такси давнього автономного тарифу, що вже перестали захищати місцеву продукцію. Це було зроблено шляхом збільшення специфічних прав новими коефіцієнтами зі дня 1 червня 1921 року. Англія та Америка протегують основні галузі своєї індустрії, порушуючи збільшені права продажу краму, ввезеного шляхом „думпінга". Швеція, Швейцарія та Франція діяльно підтримують новими тарифами загороджені галузі промисловости. Еспанія та Італія не відстають також у справі патронатства своїй продукції. Поступове звільнення чехословацької зовнішньої торговлі і встановлення нового митного тарифу треба було переводити з обережністю, відповідно до того, що роблять в цій справі инші Європейські держави і не забуваючи того, що Чехословаччина перебуває в періоді цілковитої кризи ринків та зменшення продукції.

Новий митний чехословацький тариф повинен захищати місцеву промисловість, не будучи при цьому ні трохи прогібіційним. Введення митного прогібіційного тарифу замкнуло б перед Чехословаччиною доступ на зовнішні ринки.

Було б помилкою гадати, що забороняючи довіз чужоземного краму, Чехословаччина може сподіватися поліпшень чеської продукції і що це в помітній мірі дозволить чеським продуктам знайти дорогу до чужих ринків. Чехословацькі продукти матимуть змогу конкурувати з чужоземним ввозом лише при тій умові, що вони можуть успішно боротися з цією конкуренцією в середині держави.

Збільшуючи цло в своїому загальному тарифі, Франція може й урятувала внутрішній ринок перед навалою німецьких виробів, але треба застановитись уважно над тим, чи не загрожує ця міра також і французькому експорту, коли Німеччина своїми дешевими продуктами та своєю дешевою маркою може затопити чужоземні ринки.

З вищенаведеного випливає, що досі Чехословаччина ще не мала можливости підписати торговельний договір з конвенційним тарифом. Законом 25 листопаду 1919 року та законом 12 серпня 1921 року чехословацький уряд був уповноважений дати тимчасово законну силу торговельним угодам, складеним з чужоземними державами, з тим, щоб ці умови регулювали взаємні торговельні відносини, а також транзит на основі права найбільш сприяємої нації.

Досі було складено такі торговельні угоди:

6 березня 1920 року — з Швейцарією.

18 травня та 4 грудня 1920 року — з Південною Славією (С. Х. С.).

4 серпня 1920 року — з Францією.

23 березня 1921 року — з Італією:

24 лютого 1921 року — з Румунією.

29 червня 1920 року — з Німеччиною.
4 травня 1921 року — з Австрією.
20 жовтня 1921 року — з Польщею.
25 листопаду 1921 року — з Еспанією.
5 червня 1922 р. тимчасову умову з совітською Росією (Р. С. Ф. С. Р.).
6 червня 1922 р. тимчасову умову з радянською Україною (У. С. С. Р.).
7 жовтня ц. р. торговельну умову з Латвією.

Більшість цих умов вже набули законної сили, решта незабаром набуде, скоро їх ратифікує парламент.

Переговори у справі торговельних умов ведуться з Англією, Данією, Бельгією, Нідерляндами, Грецією, Норвегією, Угорщиною, Швецією та Португалією. Крім того, роспочалися переговори що до заключення торговельних умов з Японією, Хинами, Канадою та Австралією.

Після звільнення чехословацької зовнішньої торгівлі з під контролю та після того, як новий митний тариф увійде в законну силу, очевидно доведеться переглянути зносини Чехословаччини з закордоном, що ґрунтуються на зазначених угодах.

ТОРГІВЛЯ.*)

Організація промисловости й торгівлі належить в Чехословаччині міністерству торгу. Характер Чехословаччини, як експортової держави, привів до утворення уряду для зовнішнього торгу, що згодом має перетворитися в цілком окреме міністерство.

До компетенції міністерства торгу належать всі справи, що торкаються промисловости: виготовлення законів та роспоряджень що до промисловости й торговлі, складання торговельних та господарських умов з чужоземними державами, а також законодавчі праці, які належать до митної й торговельної політики, справи торговельних комор та професійних організацій, товариств та спілок, що підлягають торговельному праву, справи державних податків, мореплавства, промислових підприємств чужинців і курортів.

Уряд патентів (патенти, охоронні марки та взірці) підлягає торговельному міністерству. Найбільші підлеглі йому інституції такі:

1) Дорадчий комітет для господарських справ (господарський парламент),

2) Чехословацька Митна Рада, що складається з представників зацікавлених кол. Про торговельні та господарські питання звичайно запитується комісія торговельної політики, що складається торговельними та промисловими радами.

Зовнішній торг цілковито дозволений в тих метах, в яких це дозволяє сучасне положення, і все більш звільнюється від урядової опіки. Тимчасова господарська конвенція, що було її підписано з Німеччиною

*) Стаття з чеської інформаційної публікації для чужинців. — „La République Tchécoslovaque".

в червні 1920 року, та торговельна угода з Францією є найліпшими доказами цієї тенденції. Так само й недавно оголошений реєстр краму, яким заводиться вільна торговля і який може вивозитись або ввозитись після простої заяви, потрібної лише для статистики. Чехословацька Республіка вже підписала торговельну угоду з багатьома державами: перш за все з Францією, Сербією, Болгарією та Німеччиною. Крім того складаються торговельні умови з Англією, Румунією, Грецією, Бельгією, Еспанією, Італією і т. д.

За кордоном Чехословаччина має свої представництва — посольства та консуляти. Крім того, мають призначатись також і почесні консули, переважно з числа впливових чужинців, що знають добре умови торгу своєї країни. Для забезпечення чехословацьких торговельних та промислових інтересів на Балканах та в Росії передбачається заснування спеціяльних складів та використування зразкових ярмарків, що улаштовуються тепер двічі на рік. Перша з них, що відбулася в осени 1920 року, мала несподіваний успіх. Участь чехословацької промисловости на чужоземних ярмарках (Ліон, Липськ, Трієст та ин.) ступнево збільшується.

Перше завдання та бажання чехословацької держави полягає в тому, щоб збільшити вивіз своїх продуктів на світовий ринок під чехословацькою маркою, бо раніш вони були відомі лише під австрійською або німецькою етикетою.

Інформації що до вивозу можна одержувати від „Уряду для зовнішнього торгу“ (Praha III., Valdštejnský palác, „Úřad pro zahraniční obchod“), від секції зовнішнього торгу „Центрального Союзу Чехословацьких Промисловців“ („Ústřední Svaz Československých průmyslníků“) та від експортового бюро торговельної комори.

СТАТИСТИКА ЗОВНІШНЬОГО ТОРГУ.

Яскравим доказом розвитку в господарському житті Чехословаччини за перші роки самостійности дає статистика чехословацького зовнішнього торгу. Протягом перших шістьох місяців 1919 року експорт виносив 1.432.978.073 к. ч., а імпорт досяг — 2.010.260.727 кор. ч. Причина цього несприятливого балансу полягала у вивозі великої кількости харчових продуктів з союзних та заприязнених держав (на 939.236.146 к. ч. — за першу половину 1919 року), що потрібні були для забезпечення харчування населення та для спокійного розвитку політичного й господарського життя Республіки. Тих самих харчових продуктів за другу половину 1919 року було вивезено на 1.070.855.416 к. ч. В цьому періоді загальна цифра ввозу до Чехословацької Республіки виносила 4.545.157.835 к. ч., а вивіз 3.886.338.542 к. ч. Таким чином, ввіз перевищував вивіз на 658.819.293 к. ч. Коли ми відберемо від загальної цифри для ввозу суму, заплачену за харчові продукти, то вивіз не лише зрівняється з ввозом, але навіть перевищить його на 412.046.123 к. ч. Як що ж — з другого боку — візьмемо під увагу, що ввіз харчів відбувався при цілком надзвичайних умовинах, часто в кредіт до 4-х років, і що ціна харчових продуктів, закуплених у кредіт, буде встановлена по курсу

в день розрахунку, то можна сказати, що в другій половині 1919 року торговельний баланс Чехословаччини не був пасивним.

Таблиця зовнішнього торгу Чехословацької Республіки в 1920 році:

а) ввіз:

Німеччина	26.724.038	53.09%
Австрія	3.273.239	8.38%
Сполучені Держави	2.083.548	5.34%
Польща	1.060.976	2.72%
Угорщина	871.208	2.23%
Бельгія	831.462	2.13%
Нідерланди	677.289	1.73%
Румунія	548.341	1.41%
Італія	523.430	1.34%
Англія	321.542	0.82%
Сербія	313.090	0.80%
Франція	246.545	0.63%
Швейцарія	159.498	0.41%
Інші держави	1.407.605	18.97%
Разом	39.041.781	100%

б) вивіз:

Німеччина	30.880.737	44.70%
Австрія	23.931.142	34.67%
Угорщина	3.223.215	4.67%
Франція	1.958.185	2.84%
Польща	1.762.940	2.55%
Італія	1.737.052	2.32%
Швейцарія	916.612	1.33%
Нідерланди	667.322	0.97%
Сербія	635.720	0.92%
Румунія	348.111	0.50%
Англія	258.910	0.38%
Сполучені Держави	211.037	0.30%
Бельгія	79.934	0.12%
Інші держави	2.407.293	3.49%
Разом	69.022.209	100%

Поділ ввозу між продуктами такий: збіжжа — 18%, бавовна — 16%, туки — 12%, шкура — 5%, машини та хімічні продукти — 9.5%, колоніяльний крам — 9%, харчові вироби — 2%, залізні вироби — 2%, шовк — 1.6%. З иншої сировини цукор виносить 34% цілого вивозу, овес та хміль — 11%, дерево та вугілля — 10%, шкло — 8%, вовняні вироби — 7%, залізо та залізні вироби — 4%, шкура — 3%, папер — до 3% і т. д.

Вивіз з Чехословацької Республіки, беручи не лише відносно, але навіть і абсолютно, збільшився, про що свідчать цифри зовнішнього торгу за 1920 рік.

В перші місяці 1920 року ввіз дорівнювався 38.15% вивозу, а в инші 3 місяці – 40%. Слід порівняти розвиток торговлі Чехословаччини зі Сполученими Державами за той самий рік. Баланс торговлі з Американ-

ськими Сполученими Державами за перші 7 місяців 1920 року дав пасив у розмірі 229.447 доларів. В серпні 1920 року почалася зміна в торговельних взаємовідносинах з Сполученими Державами на користь Чехословаччини: згідно одного статистичного повідомлення чехословацького посольства в Вашингтоні, Чехословаччина на протязі того місяця вивезла до себе зі Сполучених Штатів краму на 147.618 доларів, а натомість експортувала до Сполучених держав краму на 829.816 доларів. Иншими словами, торговельний баланс між Словаччиною та Сполученими Державами дає за перші 8 місяців 1920 року актив у висоті 151.961 доларів. На протязі серпня Чехословаччина вивезла зі Сполучених Держав незначну кількість харчових продуктів та бавовни (лише на 92.000 доларів). Вивіз до Сполучених Держав складався з таких річей: яблонське шкло (225.000 доларів), золоті та срібні вироби (89.000 доларів), хміль (48.000 доларів), ґудзики (до 38.000 доларів), ріжні текстильні та модні вироби (більше ніж на 50.000 доларів), шкло та шкляні вироби (приблизно на 32.000 доларів).

ФИНАНСОВИЙ СТАН ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.*)

1. Чехословацька валюта піднеслася в лютому 1919 в наслідок оштемпелювання австро-угорських паперових грошей, які в той час знаходилися на чехословацькій території. Було оштемпельовано понад 7 міліярдів, з них 2 міліярди було затримано на рахунок майбутнього податку на капитал. Міліярди, котрі ще лишились в обігу, було виміняно корона за корону на чехословацькі банкноти, і нині в обігу є до 500 корон банкнотів на кожного мешканця (у Франції майже 1.000 фран.). Всі банкноти, як затримані, так і обміняні, було передано (на підставі постанов Сен-Жерменського трактату) до репараційної комісії, що перебувала в Відні. Закон вимагає, щоб банковий уряд при Міністерстві Финансів, що тимчасово виконує ролю майбутнього емісійного банку, не міг безпосередньо дозволяти державні позички та не міг випускати державних банкнотів без покриття. Уряд точно дотримується цих приписів. Циркуляцію державних банкнотів буде навіть обмежено, що буде переведено на кошт податку з капиталу. Має бути засновано емісійний акційний банк з капиталом в 75 міліонів золотих франків, поділених на 150.000 акцій; статут цієї установи подібний до статутів инших емісійних банків західно-європейських держав.

2. Державне майно складається з:

а) Майна давньої чеської держави: ліси, землі, ферми, замки, золоті, срібні, вугільні копальні, копальні радія та урану, нафти і т. д.

б) Підприємств давньої Австро-Угорщини, як, напр., шляхи сполучення, залізниці, пошти, телеграфи, тютюнові фабрики, сцілющі джерела, державні кліматичні заклади і т. д.

*) З книги: — »La République Tchécoslovaque».

в) Майна давнього імператорського роду, яке складається з великих земельних маєтків, копалень, шахт, заводів та фабрик.

3. Публічний борг складається з:

а) Довоєнного боргу Австро-Угорщини, частину якого приняла на себе Чехословацька Республіка, в розмірі 6.000.000.000 корон.

б) Військових позичок австрійських та угорських, що перебувають на руках чехословацьких громадян, в кількости приблизно 7.000.000.000 корон номінальної вартости. Ці позички було відновлено по курсу 75%, одже з цього залишається Чехословацькій Республіці боргу до 5.000.000.000 корон.

в) Позичок, стягнених з метою стабілізації валюти: державна одно-процентова позичка, яка була переведена шляхом затримання банкнотів підчас їх оштемпелювання, позичка державних банкнотів, біжучих рахунків та касових бонів австро-угорського банку, позичка для стабілізації валют, — коло 10.000.000.000 корон.

г) Внутрішньої публічної позички Чехословацької Республіки: позички Свободи, скарбових бонів, асекураційних премій — коло 4.600.000.000 корон.

д) Зовнішніх боргів Чехословацької Республіки: Північно-Американським Сполученим Державам, Великій Британії, Франції, Італії за одяг, утримання та перевозку чехословацьких легіонерів з Росії, Сибіру, Франції та Італії, і військового приладдя — коло 150.000.000 французьких франків, 200.000.000 лір; 90.000.000 фунтів стерлінгів; або при переводі на корони (1 французький франк — 5 кор. чеськ., 1 ліра — 3 к. ч., доляр — 80 к. ч. і фунт стерлінгів — 300 к. ч.) — приблизно 8.500.000.000 корон.

е) Участи Чехословаччини в репараційному фонді, встановленому для виконання мирових умов: 750.000.000 французьких золотих франків, разом 34.100.100.000 кор. чеськ. та 750.000.000 золотих франків.

4. Державний бюджет. В бюджеті на 1921 рік прибутки доходили до 44.107.979.550 кор. чеськ., а видатки — 14.104.374.650 кор. чеськ. Найбільшими видатками були: армія — 2.368 міліярди, залізниці — 3.5 міліярди; державні борги 0.6 міліярда, соціяльне забезпечення приблизно 0.729 міліярда, народня освіта 0.6 міліярда і т. д.

Прибутки: залізниці 3.66 міліярда, безпосередні податки (земельний податок, промисловий податок, податок на прибутки) — 1 міліярд, посередні податки (на цукор, алкоголь, штемпельовий податок, такси з предметів роскоши і т. д.) — 2.74 міліярди. Державні монополії принесли 1 міліярд. В той час, коли бюджет на 1920 рік було складено з дефицитом у 2.67 міліярди корон, в бюджеті на 1921 рік вже було осягнено рівноваги між видатками та прибутками.

ФИНАНСОВІ УСТАНОВИ.*)

Найважніщими кредітовими установами з обмеженою порукою є: райффайзеновські каси сільсько-господарчі, позичкові каси, сільські каси ощадности та громадські позичкові каси, що приміщують збереження всіх верств населення та дбають про задоволення його кредітових по-

*) З інформаційної публікації — »La République Tchécoslovaque«.

треб. З цих установ повстали пізніще великі фінансові інституції. Так, наприклад, громадські позичкові каси заснували в 1860 році перший чеський банк — „Живностенський банк“ (Živnostenská banka), який був для них аж до 1920 року (одже до часу заснування їхнього власного союзу, т. зв. „Jednota Záložen“) фінансовим центром.

Мійські каси ощадности мають свій центральний орган у Центральнім банку чеських кас ощадности („Ústřední banka českých spořitelen“). Відповідні німецькі каси ощадности покликали до життя свій центральний союз. Райффайзенівські каси утворили 9 союзів, між ними „Ústřední jednota hospodářských společenstev v Praze“ (Центральний Союз Сільсько-господарських товариств у Празі), до якого належало в 1918 році не менше, як 1654 райффайзенівських та инших громадських кас.

В республіці є 15 торговельних банків з акційним капіталом в 345 міліонів к. ч. та резервовим фондом в сумі 334.920.000 к. ч. Вкладки та біжучі рахунки складають 190.630.000 к. ч. Оборотний капітал сягає до 11.282.000.000 к. ч. Крім того суть краєві емісійні банки, з яких найбільший — „Zemská banka království Českého“ (Національний банк чеського королівства). Він має основного капіталу 20.000.000 к. ч., резервового фонду 16.740.000 к. ч. Вкладки виносили 277.369.000 к. ч., оборотний капітал — 1.188.699.000 к. ч. Висота емісійних цінностей сягала 874.589.000 к. ч. Цей банк має характер мійської позичкової каси. Для гіпотечного кредіту істнує найстарший з усіх великих банків Чехії — „Hypoteční banka v Čechách“ (Чеський гіпотечний банк) з 667.000.000 к. ч. емісійних цінностей (заставні листи). Поруч з ним стоїть „Hypoteční banka markrabství Moravského“ (гипотечний банк для маркграфства Моравського) з емісійними цінностями на 425.380.000 к. ч. Инші краєві емісійні установи є „Zemědělská banka markrabství Moravského“ (Земельний банк маркграфства Моравського) з 351.604.000 к. ч., „Slezský pozemkový úvěrní ústav“ (Шлезький земельний кредітовий заклад) з 389.493.000 к. ч. та „Komunální úvěrní ústav slezský“ (Шлезький комунальний кредітовий заклад) з 163.957.000 к. ч. емісійних цінностей.

Крім цих великих банків існує ще велика кількість товариств з обмеженою порукою, так звані „малі банки.“

Загальний капітал чехословацьких фінансових закладів не можна вирахувати шляхом підсумування всіх відповідних сум, показаних на таблиці, бо між банковими вкладками появляється також надмір вкладок райффайзеновських касових союзів, сільсько-господарських повітових позичкових кас, мійських та міщанських кас ощадности, так що при звичайному складанню відповідні капітали двічі підуть в рахунок.

У Словаччині не можна говорити про дійсні банки (246); це переважно грошеві заклади, які можна прирівняти з міщанськими ощадними та кредітовими касами з акційним капіталом.

Навіть беручи на увагу сучасне обезцінення чехословацької корони, треба готівку, що була в роспорядженні чехословацьких грошевих закладах в році 1918-му (приблизно 140 міліонів власного капіталу та 9 міліярдів корон повірених цінностей), вважати за дуже значну. На протязі 1919 року акційний капітал більшости банків було підвищено новими емісіями, так що, загалом беручи, він став вдвічі більшим, що давало суму в 1 міліярд чехословацьких корон.

ТАБЛИЦЯ ФИНАНСОВИХ ЗАКЛАДІВ ЧЕХОСЛОВАЦЬКО РЕСПУБЛІКИ (1913 та 1918 р. р.).

		Рік	Кількість закладів	Кількість членів	Готівка	Резервовий капитал	Вкладки, депозіти, рахунки
					в 1.000 коронах		
Чехія, Морава, Шлезьк	Райффайзенівські каси	1913	2.719	363.672	4.689	6.250	379.918
		1918	3.804	412.807	6.034	14.364	1.153.748
	Союзи райффайзенівських кас	1913	9	5.027	1.187	1.451	99.279
		1918	9	5.422	8.612	5.279	787.187
	Сільсько-господ. повіт. позичк. каси (Чехія)	1913	166	241.310	17.379	8.289	299.963
		1918	167	252.127	17.831	15.700	479.191
	Контрибуційні фонди (Морава, Шлезьк)	1913	529	—	25.000	—	—
		1918	529	—	25.000	—	—
	Міщанські позичкові каси	1913	1.304	439.693	54.918	82.581	1.166.339
		1918	1.331	400.508	53.363	96.626	1.497.387
	Мійські каси ощадности	1913	357	—	—	160.355	2.901.986
		1918	360	—	—	172.557	4.552.012
Словаччина, Підкарпаття	Банки	1913	22	—	319.000	90.000	1.350.000
		1918	23	—	521.800	215.544	5.712.644
	Кредітові товариства	1913	500	120.000	35.940	4.121	37.183
		1918	500	120.000	35.940	4.121	37.183
	Банки	1913	246	—	131.91	64.445	990.154
		1918	246	—	131.919	64.445	990.154

Финансову систему доповнюють так звані сирітські капитали (сирітське ма но) та поштові чекові уряди, які проявляють свою діяльність при кожному поштовому уряді та при рахунковому уряді в Празі. Завдання державного емісійного банку тимчасово виконує банковий уряд финансового міністерства до заснування передбаченого законом емісійного банку.

БАНК ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ЛЕҐІЙ У ПРАЗІ.*)

Банк Чехо-Словацьких Леґій було засновано в 1919 році чехословацькими леґіонерами, що воювали за кордонами проти Центральних держав побіч союзних армій та вкупі з російським, сербським, італійським і французьким військом.

*) Статтю цю було спеціяльно написано для цього справочника управою „Леґіо-Банка."

Метою цього банку є не тільки економично підтримувати своїх громадян, але також використати стосунки й знайомости леґіонерів, навязаних в чужині для економичного добробуту Чехословацької Республіки.

На своїй землі банк працює з 1920 року й переводить банкові справи ріжного роду, напр., кредитові, есконтні, девизові, біржеві, вкладкові і т. п.

Під час свого трьохлітнього існування, банк заснував багато филій, з яких припадає: на Чехію — 5, а саме у Пільзні, Коліні, Градці-Королівському, Духцові та Лоунах; на Мораву — 3 (в Брні, Оломоуці, Іґлаві) та на Словаччину — 3 (в Братиславі, Піштянах, Новім Місті над Вагом).

Зріст цієї установи видко з таких чисел:

	Акційн. капитал.	Резервові фонди.	Довірені фонди.
$^{31}/_{12}$ 1920.	70.000.000	14.000.000	182.000.000
$^{31}/_{12}$ 1921.	70.000.000	18.000.000	293.000.000
$^{31}/_{12}$ 1922.	70.000.000	26.000.000	484.000.000

Празький банк виставив власну будову, уряджену згідно до модерної банковської техники.

В своїй діяльности що до закордонної торгівлі, банк підтримується де-котрими фірмами, з якими співробітничає, напр.:

„Центрокомісія“ (Centrokomise) Чехословацьке акційне, торговельне товариство в Празі, було засновано з акційним капиталом в 10.000.000 ч. к. й котре має свої филії в східно-европейських рандштатах: у Ревелі, Ризі, Батумі, Тифлісі; далі для Югославії — у Бродах над/С.; для Єґипту — в Каїрі та в Александрії; для Італії — в Трієсті; для Німеччини — в Гамбурзі. Всі ці филії до цього часу з великим успіхом займались підвозом ріжних сирівців, вина, колоніяльних товарів, а з другого боку вивозили вироби чехословацької промисловости.

„Теход“ (Techod) торговельно-промислове товариство з обмеженою порукою у Празі, переводить закордонну торгівлю підвозом чилійської селітри та инших штучних погноїв, харчів і паші і в цьому досягло великих оборотів. У внутрішній торгівлі товариство переважно провадило операції з вугіллям, нерухомим майном, будівельними матеріялами.

„Нафтаспол“ (Naftaspol) товариство з обмеж. порукою у Празі, для привозу та торгівлі минеральними оліями, провадило ввіз усіх виробів нафтової промисловости з Польщи, Румунії, з Америки, а також брало значну участь в державному постачанню.

„Наша Рєч“ (Naša Rječ) чесько-російська книгарня й видавниче товариство з обмеж. порук. у Празі.

„Леґія“ (Legie) акціонерне страхове товариство у Празі, засноване спільно з деякими иншими банками, здебільшого переводить страхові операції ріжних типів з досить великим успіхом.

„Оцеан“ (Ocean) транспортова й шляхова канцелярія у Празі, що провадить продаж залізничних та пароплавних квитків до всіх країн світу, організує наукові, торговельні, спортовні та инші експедиції, переводить акредитивну торгівлю, подорожні страховки, організує міняльні установи та инше.

Крім зазначеного, Леґіонерський банк бере участь в инших продуктивних підприємствах краєвого характеру.

Число акціонерів доходить до 18.000 осіб взагалі з бувших леґіонерів, що перебувають не тільки в Чехословацькій Республіці, але також і за кордонами. З огляду на останнє, банк завжди має добрі зносини з усим світом.

ПРАЗЬКИЙ ОКАЗОВИЙ ЯРМАРОК.*)

(Pražské Vzorkové Veletrhy.)

Празький оказовий ярмарок було впорядковано вперше в-осени року 1920-го, що явилось одним з природніх наслідків відродження державної Чехословацької самостійности. Треба зважити, що на землях Чехословацької Республіки містилося 80% всієї промисловости, яка була в межах зруйнованої Австрійсько-Угорської монархії. До тогож більша частина тієї промисловости має характер експортовий.

Одже треба було відразу шукати для цієї промисловости світового збуту.

Чехословацькі вироби перед війною мали широку популярність, і во всіх країнах та державах європейських і заморських мали великий попит. Алеж до всіх тих земель ці виробки йшли не як продукція чехословацька, але виключно під маркою австрійською, власне—навіть під маркою мад'ярською, й звичайно переходили через Відень чи Будапешт, бо ці міста були торговельними центрами Австрійсько-Угорської монархії.

Вже сама війна утворила в продукції Австрійсько-Угорської держави значний надлом. В цілій низці промислових галузей виріб продуктів світової потреби заступила продукція річей, що мали значіння виключно військове, а становище Австрії, яко центральної держави, поміж воюючими народами, автоматично довело до перерванння майже всіх торговельних зносин з-за кордоном. Всі ті відомі історичні з'явища, в яких чехословацька промисловість була лише пасивним, а не активним учасником, довели до того, що, після перевороту в жовтні 1918 року, Чехословаки мали свою державу, яка, однак, з політичних причин, на початку могла лише намагатися в напрямі відновлення старих традіційних промислових взаємин. Тут зараз же виявилось, що ті традіції стосувалися виключно продукції, але не торгівлі.

Коли ж взяти на увагу ту упередженність, що цілком натурально лишилась в думках всіх бувших ворогів проти переможених держав, що викликало натуральний бойкот всіх виробів, на яких лежала марка німецька або австрійська; коли ж зважити знову вже зазначене, що чехословацькі вироби поширювались по світі під тією австрійською маркою й що про існування ріжносторонньої й широкої власне чехословацької промисловости за кордоном покупці не мали жадної уяви, — то легко стане зрозумілим, які величезні утруднення та перешкоди доводилось переборювати Чехословакам в цій сфері, коли вони не хотіли згубити всіх наслідків своєї попередньої праці на полі індустрії.

---

*) Цю статтю для збірника написав *Ад. Кунта*, голова Інформаційного Відділу Празького Оказового Ярмарку.

От, в такій ситуації й виникла думка урядження Празького Оказового Ярмарку. Він мав статися тим осередком, де не тільки місцевим споживачам, але й закордонним можна було б показати всю потенцію чехословацької промисловости.

Завдання було нелегке, й навіть ще й доси не переможено чимало перепон, до яких треба відносити й те, що замість одного великого ярмарку, в Чехословацькій Республіці що-року відбувається чотирі аналогичних ярмарки (двічі на рік у Празі, раз в році — в Ліберці та в Братиславі). Та ще крім тих ярмарків кожного року відбувається ціла низка окружних виставок, адміністрації яких кличуть чехословацьких промисловців демонструвати виробки, що вони вже демонструють і по ярмарках. Тим в певній мірі виснажуються сили експонентів і жадний ярмарок не може досягти того, щоб стати дійсним образом могутности та сили міцної чехословацької промисловости.

Алеж не зважаючи на зазначені труднощі, значіння Празького Оказового Ярмарку — цілком надзвичайне.

Вже одно те, що після Липського (Лейпцигського) ярмарку Празький є найбільшим ярмарком у всій середній Європі, як по кількости експонентів та обширу тієї площи, що він займає, так і по характеру внутрішньої та зовнішньої своєї організації, — говорить за його величезне значіння для європейської торговлі.

На Празькому Оказовому Ярмарку, що міститься на сталій території (земська виставочна площа в Королівській оборі) експонуються виробки всіх можливих галузів промисловости. В цілях полегшення орієнтування купців, виставу впорядковано в певній системі, з поділом всіх експонатів на окремі галузі, а саме на такі відділи:

Відділ I. Будівельна промисловість:

1. Сировина. Цеглярська, вапнярська та цементарська промисловість.
2. Штучні будівельні матеріяли, плани та будівельні конструкції.
3. Каменярська та бетонова промисловість.
4. Будівельне столярство, теслярство та слюсарство.
5. Пічницька та кафльова промисловість, печі залізні, груби, плити кухенні.

Відділ II. Металообробна промисловість:

1. Сировина та півфабрикати в металообробній промисловости.
2. Всякі техничні потреби й причандали в мет. промисловости.
3. Машини та приладдя для всіх галузей промисловости й виробництва.
4. Сільсько-господарські машини та приладдя, локомотиви (паровики) й вибухові мотори.
5. Паси та реміння.
6. Вагони, локомотиви, тендери, вози, повози, возики.
7. Автомобілі, мотоциклетки, велосипеди, пневматики.
8. Спортові приладдя всякого гатунку.
9. Приладдя й причандали для всякої промисловости.
10. Залізні меблі та каси.
11. Терези, замки, ковані й мосяжні виробки.
12. Бляшана промисловість.

13. Приладдя й машини для отоплення центрального, газове отоплення та приладдя.
14. Лихтарні, лихтарі, світильні.
15. Ножова та пилкова промисловість, зброя та набої.
16. Кухенний посуд та приладдя.
17. Пожарницьке та руханкове приладдя.

Відділ III. Електротехника, механика, оптика:

1. Електричні машини та приладдя.
2. Електричні приладдя та сучастки.
3. Приладдя до освітлення, акумулятори, кабелі, дроти й шнури.
4. Телеграфні та телефонні апарати й приладдя.
5. Механика загальна та механика лабораторна.
6. Оптика, оптичне шкло та приладдя.
7. Фотомашини, приладдя й апарати фотографичні.
8. Кінематографичні машини та приладдя кінематографів.

Відділ IV. Деревляна промисловість:

1. Сировина та півфабрикати в промисловости деревообробній.
2. Меблі хатні, шкільні, канцелярські, реставраційні, кінематографичні.
3. Всякі деревляні вироби, настільні та стоячі дзигари.
4. Кошикарська, коркова та комишова промисловість.
5. Бондарська промисловість.
6. Всякі вироби, що до сього відділу стосуються.

Відділ V. Текстильна промисловість:

1. Бавовна, бавовняні пряжі й тканини.
2. Вовна, вовняні пряжі й тканини.
3. Прядиво, лен; конопляні, льонові пряжі й тканини.
4. Шовки штучні й натуральні, шовкова та єдвабна пряжа й тканини, плюші, оксамити.
5. Килими, тканини декоративні й мебльові. Киреї та покривала.
6. Плетені, трикотажні вироби.
7. Нитки, мережева, вишиванки.
8. Джгутові тканини, друковані й восковані тканини та полотна.
9. Кантова й стьожкова промисловість.
10. Мотузи, мотузки та виріб сіток.

Відділ VI. Конфекція (одяги):

1. Білизна, краватки, корсети, блузи, попередниці, білизна для робітників.
2. Вбрання дамське, чоловіче, дитяче.
3. Капелюхи, брилі та брилики.
4. Рукавиці.
5. Хутра та кожухи.
6. Штучні квітки, пера та приправи для швачок.
7. Машини до шиття, приладдя для швачок.
8. Приладдя, що до цього відділу стосуються.

Відділ VII. Галантерея:

1. Галантерейний крам.
2. Дорогоцінности, прикраси, оздоби, яблонецькі вироби.
3. Гумові та целулоїдні вироби.
4. Гудзики та намиста.
5. Гребінці, волосяні вироби.
6. Приладдя для курців.
7. Парасолі, ціпки, батоги, стеки.
8. Щітки, пензлі, щетинні вироби.

Відділ VIII. Шкуряна промисловість:

1. Взуття.
2. Куфри, реміння, сідла, оздоби.
3. Приладдя та причандали для шевців та ремісників.

Відділ IX. Шкло, порцелян, мистецька керамика.

1. Шкло дуте, лите, шибне, спеціяльне, шліфоване й т. д.
2. Люстра.
3. Порцелян, фаянс, майолика та мистецька керамика.
4. Рами.
5. Сировина та ріжні потреби, що до цього відділу промисловости стосуються.

Відділ X. Мистецька промисловість:

Відділ XI. Химія та санітарія:

1. Ліки, фармацевтичні та дієтетичні препарати.
2. Гумові вироби, вата, бандажі, бинди.
3. Аптечні, физикальні та наукові апарати й приладдя.
4. Гігієнічні приладдя та вироби.
5. Туалетні вироби, парфюмерія.
6. Миловарська, воскова та крохмалева промисловість.
7. Креми, вазеліни, вакси на обув.
8. Технічні олії та масти.
9. Барви, лаки, кислини, етерові олії, етери та протрави.

Відділ XII. Споживні річі та хліборобські потреби:

1. Медова, цукрова, та чоколадова промисловість.
2. Мармелади, павидла, овочеві консерви та сиропи.
3. Консерви мнясні та рибні.
4. Вина, пиво, лікери, мінеральні води.
5. Всякі споживчі річи, сурогати та присмаки.
6. Насіння та хліборобське збіжжа.
7. Сировина та инше, що до сього відділу стосуються.

Відділ XIII. Музичний струмент:

1. Піаніно, фортепіано, гармонії, оркестріони та варгани.
2. Струмент дутий, струнний та инший.
3. Приладдя що до того відділу стосуються.

Відділ XIV. Графіка, папір, шкільні та канцелярські приладдя:

1. Папер, картони, папірова конфекція.
2. Палятурництво, картонажі, шабатурки, торбинки.
3. Видавництво книг та нот.
4. Друкарська та графічна промисловість, літографія, друк нот і мап.
5. Фотографія, мистецька фотографія та химічні папіри.
6. Шкільні, канцелярські та инші приладдя.
7. Писальні, рахункові та инші машини.
8. Машини, приладдя та причандали, що до цієї галузі стосуються.

Відділ XVI. Ювелірна та годинникарська промисловість:

1. Дорогоцінні й цінні камінці.
2. Оздоби золоті, срібні, годинники.
3. Альпаковий та подібний крам.
4. Шабатурки, пуделка і т. п.

Відділ XVII. Ріжні вироби:

1. До цього відділу залічено такі фірми, що експонують ріжноманітні вироби, які стосуються до кількох відділів одночасно; ті фірми, що прибули невчасно на ярмарок і спізнились забезпечити себе місцем у відповідному відділі, й на решті — експедітори.

* * *

Що до кількости експонентів та розмірів території ярмарку, то про них дають уяву такі числа:

	I ярмарок в осени р. 1920	II ярмарок на весні р. 1921	III ярмарок в осени р. 1921	IV ярмарок на весні р. 1922	V ярмарок в осени р. 1922
Заявилось експонентів .	2.740	2.889	2.947	2.915	2.796
Бажали площи виставочної, в кв. метрах . . .	30.612	48.264	64.796	41.867	38.742
Було уміщено експонент.	1.935	2.306	2.274	2.238	2.186
Було дано виставн. площі	17.778	20.383	22.248	20.134	19.320
Закордонних експонентів брало участь	97	118	113	112	206

Грошові обороти, так само, як і кількість краму, проданого на ярмарках, не можна підрахувати. Адміністрація перших трьох ярмарків спробувала було впорядкувати цю статистику, але виявилося, що така

праця не виправдується потребою, та й числа, що подавалися експонентами, не відповідали дійсности.

Певно тільки те, що Празький Оказовий Ярмарок, що-далі, то все більше набуває значіння в народньо-господарському житті Ч.-С. Республіки. Певно також і те, що згодом, коли вирівняються нинішні ненормальні господарські відносини з сусідніми державами, ці ярмарки наберуть ще більшої ваги. Тільки тоді стане зрозумілим, яке значіння має Празький ярмарок не лише для Чехословацької держави, але й для всього міжнароднього торгу Європи.

Чехословацька промисловість конче потрібує збуту за кордон. Потрібує знову знайти той ринок, на який приходили її вироби під маркою австрійською або мад'ярською. Потрібує знайти нові ринки, бо продуктивність чехословацької промисловости така значна, що її сміливо можна порівняти з промисловістю найстарійших і найбільш знаних з цього погляду держав промислових.

Ото ж мета Празьких Оказових Ярмарків полягає в тому, щоб систематичним показуванням промислових виробів (головно — чужоземним інтересантам) — було дано можливість пізнати чехословацьку промисловість у всій її величі та ріжноманітности.

Празькі оказові ярмарки відбуваються що року двічі. На початку березня та на початку вересня кожного року відчиняються виставочні палаци в колишній королівській оборі в парку „Стромовка", щоб там на оказовому ярмарку показати людям, який поступ зробила чехословацька індустрія.

І можемо ствердити, що кожного нового року інтерес до ярмарку все збільшується й ці ярмарки що-далі все дужче цікавлять торговельні кола всього світу.

А коли зменшаться всі ті утруднення, що зачиняють двері до природних ринків чехословацької промисловости, коли, справді, можна буде провадити торг з Югославією та иншими державами Балканськими, коли чехословацькому експортові відчиниться брама на схід (тоб то на Вкраїну), — тоді тільки Празькі Оказові Ярмарки стануть тією інституцією, якій що до її значіння може дорівнятись мало яка инша подібна в цілому світі.

Нині ж Чехословацька промисловість тільки пробиває собі шлях до иншого світу, маючи повну надію, що її чесні бажання щасливо сповняться.

БРАТИСЛАВСЬКИЙ ЗРАЗКОВИЙ ЯРМАРОК.*)

Прилученням Словаччини до Чехословацької Республіки на основі Версальської мирової умови, — індустрія й торгівля цієї східної частини Республіки опинилася в малосприятливому стані. В наслідок відокремлення

*) Статтю для збірника написав *д-р Еманоель Грегр*, голова Братиславської Торговельної Комори та директор Братиславського Східно-Зразкового Ярмарку.

митною границею від своїх природних дотеперішніх ринків збуту в Австрії та Угорщині, не маючи, крім того, змоги з причин тарифових конкурувати з моравсько-чеською індустрією й торгівлею, а з валютових причин перебуваючи в тяжкому стані що до винайдення ринків збуту по инших країнах, ці землі опинилися перед дуже тяжким питанням що до свого дальшого істнування.

Визначний словацький діяч, посол Корнель Стодоля швидко спостеріг цю хибу словацького господарського життя, і вже від 1919 року почав закладати міродайні установи, призначені для консолідації господарських словацьких відносин, звертаючи при цім увагу на величезне значіння міжнародньої водної артерії Дунаю не лише для Словаччини, але і для цілої республіки.

Ця, на перший погляд, смілива думка спроквола знайшла зрозуміння і піддержку не лише у колах торгових та промислових, — але і в урядових.

Першою з цих установ є братиславський Східний або як тепер називається Міжнародній Дунайський Зразковий Ярмарок.

Було запрошено організатора празького подібного ярмарку д-ра Е. Грегра для переведення підготовчих праць в 1921-му році, а вже в серпні того ж таки року (від 6 до 15-го) відбувся в Братиславі перший Східний Ярмарок.

Вже перша спроба, на яку відважилися впорядчики, числом експонентів, фреквенцією заінтересованих кругів та моральними наслідками перевищувала всі сподіванки. Уряд мав протекторат над цим ярмарком та підтримував його матеріяльно й морально.

Словацьку й Підкарпатську індустрію було дуже добре представлено на цьому першому ярмарку і вона добре конкурувала з експонатами чесько-моравської промисловости.

З огляду на моральний і виховуючий бік цього підприємства, заходами міністерства хліборобства Ч. С. Р. при цій нагоді було влаштовано загальну сільсько-господарську виставку, під протекторатом міністра хліборобства проф. д-ра В. Брдліка, завдячуючи чому могла виявити свою діяльність саме заснована Словацька Сільсько-Господарська Рада.

Крім цього, рівночасно заходами міністерства шкільництва влаштовано було шкільну виставку, що мала велике значіння для словацької культури, що саме нині почала своє відродження.

З огляду на ці позитивні наслідки, у 1922 році відбувся другий Східний зразковий ярмарок, — на цей раз вже у власних павільонах у Дунайському порті. Будова павільонів, стильових і добре відповідаючих завданням ярмарку, знайшла признання не лише в торговельних кругах, але цей витвір талановитого архітектора Корічанка був сприятливо принятий і в міродайних мистецьких колах, а зокрема відомий словацький маляр Упрка з великим признанням висловився про них.

Братиславський ярмарок має пересічно коло 1.500 експонентів, поділених у 18—20 спеціяльних груп, а саме: Будівельний відділ, електротехника; автомобілі; рухомий парк і трактори. Метальова промисловість. Сільсько-господарські машини. Печі, залізні вироби для хатнього вжитку та промислу. Машини. Механика. Оптика. Дерево-обробочна промисловість. Мебель. Влаштування канцелярій. Текстильні вироби.

Шкура: куфри, подорожні приладдя. Хутра. Одяги. Білизна дамська, чоловіча й дитяча. Вишивки. Словацькі народні вбрання. Шкло шибне та для иншого вжитку; шкло кришталеве. Порцеляна. Кераміка. Галантерейні вироби; ґудзики, гребінці. Приладдя до курення тютюну. Харчеві продукти. Алкогольні напої. Повидла. Консерви. Сири. Золото, срібло. Годинники. Дорогоцінні каміння. Виграшки. Музикальні струменти. Піяніна, фісгармонії, варгани. Дуті й смичкові струменти; окаріни; грамофони.

Фреквенція ярмарку перевисшила 100.000 осіб. Число чужинців, що відвідують ярмарок, все зростає.

Вже на другому ярмарку було організовано ярмаркову біржу та два спеціяльних авкціони (на вовну та килими), що мали дуже добрі вислідки.

Третій Східний Ярмарок відбудеться в 1923 році від 23 серпня до 2 вересня під назвою: Міжнародній Дунайський Ярмарок, щоби таким чином ще більше була підкреслена провідна думка цієї установи.

Тим часом Братислава сталася осідком міжнародньої Дунайської Комісії. Року 1922-го було заложено тут біржу, вибудування якої, а також будова порту та всього, що з цим звязано, дуже швидким темпом йде наперед.

Як всі господарські установи на Словаччині загалом, так і зокрема Братиславський Зразковий Ярмарок спеціяльну увагу звертає на економичне зазнайомлення та зближення, а передовсім на господарсько-торговельні зносини зі східно-європейськими державами, в першу чергу — з Україною.

Незвичайно багата Україна зможе на будуче статися постійним джерелом постачання збіжжа та сільсько-господарських продуктів в обмін за промислові вироби. Зрозуміло, що це настане тоді, коли в ній дійде до консолідації внутрішніх господарських відносин.

Чехословацька Республіка вичікує цього довгожданного менту.

Але вже й тепер закликуємо і урядові, і приватні установи, передовсім — економичні підприємства та діячів України, щоб присвячували чехословацькій Республіці, а головно її східному осередкові — Братиславі та Братиславському Ярмарку можливо більшу увагу. Таке взаємне зазнайомлення і відвідування Братиславського Ярмарку, що буває звязаний з спеціяльно культурними виставами, багато спричиниться до поширення взаємних симпатій і відносин, що за посередництвом Ярмарку можуть розвинутись в дуже корисному напрямі.

Статистичні дані про братиславський зразковий ярмарок.

	Зразковий ярмарок	
	I у 1921 р.	II у 1922 р.
Число виставувачів (експонентів) .	1.500	1.500
Виставочна площа загалом	20.000 кв. м.	20.000 кв. м.
Число відвідувачів	100.000	150.000
Торговий оборот	100.000.000 к. ч.	200.000.000 к. ч.
Число мов, яких вжито для пропаганди	5	8

Третій ярмарок відбудеться у 1923 р., від 23 серпня до 2-го вересня. Рівночасно з цим ярмарком влаштовуються оці спеціяльні виставки:
Сільсько-господарська,
Ремісничо-промислова,
Чехословацького пароплавного руху на Дунаю,
Братиславського уряду збірки памяток,
Чехословацького ощадно-позичкового руху.

ПРИРОДНІ ПІДСТАВИ ЗРАЗКОВИХ ЯРМАРКІВ В ЛІБЕРЦІ (РАЙХЕНБЕРҐ).

Ліберецькі зразкові ярмарки дають повний образ цілої чехословацької промисловости, до якої належать 90% їхніх експонентів і про яку подаються нижче найголовніщі відомости.

По вартости й продуктивности, а рівнож і по розмірах країни, занятої продукуючими установами, перше місце належить текстильній промисловости. В цій продукції Республіка дістала в спадщину майже цілу колишню стару австрійську текстильну індустрію. Вже Австро-Угорщина в згаданій господарській галузі була значною експортовою країною, хоч північно-чеська текстильна індустрія мусіла задовольняти і внутрішній ринок, що числив все таки 51.3 міліонів мешканців. В Чехословацькій Республіці нараховується тільки 13 міліонів і давні звязки утруднено митними заставами, підпорядковано числен им заборонам ввозу та вивозу. Так що текстильна індустрія краю знов починає широкий експорт до дальших чужих земель і, так само, як інші експортові індустрії краю, рішучо пристала до Ліберецького ярмарку, який також став її керманичем і дороговказчиком. Батьківщиною бавовняної прядильної й ткацької промисловости є північна і північно-східня Чехія, з Ліберцем, як центром. Тут має осідок і виріб друкованих перкалів. Також треба згадати в звязку з цим і виріб бумазей.

Осередком ткацької індустрії є Ліберець, Брно та Крньов (Іегерндорф). Значним текстильним центром є також Аш (Західня Чехія). Тут же високо розвинене прядення чесаної вовни та гарусу. Більшість майстерень прилучила до своїх підприємств також установи для білення, фарбування та апретури. Треба зазначити тут надзвичайно продуктивну килимову індустрію, що має свій осередок в безпосередніх околицях Ліберця. Прядення та ткання льону, яке в північно-західній Чехії, Північній Моравії та Шлезьку існує вже століття, як хатній промисел. Під впливом великих винаходів останнього століття в царині машинової техніки, розвинулось в цвітучу льонову індустрію. Як споріднений промисел за останні часи утворилась сильна жгутова індустрія, що виробляє

грубі пакувальні тканини, а також тканини для меблів та заслон, килими, мотузки та кабелі. Спеціяльний виріб становить спортова індустрія.

Також заслуговують згадки чеські тканини та плетені вироби, а рівнож багата мережова та пасмантерійна індустрія Рудних Гір (Північно-Східня Чехія), як продуктивна експортова промисловість. Значна стьожкова та шовкова індустрія доповнює образ чехословацької текстильної промисловости.

Одягова індустрія краю є першорядною експортовою індустрією. Спеціяльний виріб — турецькі шапки (фески). Чеська рукавичкова індустрія, так само, як і виріб вовняних та фетрових капелюхів цілком здатні до конкуренції на світовому ринку.

Шкляна та ганчарна індустрія належать до найстаріщих питомих всесвітньо-славних чеських промислів. Як шкляні вироби з місцевости Гайда та Штейншєнау, так і шибкове та дзеркальне шкло, особливо ж „Яблонецькі вироби" вже давно здобули собі світовий ринок. Шкляні гути та рафінерії і т. д., не рахуючи шкляної індустрії південної та західно-південної чеської окраїни „Чеського Лісу", розмістились на Півночі країни і зконцентрувались в околицях Тепліц, Усті, в Гайда-Штейншєнаускій окрузі та в сусідній до Ліберця — Яблонецькій окрузі.

Особливо продуктивний чеський виріб пляшок. В художньому відношенню Гайдаські мистецькі шкляні вироби не мають собі конкуренції на світовому ринку. Нарешті, Яблонецькій індустрії, котра, крім шкла та металю, обробляє також порцелян і багато инших матеріялів, з давніх-давен успадкований хист ремісників у тяжкій праці і мистецькій творчости забезпечив світову славу і монополію.

Шліфування дорогоцінного і напів-дорогоцінного каміння (чеські ґранати) має також свій осідок в окрузі Ліберецької Торговельної Палати.

З огляду на багате знаходження свого цінного сирового матеріялу — каоліна — в Карловарській (Карлсбадській) окрузі, також порцелянова індустрія в Західній Чехії стала на твердий ґрунт. Тут вона досягла такої ж якости, як і чужоземні, славнозвісні фабрикати, а через те й посідає в групі експортоздатних промислів перше місце. Особливо Орієнт, Північна Америка — країни, притягнені Ліберецьким ярмарком, особливо являються покупцями карловарської порцеляни, високовартної і в художньому відношенню.

Треба згадати тут також вироб керамичних та глиняних річей, майолік та плиток.

До найстаріщих промислів Республіки належить папірова індустрія. Лісові і водні багацтва Судетів, Карпатів визначають розміщення численних папірових фабрик, котрі об'єднуються в значні центри в окрузі Трутнова, а також на Півдні Чехії. Як спеціяльні вироби, треба зазначити папір, що виробляється ручним способом та ряд цигаркових паперів, що своєю якістю здатні побити за кордоном найліпші англійські та французькі марки. Великій папіровій продукції відповідає з другого боку також високо розвинута перерібка паперу в краю.

Чехословацька Республіка багата на вугіль та руди, а завдяки Мармарошським копальням, забезпечена також сіллю. Так що існують природні підстави для розвитку все зростаючої великої хімічної індустрії. Поруч зі значною продукцією кислин та лугів треба зазначити також продукцію штучних погноїв. Цілий ряд спеціяльних хімічних продуктів

виробляється в краю; але перелік їх вийшов би за рямці цієї короткої статті. Треба було б згадати всамперед атрамент, апретурні та допомогові матеріяли для ріжних індустрій.

Виріб сірників заслуговує особливої згадки. Так звані „шведські сірники", що здобули собі цілий світ, — чеського походження. Виробом фарб та лаків займаються численні фабрики.

Продукуючі заводи химічної індустрії роскидано по цілій країні, але зазначимо тута лише Усті (Аусіг), яко видатний центр.

Виріб шкури для підошов та для люксусових виробів, а також перерібка шкури з давніх часів провадяться в широкій мірі на землях Ч. С. Р. з великим успіхом. Перерібка численних тваринних та рослинних туків на мило та свічки, з ужитком особливо пальмового олію, поставила також цю галузь чеської промисловости (головний осідок в Усті, Північно-Західна Чехія) на однаковий рівень з французькими, німецькими та англійськими фабрикатами. З продукції туків та оліїв треба зазначити виготовлення ґліцерину, а також їстивних туків — марґарину, штучного масла і елаїну, які ще за мирних часів були відомі на світовому ринку.

Чехія, Морава, Шлезьк, котрі, разом взяті, по добуванню вугілля стоять на четвертому місці й розпоряджують також значними покладами залізної руди, це використовування дало змогу місцевій залізній та сталевій промисловости продукувати далеко зверх потреб внутрішнього ринку. Як значний центр тяжкої чехословацької промисловости треба зазначити Вітковіце (Північна Морава). Поруч з цею високого значіння галуззю продукції, Чехословаччина має числені залізо-виливальні заводи та фабрики кабельного дроту. Також існує тут широко розгалужена індустрія емалевих та бляшаних виробів, цвяхів, терпугів та шпильок. Як спеціяльний вироб тутешнього походження мусимо згадати вироби ножового промислу, котрий, крім головних міст краю, міститься в окрузі Ніксдорфа (Північна Чехія) і вироби якого по якости дорівнюються Золінґенським сталевим виробам. Високо-розвинена металльова промисловість зконцентрувалась у Празі.

Місцева машинова промисловість продукує також далеко зверх потреб Республіки і удосконалилась у виробі цілого ряду спеціяльних машин. Особливо треба зазначити: спеціяльні машини для броварів та цукроварень, текстильних фабрик і т. д. Фабрики сільсько-господарських машин осіли переважно на низині Ельби, а також на Моравській низині. Фабрика зброї має осідок в Пільзні (Шкодові Заводи). Також будівля вагонів та паротягів. З инших галузів чехословацької експортової промисловости треба зазначити тут також рудногірські вироби забавок, фабрикацію клавірів та инших музичних струментів, вироб штучних квітів, багату мебльову індустрію з заснованим на Мораві виробом меблів з букового дерева, як спеціяльність, далі — гумові та рогові вироби (переважно в північно-чеських землях), а також вироб кокосових та метальових ґудзиків. Виробляючи всі роди цементу, покрівельного толю для дахів та бетону, Республіка в сфері будівельній стала незалежною від чужоземного ринку.

Нарешті слід іще згадати їстивні та споживні продукти, серед яких домінуюче місце займає цукрова продукція, завдяки якій держава стала першою країною в Європі по експорту цукру. З місцевих їстивних продуктів, котрі придбали собі славу в цілому світі, назвемо тут „Цнайм-

ські огірки", Оломюцький сир, Ліптовську, Празьку шинку, Ломницькі сухарі, Карловарські облатки і Пардубицькі медяники.

Славнозвісний край хмелю — Чехія, з її давнозвісним пільзенським і першорядними пивами з давніх часів також вела перед в царині броварства та солодівництва. З галузі продукції напоїв заслуговують відзначення також броварні. Улюблені й відомі марки місцевих лікерів запоручують їх досконалу якість.

Треба ще згадати, що чеські цілющі джерела, про які буде говоритись в иншому місці, розсилають що-річно 30 міліонів пляшок мінеральних вод. Беручи все це під увагу треба зазначити ще раз, що великі заклади цілої чехословацької індустрії в більшости зконцентрувались переважно в промислових областях північної частини. Але також число промислових закладів взагалі, не приймаючи на увагу цифру працюючих в них, в північній Чехії і німецьких окраїних областях з Ліберцем, як безперечним центром, значно переважає число фабрик в инших частинах Ч. С. Р. Одже з цього вже ясно, що в вищезгаданих галузях промисловости можна бачити природні підстави Либерецьких ярмарків.

Багацтво та ріжноманітність, особливо ж досконала якість виставлених на Либерецькому ярмарку продуктів промисловости вражала всіх чужоземних відвідувачів і викликала їхнє здивування перед продуктивними здатностями, заступлених на ярмарку галузей промисловости.

*

ШЛЯХИ СПОЛУЧЕННЯ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ.*)

Могло би здаватись, що Чехословацька Республіка по своїому положенню — між Німеччиною та Австрією з погляду господарчого та торговельного, — з одного боку, являється загрозою конкуренції морської держави, з високо розвиненою промисловістю, а — з другого, має за сусіда державу, яка здавна засвоїла звичай одержувати зиски з чеської праці, завдяки своїому положенню на головному шляху чеської торговлі на Сході та Півдні. А тому мирові договори забезпечили Чехословаччині вільне плавання її кораблів по Лабі до Гамбурського порту та по Дунаю, а також по залізниці до Трієсту, з власною пристанню в останньому. Коли б цього не сталося, то все дальніще існування Чехословацької зовнішньої торгівлі було б непевним.

Розвиток внутрішнього та зовнішнього торгу Чехословаччини перш за все забезпечується добре розвиненою системою залізниць, що мають завдовшки 13.362 км. (94 км. на 1.000 км.^{2}). З цього числа 11.572 км. — в руках держави, а 1.790 км. — в приватних руках.

Державні та приватні залізниці (рахуючи разом з місцевими залізницями) перевезли в році 1919 — 135.357.500 осіб та 36.420.300 тон товарів. Електричні залізниці, переважно місцеві, вузькоторові, мають довжину 470 км., і перебувають також почасти в державних, почасти в приватних руках.

Майбутня, намічена до будови, залізнична лінія, що почнеться з Парижу і йтиме через Брод над Лісом (Фурт ін Вальд), Пільзень, Прагу, Пшеров та Богумін (Одерберг) до Варшави, має перерізати Європу через Чехословаччину.

Значну ролю відограють також водяні шляхи. Найбільшим з них у Чехословаччині є Лаба з Усті (Аусігом), як головною пристанню.

Південні кордони Республіки від Братислави до Острігому становить Дунай. Утворення доброї річної флоти має принести Республіці величезну користь. Через те, що вільне плавання по Дунаю забезпечене, цей великий водяний шлях буде мати велике значіння для горговельних зносин з Балканськими краями та Україною.

*) „Інформації," »La République Tchécoslovaque.«

Влтава та долішня течія Лаби мають значіння для забезпечення внутрішніх потреб країн и в лісових матеріялах.

Чехія має розвинену сітку шосейних шляхів, разом на 32.543 км. (53 км. на 100 км.²); Морава — 13.600 (61 км. на 100 км.²); Шлезьк — 4.100 км. (84 км. на 100 км.²). Словаччина в цьому відношенню стоїть далеко позаду инших Чехословацьких округ.

ЗАЛІЗНИЧНА СПРАВА.*)

Залізнична комунікація в Чехословацькій Республіці нині належить майже виключно державі. Приватних залізничних підприємств, що були під час першого періоду існування Чехословацької Республіки, коли вона почала утворюватись на руїнах Австрійсько-Угорської монархії, майже не лишилось. Але ж та спадщина, що її переняла по роспаді Австро-Угорщини Чехословаччина, на початку була джерелом великих непорозумінь та утруднень для молодого державного організму. А причини того були такі.

З одного боку, враз по утворенні нової Республіки, справа порядкування тими шляхами, що лишились на її території, якийсь час лишалась в руках тих австрійських залізничників, значна частина яких не тільки не співчувала новому політичному станові річей, а й рішучо була йому ворожа. З другого боку — кількість комунікаційного матеріялу, особливо рухомого (паротягів, вагонів і т. д.), що перейшла Чехословаччині від Австрії вкупі з колією, — перейшла випадково: скільки в той час відділення від Австрії було матеріялу на землях Чехословаччини, — стільки й лишилося. Зрозуміло, що того було занадто мало для провадження нормального, самостійного залізничного господарства.

Цілком зрозуміло також, що більшістю головних шляхів Чехословаччини, яко складової перед тим частини Австрії, порядкували центральні уряди, що мали своїм осідком Відень і — натурально — складалися майже виключно з елєментів німецьких, тоб то ворожих. Таким способом, фактично справа залізничної комунікації в Чехословаччині на початку ніби не належала чеській владі, а це мусило приводити до прикрих і тяжких комплікацій. Було ясно, що поки провід справи, не тільки її, мовляв, стерно, а й найменші сучастки не опиняться в руках надійних, певних та відданих людей, — не можна сподіватися від залізниць ані ладу, ані користи.

Одже перед молодою державою враз стало питання про конечну необхідність утворення власних залізничних управлінь з відповідним та певним складом осіб керуючих, тоб то було потрібно відразу підкладати під справу цілком новий ґрунт, становити її на цілком нові підвалини.

Ці завдання природньо стали перед першим Чехословацьким міністерством шляхів.

---

*) Подано за статею б. міністра залізниць у Ч. С. Р. *п. інж. д-ра В. Бургера* з справочника: »Ročenka Č.-S. Republiky«, 1922 г. Статистичні дані 1922 року. Д. К.

Однак, обнявши справу, міністерство мусило опинитись перед величезною перепоною до швидкого переведення справи в бажаному напрямку. Число старих залізничників — Чехів чи Словаків було мале, велика частина чоловіків робочого віку перебувала на фронтах та в полонах, потрібних нових досвідчених працьовників було надто мало, щоби відразу можна було замінити ними певні елєменти. Доводилось переводити заміну людей послідовно, помірковано, з великою обережністю, одночасно виготовляючи нові кадри працьовників, що в близькому часі могли би заступити вибуваючих. З тою метою міністерство шляхів мусило негайно заложити кілька спеціяльних шкіл, організувати цілу низку короткотермінових курсів, де в спішному порядку могли б підготовитись нові люде до відповідальної й складної залізничної служби.

Особливо складні умовини утворилися на залізницях Північної Чехії та Північної Морави, населених переважно німецькою людністю. Там повстали два німецьких залізничних управління, що не хтіли визнавати над собою державної чехословацької зверхности.

Так само треба було дуже дбати й про те, щоб на кінцевих станціях, на кордонах держави сиділи цілком певні елєменті, на яких можна було б звірити, щоб вози, паротяги й инші залізничні матеріяли не втікали до чужини та ще й з тим крамом, що в них міг бути.

Утрудненням в цій справі заміни персоналу було ще й те, що велика сила залізничників-чужинців, котрі обслужували залізниці на Словаччині, покидали всю працю й попереходили до Мад'ярщини. Тим часом служба на Словаччині була дуже тяжкою, в обставинах дуже несприятливих, або навіть і небезпечних чеським людям. Одже не дуже багато знаходилось таких людей, якими швидко й щасливо можна було би обсадити залізниці словацькі.

Другим гострим питанням, як вже зазначено вище, була справа забезпечення залізниць потрібною кількістю рухомого майна, а також паливом та матеріялами для смарування.

Тим часом брак потрібного числа вагонів відбивався негативно не тільки на рухові внутрішньому, але ж і на доправі закордонній. Безладдя, що було в справі транспортовій по державах сусідніх, а також нерозв'язанність ще питання про належний спадок, що лишився по Австрії, — спричинялися до того, що вагони, потрапивши за кордон, або ж повертались з величезним запізненням, після всіляких непорозумінь, або ж досить часто й зовсім до Чехословаччини не повертались. Одже була велика небезпека в посиланню їх за кордони, що страшенно гальмувало сполучення з сусідніми державами.

Тим то міністерство вживало всіх заходів, щоб прискорити поділ залізничного майна, раніш належного Австро-Угорщині, й одібрати ту частину залізничних запасів, що по справедливости належали новій Республіці. Коли зазначити тут, що Чехословаччині мало припасти звиш 33.000 вагонів, які було роскидано по ріжних землях, що відійшли до ріжних держав, — то стане зрозумілим, які непередбачені, а часом просто непереборимі утруднення повставали в цій справі. Тим-то доводилось одночасно напружити всі сили власних вагонобудівельних заводів та відповідних місцевих фабрик, щоб вони з найбільшим приспішенням будували нові вагони. Треба зазначити, що в цім напрямі за короткий час було досягнено величезних позитивних наслідків.

Вкупі з вагонами Чехословаччина мала відібрати з Австрійської спадщини загалом 4.235 паротягів. Тим часом в дійсности на території Чехословаччини в час відокремлення лишилося не більше 3.000, та й з того числа до 40% було нездатних до негайного уживання. Тоб-то одночасно міністерству треба було напружувати сили і в напрямі інтенсивної праці залізничних парків та депо, що мусили як найшвидче полагодити ті попсовані паротяги.

Всі ці справи були не тільки негайними в інтересах налагодження загально-пасажирського чи вантажного руху, але ж невчасне полагодження їх загрожувало всій чехословацькій промисловости, що залежала від вчасної та задовольняючої по кількости приставки до промислових осередків вугілля.

Тим часом залізниці в тому стані, в якім вони опинились в мент утворення республіки, не мали сили навіть забезпечити вугляних потреб для самих себе. Тому, щоб полегчити це завдання, доводилося брати вугілля не з ліпших, докладно впорядкованих копалень, а з копалень менчих, не досконалних, що лежали ближче до тих осередків, аби скупчити певні запаси палива. А позаяк по цих менчих копальнях не було відповідних приладів та машин для чистки та сортування вугілля по гатунках, — вугілля, що йшло для потреб залізничних, було дуже низької якости, забрудне, з великою домішкою каміння, глини та земли. Часами занечищення вугілля доходило до 30%, а це не могло не відбиватись шкодливо на паротягах, зменшувало їхню продуктивність, часто їх псувало, часами спиняло їхню працю в дорозі й тим вносило безладдя й розгардіяш в загальну справу комунікації. Крім того, й споживання палива на залізницях було надмірно велике. Коли при нормальних умовинах життя в тій же Чехії (перед війною) залізниці потрібували на перевіз 1.000 тонокілометрів 138 К⁰ вугілля, то, при переході справи до Чехословацької держави, витрачалось на ту ж саму працю аж 220 К⁰.

Одже при всіх тих труднощах треба було насамперед звернути увагу на забезпечення вуглем головніщих осередків комунікації, перебороти вугляну кризу, утворити по багатьох місцях запаси палива в такій мірі, як того потрібувало залізничне господарство держави. І тільки тоді, як було осягнено це завдання, — уможливилось постачання вугілля, відповідно перечищеного, з дальших вугляних копалень.

Вже відразу, як тільки Чехословаччина відокремилась від Австрії, вона відчула до якої міри залізничну сітку на її землях було побудовано некористно для її інтересів. Тепер відразу стало видко, що всі залізниці будувались з певною централізаційною тенденцією й мали напрям до Відня та Будапешту. Колії, що пробігали в напрямі південної вісі Республіки, не відповідали сучасним потребам ні своєю кількістю, ні конструкцією, ані приладдями. З малих станцій тепер стали дуже важні узли, з підпомочних станцій утворилися станції понадгряничні і т. д.

Найбільшим утрудненням, що несприятливо відбивалось на всій залізничній справі, була необхідність упорядкування південними і західними залізницями з Праги. Через те сталось, що при першому розмахові Чехословацької торгівлі, всі двірці залізничні в Празі та її околицях так переповнились, що навіть рух особовий не можна було поставити

на відповідний ступінь. Одже треба було враз починати нову організацію руху вантажного, переконструйовувати тракти, скласти новий інвестиційний програм будови нових залізниць та поліпшення вже існуючих. Той програм було переведено законом 30 березня 1920 року.

Чималу ролю в комунікації Чехословаччини відігравали приватні залізниці, яким було уділено спочатку багато уваги з боку держави. Довелося негайно призначити спеціяльні органи догляду, на обовязку яких було дбати про додержання державних інтересів на цих залізницях, при чому також довелось зазнати багато труднощів. Так, наприклад, Кошицько-Богумінська залізниця мала свою управу й головне представництво за межами Чехословаччини. Крім цього частина колії, що пробігала по Шлезьку (з управою в Тєшині), переходила тепер по спірній землі й не підлягала впливу чеськословацької державної влади.

Адміністрації залізниць Словацьких було передано державній владі ще 6 жовтня 1919 року, а управління їх утворено в Кошицях. Але утруднення, що залежали з причин валютової ріжниці, відтягували остаточне розвязання справ в порядку державних законів. Одже, зрештою, було видано закон, на підставі якого приватні залізниці перейшли до державного порядкування. Так і Кошицько-Богумінська залізниця перейшла до держави. Тим часом її шлезька частина керувалась особливою адміністрацією, що була встановлена в Тєшині, але підлягала контролю управління державних залізниць в Оломюці. Удержавлення двох инших колій з мотивів техничних на якийсь час було відсунено.

Тим часом було переведено докладні ревизії адміністрацій тих приватних залізниць та поставлено їм вимоги, щоб приватні залізниці дотримувалися всіх порядків, що були встановлені для залізниць державних.

Однак, за перші три роки упертою працею переможено головні перепони, що стояли на шляху удосконалення чехословацької комунікації, яка переводиться тепер цілком по європейському.

Найближчими завданнями залізничної справи в Чехословаччині на час прийдешний можна вважати такі:

Ще й далі необхідно збільшувати матеріяльний склад залізничного майна — возів та паротягів. Більш важливі стації збільшити згідно з потребами руху, впорядкувати місцеву комунікацію довкола Праги та збудувати новий головний двірець в Празі. Подібні ж справи вимагають вирішення і в м. Братиславі (столиці Словацькій). Потрібна інтенсіфікація руху більш важних колій. Необхідна перебудова деяких одноколійних залізниць на двохколійні; вибудування нової комунікаційної лінії на Словаччині, а особливо на Підкарпатті, щоб можна було використати природні багацтва цих земель, прилучених тепер до Чехії.

Другою частиною чергових завдань є нова, зручніща й економичніща організація державного управління залізничного.

ЧЕХОСЛОВАЦЬКІ ЗАЛІЗНИЦІ В СВІТЛІ СТАТИСТИКИ.*)

До попереднього нарису, що загально характеризує розвиток залізничної справи в Чехословаччині, додаємо тут ще де-які цифрові дати про стан Чехословацької залізничної справи наприкінці 1920 року, на основі саме тепер опублікованого чехословацьким міністерством шляхів спеціяльного звіту: „Наслідки діяльности державної залізничної адміністрації в 1920 році".*)

Сітка залізних шляхів в Чехах в грудні 1920 року мала завдовшки 11.516.006 кілом. (в тім 1.279.713 км. двохколійних), з чого 3517,683 км. було приватних залізниць, а 7998,323 км. державних. Як вже було зазначено в попереднім нарисі, — в Чехословацькій залізнодорожній політиці помітна тенденція до удержавлення всіх шляхів.

Загальний касовий оборот виносив в 6.064.300.866,80 чеськ. кор. Прибутків за перевозку людей і краму було на загальну квоту 3.032.474.088,68 ч. к. (приліміновано було 2.665.656.750 к. ч.). Инших ріжних прибутків по всіх категоріях господарства було на загальну суму 3.225.332.153,66 к. ч. (прелім.— 2.734.956.300 к. ч.). Видатки в цім році виносили загалом 2.291.188.967,08 к. ч.

На утримання залізнодор. персоналу було витрачено 990.990.101,73 к. ч. Загалом урядовців та службовиків працювало на залізниці 78.339, не рахуючи робітництва, якого в 15-ти головних залізнодорожних майстернях було 12.977.

Переходячи тепер до стану залізничного рухомого парку, мусимо констатувати систематичне його побільшення на протязі перших років державної самостійности. Після розпаду Австро-Угорщини, Чехословацька Республіка перебрала загалом 2.854 паровоза; 31-го грудня 1919 року було вже 3.424 паровоза, а 31 грудня 1920 року число це побільшилося до 3.560, себ то процентово в порівнянню до 28 жовтня 1918 року о 24,7%. З цього останнього загального числа паровиків 890 було поспішних і особових, 1.808 товарових, 212 помічних і 650 під'їздних.

Вагонів було: 6.652 особових, з 14.407 вісей і 305.980 місць для пасажирів, з чого: 8.609 першої класи, 36.087 другої класи і 261.284 третьої класи. Поштових вагонів було 376 (959 вісі). Службових вагонів і багажних 1.675 (3.509 вісі). Вантажних вагонів загалом було 79.391, з чого: критих — 23.922, некритих—55.409; загальне число вісів 159.081. Власна тара вагонів товарових була 674.576 тон, підважна сила 1.179.131 тони. Загалом одже було вагонів всіх типів — 89.928.

Виконану працю рухомого парку чехословацьких залізниць в загальних рисах характеризують такі нижченаведені цифри, яких тут взято в порівнянні до стану чеських залізниць у 1919 році (що висловлено в %%% в клямрах зі знаком плюс чи мінус, залежно від збільшення чи зменшення працездатности). Загалом в 1920 р. було зроблено 100.229.412 паровозних кілометрів (у 1919 — 85.879.904 кіл., себ то у 1920 році

*) Výsledky činnosti státní železniční správy v roce 1920. — (Ministerstvo železnic. Praha 1922.)

збільшення виносило + 16,7%,) 1.000 загально-тонових кілометрів було 20.066.052 (+ 15,9%, супроти 1919 р. 17.317.532). Пересічне навантаження потягів було 200 тон супроти 202 в 1919 році (одже—0,99%). Число паровозних кілометрів, що припадало місячно на один паровоз, було 2.416 (2172, + 11,2%). 1000 загально-тонових кілометрів, що припадали місячно на один паровоз 483 (393,4, + 22,8%). Загальна довжина залізниць в кілометрах 11.692 (11.404). На один її кілометр припадало пересічно паровозів: 0,295 (0,289, + 2,1%). На один паровоз припадало в кілометрах загальної довжини колії 3.384 (3.462 — 2,3%). Пересічне число службовиків по службі руху (разом з робітництвом): 22.002 (19.754, + 11,4%). На одного службовика припадало паровозних кілометрів 4.438 (4.347, + 2,1), на одного службовика припадало 1.000 загально-тонових кілометрів — 912 (876, + 4,1%%).

Паровозних кілометрів припадає на бригаду паровозних службовиків —16.042 (15.308, +4,8%). 1000 загально-тонових кілом. припадає на бригаду паровозних службовиків 3.211 (3.086% + 4,0%). Паровозів в ремонті в %% 34,2 (35,0—2,3%). Пересічне число справних паровозів на прикінці поодиноких місяців—2.272 (2140, + 6,2%). Паровозних кілом. на один справний паровоз 44.115 (40.130, + 9,9%). 1.000 загал. тон. кілом. на один справний паровоз 8.832 (8,092, + 9,1%). Один чинний паровоз потрібує палива в тонах 1,823 (1,641, + 11,1%). Один працездатний паровоз потрібує смари в кілогр.— 3.310 (3.020, +9,6%). Один додатковий паровоз спотребує палива 1.198 (1.066, + 12,4%). Один додатковий паровоз потрібує смари 2.177 (1.962, + 10,8%).

До характеристики виконаної праці паровозами та вагонами наводимо ці дати. Загалом паровозами було зроблено 101.095.304 кілометр., з чого на особові потяги припадало 26.385.207 кілометр., на вантажні 26.618.568, на поспішні потяги — 3.256.959 і на мішані — 9.476.523. При маневровій службі на станціях було зроблено 25.845.230 км., не рахуючи ріжних инших дрібних категорій.

Рух вагонів уявляється так: загалом всі вагони зробили 2.434.080.607 кілометрів, при чому було зроблено 20.260.439.210 загально-тонових кілометрів. З цього числа кілометрів на рух особовий припадає 617.959.999, а на вантажний — 1.636.168.097 км.

Особовими потягами було перевезено загалом 174.107.907 осіб, себ то на 37,67% більше, як в 1919 році. Процентово припадало на 3-ю класу 94,21% пасажирів, на другу — 4,05%, на першу — 0,05%. З цього загального числа пасажирів поспішними потягами користувалося 3.376.716 осіб (1,94%). Пересічно поспішними потягами один пасажир проїхав 121,69 км. (+ 81,19%), особовими — 37,86 км. (— 6,73%), а загалом одже 39,48 кілом. (— 4,57%).

Вантажу було перевезено особовими потягами 111.065 тон (+ 23,31%), при 10.755.672 тонових кілометрах, себ то одна тона багажу пересічно проїхала 96,84 кілометра (— 13,39%). Крім цього було перевезено потягами 43.697 псів. На залізницях цілком було перевезено 44.861.438 тон, що проїхали загалом 4.867.329.876 тонових кілометрів; на один кілометр завдовшки припадало 5.609 тон вантажу, одна тона в товарах пересічно проїхала 108,50 км. (+ 1,30%).

В 1920 р. загалом було видруковано 163.660.940 залізничих квитків. На чехословацьких залізницях у 1920 році було 7.012 нещасних

пригод з потягами, з чого 301 наскоків потяга на потяг, 3.219 викоління, 3.492 инших. Загалом при цьому потерпіло 1.633 людей, з чого 385 було вбитих, 1.248 ранених.

При спробах самогубства під потягами загинуло в 1920 році 154 і ранено було 18.

Так уявляється стан чехословацьких залізниць та їхня праця на протязі 1920 року.

Загалом він кращий, як в попередньому, але ще не досяг середньонормального свого напруження, хоча працездатність чехослов. залізниць виказує всі тенденції до осягнення свого передвоєнного розвитку.

ПОШТА, ТЕЛЕГРАФ І ТЕЛЕФОНИ.

Одним з найважніщих завдань Чехословацької держави було зорганізування власних незалежних поштово-телеграфного й телефонного урядів, які довелось будувати не в нормальних відносинах, але в революційних умовинах. Тому довелось зорганізувати принаймні підвалини самостійної чехословацької поштово-телеграфної та телефонічної служби на протязі кількох день після відомого перевороту 28 жовтня 1918 р., коли повстала теперішня Чехословацька Республіка.

Справа ця з технічного боку ускладнялася тим, що Австро-Угорщина була централістичною державою, яка зосередкувала головні центри та центральний апарат поштово-телеграфної й телефонічної служби у Відні та Будапешті. Крім цього, особливо по цих урядах, виразно виявлялись тенденції націоналізаторські та протинародчеські, так що, і після перевороту, Німці та Мад'яри однаково не хотіли відразу здавати своїх упривілейованих позицій, а тому молодій чеській державі, доводилося відразу ж припинити їхні тенденції, як наприклад, зорганізування окремого німецько-австрійського контр уряду в так зв. провінції „Deutschböhmen", себ то північній частині Чехії, значно заселеній німецьким елєментом.

Одним з перших завдань було заложення й зорганізування Ч. Сл. міністерства Пошт і Телеграфів, що сталося законом з 13-го листопаду 1918 року. Компетенція цього міністерства в першу чергу поширювалася на Празький і Берненський (Морава) поштові округи, бо на решту Чеської території, а також Моравської та Шлезької претендував так зв. „судецький" німецький уряд. Спеціяльно на Шлезьку робились ще з польського боку деякі заходи в напрямі одібрання собі цієї країни, в наслідок чого тут чеський уряд міг встановити власну поштово-телеграфну службу з грудня 1918 року. Ще тяжчим було заведення чеського ладу у Словаччині, де з боку мад'ярських ірідентистичних кол чеська окупаційна акція всіма можливими способами була паралізована та гальмована. Результатом цього був страйк державних службовиків на Словаччині, що вибух 14 лютого 1919 року й скінчився усуненням від служби мад'ярських елєментів. Большевицький напад в травні 1919 року знову

на деякий час загальмував унормування внутрішніх відносин на Словаччині, так що лише після ліквідації большевицько-чехословацької війни, в червні 1919 року можливо було роспочати систематичну організацію поштово-телеграфної й телефонічної служби в цій країні, де головними центрами сталися Братислава та Кошиці.

Ще пізніще було положено підвалини для самостійної поштово-телеграфної служби на Підкарпатті, самостійна підкарпатська поштово-телеграфна управа почала функціонувати з 1 грудня 1919 року. Потім було упорядковано пошгово-телеграфну службу по деяких менчих провінціях Ч. С. Р-ки, залежно від того, як вони були фактично прилучені до Ч. Сл. держави. Так напр. в Шлезьку це сталося в серпні 1920 р. після липневого вирішення цього питання в Парижу. На початку 1920 року зорганізовано було поштово-телеграфну службу в Глучинській окрузі, з головним центром в Ополю; в липні 1920 р. це саме осталось у Вальчицькій та Віторазькій округах. Нарешті, в жовтні 1920 р. включено було до пош. телегр. служби Ч. С. Р. Моравсько-Остравську округу, з головним центром в Опаві.

Другим з найголовніщих завдань було зорганізування поштово-телеграфного руху. Ця справа була настільки тяжкою, що в наслідок війни та з огляду на систематичний німецько-мад'ярський саботаж, увесь поштово-телеграфний механізм та апарат на території Ч. С. Р. фактично був в незвичайно зруйнованому стані. Зокрема зорганізування нормальної потягової поштової служби було утруднене через брак вагонів, частина яких опинилась по-за межами Ч. С. Р., або їх було затримано вищезгаданим німецьким т. зв. „судецьким" урядом.

Річ зрозуміла, що при таких умовинах не могло бути мови про якусь нормальну службу та догляд над поштово-телеграфною діяльністю. Треба було зорганізувати окрему поштово-чекову службу для полегчення ріжного гатунку оплат та финансових операцій. Протягом 1920 р. цю справу повелося зорганізувати й з 1-го січня 1921 р. всі такі виплати вже переводились через власний центральний чековий уряд. Врешті, слід згадати про організацію поштово-митної служби, переведеної законом з 20 серпня 1920 р., яким Ч. С. Республіку було проголошено самостійною митною територією. Важними далі були роспорядки про поштово-газетярську службу (з 1-го січня 1920 р.) та про заведення 24-х годинного поділу доби в поштово-телеграфній службі, що сталося законом з 24 червня 1921 року.

Одним з дальших питань Чехословацького пошт.-телегр. уряду було влаштування окремої літацької пошти. Заходи що до цього датуються з травня 1920 р. Ч.-С. міністерство пошт і телеграфів вело з цього приводу переговори з Франко-Румунським авіатичним товариством, позитивним вислідом чого з'явилась спеціяльна умова з 27 липня 1920 р. Регулярна літацька поштова й пасажирська служба роспочалася на лінії Прага-Штрасбург-Париж в жовтні 1920 р. Але ж тільки з лютого 1921 року її було зовсім унормовано, так що три рази тижнево літали аероплани з Праги до Парижа і три рази з Парижа до Праги. В січні 1921 року літацький рух було поширено також на лінію Прага-Варшава. З липня 1921 р. авіатична служба сталася щоденною.

Крім цього, підготовлено було авіатичний рух на лінії Прага-Відень з одбоченням до Будапешту. Згодом ця лінія продовжена через Біл-

город до Букарешту. Ведуться пертрактації з швейцарським урядом з приводу авіатичної комунікації між Прагою, Цюрихом та Женевою через Мюнхен, з тим, що цю лінію буде продовжено через Ліон до Еспанії. Загалом студіюється і виробляється проект всесвітньо-літацького сполучення, щоб Прага, таким чином, мала безпосередній звязок з Північною Америкою, Південною Африкою, Індією, Австралією та Японією.

13 вересня 1921 р. було підписано нову умову на протяг десяти літ з Франко-Румунським авіаційним товариством. Цією умовою товариство зобовязалося роспочати літацький рух на лінії Прага-Будапешт-Білград-Букарешт, а відтіль — до Царгороду.

Згадане товариство крім пошти листової, перевозить також пасажирів і вантаж. Наскільки це технічно буде можливо, згодом літаками мають перевозити також поштові посилки.

Поштово-автомобільний рух Ч. Сл. Респ. було капітально реорганізовано відразу після перевороту, не зважаючи на те, що швидке технічне його заранжування було дуже тяжке. Дотеперішні вислідки в цім напрямі треба визнати дуже успішними. Загалом було заведено 93 автомобільних ліній для поштово-пасажирського руху, цілковита довжина яких має 1.926 кілометрів. Всіх автомобілів заангажованих в цю службу числиться 154; що-дня вони проїздять 6.825 кілометрів. Крім цього для перепровадження листової та посилкової пошти вживається 23 легких і 48 грузових автомобілів. Число авто-урядів 33. Протягом пів-року було перевезено на автомобілях 1.253.746 пасажирів і 53.435 пак. Предбачається найінтенсивніще поширення і поглиблення цеї автобусової служби.

Зорганізування телеграфної служби є одною з першорядних справ кожної держави. Для чехословацької Республіки при центрально-географичному положенню її території взагалі, а зокрема столиці — Праги, це має тим більше значіння. Однак, післяавстрійська спадщина була лиха з цього боку. Як географичний напрям головних телеграфних ліній, так і їхнє число та зорганізування телеграфного апарату загалом, а з матеріяльного боку — зокрема, були абсолютно не задоволяючі. Весь телеграфний рух в австрійській частині теперішньої Ч. Сл. території було скеровано головним чином до Відня, й здебільшого оминав міжмійське сполучення в самих Чехах. По той бік Лейти, себ то в Словаччині таким центром був Будапешт. Між собою чеські країни та Словаччина не мали майже жадного тісного поштово-телеграфного звязку. Одже треба було з грунту зорганізувати зовсім протилежно орієнтовану телеграфну комунікацію. Себ то цілий ряд головних ліній, скерованих до Праги, а також деякі старі лінії треба було інтенсифікувати що до працездібности через заведення нових телеграфних апаратів системи — Юза, Бодо та Сименса.

Найгірше було переводити відновлення телеграфного руху у Словаччині та Підкарпатті, бо тут в першу чергу треба було реорієнтувати всю телеграфічну службу, доси скеровану на Будапешт, до Праги. З цією метою було влаштовано телеграфні линії з Праги до Братислави, до Жиліни, Кошиць та Ужгороду.

Дальшим черговим завданням було зорганізування міжнародньої телеграфної служби, що для Праги при її вищезгаданому географічно-центральному положенню, було питанням життьового значіння. Повільно,

але систематично було вибудовано прямі проводи між Прагою та Парижем, Лондоном, Варшавою; Пшеровом та Краковом, Жиліною та Краковом; а також з Кошиць до Львова, з Праги до Букурешту, з Кошиць до Букурешту, з Кошиць до Клюї та Орадія Маре; з Праги до Білгороду і Загребу, до Трієсту, до Будапешту, з яким сполучені далі: Братислава, Кошиці, Жиліна та Ужгород. З Праги до Відня, з яким далі мають звязок Чеські Будєйовіце, Брно, Пшеров, Братислава, Моравська Острава, Зноймо, Бржецлава, Пільзень і Карлсбад. З Праги до Берліна, Дрездена, Липська, Гамбурга і Мюнхена, Нюренберга; з Праги до Цюриха і т. д.

Чехословацька держава звернула також увагу на використування радіотелеграфії, гадаючи зробити з Праги радіотелеграфичний центр Середньої Європи. Завданням радіотелеграфії є доповнити нормальну телеграфну службу та заступити її на випадок якихсь будь аномалій, головно ж при стихійних катастрофах. Передбачається вибудувати з цією метою в головних центрах кілька радіотелеграфичних станцій, які почасти переберуть працю нормальних телеграфних урядів, а, крім цього, можуть бути використувані для державних потреб на випадок якихсь політичних заколотів чи масових виступів, коли нормальні телеграфні урядження можуть бути легко пошкоджені. Поки що від 1 січня 1922 р. збудовано було радіотелеграфичні стації: на Виноградах в Празі, в Брні; в Подєбрадах, Кошицях та Братиславі. Найсильнійша буде подєбрадська станція, промінь чинности якої обраховано на 4.000 кілом. та яка матиме звязок, головно, з Західною Європою. Братиславську й Кошицьку радіостанції призначено для зносин зі Східною Європою і матимуть радіус у 2.000 кілом. Будується також менша радіотелеграфна станція в Карлових Варах (Карлсбад) з радіусом в 1.100 км. Мають ще збудувати таку ж станцію в Гбелях під Прагою, де міститься центральна літацька станція.

Для телеграфних зносин з по-заєвропейськими країнами Ч.-С. Республіка, як і инші європейські держави, користується міжнародніми проводами й морськими кабелями.

Чехословацький телеграфний уряд заздалегідь подбав про те, щоб мати як найкраще кабеле-графичне сполучення з заморськими країнами, в першу чергу — з Америкою, з якою має контакт з поміччу переважно Англо-Американських та Французьких кабелевих товариств, а крім цього гадає ще використувати радіотелеграфні стації 4-х транс-атлянтичних ліній, що в значній степені спричиниться до поглиблення телеграфного руху з по-за європейським світом.

Ч.-С. Республіка має також безпосередні зносини кабелеграфичні з Південною Америкою та з Близьким Сходом.

Велику увагу Ч.-С. поштово-телегр. уряд присвятив організації телефонної служби, яка за австрійського режиму, а головно після воєнної розрухи була ще в гіршому стані, ніж телеграфна та поштова, про що говорилося раніш. І тут треба було в першу чергу направити всю телефонову сітку до Праги, а крім цього, витворити пряме телефонне сполучення між всіма головними адміністративними центрами Ч.-С. держави. Всю цю величезну працю було зроблено принаймні в найголовніщих містах на протязі перших 4-х літ самостійного істнування Республіки. Потім було поширено міжмійський звязок з головними за-

кордонними центрами; в першу чергу — з Австрією, Німеччиною, далі з Польщею (Краков, Варшава), Швейцарією, Загребом, Ужгородом та Будапештом.

Загальний стан телефонної організації з'ясовують ці деякі цифри: Після Австрії на території Ч.-С. Р. залишилося загалом 64.254 кілом. телефонних ліній; на протязі перших двох місяців було збудовано 37 кілом., у 1919 р.— 470 км., у 1920 р.— 1.453 км., у 1921 р.—11.588 км., себ то на прикінці 1921 році загальна довжина телефонної сітки була 77.802 км.

В незвичайно недобрім стані під цим оглядом була Словаччина, де перед війною майже зовсім не було телефонних сполучень, а ті, що існували, було дуже попсовано під час большевицької інвазії. Тому доводилось прокладувати нові телефонні лінії — головно — по Дунаю, тоб-то — в прикордонній смузі, потім — між Прагою, Братиславою, Жиліною, Кошицями, Тренчином і т. д. Майже в такім самім стані що до телефонного сполучення було й Підкарпаття, де Ч.-С. уряд збудував лінії з Праги до Ужгороду, з Мукачева до Густа, а також вздовш румунської границі — між Терешвою та Требушею.

Рівночасно треба було зорганізувати телефонні централі, яких після Австрії залишилося загалом 1.146, а на прикінці 1921 року було 1.256. Телефонних ділянкових станцій було 28 жовтня 1918 року 66.537, протягом перших трьох років прибуло 16.390, так що на прикінці 1921 р. було 82.927.

Реорганізовано також і празьку мійську телефонну централю на основі шведського принципу, що уможливлює велику інтенсифікацію праці, в наслідок чого було значно поширено сітку абонентів, число яких на протязі 1922 р. збільшилося на 2.000. В 1914 р. празька централя мала 9.840 злучень для місцевих розмов. Реорганізація празької централі поки що — лише провізорична, а незабаром буде замінена автоматичною централею та влаштуванням на периферії малих автоматичних централей, які б зменшили працю централі головної. Поки це станеться, в Празі має бути вибудувано три нові централі, з яких друга буде на Виноградах і третя — на Сміхові. Ці дві останні на 2.000 абонентів, празька паралельна на 12.000 абонентів, а автоматична на 4.000.

До характеристики Ч.-С. поштово-телеграфної служби слід ще додати кілька уваг про марки, тарифову політику, легіслятиву. Річ зрозуміла, що одним з перших завдань Ч.-Сл. поштового уряду було видання власних державних марок, що роспочалося 18 грудня 1918 року. В межичасі від 28 жовтня 1918 року використовувалися старі австрійські марки, лише перештемпельовані. Перші чехословацькі марки друкувалися на основі шкіців маляра Альфонса Мухи. Потім в 1920 р. було видано дві спеціяльні марки по 500 і 1.000 сотиків з портретом президента Масарика. В червні 1920 р. зроблено нове виданнє поштових марок, що в 1921 році були змінені на инший кольор. В 1922 р. видано авіаційні марки. З принагідних марок вийшли: на першу річницю державної самостійности в 1919 році, на користь Чеського Червоного Хреста в грудні 1920 року, для плебісцітної території в Тєшинському Шлезьку, Спіші та Ораві.

Невдячною справою була тарифова політика. Відомо, що звищування поштової такси ніколи не може бути популярним серед широкого

загалу. Все ж таки Ч.-С. поштово-телеграфна адміністрація з причин фінансово-економичного характеру була примушена кілька разів, після ґрунтовного дослідження справи — підносити поштові такси, а саме: в квітні 1919 р., в лютому і липні 1920 р., і врешті, в грудні 1921 р. з фактичною силою від 1-го січня 1922 р.

Телефонні такси підвищувались так само в січні 1920 р., квітні 1921 р. і в січні 1922 р.; телеграфні — в травні та липні 1920 і в січні 1922 року.

В сфері законодавчій поштово-телеграфний уряд силкувався визволитися з одного боку від старої спадщини австрійських часів, а з другого — витворити свою власну на нових модерних принціпах легіслятиву, що очевидно вимагатиме ще досить довгого часу.

При організації поштово-телеграфної служби та відповідних урядів тяжким було питання приміщення цих нових установ. З цим звязано спеціяльно будівельну політику чеського поштово-телеграфного уряду, головні установи якого доси здебільшого приміщувались в провізорних льокалях. Нині, одже, урядові доведеться будувати свої власні помешкання не лише в Празі, але й скрізь по всій території, де лише було засновано ті чи инші поштово-телеграфні або телефонні уряди, не кажучи вже про ріжного рода спеціяльні конструкції (про що згадувалося вище), які перебувають в звязку з програмовою інтенсифікацією поштово-телеграфної служби в Ч.-С. Р. Переведення цього чималого будівельного програму вимагає, очевидно, чималого часу.

Поштова служба потрібувала ще зорганізування як найшвидче міжнародніх зносин. З цією метою Ч.-С. Р. відразу вступила до світової поштової унії, до міжнароднього телеграфного й поштово-телеграфного союзу, рівночасно входючи в безпосередні зносини зо всіма европейськими й позаєвропейськими держáвами та країнами. В тім числі було навязано звязок і з Росією та Україною. Це стосується листового та посилкового поштового руху. Далі організувалося справне телеграфне сполучення; поруч з цим при помочі пошти пересилаються також гроші до більшости держав. Грошовий поштовий рух утруднюється поки-що через великі валютові ріжниці та непевність валютових курсів.

Ч.-С. держава від самого початку свого існування приймала участь на всіх міжнародніх конференціях та нарадах, що мали відношення до поштово-телеграфних справ і, головно, була представлена на VII-му міжнар. поштовому конгресі в Мадриді, в 1921 році. В Празі, в 1922 р. відбулася міжнародня телеграфна конференція, в якій приймали участь також представники бувших центральних держав. Вона вирішила багато спеціяльних, технічних справ в звязку з міжнароднью телеграфною політикою. З дальших конференцій слід згадати конференції в Порторозе та в Римі в 1922 році. Вони обидві мали спеціяльне значіння для середньо-европейських держав.

Наведені тут матеріяли про стан поштово-телеграфної справи в Ч.-С. Р. слід ще ілюструвати головніщими статистичними даними. Одже на території Ч.-С. Республіки на прикінці 1921 р. було загалом 3.764 поштових урядів (з цього 56 — передаточних, 2.228 — телеграфних і 889 — лише поштових). Для перевозки пошти вживається 799 потягових вагонів, які денно переїздять 63.000 км. і перевозять 15.000.000 штук пошти всіх видів та 280.000 штук посилок. Крім того їздить 8.960 кінських пошт, 154 автобусів, 23 легких і 48 тягарових автомобілів.

17

Телеграфних ліній є загалом 117.297 кілометр. З цього 70.274 державних ліній і 47.023 кілом. спеціяльно залізно-телеграфних ліній. Телефонне сполучення, як зазначено вже, має завдовшки 77.802 кілом. Телефонних стацій ділянкових є 82.927.

Одним з важних надбань Ч.-С. поштової адміністрації було заснування самостійного поштово-телеграфного чекового уряду, заложеного законом з 11 березня 1919 року, яко самостійної державної установи, під керуванням Міністерства Пошт і телеграфів. Чековий уряд має правомочність на всю теперішню Ч.-С. територію за-для полагодження ріжного рода финансових операцій з поміччу поштового конта та чека.

Заложення чекового уряду було необхідною передумовою для фактичного відокремлення Ч.-С. держави (особливо з финансового погляду) від віденської централі, куди зпочатку механично надходили гроші з цілої бувшої австрійської території. В дуже швидкому часі цей чековий уряд здобув собі певний грунт і на прикінці 1921 р. мав вже 63.739 власників конта 2.339.000.000 ч. к. вкладок, перевів 49.918.198 грошевих маніпуляцій, при загальному обороті 162.546.000.000 к. ч.

Не зважаючи на несприятливі умови, серед яких повстав цей уряд, та поспіх, з яким його будовано, —все ж таки слід констатувати, що серед инших міжнародніх установ цього типу (напр. Бельгії, Голандії, Японії, Швейцарії) і він заняв рівнорядне, а може ще і порівнюючи краще місце, як що до інтенсивности своєї праці, так і її финансових наслідків.

З наведеного низче огляду діяльности поштово-телеграфної й телефонної служби в Ч.-С. Республіці, зложеного на основі офіційального звіту чехословацького міністерства пошт і телеграфів, видко, що і в цім, дуже тяжкім державнім ресорті, Чехи виявили не-аби-який державно творчий хист, успішно перемагаючи зовнішні та внутрішні несприятливі обставини для державного будівництва, і відразу та швидко вирішили всі ті проблєми урядових установ, від яких залежить істнування кожної держави і серед яких пошта та телеграф суть дуже важними і необхідними для нормального державного життя.

ЦІЛЮЩІ ВОДИ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ.*)

Мінеральних джерел буває багато в країнах, де ще знаходимо сліди порівнюючи недавньої чинности вулканичної. Це — переважно ті країни, в яких неспокій в корі земної кулі виявляється трусами та підземними здвигами, й що мають гористу поверхню, по якій може пробиватись вода та зносити геть роспущені лугові мінеральні матеріяли.

В Чехословацькій Республіці з цього погляду земна поверхня має дуже ріжноманітний характер. Тут є широкі площини, в яких не найдено жадного теплого джерела (взагалі мінеральні води трапляються зрідка) — сюди належать Південні Чехи та значна частина Морави. Ці округи

*) Стаття проф. *д-ра Ю. Данеша* (Альманах Лазенський Ч. С. Р., року 1923).

з погляду геологичного надто старі й складаються з дуже метаморфованих гір, що мало пропускають води, та з гір, в яких давно вже не виявлялося чинности вулканичної або змін морфологичних. Навпаки — на чеській земли є такі округи, по яких є сила теплих мінеральних вод кислих („киселок"). То — країни, в яких неспокій земної кори виявляється коли-не-коли трусами країни, що є доказом вулканичної чинности й недавнього геологичного минулого. Сюди належать власне в Чехах — пасмо проломів підрудогірських, округа Низького Ясенику (на межі моравсько-шлезькій) та внутрішне пасмо Карпатських хребтів на Словаччині й на Підкарпатті.

В окрузі підрудогірській є особливо гарячі та теплі джерела „киселки" й дужі виділення кислини вугляної, що стоїть в близьких відношеннях до догасаючої чинности вулканичної, яка в свій час виявилася тут в утворенні переважно чадних гір та верховин.

Джерела, однак, часто-густо б'ють з основи старих гір і кристаличних шаровців та граніту, шарів крейдових й третичної формації. Але щілини, з яких вони пробиваються, як і численні рудоносні жили, з'явилися наслідком тих змін в земній корі, що повстали з чинности вулканичної й з нею тісно звязані. В особливо видатних та глибоких проваллях пробиваються струмочки „киселок" і на великій далечині від тих місць, де вириваються джерела нині.

Країна Низького Ясенику надзвичайно багата „киселками" та виходом з землі вуглекислини.

В Словаччині виходять на поверхню теплі та вуглекислі джерела далеко від вулканичних узгірь третичної доби, що складаються з лав і туфу андесетичного та трахетичного періодів. То — глибокі тектоничні провалля, повз яких вириваються в чималому числі джерела в глибині, маючи сполучення з магматичними джерелами.

Обсяг мінеральних річовин вони беруть з лужних гірських порід — вапняку та доломиту, по яких проходять. Деякі з них витворили могутні осади вапнякових туфів.

Так само знані цілющі води в Південно-східній Мораві (Лугачовиці, тощо). Вириваються вони з близькости вулканичних виливів третичної доби.

Третю округу, мовляв, переходової доби, уявляють собі ті країни, де знаходяться в досить великому числі холодні мінеральні води та неміцні „киселки", що здебільшого витікають з таких щілин, яких походження вулканичне або мало виявлено, або й зовсім не дається довести.

Сюди належить в Чехословаччині найбільша частина Судецької округи, рівнина середньої Полабщини та зовнішні пасма Карпатських гір на Східній Мораві, в Шлезьку Тєшинському та в північній Словаччині.

Тільки при „теплицях" (теплих джерелах) надто кипучих та міцних, як, наприклад, в Карлових Варах, можна також з певністю вгадувати, що тут виходять на поверхню також води ювенильні, тоб то води, що походять з глибин земної кори й доси на поверхню не виходили.

При переважній більшости джерел йде мова про воду вадостну, що просякла до більшої чи меншої глибини, а найбільшу частину істнуючих в ній мінералів (особливо вугляної кислини) здобула з глибин джерел магматичних.

Назва стації	Положення	Віддалення від Праги в км. і по залізниці	Високість	Середня температура та підсоння	Як довго триває сезон: а) взагалі б) головний в) зимовий
Франтішкові Лазні (Франценсбад) Františkovy Lázně	На лінії Прага—Хеб (Егер)	239 км. 5 годин	450 м.	Травень—серпень 11.2°—17° С під'альпійське	а) 1/V—30/X б) 1/VII—20/VII в) 0
Яхимов (радіоактивні лазні) Jáchymov	На лінії Прага—Хеб (Егер)	184 км. 5 годин	600 м.	Травень—вересень 11.1°—15.5° С під'альпійське	а) протягом цілого року б) 1/VI—31/VIII
Карлові Вари (Карлсбад) Karlovy Vary (Karlsbad)	На лінії Прага—Хеб (Егер)	187 км. 4 г дини	371—500 м.	Травень—вересень 11.3°—17° С	а) протягом цілого року аб) 15/IV—31/IX б) 15/VI—31/VIII
Любохня на Словаччині Lubochňa	На лінії Богумін—Кошиці	512 км. 13 год.	450 м.	Під'альпійське	аб) 1/VI—30/IX в) 15/XII—15/II
Лугачовіце на Мораві Luhačovice	На лінії Брно—Тренчянські Теплиці	385 км. $9^3/_4$ год.	254 м.	Травень—серпень 14.1°—19.3° С	а) 1/V—30/IX б) 1/VII—30/VIII в) 0
Маріянські Лазні Mariánské Lázně (Марієнбад)	На лінії Прага—Пільзень—Хеб	191 км. 4 год.	628 м.	Травень—серпень 10.6—16.1° С під'альпійське	а) 1/V—30/IX б) 15/VI—15/VIII

Показання: а) стація купелева б) стація кліматична	Такса на побут	Приближна ціна помешкання і пансіону на день	Готелі	За інформаціями звертатись до:
А. Хронічні жіночі хороби, хрон. ревматизм, хороби серця, суглобів і мязів, подаґра, анемія, хрон. закреп. гемороїди, гладкість з ослабленням серця		В головний сезон: кімната 15—60 кч., пансіон: 55—65 кч. В инші місяці: кімн.: 8—20 кч., пансіон: 45—50 кч.	Гранд отель, Севіл'я, Лондон, Кайзергоф, Атлантіс	Др. Ант. Погорецький (Ant. Pohorecký), уповноважений ЧСР у Франт. Лазнях, дім Севіля
А. Шкіряні хороби, ревматизм і подаґра, невральгії (табес, ішіяс), ексудати, загальний склероз			Радіум Кургаус	Др. А. Штаух (Dr. A. Stauch), уповноважений ЧСР в Яхимові
А.—Б. Хороби живлення (подаґра, діабет) катари шлунку, жовчні камінці	50 кч. 70 кч. 100 кч. 200—500 кч.		Беседа, Імперіяль (люксусовий готель), Гранд отель, Пупп, Пост, Савой, Брістоль, Вікторія, Кеніґсвіля, Асторія, Нарадіс, Олімпія, Паляс Готель, Готель братів Ганіка	Др. Мілан Мікса (Milan Míka), уповноважений ЧСР
Б. Анемія, хрон. катари дихальних орудь, аномалії ціркуляції, видужування	50 кч. (30 кч. инші члени родини, такса за музику 1 кч. на день)	Кімнати: 18—42 кч., пансіон: від 40 кч.	Братислава, Коларов Дім, Шіп, Незабудька, К. Гавранові, Фатра	Дирекція купелів. Любохна належить Чехословацькій державі
А.—Б. Хрон. катари дихальних шляхів, кваснісць шлунку, жовчні і ниркові камінці, хороби живлення, шкіряні хороби і ріжні жіночі хороби			Лазенський готель, Сметана, Літовель, Прага, Морава, Пржеров, У Карла IV	Дирекція купелів в Лугачовіце
А.—Б. Хороби живлення (гладкість, подаґра, міокардіт, запалення нирок, діабет, артеріосклероз	Від 100 кч. на міс.	В головний сезон: кімната 30—60 кч., пансіон: 60—80 кч. знижка в инші місяці	Буен Ретиро, Карлтон, Корсо, Центральні Лазні, Нові Лазні, Теплергаус, Імперіяль, Веймар, Есплянад, Гранд отель Клінгер	Арендуюче Т-во вод Маріянське Лазні

Назва стації	Положення	Віддалення від Праги в км. і по залізниці	Високість	Середня температура та підсоння	Як довго триває сезон: а) взагалі б) головний в) зимовий
Піштяни на Словаччині Pišťany	На лінії Братислава—Жиліна	481 км. через Братиславу або через Тренчанські Теплиці	162 м.	Середня температура річна 10° С	а) цілий рік зимою відчинено готелі: Термія Паляс (дуже комф.) і Про Патрія (простий)
Подєбради Poděbrady	На лінії Прага—Градець Краловий	57 км. 1¼ години	187 м.	Травень—серпень 13. 2—18. 9°	а) цілий рік б) 6/VI—30/IX
Сліач Sliač на Словаччині	На лінії Богумін—Врутки—Зволень	593 км. 17 год.	400 м.	Під'альпійське	а) 15/5—30/IX
Старий Смоковець на Словаччині Starý Smokovec в Високих Татрах	На лінії Богумін—Жиліна—Кошице	620 км. 16 год.		Альпійське	а) цілий рік аб) 1/VI—30/IX б) 15/VI—31/VIII в) 15/XII—20/II
Штирбське Плесо Štrbské Pleso на Словаччині в Високих Татрах	На лінії Богумін—Жиліна—Кошице	592 км. 15 год.	1351 м.	Травень—вересень 8. 9—15. 4° альпійське	а) цілий рік аб) 1/VI—30/IX б) 1/VII—31/VIII в) 15/XI—1/III
Татранська Ломніца Tatranská Lomnica на Словаччині в Високих Татрах	На лінії Богумін—Жиліна—Кошице	626 км. 16½ годин	950 м.	Травень—вересень 9. 2—16. альпійське	а) цілий рік б) 1/VI—31/IX в) 15/XII—28/II
Тренчанські Теплиці на Словаччині Trenčianské Teplice	На лінії Братислава—Жиліна або Брно—Тепла—Тренчанські Теплиці	438 км. 9½ годин	252 м.	Травень—вересень 10. 9—17. 7°	а) цілий рік б) 1/V—30/IX

Показання: а) стація купелева б) стація кліматична	Такса на побут	Приближна ціна помешкання і пансіону на день	Готелі	За інформаціями звертатись до:
А. Ревматизм суглобів хрон. невральгії, ішіас, подагра, шкіряні хороби, катари міхура, наслідки поранень			Термія Паляс, Гранд отель Рояль, Народні Дум „Ліпа," Лазенський Готель, Лазенський Салон, Зелени Стром, Метрополь, Централь	Др. А. Цмунт А. Cmunt уповноважений Ч. С. Р. в Піштянах
А. Хрон. хороби міокарді, хрон. шкіряні хороби, діябет, подагра, анемія, ревматизм суглобів та мязів	I. 72 кч. II. 54 кч. III. 36 кч. IV. 18 кч.	Пансіонні помешкання відповідно вимогам від 50—200 кч. на день	Пансіон Вондровіц, Гранд' отель у Крале Іржіго, готель Уразіл, готель Бухар, Централь	Дирекція купелів у Подєбрадах
А. Анемія, хороби серця, жіночі хороби, нервові хороби (табес, неврастенія, подагра, ниркове каміння)	100 кч. (50 кч. за кожного члена родини)	Кімнати за 15—50 кч. пансіон: 50 кч.	Прага, Полійяна, Братислава, Словенско	Др. Вратислав Кучера Vratislav Kučera уповноваж. Ч. С. Р. в Сліачу (власність Ч. С. держ.)
А.—Б. Анемія, катари дихальних шляхів; в Новім Смоковці, - близькій кліматичній стації постійна курація легеневих хороб		Пансіон 60 кч. кімнати на ріжні ціни	I. Пансіон чехословацький бувш. Вілля Кльотильда II. Гранд' отель	I. Пансіон Вілля Кльотильда (власність Ч. С. держави) II. Гранд' отель
Б. Анемія, хлороз, катари дихальних шляхів (особливо зимою) за винятком туберкульозу	80 кч. (50 кч за других членів родини) За музику 2 кч. на день	15—50 кч. пансіон: 50 кч. або по картці	Кривань, Яношик, Детван, Искра, Марина, Гвездослав	Дирекція курорту (власність Ч. С. держави)
Б. Анемія, нервози, хороби дихальних шляхів за винятком туберкульозу, видужування. Також додаткова курація після побуту в Маріянських лазнях		15—50 кч. пансіон: 50 кч. або по картці	Гранд' отель, Прага, Ломніца, Ломнічка, Словенскі Дум	Дирекція або Др. Войтех Мразек Vojtěch Mrázek (власність Ч. С. держави)
А.—Б. Хрон. ревматизм, подагра, рахитизм, невральгії ішіяс, ексудати, хрон. шкіряні хороби, контрактури і анкілози суглобів, костоїда	25—200 кч.	10—80 кч. пансіон: від 25 кч.	Гранд' отель, Дум Сіна (з купелями), Бельвю, Асторія, Панонія, Бозаний	Дирекція купелів або Др. Чапек Dr. Čapek в Тренчанські Тепліці

ЛАЗНІ ПОДЄБРАДИ.*)

Подєбрадський курорт матиме в історії української еміграції своє поважне місце. В цьому маленькому, але чепурному містечку зусиллями Українського Громадського Комітета в Чехословаччині було заложено влітку 1922-го року вищу українську господарську школу (Академію) для наших збігців-юнаків, що прагнули науки. Академія ж з'осередила довкола себе значну частину наших наукових сил, що опинилися на еміграції.

Отож для багатьох наших людей м. Подєбради до смерти лишиться в пам'яти. Можливо, що з того гарненького містечка, що лежить на широкій Нимбурській Рівнині понад річкою Лабою й оточено невеликими лісами та перелісками, що часом нагадують собою наші левади та гаї чи діброви, вийде не один учений український агроном, інженір чи економист. Можливо, що з тих людей наших, яких закинула сюда лиха доля, не один врятує чи підправить своє здоровля, надломлене тяжким поневіряннем на фронтах та по концентраційних таборах. Бо й справді, Подєбрадські цілющі води мають добру славу й багатьом немічним принесли полегчення або й одужання.

Подєбрадські лазні (курорт) було заложено досить недавно, всього з 1908 року А. Ґоґенлое-Шілінгсфюрстом. Через два роки потім вони перейшли до рук громадських. Близькість їх до столиці Республіки — Праги (година їзди швидким потягом), добра комунікація з иншими частинами Чехії, лагідне положення на 187 метрів над рівнем моря, новітні зручности для життя (6 готелів, 3 пансіонати, велика кількість чепурних віл та приватні помешкання), умірковане, досить тепле підсоння з порівнюючи малим числом дощів, — а головне — добра вода, обіцяють Подєбрадському курортові добру будучність.

Цілющими засобами його є 11 алкалично-кремнистих джерел, воду з яких уживають для пиття й купання. Крім уживання на місці, воду цю ще й експортують (в році 1919-му вивезено понад 200.000 пляшок). В лазенській будові, впорядкованій згідно до останніх вимог курортної техніки, крім вуглекислих ванн (поверх 70 купелів), провадиться електротерапія, лікування світлом, парою і т. д. Крім того, здоровші люде можуть вигідно купатися в річці Лабі, на якій впорядковано добрі купальні.

До Подєбрад їдуть переважно хворі на серце, з хроничними недугами шкури (лишаї, полуді і т. д.), з несправним обміном річовин в організмі, діабетики, недокровні й т. п.

Сезона триває цілий рік, але головна — влітку (з 1-го червня до 30 вересня).

Протягом літа Подєбради одвідує пересічно 7.000—8.000 душ курсантів.

---

*) Замітка *В. К.*

КАРЛОВІ ВАРИ.

(Карлсбад.)

Карлові Вари, що раніще мали німецьку назву „Карлсбад“ — невелике місто з сталим населенням до 17.000 мешканців. Це гарне містечко лежить в закругленій долині річки Тепли, заввишки над поверхнею моря 371 метрів. Довкола роскинулись вкриті лісами гірські хребти, що часом сягають вгору до 500 метрів.

Курорт має добру комунікацію залізничу й автобусову, багато автомобілів та повозів для гостей, пошту, телеграф і телефонне сполучення з дальшими місцевостями.

Про Карлові Вари істнує старовинна леґенда, що цілющу карлсбадську воду знайшов під час полювання чеський король Карло IV, року 1358. Він же на скелі над гарячим джерелом виставив свій замок, чим і поклав зачаток містові, яке й носить звязану з Карловим іменем назву.

В дійсности, однак, можна догадуватись, що й перед Карлом теплі, цілющі Карлсбадські джерела було відомо словянському населенню, про що свідчить назва річки („Тепла“), що істнує з 12-го століття.

Підсоння в Карлових Варах не досить добре: взимку сухі холоди, на провесні — вогкий холод, влітку помірно тепло з досить частими дощами, в-осени — сухо й тепло. А загалом — підсоння досить суворе. Пересічна теплина повітря в травні 11,3° С, в червні — 15,2, в липні — 17,0, в серпні — 15,6, у вересні — 12,0° С.

Повітря там не можна вважати цілком чистим, позаяк довкола є чимало промислових підприємств, а вітрів буває мало, бо гірські пасма з усіх боків захищають місто від вітру.

Цілющі засоби в Карлових Варах такі: а) 12 джерел, що суть алкалічно-салинічно-муріятичні терми, б) сіль карлсбадська — кристалічна або порошкова, пастилки, луг та мило, в) багно з ложисьок багнистих в Соосі.

Року 1912-го в Карлових Варах було впорядковано особливий заклад для виробу текучої вугляної кислини з тутешніх природних джерел.

В курорті є сім лазенських будов та сила всіляких готелів і пансіонатів на ріжні ціни.

Корисна для здоровля цілюща вода, гарні околиці та зручне життя приваблює до Карлових Варів велике число немічних зі всіх кінців світу. На протязі пятьох місяців (з середини квітня до кінця вересня) сюди приїздить що-року пересічно до 70.000 курсантів та 20.000 туристів. Буває їх чимало й взимку, позаяк одна лазенська будова функціонує цілий рік.

Недуги, від яких їздять ґоїтись до Карлових Варів, дуже ріжноманітні. Найчастіще сюди приїздять хворі на печінку (жовчне каміння, запалення жовчних протоків, жовтяниця і т. п.), немочі нирок, кишок, шлунка, сечового міхура, хронічні шолуді та несправна виміна матеріялів в организмі.

На курорті завжди є видатні лікарі ріжних національностей.

МАР'ЯНСЬКІ ЛАЗНІ.

(Марієнбад.)

Марієнбад так само широко знаний курорт, як і Карлсбад. Це невелике лазенське і повітове місто, що має коло 8.000 мешканців. Лежить на 628 метрів над морем, на схилі „Цісарського лісу", у відкритій на південь долині. Стація залізниці, численні автомобілі та повози; 4 телеграфних стацій та поштовий уряд, телефон; відділ чужинецького уряду.

Перші відомости про тутешні джерела здибуємо з XVI століття. В XVII столітті вже їх вживали до лікування, а в XVIII столітті з'явилася вже в продажу сіль з „Кржіжового джерела". В 1808 р. чернечий орден премонстратів виставив в Мар'янських Лазнях перший лазенський будинок. Містечко почало швидко рости, а в 1866 році стало вже лазенським справжнім містом.

Підсоння тут підальпійське, вохке, холодне, досить гостре. Значна ріжниця між теплиною на всонні, та в сутінку. Повітря чисте, жадного пороху немає. Пересічний барометричний тиск 702.95. Середня теплина: у жовтні — 10,6° С., в червні — 14,5° С., в липні — 16,1° С., в серпні — 15° С. Ліс добре захищає Мар'янські Лазні від Півночі, Заходу та Сходу.

Цілющі засоби: 38 мінеральних джерел, алкалічних, салінічних, кремнистих, салінічно-залізних, залізно-сірчаних та звичайних „киселок".

Лазні багнисті, з численних багнистих ложиськ, що навколо оточують місто.

Лазенських будівель три: 1) центральні лазні (нові, вибудовані в 1911 році) мають 192 цинкових та деревляних купелі, 2) багнисті лазні, вибудовані в 1882 році, мають 34 деревляних купелі для чоловіків та 3) нові лазні — збудовані в 1896 році (175 цинкових та деревляних купелей), вуглекислі та желізисті лазні, парові та світляні лазні, інгалаторіум.

Лікують тут переважно хвороби внутрішні. В готелю „Казіно" зроблено санаторіум на 80 покоїв. Діета, електро-гідротерапія, соняшні та світляні лазні. В місцевій лікарні (шпиталю) міститься відділ урологічний. Лазні ще мають дві установи по механотерапії та радіоеманаторіум.

Лікарів в Мар'янських Лазнях поверх 70, спеціялістів по всяких хворобах.

Сезон продовжується від 1-го травня до 30 вересня. Головний сезон — від 15 червня до 15 серпня.

Річно відвідують Мар'янські Лазні до 33.000 курсантів та 100.000 туристів.

Помешкань сила: 29 готелів, 400 приватних домів та віль, загалом не менш 8.000 кімнат.

ЯНСЬКІ ЛАЗНІ

(Іоганенсбад.)

Янські Лазні лежать на 600—700 метрів над морем в повіті Трутновському, приблизно в $^3/_4$ год. від залізничної станції. Крім залізничної, мають автобусову комунікацію: пошту, телеграф, телефон.

Янські Лазні лежать серед високого смерекового лісу, на південному схилі Крконошських гір, в бічній долині річки Упи. Від Півночи захищають їх вкриті лісом гори, заввишки в 1.300 метрів, надзвичайно мальовничі.

Янські Лазні були вже відомі в XI столітті, а вперше упорядковані для лікування з XIV століття.

Підсоння цієї країни під-альпійське, досить вохке, але чисте, без пороху і диму, бо поблизу нема жадного фабричного підприємства. Середня теплина повітря в травні — 10,5° С., в червні — 14,3° С., в липні — 16,1° С., в серпні — 15,5° С. Вітри — переважно північно-західні. Вечорі та ранки — холодні. Після дощу — помітно холодіє.

Цілющі засоби: 1) Тепле джерело 29,6° С. до пиття та купелів (78 кабін з купелями). Інгаляції. 2) Два холодних залізистих джерела.

Електро-терапія, вуглекислі купелі, масаж.

Лікують тут невральгію, хвороби шкури, застарілі ревматизми, також де які жіночі хвороби.

Сезон триває з 15 травня до 15 вересня. Головний — від 1 липня до 15 серпня.

Річно відвідують лазні приблизно 6.000 курсантів та 15.000 туристів. При лазнях — добрі лікарі.

Помешкання для приїзжих в лазенських будинках, готелях, вигідних вілах, загалом понад 1.000 кімнат.

ГЕРЛАНИ БІЛЯ КОШИЦЬ, НА СЛОВАЧЧИНІ.*)

(Державні купелі.)

Купелі Герлани (Lazně Herlany), що раніш звалися Раковиці-Герлани, лежать в 25 кілометрах від Кошиць, з яким мають сполучення автобусом.

Герланський курорт давнього походження, але тільки не що давно зробився світознамим гейзером. Гейзера ж того було знайдено, коли копали артезіянський колодязь. Після пятилітної праці на глибині шарів земних в 404 метри було знайдено джерело цілющої води, що нині високим стовпом (на 20—30 метрів) б'є вгору.

Це своєрідне природне з'явище приводить до Герлан багато відвідувачів зблизька й здалеку, одні з яких знаходять в чарівній місцевости

*) Замітку подала лазенська адміністрація. Адреса: Štátne kúpele vo Herlanoch u Košic, Slovensko.

духовий спокій, инші — полекшення, або й цілковите вигоєння своїх недуг, бо цілюща вода того дивовижнього природнього водограю має видатні цілющі якости. Води з того вулканичного джерела вживають на пиття й купання в дуже гарно впорядженій поблизу самого гейзера купелевій будові.

Біля головного джерела є ще два инших, так само з цілющою водою (алкалічно-муріятично-глинцеві та залізисті киселки).

Дуже гарна лісиста місцевість, заввишки в 365 метрів над рівнем моря, при добрім загалом підсонні цього краю, має дуже чисте, лісове повітря, що також оздоровлюючe впливає на физичний бік та духовий настрій немічних.

Поблизу курорта є цікаві копальні опалів та золота, а також чудові місця для гулянок.

Проживання на курорті (в лазенських готелях) дуже зручне й не дороге. Протягом цілого купелевого сезону (з 1 червня до 30 жовтня) тут є добрий лазенський лікарь. Пошти й телеграф в місті.

На всякі запитання негайно можна одібрати вичерпуючу відповідь або ж від курортної адміністрації, або ж від курортного лікаря.

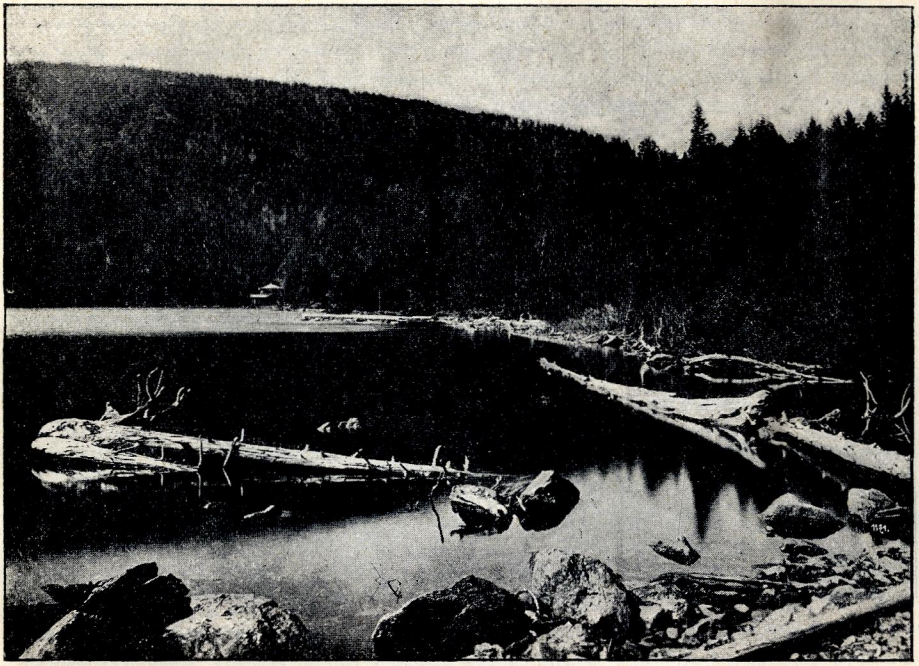

„ЧОРНЕ ОЗЕРО“ НА ШУМАВІ

ТУРИСТИКА В Ч. С. РЕСПУБЛІЦІ.*)

Республіка Чехословацька своїм положенням в середині Європи, своїми межами, своєю природньою красою, що злучує в собі найріжноріднійші утвори краєвидів, неначе призначена бути туристичним краєм. Крім моря, найде в ній турист все, чого шукає око в природі: врожайні рівнини, проткані пасмами потоків і рік; країни з ставами і озерами, верховини, оздоблені пругами лісів; дикі ярі бистрих потоків; багаті громади фантастичних скель; поодинокі вершки, що дають красні розгляди; широкі і далекі пасма гір, порослі шпильковим лісом; стрімкі високі гори; країни, що пишаються ріжнокольоровими квітами; надзвичайні ґеологичні утвори; лабіринти підземних скель з дивовижними формами вапнякових крапників; мальовничі руїни старих міст, що опановують країною найчастіще на стрімких скелях; цінні замки і незчислимі історичні памятки, документи середновічного мистецтва країни, цікаві й з етнографичного боку народньою творчістю, особливим характером людности, і т. д. Нарешті суть там і відомі на цілий світ купелі та инші цілющі місця, що дають імпульс до навідування республіки закордонними гостями.

А коли дотепер всі ці визначности, з-за котрих можуть туристи від-

*) Статтю подано для цього збірника „Клубом туристів в Ч. С. Р.“

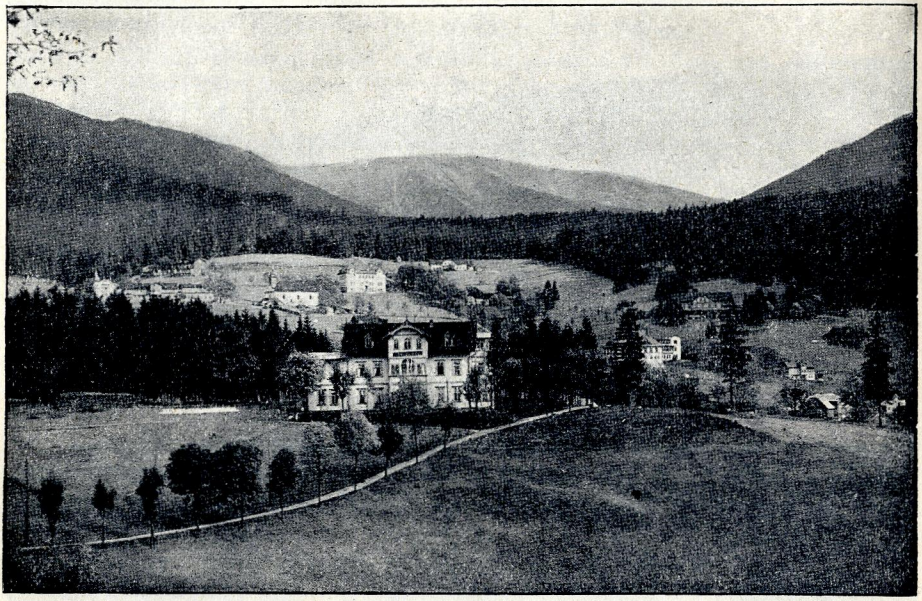

КРКОНОШІ

відувати Чехословацькі краї, не зробились загальновідомими, коли Ч. С. Р. ще дотепер не стала середовищем туристичного та чуженецького руху, то провину за те треба скласти на режім бувших австрійських влад, котрі нехтували землі Свято-Вацлавської Корони, а зосереджували увагу чужини лише на Відню та на господарсько-пасивних Альпійських краях. Так само і влада угорська душила народ на Словаччині, і як вся її організаційна діяльність, так і чужинецький рух мали служити до збільшення блиску великомадярської ідеї. Оці нещасні відносини могли справді затримати розвій краєвої туристики, однак не могли забрати з країни її природньої краси, котра знов набула заслуженої уваги та подиву з днем увільнення та повстанням самостійної держави.

Вже мапа території Ч. С. Р. і її гряниць, обмежених горами, показує, куди менше - більше прямує туристичний рух; однак було би на не користь внутрішніх країн запевняти, що чехословацька туристика має свої чари лише в прикордонних горах.

Принадні внутрішні країни, котрим надає своїх барв весна та осінь, а літо обдаровує їх видатною вродою, мають також особливий поваб. Більшість країн пагоркувата, тоб то цікава з туристичного погляду своїм розчлененням та ріжноманітністю. І в тім сенсі турист знайде в Ч. С. Р. багато причин до довшого побуту на літні піші прогулянки та зимові спорти (виглі, санки).

Багато гірських місць цілком дорівнюються подібним знаним місцям по инших європейських країнах, зокрема — в австрійських та швейцарських Альпах.

З міст на чолі стоїть Прага, столиця Республіки, осідок Президента та всіх центральних урядів. Тут, як кажуть „кожний камень має свою історію," а що до краси положення, то Прага є одним з ліпших міст європейського суходолу, а може й одним з найкращих світових міст взагалі. По-за нею в першу чергу йдуть колишні королівські „городи," — захований в цілости Карлштейн біля Праги, заложений Карлом IV (де давніще переховувано свято-вацлавську корону). Точнік коло Жебрака, в Північних Чехах. Цілі Чехи та Морава, а зокрема Словаччина, багаті на памятні „городи" та замки, з котрих зазначимо: Оравський замок, „город" Тренчін, Стречно, Поважський город, Вршатець, Спішський „город" і т. п.

В Чехах найбільш відвідуваними горами треба вважати Крконоші (з найвищою горою „Сніжкою" — 1605 м.), що через легку приступність і впорядкованість шляхів принаджують силу туристів. Виходом до Крконошів є міста: Ілемніце, Яблонець, Врхладі та Янські Лазні. Головні тури в цих горах, означені туристичними знаками, можна перейти за 4 — 6 днів. Крконоші мають чимало гірських готелів і „буд," котрих центром є гірське кліматичне місце, Шіндлєрів Млин. На другім місці стоїть Шумава, погряничне заліснене пасмо Полуднево-західних Чех від Домажлиць аж до Чеського Крумлова. Шумава відзначається особливою принадою лісистої пагоркуватости, досить високо положеної країни, з котрої вибиваються численні гори аж до висоти 1454 метрів. Вихідними точками для шумавських мандрівок є Домажлиці, Клєтови, Зелізна Руда, Сушіце, Вімперк, Прахапліце, Чеський Крумлов. Піший тур погряничним шумавським гребнем треває коло 7 день. Особливою увагою тішаться тут береги дикої ріки Видри. Центром шумавських мандрівок є г. Модра („Синя") з великою Кльостерманівою хатою, що належить клубу чсл. туристів.

Найбільш відвідуваним туристами краєм в Чехах є безперечно „Чеський Рай," — країна межи Мніховським Градіштєм, Турновом, Залізним Бродом та Ічином, що відзначається романтичними скельними утворами, виглядовими точками та мальовничими руїнами „городів," з котрих тітаничний двозубий Тросек панує над цілою країною.

Чеська Швейцарія (до котрої вихідною точкою є Подмоклі та Грженско), округа Адербашська та Полицька, пишається красою глибоко і розмаїто розчленених скель. В Крушних горах зосереджується туристичний рух головно довкруги гори Кліновця.

В Північній Мораві визначаються: Єсеника, до якої вихідною точкою являється Ганушовице й Старе Мєсто. В Сх. Мораві є найвищими для туристів цікавими горами Бескиди. Їхнє широко покрите лісом пасмо тягнеться аж до словацьких гряниць, а вибиваються з нього Радгошть (1180), Смрк (1282), Лиса гора (1325), Великий Полом (1067), довкола котрих зосереджується головний подорожний рух. Гідними уваги є також Хржбієці гори (вихідна точка Київ та Здовники) ціла Подня з Врановщиною і Биковщиною (вихідна точка Зноймо). На Північ від головного міста Морави — Берна — розлягається округа, котрої осередком є місто Блєнско. Моравський край визначається як красою зверхньою, так і печерями з багатими, стракатими крапниковими утворами. Ті печері, а особливо—Катеринська, Пункевка та водні дома, з котрих „Масариків Дім," виникає виїмковою прозорістю ніжних сталактитів. Там же лежить звісне провалля Мацоха, 138 м. глибоке, до дна котрої є приступ печерями.

Словаччина має таку силу краєвидних принад, які лише побіжно можна

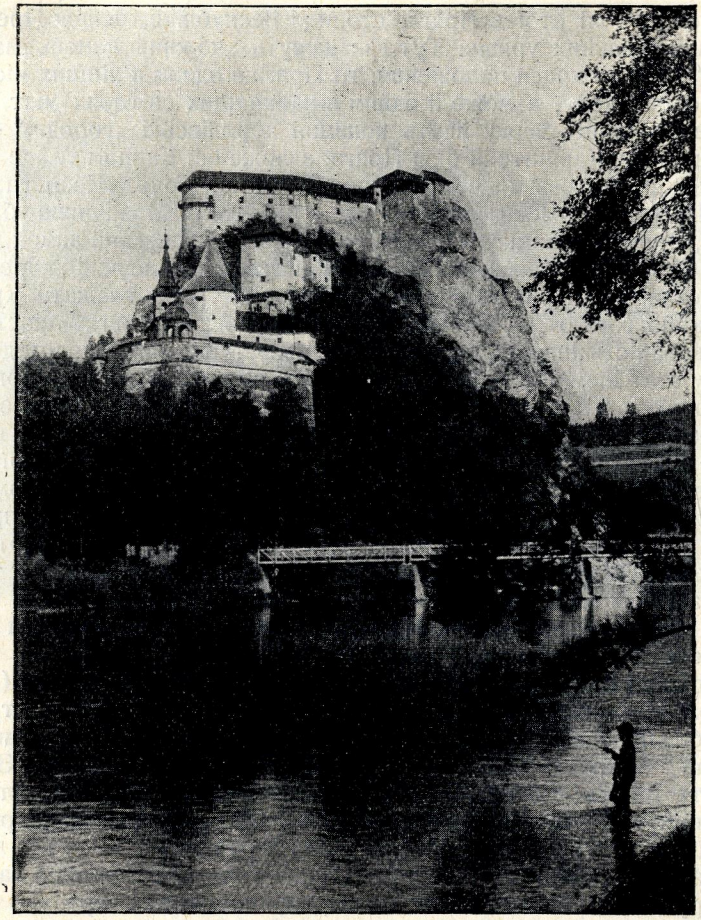

ЗАМОК „ОРАВА“

зазначити в головних зарисах. Красні Малі Карпати коло головного міста Братіслави (Прешбурґа), цікава й велика частина Країни поздовж течії ріки Вага, т. з. Поважжя (починаючи від лазнів Піщани аж до долини широкої ріки, Жіліна, де зустрічаємо на стрімких скалах 12 імпозантних мальовничих руїн „городів“). Численні красоти скупчено в Пісковцевих скалах (Сульов), диких побічних долинах та лісистих яругах. Оравська Маґура і Ліптовські Голі, до котрих є добрими вихідними точками Долішній Кудун (Оравська жупа) і Ліптовський св. Мікуляш, — лісисті гори — велетні, з красно-лінійними, мало приступними долинами. Зокрема громада Рогачів виникає своїм диким характером.

Завершенням гірської краси Чех.-С. республіки треба вважати Високі Татри, велитенські гори з могутними плато, вічними сніговими полями, з численими високоположеними тихими озерами, з обрубленими дикими пра-

лісами, долинами, з численими проваллями, силою гучних гірських струмків та потоків, з подивугідними водоспадами. Ціле пасмо Високих Татрів складається із скельних мас, що увінчуються верхів'ям Герляху (до 2.663 м.). Вихідними точками та осередками для мандрівників — з одного боку буде Штрбське Плесо (Заввишки 1351 м.), де існують державні купелі й пишно впорядкована кліматична стація коло великого озера, до котрого веде з станції Штрба забута дорога, завдовшки в 5 км. З другого боку — послалась Татранська Ломниця, державне лічиве місце з великим, зручним готелєм „Прага." Дороги досконало означено туристичними знаками, а стрімкі шляхи мають для безпечности гаки. В Татрах існують спеціяльні проводирі (К. Ч. С. Т.) та орґанізована рятунькова служба, а через це там є можливість доходити значних височин і відбувати цілу низку тяжчих турів. Своєю ріжноманітністю, інтімною красою квітучих долин, могутностю, стрімкістю голих крижаних плато та всіма дикими принадами, згущеними на відносно малій площі, Татри перевищують Альпійські Країни та можуть бути славою Ч. С. туристики й держави.

Близько Татрів, однак до тепер відносно мало знаним краєм є т. з. „Словацький Рай", — долини й дикі, лише частинно пластом доступні провалля, для котрих є вихідною точкою Грабушіце при залізниці Кошицько-Богуминській. Лише недавно, після проведення означення доріг, стали вони приступними, й заслугують особливої уваги татранських мандрівників.

Низькі Татри з Думбіром (2045), на котрім будується камяний притулок К. Ч. С. Т., — відзначаються цілком типічною красою згодом безперечно стануть центром словацької туристики.

Тут же зазначимо, як виняткові з'явища Добшинську крижану печерю; Гейзер біля державних купелів в Герлянах, Банську Бистрицю, як найбільш мальовниче місто словацьке, державні монетні заводи в Кремниці. Як історичні памятки, варті уваги: Левоча, з славним храмом та радницею, Кошиці, — найбільше місто Сх. Словаччини з інтересною околицею.

Прикарпатська Україна, прилучена до Ч. С. Р., визначається також гірською красою й особливо недоціненою принадою краєвидів, де в багатьох околицях існують ще дикі праліси. На жаль, брак як залізничого сполучення, так і брак готелів утруднює тут подорожування, котре мусить чсл. туристика впорядкувати довгою творчею працею. Тут ще існують видатні великі державні копальні соли (в Слатині).

Красу країн Чехословаччини змальовують численні книжки (провідники), присвячені певним округам. Дотепер їх друковано чеською, словацькою та німецькою мовами. Інформативні брошури, видані міністерством залізниць „Поспішним поїздом від Шумави до Татр" (також французькою мовою) описують дорогу потягом впоперек Республіки. Докладні туристичні мапи з зазначеними дорогами улекшують подорожування в Чехословаччині, котре в останніх літах помітно зросло. Про зріст і розвій чехослов. туристики свідчить найкраще орґанізація і діяльність Клубу Ч.-С. Туристів.

Клуб Чехословацьких Туристів (КЧСТ) є найбільшою корпорацією того роду і опановує цілодержавну туристику, має нині в своїх 202 галузях, розкинених по цілій Республіці, 33.000 членів. Заложено його в 1888 р. під назвою Клуб Чеських Туристів. Вже від початку своєї

діяльности він закладав головно в чеських краях свої филії, одначе його діяльність за австрійського панування зустрічала багато перешкод тому, що тоді допомагалося німецькій туристиці в понадкордонних чеських округах. Однак, не зважаючи на те КЧСТ і тоді виявляв чималу діяльність, провадив означення доріг в околиці своїх филій, збудував „розглядню“ та хати на Черхові, на Таннаберезі, Градку коло Домажлиць, „розглядні“ на Кркавці коло Пільзня, на Дідові коло Беровна, на Копаніні коло Турнова, хату на Доброшові та на Звічіні, хату з виглядненою на Стржібніку коло Ловнів, Туристичний павільон на Петржині в Празі, притулок коло Мацохи на „Моравськім Красі“, де придбав також значну частину землі, так що причинився до захования чеського характеру „Моравського Красу“. Побіч того закупив Трубу Штрамберську, коло котрої уладив малий притулок, та руїни города Фрідштейна в „Чеськім Раю“.

Широкий розвиток Клубу Ч.-С. Туристів починається, однак, з самостійности Республіки. З 5.000 членів та 45 филій, що мав Клуб до державного перевороту, зростало нагло кождого року число членів, діяльність КЧСТ поширювалася також на Словаччину та Прикарпатську Україну. Завдання занедбаної Чехословацької туристики були великі. Перш за все треба було перевести плянове означення важних для туристики округ, а то в першу чергу Шумави, широкої околиці Праги, Чеського Раю, Орлицьких гір, Красу, Бескиду, Вис. Татр, Поважжа, Мор. Словаччини. Це завдання Клуб з більшости вже виконав, а в останніх роках означив своїми значками понад 15.000 км. доріг та позначив їх орієнтаційними таблицями всюди там, де не було небезпеки, що будуть знищені. Своє майно, а також адміністрацію туристичних об'єктів поширив він так само. За останні часи збудовано багато розглядень, хат та притулків. Впорядкуванню шляхів присвячує КЧСТ найбільшу увагу: вже давніще вибудував дорогу на Черхов, Бухарову дорогу з Жалого до Місечних буд в Крконошах, джерела Влтави Пірстлінг на Шумаві, дорогу від Пунської печері до горішнього містка провалля Мацохи (вартістю 90.000 кч.), добудував т. зв. Посазавську стежку скелистим тереном в околиці Праги, що загалом вимагає коло 250.000 кч., а далі зладив численні дороги в Вис. Татрах.

В Вис. Татрах зорганізував КЧСТ провідницьку та рятункову службу, впорядив інформаційну канцелярію для Вис. Татр з осідком в Старім Смоковці.

Клуб впорядкував та утримує понад 500 своїх гостинниць для ночівки молоді, щоби уможливити для своїх підлітків і студентства дешеве подорожування та збудити інтерес до туристики. Наприклад, лише на збільшення інвентарю на студентські ночівки Клуб за останні два роки витратив 120.000 Кч.

Протягом кількох років Клуб улаштовує збірку на Різдвяну ялинку, з котрої наділює бідну гірську молодь кождого року в сумі коло 25.000 Кч.

При Клубі заложено подорожні студентські фонди, що досягають 80.000 Кч., з котрих уділюється кожного року подорожні стипендії.

Клуб видав цілий ряд туристичних публікацій, провідників, мап, листівок, роскладів їзди і т. д., видає „Часопись Туристів“ (в 1923 р. XXXV річник) за окрему передплату, а Вістник КЧСТ для членів даремно, майже кожного року впорядковує туристичні вистави.

Цього року Клуб розвинув свій великий програм будування, котрий у великої части буде ще цього року здійснено.

Орґанізація Клубу має таку схему: филії КЧСТ суть самостійними товариствами в рамцях статуту Клубу. Вони повідомляють про нових своїх членів центральному відділові, котрий формально їх приймає та веде в евіденції. Адміністрацію Клубу провадить Центральна Управа, яко орґан виконавчий (в Празі) та Центральна Рада, зложена з членів Центр. Управи та представників жуп КЧСТ, яко орґан відповідальний загальних зборів. Филії округи об'єднуються в жупи, котрі суть вищими одиницями орґанізаційними. Вони провадять туристичну роботу в певній країні. В Клубі орґанізовано також підлітки (від 10 до 18 літ), яких вкладки, зібрані филіями, уживаються лише на потреби юнацтва. Филії збірають від своїх членів вкладки, все дають їм лєґітимації а половину вкладок віддають Центр. Управі на потреби Клубу. Загальні збори керують майном, ухвалюють приписи і т. д. Вони збіраються раз на рік, а Центр. Рада мусить збіратися найменше 4 рази річно.

Окрім КЧСТ, в котрім орґанізовано всі туристичні клуби, з виїмкою кількох малих товариств, істнує ще кілька туристичних німецьких товариств, що провадять свою чинність в погряничних пасмах Республіки.

*

ЗИМОВИЙ СПОРТ. СКАКАННЯ З ГІР НА ВИГЛЯХ

СПОРТ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ.

Тілесне виховання в Чехословаччині дуже розвинено.

На першому місці стоїть тут руханка, добре орґанізована й майже по всіх верствах народніх поширена. Так само заведено її скрізь і по школах. Але тим часом і чисто спортивний рух помітно розвивається та поширюється далі з кожним днем. Доказом того, якої ваги надається спорту в Ч.-С. Республіці, служить той факт, що справу цю довірено особливому міністерству, що має назву „міністерства громадського здоровля та тілесного виховання."

Першим актом чинности цього уряду було вироблення закону про обовязкове тілесне виховання людности, закону, звязаного з двома дальшими законами про забезпечення спеціяльними грищами та про орґанізацію викладів, цо стосуються теорії цього питання.

Тим часом, як руханку знаменито орґанізовано Ч.-С. Сокільською Громадою, відомою всьому світу своїми пишними „злетами," в яких беруть участь сотки тисяч учасників, — спорт було орґанізовано порівнюючи пізніш. Причиною того, що спорт довший час не мав певних орґанізованих форм, треба вважати, головним чином, те, що він одразу прибрав надто великого поширення й тим уник доброї орґанізації на початку своєї появи. Однак, після перевороту було заложено, з огляду на

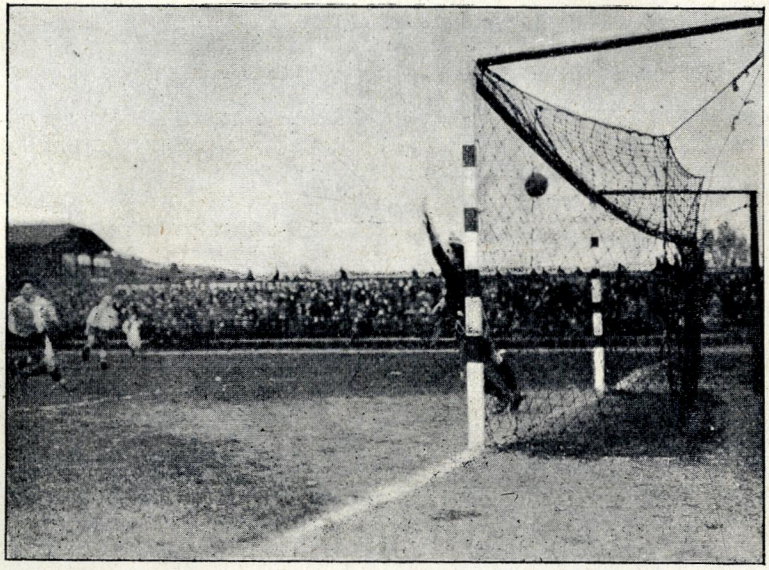

КОПАНА

загальне бажання всіх спортивних спілок, що об'єднували всякі окремі галузі спорту, одну Чехословацьку Спортивну Громаду. Ця Громада з часом взяла на себе обовязок зконцентрувати найвищу централю спортивних товариств всіх національностей, перебуваючих в Республіці.

Між словянськими народами чехословацький спорт посідає перше місце й може похвалитись тим, що багатьма гастролями та командировкою інструкторів пропагував спортивну ідею й поміж иншими народами словянськими, для яких і був навчителем. Але ж з погляду міжнароднього Ч.-С. спорт займає почесне місце, а в деяких царинах посідає першенство.

Найбільш поширеним в Ч.-С. є футбол („копана"). Ним страшенно захоплюються не тільки по містах, а й по всіх найменчих селищах. Тому можна вважати, що після Анґлії в цім відношенні Чехословаччина посідає перше місце в Європі.

Дуже розвивається тако-ж і легка атлетика, яку прищепив тут американський чех проф. Піпал (з Каліфорнії). Вже й нині чехословаки беруть в цій царині перші премії на міжнародніх виступах.

Пловецький спорт почав розвиватись лише в останній час і за два роки досяг високого розвитку, що дає Чехословакам можливість конкурувати з иншими народами Середньої Європи, де ця форма спорту далеко старша.

Що торкається гоккею на льоду, то, з огляду на невідповідні кліматичні умови, що перешкоджають розвиткові цього спорту, він не досяг вищої точки. Все таки спортсмени Чехословацькі вигравали найвищі призи й на цім полі. З зазначеного випливає, що Чехи мають абсолютні здібности до такого спорту, де головну ролю грає колєктивний виступ і де співробітництво перемагає видатні здібности окремих осіб.

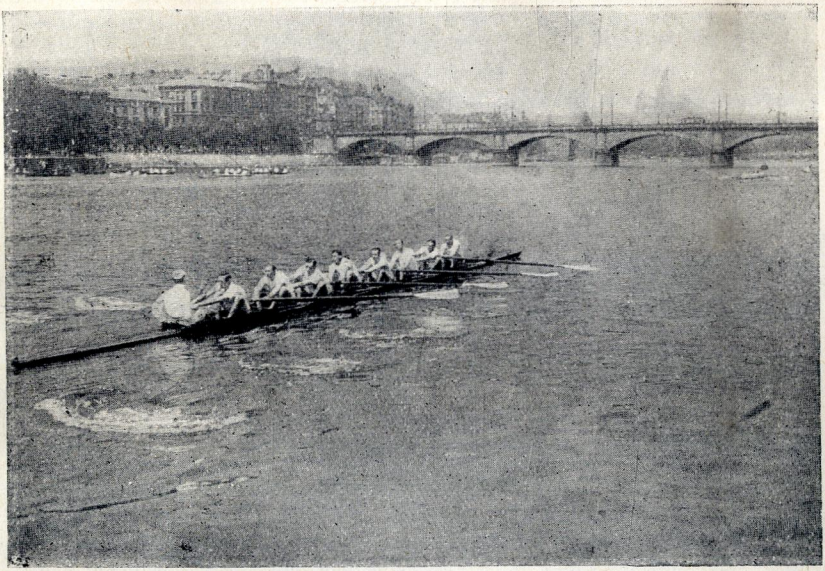

ВЕСЛЯРСЬКИЙ СПОРТ

Що торкається зимового спорту, то він мало розвинувся, порівнюючи з иншими спортами, позаяк для нього придаються тільки високі гірні країни з холодним підсонням. Біг на виглятах мало поширений, але лижарство не вступається перед лижарством народів инших.

Видатне місце в низці инших дісциплин посідає спорт жіночий, репрезентований, головним чином, грою в „газену“ (опука) та атлетикою.

Спорт фехтовальний, помітно заниділий останніми часами, як і спорт лаун-тенісний, — однак може похвалитись низкою успіхів, а особливо на Олімпійських Грищах.

Циклистика та веслярство за останній час помітно підупали, бо не з'являлося видатних спортсменів в цих оборах. Але ж в тяжкій атлетиці та боротьбі Чехи мали великі успіхи на міжнароднім форумі, особливо після війни.

Не має великого поширення спорт стрілецький.

З механичних спортів починають дуже розвиватись автомобилизм та аеронавтика, що вже й дали низку успіхів, як в напрямі конкуренції спортсменів, так і в напрямі конструктивнім.

Загалом кажучи, сучасний стан Ч.-С. спорту подає великі надії на дальший розвиток, і було б дуже бажано, щоб і в инших словянських народів спорт знайшов собі таке ж саме місце та успіхи, як в Чехословаччині.*)

*

*) Скорочена стаття *Д-ра Бруса,* написана для цього збірника.

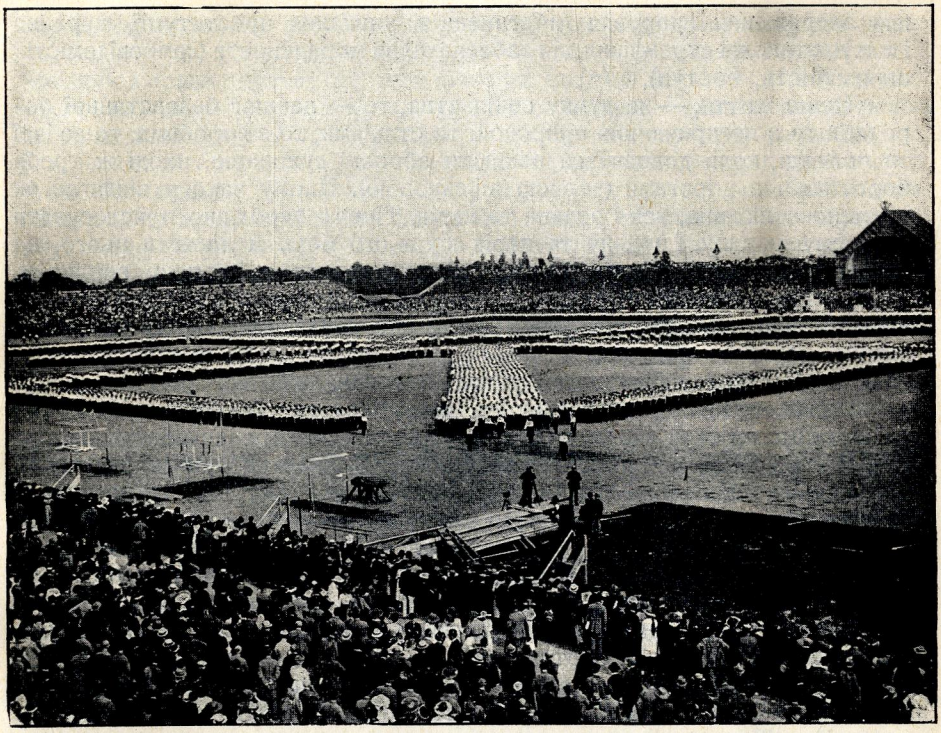

СОКІЛЬСЬКІ ВПРАВИ („ЗОРЯ“)

СОКІЛЬСТВО.*)

І. ГОЛОВНІ ЗАСАДИ СОКІЛЬСТВА.

Сокільство виходить з тих засад, що ціллю людського життя не являється виключно добробут індивідуумів або родин, як також їх розмноження, слава і т. п., або поширення їх матеріяльного добра. Мету людського життя та його вагу сокільство вбачає в праці для загального добробуту тоб то — життєвою ціллю сокільства є праця для добра всіх.

Слабодушний нікому користи не приносить. Тому сокільство передовсім вимагає тілесного та душевого виховання й удосконалення кожної одиниці на тій справедливій основі, що чим сильніща та здатніща поодинока особа, — тим більше й ліпше може бути корисною для успішного розвою загалу. Все те, що допомагає розвитку тілесних та духовних сил — є для Сокола бажаним, навпаки, що підриває такий розвиток — для Сокола неприємлиме. Звідси ж виникають і стремління, напрямлені

*) Витяг з брошури »O sokole,« написаної I. Pelikán-ом, з дозволу Секретаріяту Чеської Сокільської Громади в Празі.

для збереження здоровля (абстиненція, уникання проституції, курення і т. п.) як також і стремління для забезпечення моральности (самосвідомість, шляхетність, поступ).

Наше життя, — на думку сокільства, то — ланцюг безнастанної боротьби то з несприяючою природою та стихіями, то з хоробами, то за ідеї та погляди, коли доводиться воювати зброєю духовною, иноді ж треба боротись і з ворогами (зброєю військовою). Цьому закону підлягає як поодинока людина, так і родина та нарід. Тим то необхідно пристосувати й окрему людину, і родину та нарід до цього бою. А досягти цього, на погляд сокільства, можна сталим загартовуванням, працею, вправами. Таким чином вправи сокільські являються поважною працею для удосконалення людини. Удосконалюючи себе, удосконалюємо нарід; удосконалюючи нарід — працюємо і для людства, однак лише в тому випадку, коли свої інтереси підпорядковуємо інтересам людства.

Однак, людство накладає на нас инші обовязки. Це є любов. Ця любов та чуття братерства обовязує людину не користуватися зі слабости иншого для свого успіху, але помагати слабшому. Сокільське братство є, таким чином, дійсною любовю та поміччу, однак ні в якому разі не являється всенівелюючою рівністю. До цього ідеалу йдемо шляхом розвитку, освіти та ушляхетнення і ні в якому разі не насиллям та класовим пануванням або наглими переворотами, які не відповідають любови та братерству.

Однак, там, де немає такої братерської любови, де честолюбство особисте або чуже насилля загрожують загальному щастю та успіху, необхідно боронитись і підготовлятись до подібних випадків, — тому військове підготовлення як поодиноких осіб, так і цілого народу є дальшим сокільським завданням. Але сокільство вірить в дійсну історичну справедливість. Тим-то воно не стремить стати тимчасовим переможцем, воно допоминається мати рацію і право, бо лише в цьому полягає стала перемога. Сурова матеріяльна сила сама по собі — ніщо, бо тільки дух і воля керують нею та її оживляють.

Таким чином, ідеалом Сокола являється людина тілесно і духовно дужа та сильна, рухлива, що постійно поступово розвивається, людина певної волі, відважна, людина, що тримається засад права та правди, що ставиться з братерською ласкою до всіх, що допомагає иншим зі всіх сил та підпорядковує особисті вигоди інтересам загалу. Людина, котра моральним та взірцевим життям підтримує своє здоровля, а вправами зміцнює свої сили. Людина, патріотизм якої полягає в праці для суспільства, в любови до других.

Словянська ідея сокільська випливає з переконання, що словянство, як племя, є вище за народи і стоїть між ними та людством.

Більшу частину засад сокільства окреслено Гусевим гаслом: „Любіть один одного та бажайте кождому правди," і саме в цьому полягає жива, вічна, основна нота чеського характеру сокільства, яка вяжеться з найбільшою ідеєю чеської минувшини й стоїть з нею в повній згоді. Сокільство, таким чином, являється дійсним живим чеським життєвим поглядом.

II. ОРГАНІЗАЦІЯ СОКІЛЬСТВА.

Членом сокільської орґанізації може стати кождий громадянин (чоловік і жінка), не молодший 18 років, морально бездоганний, чехосло-

вацької народности або й взагалі словянської. Зголошується, як член до якого будь товариства сокільського, тоб то до місцевої орґанізації (спілки). Управа товариства, розглянувши подання про впис у члени, має право не приняти прохача без пояснення причин. Членами сокільських товариств не можуть бути громадяне, що свідомо служать клерикальним інтересам, або належать до робітничих ґімнастичних товариств. Кождий член, без винятку, протягом півроку перебуває в стані спроби й тільки після цього може одібрати лєґітимацію т-ва і придбати його відзнаку, яку обовязується повернути, в разі вибуття з т-ва. Хто носить відзнаку повинен вітатися сокільським: „Наздар“ („Успіху!“). Члени звертаються один до другого на „ти.“ Лише у відносинах між чоловіками та жінками не припускається „ти.“ Хто не виконує правил т-ва, або хто провиниться проти сокільських засад (навіть в громадському житті), того виключають з товариства. Між членами в убранні т-ва і в убранні цівільному розділу нема, за виключенням випадків, при яких, з огляду на маніфестаційну ціль, встановлене сокільське вбрання обовязкове.

Сокільськими т-вами керують вибрані на 1 рік загальними зборами Управи, на чолі яких стоїть староста та инші урядовці т-ва (писарь, скарбник і т. п.) Про вправи піклується у чоловіків — „провідник“, у жінок — „провідниця“. Вправи провадяться окремо. Керуючим вправами може бути лише той, хто з успіхом виконає іспит з вправ та буде покликаний до вправного відділу. На чолі освітньої діяльности стоїть вихователь. Для спеціяльних цілей у великих товариствах існують спеціяльні відділи: адміністративний, будівельний, комонний і т. п. Всі ці відділи цілком підлягають Управі. Місцеві сокільські одиниці з'єднуються в краєві спілки — „сокільські жупи“, що нараховуть від 20 до 100 т-в і поширюються на округу кількох політичних районів. Мета цих спілок полягає в чинности дорадчій та інспекторській.

Всі жупи з'єднані в Чеську Сокільську Громаду, що являється спілкою жуп (але не спілкою окремих т-в або поодиноких членів). На чолі Ч. С. Громади стоїть президія з 15 членів, що вибірається на 2 роки Ч. С. Г. В той час, як президія являється виконавцем волі чеського сокільства, управа є орґаном, де проявляється та воля. Управа, обрана також на 2 роки, сходиться обовязково 2 рази на рік і складається з представників, яких висилають жупи, від кождих 1500 членів — один представник. Засадничі питання і зміни статута переводять в життя загальні з'їзди, до яких кожда жупа висилає по одному представнику від кождих 200 членів окремої спілки. Досі таких з'їздів відбулося 5. Чеська Сокільська Громада веде і управляє всією діяльністю Сокільства.

Ч. С. Гр. провадить список членства, до якого повинні зголошувати всі поодинокі спілки кожного нового члена і заплатити за нього одноразову орґанізаційну вкладку, в якій міститься й частина страхування проти каліцтва членів при діяльности, звязаній з товариським обовязком. Крім того, жупи платять відповідно до числа членів окрему вкладку, висоту якої встановляє Управа.

В цілях об'єднання всієї орґанізації Ч. С. Г. видає власну ґазету „Сокільський Вістник“, яку мусить передплачувати кожна спілка для кожного десятка своїх членів. Крім ґазети празький Сокіл видає журнал „Сокол“, що також примусово передплачують всі. Підлітки та учні

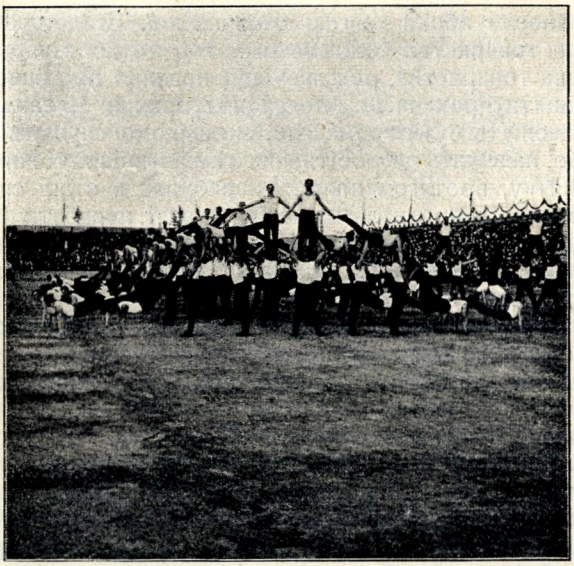

СОКІЛЬСЬКА ПІРАМИДА

мають власний часопис, а для жінок, крім офіційних газет, видається приватно, але самостійно газета „Соколиця“. Ч. С. Г. видає своїм накладом книги, брошури, що стосуються сокільства, і має свій власний склад книжок та свій секретарський уряд.

На спілки в понімечених місцях звертається особливу увагу. Їх приєднують до більших спілок в місцях чисто чеських, на обовязку яких лежить підтримка тих менчих організацій.

Ч. С. Г. впорядковує школи вправ і школи освіти. Абсольвенти цих шкіл відтак впорядковують подібні школи жупні. В цих школах виховуються урядовці спілок. Піклування про молодь поділено так, що діти від 6 до 14 років вважаються за „школярів“, молодь від 14 до 18 років, за „підлітків“. Питання жіноче, яке колись наробило багато гаміру, вирішено в той спосіб, що жінка є членом сокільських спілок зі всіма правами та обовязками. Підлітки й школярі не мають жадних прав і обовязків.

Життя доводить, що ця — мовляв — зовнішня організація сокільська цілком доцільна. Але ж внутрішня сила та міць сокільства не випливає так з його мети, як з його духу. Дух цей полягає в повній дісципліні та готовності на жертви поодиноких осіб в інтересах загалу.

III. СОКІЛЬСЬКІ ВПРАВИ.

Сокільські вправи заложені на принціпі цілковитої дісципліни. Ніхто не сміє уникнути жадних вправ. Основою для вправ служить „конструкція вправ“, складена д-ром М. Тиршем. Ця конструкція є твором наскрізь оригінальним, самостійним й охоплює всі рухи тіла відпо-

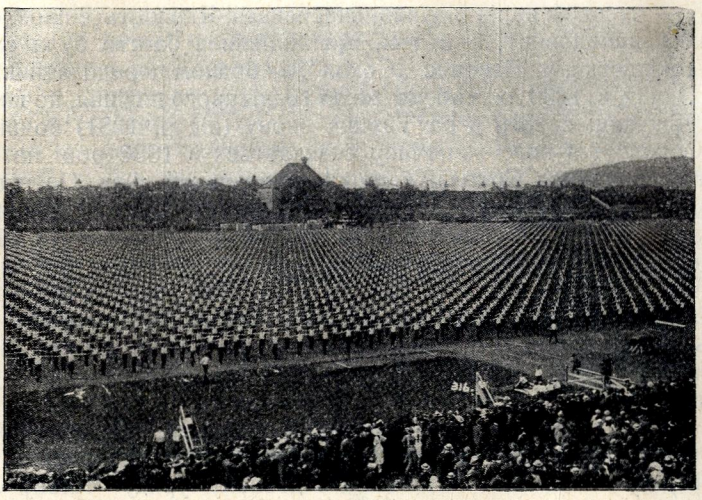

СОКІЛЬСЬКІ ВПРАВИ

відно, винайдених д-рем Тиршем приписів, поділених на 4 класи: вправи без знарядь (тоб то звичайні, чергові, як от похід, біг і т. д.), вправи зі знаряддями та на знаряддях (ґрупові) та вправи, якими змагаються перемогти живу силу й відпор инших (фехтування, боротьба і кулачні бої). Тиршова конструкція вважається нині найбільш закінченою конструкцією вправ, бо до неї може без вагання приступити кождий починаючий. Вона найліпше підходить до духу і характеру словянства загалом, а зокрема відповідає чеському духу. З огляду на зазначене, вона поширена в землях балканських, в Польщі, в Росії і в Америці між словянськими народами.

Ціллю вправ є загальне здоровля та тілесна здібність, а через те являється для Чехів важною й постійною школою сталости та витривалости.

В сокільських вправах і випливаючих з них особливостях заложена велика дісципліна і орґанізаційна сила сокільська.

IV. ІСТОРІЯ СОКІЛЬСТВА.

„Сокол“ був заложений Тиршом і Фюґнером в лютому 1862 р., після чого швидко почав рости. Зразу після заснування Сокола Празького (перша сокільська спілка) було в тім же році засновано ще 8 спілок дальших, кількість яких до р. 1864 подвоїлася. В 1863 р. засновано сокільські спілки на півдні (в Любляні), в 1865 і 1866 р. р. в Америці та в Галичині. В 1863 р. засновано заклад для вправ хлопців а 1869 р. — празьку спілку жінок і дівчат. Кількість спілок звищувалася швидко аж до 1871 р., коли була вже 131 спілка з 12.300 членами. Після цього настала криза. Розчарований в своїх політичних надіях, захоплений тяжко загальним господарським занепадом, знищений політичною бо-

ротьбою, — чеський нарід підупав, знесилився. Кількість спілок сокільських упала наполовину, а з тих, що лишилися багато були спілками пожарно-сокільськими. Часопис „Сокол", за браком передплатників, припинився. Однак, з 1880 р., тоб то після 10-літнього нидіння, починається поворот. Дякуючи енергії д-ра Тирша, знову (від р. 1881) починає виходити „Сокол" і з його ж почину скликається в 1882 році на память 20 річного істнування Сокола, перший сокільський з'їзд. Це підносить виснажені сили. В першому сокільському „здвигу" під керуванням д-ра Тирша взяло участь 76 спілок з 1600 соколами в уніформі та 720 „підготовчими". В 1885 р. кількість спілок виросла до 161, а ще за рік до — 193. Але Тирш за весь час своєї сокільської діяльности марно намагався заложення централі сокільських спілок, а також заложення яких-будь спілок жупних. Це заборонялося владою. І лише в рік Тиршової смерти (1884) пощастило заснувати Тиршову сокільську жупу на середній Лабі, Середньочеську і Підржинську. В дальших роках засновано жупи Гавлічкову, Фюґнерову, Моравську. Підготовлений на 1887 рік сокільський здвиг австрійською владою було заборонено. В 1889 році (24/III) було нарешті засновано з дозволу уряду Чеську Сокільську Громаду, спілка чеських сокільських жуп. В 1892 р. заложено Моравсько-Шлезьку сокільську громаду. Сокільство на Дунаї заснувало жупу долішнє-австрійську (1894 р.). В 1889 р., „пробито перше вікно в Европу" — упорядженням подорожі сокільства на з'їзд французьких гімнастів у Парижі. Рік від року сокільство міцніщало та зростало, як найліпше характеризують числа участи на здвигах. Другий здвиг, що відбувся з приводу ювилейної вистави в 1891 р., за участю 206 спілок, 5600 членів і 2500 підготовчих (учеників) на просторі виставки. Третій здвиг з нагоди етноґрафічної виставки в 1895 р. зібрав 311 спілок з 7366 членами і 4271 підготов. При цьому здвизі число підлітків досягло вже 700. В той час при сокільських спілках почали зростати і жіночі відділи, так що при IV здвизі, в якім взяла участь 571 спілка з 11.000 членів, робили вправи разом зі 6705 мужчин та 1988 підлітків і 867 жінок. Здвиг пятий в 1907 р. виказує 700 спілок з 12.550 членами, 7600 учеників і 2400 жінок. Здвиг шостий в 1912 р. з'єднав 17.712 членів, 10.120 учеників і 5457 учениць.

В 1903 р. все чесько-словацьке сокільство було згруповано в єдину Чеську Сокільську Громаду. Року 1908 повстав Союз Словянського сокільства до якого пристали Чехи, Словинці, Серби, Хорвати, Болгари, Поляки та Росіяне.

Світова війна захопила сокільство в повнім його розцвіті. На прикінці 1913 р. воно нараховувало 38 жуп, 106.158 мужчин, 21.939 жінок, разом 128.097 членів в 1150 спілках і 107 відділах. Учителів було 6845, учительок 2619, власних будов для вправ 142. Під час війни багато спілок було закрито. Сокільство, переслідуване та нищене всіма засобами, однак, не дивлячись на це, цілком виконало свій обовязок, давши свою орґанізацію до диспозиції революції, своїх членів — лєґіям, свою віру в побіду правди і права — народу. Під час перевороту сокільство виконувало військову й охоронну службу так довго, доки державна влада не придбала стільки сили, що сама переняла цю службу. Через те був не тілько забезпечений некрівавий і спокійний перебіг революції, але забезпечене несчисленне майно нашій державі.

Після війни сокільська орґанізація зросла понад 800 спілок. На Словаччині, де раніш не могли повставати спілки, відразу з'явилось 85 спілок, поділених на 7 нових жуп.

Разом з розвитком сокільства розвивався і його видавничий рух. Так, після заснування Ч. С. Г., разом з часописом „Сокол", який перетворився в журнал, виник офіційний орґан Ч.С.Г. „Вістник Сокільський", який в 1920 р. був доповнений „Кореспонденцією Ч. С. Г."

Для жінок засновано — „Соколицю", для підлітків — „Сокольські Розмови". Для молоді до 10 років видаються метелики, для старших дітей — „Жайворонок". Разом з цими виданнями урядовими, багато жуп мають свої власні вістники та бюлетені, яких на початку 1922 р. було 45. На прикінці 1922 р. Ч. С. Г. мала 53 жупи з 2206 спілками та 734 відділами. В них зорґанізовано понад 360.000 членів, 100.000 підлітків (від 14 до 18 років) та учнів (від 6 до 14 років) — 180.000.

*

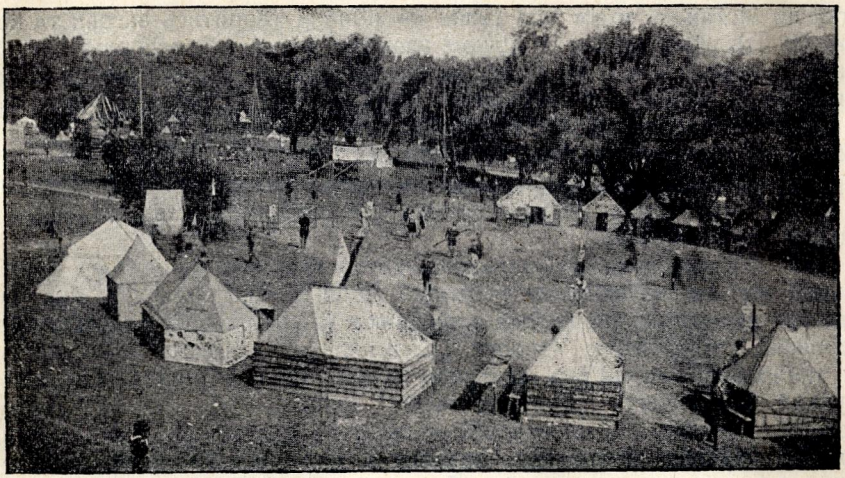

ТАБОР СКАУТІВ

ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ СКАУТ.*)

Вже тому тринадцять літ, коли і на чеську землю перенесено те, що в инших країнах зійшло та зазеленіло, обіцяючи гарні квіти і пожиточний плід: юнацька ідея — скауту.

В році 1911 проф. А. Б. Свойсік — нинішній керовник спілки юнаків скаутів в Чехословацькій Республіці — з горсткою завзятих помішників почав підготовляти ґрунт для нового руху, з яким зазнайомився особисто в Анґлії, де побачив на віч, як той рух поставив собі метою відродити юнацьке життя, ушляхетнити серце, зміцнити характер, оздоровити тіло і як він по инших країнах добував собі успіху. Але в Чехословаччині зпочатку було мало таких, що цікавилися, як росте і ширіться новий рух. Тільки поволі прийшло переконання, що скаут полягає не тільки в упорядкуванні прогулянок та таборуванні під шатрами, що він не лише спорт, але також, — як це давно зрозуміли в инших країнах, він є способом виховання дужих і морально сильних людей та добрих громадян. Скаут не лише звертає увагу на тілесне виховання, але також, під керовництвом досвідчених провідників, в лісових таборах, на прогулянках та зборах своїх відділів виховує у співчленів довірря до самих себе та уміння самому собі допомагати, іспитами веде їх до знайомости з ріжноманітними знаннями та прищіплює моральні засади, на котрих могли би будувати своє життя в прийдешньому часі.

Завжди і скрізь показують скаути вчинками свою любов до ближнього, як то їм наказує скаутовий закон та присяга: „тілом та душею бути готовим помагати ближньому“ та клич: „Будь готовий!“

Ця нова ідея відразу викликала одушевлення молоді. Скрізь, зпо-

*) Для збірника написав *Гануш Енґнер.*

чатку по містах, а потім і по селах — почали творитись загони та відділи. Навіть війна не могла цілком зломити розмаху цього руху. Чеські юнаки працювали тоді на послугах людскости, у всякий спосіб помагаючи офірам війни. По замиренні було першим бажанням утворити у вільній Чехословацькій Республіці Союз Юнаків, до чого дійшло 1920 р. В Союз вписались всі скаутові товариства Чехословаччини. Протекторат над ними прийняв сам президент Республіки Т. Г. Масарик. До почесного відділу вибрано знаних письменників, політиків та осіб, заслужених в державі.

По об'єднанню чехословацького скауту звернено було увагу в найбільшій мірі на поглиблення скаутової ідеольогічної чинности, що провадиться виховуванням здібних провідників та провідниць, та видаванням часописів і літератури. Часопис „Скаут-юнак" виходить вже десятий рік, побіч нього цілий ряд часописів також високого рівня: „Скаутінг", „Вудце" (Провідник), „Будь готовий!" (словацькою мовою), „Юнак-черкес" (в російській, словацькій, чеській та мадярській мові). Взагалі фахова скаутова література, наукова й для розваги дуже численна. Роман з життя чеських юнаків „Скаутові серця" Е. Новака перекладається на українську мову.

Програму скауту переводиться в скількох відділах. Хлопці від 12—18 літ збіраються у відділ скауту, дівчата у відділах скауток. Підлітки — хлопці (до 12 літ) звуться „вовченятами", а такі ж дівчатка — „шотками" („чортинятами"). Молодь понад 18 літ є орґанізована у відділах „Олд-скаутів" (тоб то старих скаутів), таборення цілих родин ведеться у відділах „Таборників". Водні спорти провадять „водні скаути". Межи відділами „Олд-скаутів" є також 2 українських (в Празі та Подєбрадах). Більшість скаутових відділів є в Прикарпатській Україні. Адміністрацію Союза веде „Центральна Рада" та „Керовництво". Відділи об'єднуються в громади, повіти та жупи.

В році 1922 було урочисто відсвятковано в Празі 10-тиліття чеського скауту здвигами, на котрих була численно заступлена загряниця. Під час тих свят було заложено Союз словянських скаутів, що мають скріпити дружні зносини поміж словянськими орґанізаціями. Того самого року виставлено 240 вакаційних таборів постійних та 420 таборів подорожніх, що мали 10.830 учасників, а тривали від 3-х до 7-ми тижнів, при фінансовій підтримці (в більшій части) з боку Союзу. Всіх членів було на прикінці 1922 р. — 21.620. З того — 15.830 скаутів в 561 відділі, 2090 скауток в 112 відділах, 760 „вовченят" в 42 відділах, 110 „чортенят" в 6-ти відділах, 560 олд-скаутів у 25 відділах, 290 таборників в 14 відділах, та 1980 провідників і керовників. Року 1923 число членів зросло майже до 25.000.

Оце наслідки праці, що ведеться в Чехословаччині під гаслом: „Готувати молодь до життя — життям".

*

СПИС ІЛЮСТРАЦІЙ.

Стр.

Король Пржемисл-Отокар II. 10
Король Карло IV. 11
Карлштейн, збудований Карлом IV. 12
Карлів міст у Празі 13
Іван Гус 14
Гусів протест 15
Спалення Гуса (тогочасний образ) 16
Памятник Гусові в Празі 17
Голова Івана Жижки 18
Замок в Подєбрадах 19
Король Юрій з Подєбрад 20
Викидання з вікон цісарських намісників 1619 р. на Градчанах 21
Страта повстанців 1621 р. на Старомійському майдані в Празі 22
Іван Амос Коменський 23
Коллар 26
Національний Музей і памятник королю Вацлавові в Празі 27
Палацький 28
Гавлічек-Боровський 29
Барикади з 1848 р. коло Карлового мосту (тогочасний образ) 32
Тирш 33
Клофач 37
Крамарж 37
Рашин 37
Т. Г. Масарик 38
Бенеш 39
Штефанік 39
Історик Чехії проф. Деніс 40
Шумавські гори 44
Крконошські (Велетневі) гори 45
Чеський „статек“ 46
Композитор Сметана 50
Композитор А. Дворжак 50
Літо, образ маляра І. Манеса 51
Письменник А. Їрасек 52
Сокільські вправи 53
„Град“ або „Градчане“, де живе президент та містяться головніщі міністерства 54

Стр.

Собор св. Миколи на „Малій Страні“ 55
Моторовий плуг (трактор) чеського виробу 56
Фабрика акційного металургічного та машинобудівельного товариства був. Шкода 59
Вхід до сталого „Оказового Ярмарку“ в Празі 61
Оселя на Мораві 63
Сталактити (крапняки) в печерах підземної річки Пункви на Мораві 65
Словацька світлиця з народніми виробками 71
Словачки в національнім строї 72
Отара овець в полонині 75
Воли місцевої породи 78
Селяне на базарі в Ужгороді 79
Гуцули з Ясиня у святочному одязі 80
Підкарпатські Українці 81
Верховинець 82
Деревляна греко-католицька церква в Ужоку 84
Вітрина кустарних виробів підкарпатських селян 88
Державні знаки Ч.-С. Республіки (герби і прапорі) 93
Палата послів в Празі 96
А. Швегла — голова Чехословацького уряду 97
Др. В. Гірса, Уповноважений міністр Закордонних Справ 98
Голова Палати послів — А. Томашек 98
Металургічні заводи в Вітковицях 111
Чеське хліборобство 165
„Чорне Озеро“ на Шумаві 269
Крконоші 270
Замок „Орава“ 272
Зімовий спорт. Скакання з гір на виглях 277
Копана (футбол) 278
Веслярський спорт 279
„Зоря“ — сокільські вправи 281
Сокільська пірамида 284
Сокільські вправи 285
Табор скаутів 299

ОКРЕМІ ДОДАТКИ:

„Вишеград“, неотипія.
„Бланіцкі лицарі“, з карт. А. Лебшера.
Сторінка „Троянських Хронік“.
Мапа Ч.-С. Республіки.

ЗМІСТ:

Стр

ВІД ВИДАВНИЦТВА 3
ПЕРЕДМОВА 7
КОРОТКА ІСТОРІЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ 8
Первісні часи 9
Гуситський рух 12
Реакція і повстання 15
Часи занепаду 21
Національне відродження 26
Революція 1848 р. й реакція 29
Боротьба за національну волю 33
Створення самостійної Республіки 37
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА.
Територія та населення 43
Чехія, Морава, Шлезьк. І. Чехія.
Поверхня чеської землі. Гори 43
Водозбори 45
Підсоння 45
Населення. Селища 46
Хати й хатнє життя 47
Освіта й виховання 47
Поведінка та звичайність 48
Віра 48
Одіж 48
Іжа 49
Зовнішний вигляд Чехів 49
Мистецтво 52
Кількість Чехів 52
Міста 52
З чого живе чеське населення?
Грунти 54
Хліборобство 56
Промисловість 58
Господарська промисловість 58
Технічна промисловість 58
Торгівля та вивіз краму.
Шляхи 60

Стр

Ввіз та вивіз 60
Купелеві місця та санаторії 60
II. Морава.
Теріторія 61
Поверхня 62
Водозбори 62
Підсоння 62
Міста Морави 62
Населення 63
Заробітки моравського населення.
Хліборобство 64
Нетри 64
Промисловість господарська 64
Технічна промисловість 65
Торгівля 65
Шляхи 65
III. Шлезьк.
Поверхня 66
Промисловість 66
Хліборобство 66
IV. Словаччина.
Теріторія 67
Поверхня 68
Річки 68
Підсоння 69
Міста 69
Людність. Словаки 69
Мадяри 70
Жиди 70
Цигане 70
З чого живе людність Словаччини?
Хліборобство 72
Господарська промисловість 73
Гірнича промисловість 73
Мінеральні джерела 73
Промисловість технічна 73
Торгівля 74
Підкарпаття („Підкарпатська Русь“).
Державна приналежність 74
Поверхня землі 75
Води 76
Підсоння 76
Ґрунти 77
Рослини та звірина 77
Міста 77
Населення 79
Українці (Русини) 79
Назви Українців 79
Життя гірняків 80

Дольняки 82
Инчі нації 83
Мова населення 83
Освіта 83
Природні багацтва краю.
Орна земля 84
Хліборобство 85
Нетри 86
Торгівля та промисловість 87
Промисловість 87
Умови громадського життя 89
Державно-політичний устрій Чехословаччини.
Основні закони та виборчий порядок 90
Президент Республіки 91
Влада 92
Права, вільности й обовязки громадянські 92
Вибори 95
Міністерства та адміністрація 95
Парлямент 97
Постійна управа 99
Суспільне життя Чехословаччини 101
Соціяльне опікування 101
Промислова інспекція 101
Безробіття 101
Робочий день 101
Хатня праця 101
Забезпечення та пенсії 101
Допомога дітям 102
Чехословацький Червоний Хрест 102
Допомога інвалідам 102
Заходи що до помешкань 102
Загальний господарський стан Ч. С. Республіки 102
Стан скотарства в Ч. С. Республіці 105
Мінеральні багацтва земель чеських 107
ПРОМИСЛОВІСТЬ.
Центральний Союз чехословацьких промисловців 111
Загальний стан Чехословацької промисловости I. 114
II. Довоєнний стан (1912—1913 рр.)
I-ша група 115
II-га група 116
III-тя група 116
Промисловість сільсько-господарська.
Цукрова промисловість 117
Виріб пива 117
Гуральні 118
Сушарні цикорії 118
Промисловість деревляна 118
Машинобудівельна промисловість 120
Елєктротехнічна промисловість 124

Стр.
Сільсько-господарська машинова промисловість 127
Хімічна промисловість 129
Цукрова промисловість 132
Броварство 136
Гуральництво 137
Виріб харчових продуктів 139
Кілька чисел про текстильну промисловість 141
Шкляна промисловість 142
Порцелянова промисловість 144
Виріб взуття 146
Виріб рукавичок 148
Виріб ґудзиків 149
Виріб паперу 152
Графичне мистецтво 153
Книжні друки в Празі 155
Словацька промисловість 157
Промисловість і торгівля на Підкарпатті 162
ЧЕСЬКЕ ХЛІБОРОБСТВО 165
Сільське господарство.
I. Продукційні відносини.
Природні умовини 173
Господарські умовини 174
Платня 176
Сільсько-господарські школи 176
II. Організація сільсько-господарської продукції.
Росподіл землі 177
Скотарство 177
Сільсько-господарська промисловість 178
Головні типи продукції 178
Лісове господарство 179
Ліси. Росподіл лісової власности 180
Розведення риби 180
Результати експлоатації 180
Лісова продукція 181
Загальна оцінка всієї продукції 181
Державна земельна реформа 182
Чесько-словацьке пасішництво 185
Пасішництво на Підкарпатті 188
КООПЕРАЦІЯ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ.
Значіння кооперативної думки в Ч.-С. народній господарці 193
I. Мійські кооперативні установи 193
II. Повстання споживчої кооперації 194
III. Ремісничі і робітничі Товариства для виробу і збуту 196
IV. Будівельне товариство 196
V. Хліборобські спілки 197
Робітничий кооперативний рух в Ч.-С. Республіці.
З історії робітничого кооперативного руху 198
Основа та принціпи робітничої кооперації 199

Стр.
Споживчі кооперативи 200
Кооперативи продуктивні трудові 200
Кооперативи будівельні та мешкальні 201
Кооперативи позичкові та кредитові 201
Кооперативи господарські і арендні 201
Кооперативи інвалідів 201
Центральний союз Чехословацьких кооперативів 202
Розвиток та діяльність Ц. С. Ч.-С. К. 203
Товариство Споживчих Кооперативів для гуртового закупу . 204
Загальний кооперативний банк 205
Народне страхове товариство „Чехославія“ 205
Висновки 205
Хліборобська кооперація в Чехословаччині.
Кредитові товариства 206
Некредитові спілки 209
I. Спілки для закупу та збуту 209
II. Кооперативи продуктивні 210
III. Кооперативи для плекання худоби 211
IV. Помічні кооперативи 212
Словянська сільсько-господарська кооперативна палата в Празі 212
Німецький кооперативний рух в Ч.-С. Республіці 217
Стан Кооперації в Ч.-С. Р. на 1/I 1922 р. 219
ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ 221
Торгівля 224
Статистика зовнішнього торгу 225
ФІНАНСОВИЙ СТАН Ч.-С. РЕСПУБЛІКИ 227
Фінансові установи 228
Таблиця фінансових закладів Ч.-С. Р. (1913—1918) 230
Банк Чехословацьких Легій у Празі 230
Празький оказовий ярмарок 232
Братиславський зразковий ярмарок 237
Природні підстави зразкових ярмарків в Ліберці (Райхенберг) 240
ШЛЯХИ СПОЛУЧЕННЯ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 245
Залізнича справа 246
Чехословацькі залізниці в світлі статистики 250
Пошта, телеграф і телефон 252
ЦІЛЮЩІ ВОДИ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 258
Кліматичні і купелеві стації в Чехословацькій Республіці . . 260
Лазні Подєбради 264
Карлові Вари (Карлсбад) 265
Мар'янські лазні (Марієнбад) 266
Янські лазні (Йоганненсбад) 267
Герлани біля Кошиць, на Словаччині 267
ТУРИСТИКА В Ч.-С. РЕСПУБЛІЦІ 269
СПОРТ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ 277
СОКІЛЬСТВО.
I. Головні засади сокільства 281

Стр.
II. Орґанізація сокільства 282
III. Сокільські вправи 284
IV. Історія сокільства 285
ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ СКАУТ 289
СПИС ІЛЮСТРАЦІЙ.

12 руб. 99 коп. [1988]
6932
РЛ